

NA NIČIJOJ ZEMLJI

Rodno zasnovano nasilje
prema starijim ženama (65+)
u Republici Srbiji

Nataša Todorović • Milutin Vračević • Marija Babović
Biljana Stepanov • Bojana Matejić • Bosiljka Đikanović

NA NIČIJOJ ZEMLJI

**Rodno zasnovano nasilje prema
starijim ženama (65+) u Republici Srbiji**

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Marija Babović,
Biljana Stepanov, Bojana Matejić i Bosiljka Đikanović

Beograd, januar 2021. godine

Izdavač: Crveni krst Srbije
Simina 19, 11000 Beograd

Tel/fax: +381 11 30 32 125

e-mail: serbia@redcross.org.rs

Autori:

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Marija Babović,
Biljana Stepanov, Bojana Matejić i Bosiljka Đikanović

Lektura i korektura:

Dražko Vuksanović

Dizajn korica:

GrafoIN
Ljubivoja Gajića 55, Mali Požarevac

Fotograf:

Nemanja Podraščić

Prednja strana korica:

Radojka Todorović iz Beograda

Zadnja strana korica:

Nevenka Radovanović iz Beograda

Štampa:

GrafoIN
Ljubivoja Gajića 55, Mali Požarevac

Tiraž: 300

ISBN-978-86-80205-84-7

SADRŽAJ

Predgovor	7
Uvod	11
1. Teorijski okvir i konceptualna osnova	15
1.1 Rodno zasnovano nasilje nad starijim ženama	15
1.1.2 Teorije nasilja nad starijim osobama	19
1.2 Nasilje nad starijim osobama	22
1.3 Tipovi nasilja nad starijim osobama	22
1.3.1 Fizičko nasilje	22
1.3.2 Psihičko nasilje	25
1.3.3 Finansijsko nasilje	25
1.3.4 Seksualno nasilje.....	26
1.3.5 Zanimarivanje	27
1.3.6 Samozanimarivanje	28
1.3.7 Napuštanje.....	30
1.4 Počinioci nasilja nad starijim ženama	30
1.5 Faktori rizika	31
1.6 Prevalencija nasilja nad starijim ženama.....	36
1.7 Prepreke sa kojima se susreću starije žene koje trpe nasilje i razlozi što ne napuštaju svoje zlostavljače	41
2. Metodologija analize	41
3. Pravni i politički okvir kojim se regulišu prava u oblasti zaštite od nasilja nad starijim ženama	45
3.1. Međunarodni pravni okvir	45
3.1.1 UN konvencije i drugi međunarodni dokumenti	45
3.1.2 Evropski zakonski i strateški okvir	51
3.2 Nacionalni zakonodavni i strateški okvir	55
4. Rasprostranjenost i karakteristike rodno zasnovanog nasilja nad starijim ženama u Srbiji	65
4.1 Rasprostranjenost i karakteristike nepartnerskog nasilja nad starijim ženama.....	67
4.2 Rasprostranjenost i karakteristike partnerskog nasilja nad starijim ženama	68
4.3 Posledice nasilja nad ženama	70
4.4 Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja	

iz perspektive žena iz opšte populacije – analiza fokus grupa	72
4.4.1 Spektar iskustava koja se odnose na nasilje i zlostavljanje starijih žena	73
4.4.2 Percepcija društvenog okruženja kao kontekst u kome se odvija nasilje	79
4.4.3 Društvene norme i stavovi relevantni za nasilje prema starijim ženama	81
4.4.4 Specifične okolnosti i značajni faktori u kontekstu nasilja prema starijim ženama	89
4.4.5 Reakcija starijih žena na nasilje – procena lične rezilijence.....	100
4.5 Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja iz perspektive i iskustva profesionalaca i edukovanih volontera – analiza dubinskih intervjua	104
4.5.1 Socijalni radnici, psiholozi i pravnici iz centara za socijalni rad	104
4.5.2 Profesionalci/volonteri/gerontodomačice angažovani u Crvenom krstu Srbije	108
5. Zaštita od nasilja	129
5.1 Uloga institucija u zaštiti od nasilja	131
5.1.1 Policija	138
5.1.2 Tužilaštvo	141
5.1.3 Centri za socijalni rad	144
5.1.4 Zdravstvene ustanove	147
5.2 Multisektorska saradnja u sprečavanju nasilja	149
6. Preporuke za prevenciju nasilja nad starijim ženama	159
7. Prilozi	165

Izjave zahvalnosti

Zahvaljujemo svim ženama koje su učestvovalе u fokus grupnim diskusijama iz Beograda, Kragujevca, Sombora, Pirota, kao i ženama koje žive na selu Dolovu, opština Pančevo, i Staničenju, opština Pirot. Zahvaljujemo im se na njihovoj hrabrosti da otvoreno govore o nasilju nad starijim ženama i na njihovim savetima koji su nam poslužili kao inspiracija za pisanje preporuka za donosiocе odluka. Te žene svih generacija omogućile su da nasilje nad starijim ženama postane vidljivije. Takođe zahvaljujemo Radojki Todorović i Nevenki Radovanović koje su dale dozvolu da se njihove fotografije koriste u ovoj publikaciji i time dale svoj doprinos prevenciji nasilja nad starijim ženama.

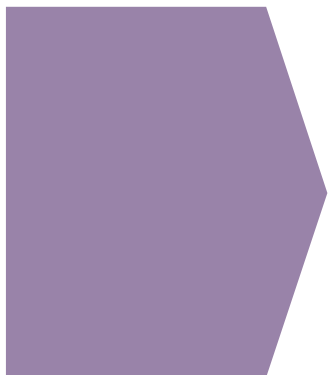
Zahvalnost dugujemo i stručnim radnicima iz centara za socijalni rad koji su učestvovali u intervjuima, kao i zaposlenima i volonterima iz Crvenog krsta Srbije, koji su s nama podelili svoja iskustva o nasilju nad starijim ženama, takođe i probleme sa kojima se suočavaju u odgovoru na nasilje. Pored toga, sa nama su podelili i primere dobre prakse i svoje preporuke za unapređenje sistemskog odgovora na nasilje nad starijim ženama.

Posebnu zahvalnost dugujemo Misiji OEBS-a u Srbiji, koja nam je omogućila da koristimo baze podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, koje je sprovedeno 2018. godine. Podaci iz ovog istraživanja omogućili su da steknemo uvid o rasprostranjenosti nasilja nad starijim ženama, ali i da uočimo nedostatke i ograničenja prilikom prikupljanja podataka o ovoj starosnoj grupi. Zahvalnost takođe dugujemo i Zorani Antonijević, savetnici u Misiji OEBS-a u Srbiji.

Cilj ove studije je da prikaže stanje u pogledu rasprostranjenosti, karakteristika i posledica rodno zasnovanog nasilja nad starijim ženama, kao i stepen u kome se one, u potrebi za zaštitom od nasilja, obraćaju različitim institucijama i organizacijama, te na koji način taj sistem odgovara na njihove potrebe.

Analiza se odnosi na starije žene u Srbiji (65 i više godina), ali u meri u kojoj je moguće nastoji i da sagleda specifična iskustva i mogućnosti u pristupu sistemu zaštite različitih grupa žena ove starosne dobi, u zavisnosti od mesta u kome žive, obrazovanja, socioekonomskog statusa, invaliditeta ili drugih karakteristika koje bi mogle uvećati ili umanjiti rizike od nasilja, kao i uticati na njihov pristup uslugama zaštite. Izveštaj je deo projekta pod nazivom „**Oснаživanje starijih žena: Prevencija nasilja putem menjanja društvenih normi u Srbiji i Austriji (EmPreV)**“, koji je finansijski podržala Evropska unija i Austrijska razvojna agencija.

Ovaj projekat finansira Program Evropske unije za prava, jednakost i građanstvo (2014-2020). Sadržaj ove publikacije predstavlja stavove samo i isključivo autora. Evropska komisija ne prihvata nikakvu odgovornost za korišćenje informacija koje publikacija sadrži.

PREDGOVOR

„Boli od njega ali boli i za njega“, objasnila je najkraće moguće jedna od učesnica u istraživanju razloge neprijavlivanja nasilja koje je predmet štiva pred vama čitaocima. Ukoliko se ozbiljno, kao profesionalac bavite problemom nasilja nad starijima, ili samo želite da saznate, istine radi, nešto više o ovom velikom izazovu savremenog društva koji predstavlja još uvek veliki tabu i dobro čuvanu porodičnu tajnu, obavezno treba da pročitate knjigu koju držite u rukama. I odvojte dovoljno vremena da razmislite o podacima i analizi koju su uradili naši izuzetni istraživači i stručnjaci Nataša Todorović, Milutin Vračević, Marija Babović, Biljana Stepanov, Bojana Matejić, Bosiljka Đikanović potrudivši se da dodaju novu vrednost korpusu stručnog znanja, i još jedno svetlo naučno stručnoj zajednici koja se na različite načine bave ovom temom. Čestitam im na tom uspešnom poduhvatu. Samo kada se pomene da se radi o 40 intervjua i 18 fokus grupa, zna se da se radi o značajnom i posvećenom radu koji vodi do kvalitetnih rezultata i veoma korisnih znanja koja iz njih proističu. Autentična rečenica s početka ove uvodne reči koju sam pozvana da napišem, upravo je iz jednog od urađenih intervjua, i predstavlja ono najveće bogatstvo istraživačkog rada koje omogućavaju naročito kvalitativne metode istraživanja, koje tokom samog rada istraživačima i istraživačicama daju snagu i volju da predano urade ovako složen istraživački zadatak. I, naravno, to su one prave retkosti na koje naiđete i koje odjednom rasvetle pojavu, problem, početnu hipotezu iznenada i na jedan drugačiji i poseban način i daju putokaz.

Ova publikacija dodatno zavređuje našu pažnju kada se u obzir uzme i činjenica da o fenomenu nasilja u trećem životnom dobu nema mnogo podataka kako u svetu tako ni kod nas u Republici Srbiji. Podaci Svetske zdravstvene organizacije pokazuju da 4% do 6% starijih trpi neki od oblika nasolja u svojoj kući, ali se pretpostavlja da mnogo više ima onih koji nikada nisu bili registrovani kao žrtve nasilja. Takođe i istraživanje Dobro čuvana porodična tajna - zlostavljanje starijih osoba, koje sam sproveda u saradnji sa Crvenim krstom Srbije 2015. godine, je pokazalo da zlostavljanju starijih osoba često prethodi diskriminacija do koje dovode predrasude, stereotipi i ideja o neproduktivnosti starijih osoba, kao i slika da su stariji pasivni primaoci pomoći i teret za društvo. Ovo istraživanje je, pored ostalog, pokazalo da je blizu 20% procenata starijih među ispitanicima doživelo neki oblik zlostavljanja i nasilja i ukazalo na poseban fenomen finansijskog zlostavljanja od koga postoji veliki rizik. Jasno se i tada pokazalo da nasilju nad starijima, naročito ženama treba posvetiti posebnu pažnju i uraditi jedan veći istraživački projekat. Kao bazična podloga istraživanju koje je pred nama poslužilo je sveobuhvatno istraživanje misije OEBS-a u Srbiji, regionalnog karaktera iz 2018. koje je bilo fokusirano na nasilje nad ženama. Rezultati tog istraživanja ukazali su, takođe, da treba posebno izdvojiti karakteristika nasilja na starijim ženama u kategoriji 65+.

Patrijarhalni model porodičnih odnosa, međugeneracijska transmisija nasilja, kao i niz drugih socio-ekonomskih faktora kao što su siromaštvo, negativni efekti društvene tranzicije, promena stilova života, nedostatak razumevanja, ejdžizam kao sve češći oblik diskriminacije i stigmatizacije starijih doprinose povećanju broja slučajeva nasilja, ili bolje reći povećanju prijavljenih slučajeva nasilja jer je važno naglasiti da je u Republici Srbiji mnogo toga urađeno u pogledu unapređenja sistema zaštite od nasilja, naročito nakon što je Srbija, među prvim državama u Evropi, 2013. godine ratifikovala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznatiju kao Istambulsku konvenciju, a odmah potom uradila i velike izmene u zakonodavnom sistemu, učinivši ga značajno efikasnijim. Naravno, verujem da postoji puna svest o tome da je

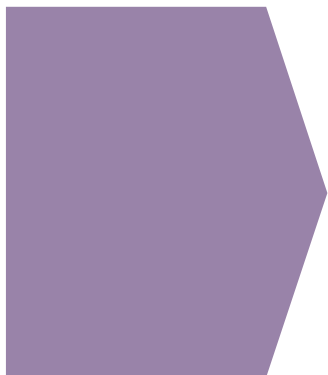
pred nama puno posla, naročito na polju prevencije nasilja koje naročito podrazumeva i dobru edukaciju, koja mora biti bazirana na relevantnim podacima. Na tom daljem radu i putu rešavanja problema nasilja nad starijim ženama, ova publikacija i preporuke koje se u njoj nalaze nemaju mali značaj.

Jedan od uzročnika većeg rizika od nasilja starijih žena u odnosu na starije muškarce su ustaljeni obrasci ponašanja i rodne razlike tokom celog života, a ne samo u starosti. Zbog toga je potrebno da se preduzimaju različite mere u ohrabrivanju celokupnog društva, ali posebno žena svih uzrasnih kategorija vodeći računa o specifičnostima starijih žena, da nasilje prepoznaju i o njemu ne ćute. Jasno je uočljiva i potreba preduzimanja efikasnih mera sprečavanja nasilja, daljeg jačanja sistema zaštite i podrške žrtvama, kao i jačanja institucija koje su za ovu podršku nadležne, sa posebnim osvrtom na specifičnosti kriznih situacija u kojima se kako je praksa pokazala, može očekivati povećanje broja slučajeva nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja.

Naše društvo se, logično, zove savremenim, svakako to i jeste, u poređenju sa prošlim i/ili davnim vremenima, ali mnogi problemi i relikti tih starih, neki ih zovu i dobrim vremenima žive su, i još živi danas među nama. Pod teretom brzine života i sve većih zahteva za brzinom postavljenih pred nas, obične male ljude dobili smo nove i modifikovane stare oblike nasilja. Nismo pronašli rešenja za "stare" probleme nasilja nad ženama, rodno zasnovanog koje uzrokuju stege patrijarhata i „dodeljenih“ uloga za oba pola, a stiglo je i novo digitalno nasilje i novi oblici eksploatacije, zloupotrebe i nasilja koje žene trpe. Muškarci, sve više, takođe. No nisu to teme ove publikacije, one ostaju za neke nove istraživačke izazove. Dogle, krenimo u čitanje, dalju analizu, korišćenje, istraživanje....

Brankica Janković

Poverenica za zaštitu
ravnopravnosti

UVOD

Nasilje nad starijim ženama je javnozdravstveni problem, problem rodne nejednakosti i predstavlja kršenje ljudskih prava. Iako nasilje ostavlja velike posledice na fizičko i mentalno zdravlje starijih žena, većina istraživanja i postojećih dokaza usredsređena je na žene tokom reproduktivnog perioda (15–49), a vrlo je malo podataka o vrstama i obrascima nasilja nad ženama starijim od 50 godina.¹

Nasilje nad starijim ženama je problem koji je potrebno rešiti i na teorijskom i na praktičnom nivou. Međutim, jedna od poteškoća leži u činjenici da je ovaj fenomen teško konceptualizovati, jer su neretko granice pomalo fluidne, a različiti naučnici, kreatori politika i profesionalci koriste različite definicije i metodološke pristupe.²

Jedan od nedostataka leži upravo u činjenici da se proučavanje ovog fenomena često nalazi na „ničijoj zemlji“ i može spadati u nasilje nad ženama, ali i u nasilje nad starijim osobama. I upravo stoga se često suočavamo sa situacijom nedostatka podataka o nasilju nad starijim

¹ Meyer, S-R., Lasater, M-E., and García-Moreno, C. (2020) Violence against older women: A systematic review of qualitative literature. PLoS ONE 15(9): e0239560. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239560>

² Luoma, M.-L., Koivusilta, M., Lang, G., Enzenhofer, E., De Donder, L., Verté, D., Reingarde, J., Tamutiene, I., Ferreira-Alves, J., Santos, A. J. and Penhale, B. (2011). Prevalence Study of Abuse and Violence against Older Women. Results of a Multi-cultural Survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOW Project). Finland: National Institute for Health and Welfare (THL).

ženama u istraživanjima koja se bave nasiljem nad ženama. Često se nasilje u porodici smatra problemom mlađih osoba. Većina kampanja usredsređena je na pitanja koja pogađaju mlađe žene – pa se neretko koriste i mlađi modeli da povećaju svest o porodičnom nasilju. Međutim, istraživanja pokazuju da nasilje nad ženama ne prestaje kako one stare, već ovo nasilje, jednostavno, postaje manje vidljivo.³ Neki autori ističu neophodnost integrisanog pristupa rodno zasnovanog nasilja i nasilja nad starijim ženama.⁴

S druge strane, imamo malo specifičnih podataka o dinamici, obrascima i oblicima nasilja nad starijim ženama i u istraživanjima nasilja nad starijim osobama. Nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje utiču i na starije žene i na starije muškarce, postoje sličnosti, ali svakako i razlike. I starije žene i stariji muškarci mogu se osećati neprijatno, mogu imati osećanje krivice, ali se mogu i povući u sebe i osećati stid i sramotu. Takođe mogu biti zabrinuti kako se nasilje odražava na njihovu ulogu u porodici i zajednici i njihovu nezavisnost.

³ The Conversation. 2020. Domestic Violence 'Grown Old': The Unseen Victims Of Prolonged Abuse. Dostupno na: <https://theconversation.com/domestic-violence-grown-old-the-unseen-victims-of-prolonged-abuse-43014>

⁴ Amesberger, H. and Haller, B. (2012). Intimate Partner Violence Against Older Women: Findings from Austria. *Ex aequo*, 26, 57–70. Takođe Leite, M. T., Figueiredo, M. F., Dias, O. V., Vieira, M. A., Souza, E., Souza, L. P., et al. (2014). Reports of violence against women in different life cycles. *Revista latino-americana de enfermagem*, 22(1), 85–92.

Bitno je imati na umu da su i starije žene i stariji muškarci izloženi nasilju i zlostavljanju, ali da rizici koje nasilje nosi kao i ishodi tog zlostavljanja mogu biti različiti:

- *Kod starijih žena rizik od emocionalnog, fizičkog i seksualnog zlostavljanja veći je nego kod starijih muškaraca i ima svoju istoriju, odnosno radi se o kontinuiranom nasilju tokom celog životnog ciklusa.*
- *Starije žene u većini slučajeva imaju manje finansijskih sredstava u odnosu na starije muškarce, pa se dešava da ostaju u nasilnoj vezi iz egzistencijalnih razloga.*
- *Takođe, žene žive duže od muškaraca i verovatnije je da će ostati same u starosti. Starije žene ređe imaju kontrolu nad finansijama ili nekretninama, ako izgube prihode ili imovinu zbog finansijske zloupotrebe, starije žene to pogađa intenzivnije i na duži rok. S druge strane, to što stariji muškarci u proseku češće imaju redovan prihod znači i da su pod većim rizikom od finansijskih prevara i zloupotreba.*
- *Žene su takođe po konstituciji slabije od muškaraca pa imaju manje snage i sposobnosti da se odbrane od fizičkog nasilja.*
- *Starije žene češće žive u institucionalnom smeštaju gde postoji rizik od nasilja i zlostavljanja koje mogu da sprovedu zaposleni, volonteri ili čak članovi porodice.*
- *Nije retko da stariji muškarci zavise od supruge ili partnerke u pogledu spremanja, kuvanja, higijene itd, a oni i statistički ređe imaju mrežu podrške, pa ovo može značiti i da je napuštanje partnera koji se ponaša zlostavljački teže.⁵*

Izvor: HealthLink BC. 2020. Abuse And Neglect Of Older Adults: Understanding Gender Differences

⁵ HealthLink BC. 2020. Abuse And Neglect Of Older Adults: Understanding Gender Differences. Dostupno na: <https://www.healthlinkbc.ca/healthlinkbc-files/older-adult-abuse-gender>

Uprkos podacima iz 2017. godine koji pokazuju da je jedna od sedam starijih žena, odnosno preko 68 miliona starijih žena širom sveta doživelo neki oblik nasilja, ova vrsta nasilja ipak nije dobila istu javnozdravstvenu pažnju kao i drugi oblici nasilja ili čak istu pažnju u okviru postojeće prevencije nasilja nad ženama. Zato je važno istaći da je u okviru Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija, da bi se ostvario cilj broj 5 tj. uklanjanje svih oblika nasilja nad ženama do 2030. godine, potrebno adekvatno i kontinuirano prikupljanje podataka o nasilju nad ženama svih generacija, praćenje ostvarenja ciljeva i mera koje sprečavaju nasilje i zlostavljanje. Važno je uočiti potrebe starijih žena koje se često previđaju i tokom prikupljanja podataka i praćenja, ali i tokom kreiranja usluga. Upravo ulaganje u rešavanje problema nasilja nad starijim ženama treba da bude prioritarno pitanje javnog zdravlja do 2030. godine, koje će uključivati dalja istraživanja koja bi nam omogućila razvoj efikasnih strategija za prevenciju i odgovor na nasilje nad starijim ženama (s posebnom osetljivošću na starije žene koje su fizički zavisne ili imaju kognitivne probleme).⁶

Nasilje nad starijim ženama predstavlja kršenje ljudskih prava, i manifestacija je ejdžizma i seksizma u isto vreme. Ono nas opominje da je vreme da iskorenimo stereotipe i predrasude prema starijim ženama koji su duboko ukorenjeni i tolerisani u socijalnim normama. Ono je, s druge strane, i javnozdravstveno pitanje koje utiče kako na kvalitet života starijih žena tako i na njihovo zdravlje.

⁶ Yon, Y., Mikton, C., Gassoumis, Z. D., & Wilber, K. H. (2019). The Prevalence of Self-Reported Elder Abuse Among Older Women in Community Settings: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, violence & abuse*, 20(2), 245–259. <https://doi.org/10.1177/1524838017697308>

1

Teorijski okvir i konceptualna osnova

1.1. Rodno zasnovano nasilje nad starijim ženama

Nasilje nad ženama predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava žena i ono je manifestacija dugotrajnih nejednakosti u društvenoj moći žena i muškaraca.⁷ Ono je ukorenjeno u društvenim strukturama koje odlikuje nejednak pristup žena i muškaraca različitim resursima i položajima, različitim odgovornostima za porodicu, zajednicu, nejednakostima u javnoj i privatnoj sferi života. Ukorenjeno je, takođe, u patrijarhalnoj kulturi, koju odlikuju norme koje ženama i muškarcima pripisuju različite uloge u društvu. Od žena se očekuje da preuzmu više odgovornosti u brizi o porodici, ili u sektorima vezanim za socijalne usluge i brigu o drugima u sferi ekonomske aktivnosti, dok se od muškaraca očekuje da obavljaju uloge odlučivanja o resursima, da primarno obavljaju uloge u javnoj sferi, a da u porodici budu oni što obezbeđuju ekonomsku egzistenciju. Norme koje se nalaze u temelju patrijarhalne kulture proizvode rodnu segregaciju kako u sferi privatnog života tako i u različitim oblastima javnog života, poput političkog odlučivanja, upravljanja ekonomskim resursima i učešća u ekonomiji, ali i oblastima kao što su nauka, istraživanje i razvoj, sport i dr.

⁷ United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1994, pristupljeno 03.03.2020 na adresi <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

U kontekstu rodno segregiranih društvenih struktura i kultura koje reprodukuju različite rodne nejednakosti, nasilje nad ženama predstavlja sredstvo kontrole nad ženama koja se ostvaruje na različite načine (kao fizičko „kažnjavanje“, seksualno, emocionalno zlostavljanje, kontrola, uskraćivanje ekonomskih resursa i sl.), preko kojih se žene ograničavaju u životnim izborima, usled čega žene i devojčice imaju manje izgleda da ispune svoj humani potencijal i ostvare život u uslovima blagostanja.

Definicije rodno zasnovanog nasilja nad ženama

16 „Rodno zasnovano nasilje nad ženama je jedno od temeljnih društvenih, političkih i ekonomskih sredstava kojima se stalno iznova nastavlja podređena pozicija žena uz poštovanje muškaraca i njihovih stereotipnih uloga... to nasilje je kritična prepreka postizanju suštinske jednakosti između žena i muškaraca, kao i uživanja od strane žena ljudskih prava i temeljnih sloboda...Rodno-zasnovano nasilje pogađa žene tokom celog njihovog životnog ciklusa...Ovo nasilje uzima višestruke oblike, uključujući dela ili propuste, smišljene ili koji verovatno mogu izazvati ili rezultovati smrću ili fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom žene, pretnje takvim delima, uznemiravanje, prisilu i proizvoljno lišenje slobode...Rodno zasnovano nasilje nad ženama je pod uticajem i često pogoršano kulturnim, ekonomskim, ideološkim, tehnološkim, političkim, verskim, socijalnim i faktorima životne sredine...”

Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 35 o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, ažuriranje Opšte preporuke br. 19

„Nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do, fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede odnosno patnje za žene obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu.“

Savet Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv
nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Kada se rodna diskriminacija i nejednakosti koje se nalaze u osnovi nasilja nad ženama posmatraju u kontekstu starijeg životnog doba, otkriva se još jedna dimenzija nasilja koja je povezana sa slabijim položajem starijih žena u društvu, kao i u porodici. Starije žene izložene su različitim oblicima nasilja, često imaju u proseku niže obrazovanje, više su izložene siromaštvu, češće imaju neki od oblika invaliditeta ili boluju od hroničnih bolesti u odnosu na muškarce iste dobi ali i mlađe žene, što ih izlaže većim rizicima od rodno zasnovanog nasilja.⁸

1.1.2 Teorije nasilja nad starijim osobama

Razumevanje fenomena nasilja nad starijim osobama, uključujući i nasilje nad starijim ženama, moguće je uz razvijanje teorijskih okvira koji, s jedne strane, unapređuju analizu i praćenje fenomena nasilja nad starijima, a s druge strane omogućavaju i kreiranje intervencija i realizaciju preventivnih aktivnosti.⁹ Kada govorimo o teorijama nasilja nad starijima,

⁸ World Bank, The Global Women's Institute, IDB, ICRW (2016) Violence Against Women and Girls. Brief on Violence against Older Women. Dostupno na United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1994, pristupljeno 03.03.2019 na <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

⁹ S.T.AGE (2019). Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

neki od istraživača ističu odsustvo teorija,¹⁰ dok drugi kao nedostatak ističu činjenicu da su neke od teorija nastale prilagođavanjem teorija iz drugih oblasti (zlostavljanje dece ili intimno partnersko nasilje). U svakom slučaju, sa demografskim starenjem i sa povećanjem interesovanja za fenomen nasilja nad starijima poslednjih godina došlo je do sistematičnijeg pristupa teorijskom okviru i potrebi da se on unapredi, jer po nekim autorima, svakako, nasilje nad starijima, a pre svega prema starijim ženama ima svoje specifičnosti i razlikuje se u odnosu na nasilje nad drugim kategorijama stanovništva.¹¹

Teorija o stresu negovatelja/negovateljice

Ova teorija bavi se osobom koja pruža neformalnu negu starijoj osobi i zasnovana je na činjenici da neformalni negovatelji/negovateljice najčešće nemaju znanje i potrebne veštine da adekvatno postupaju u svim situacijama koje pružanje neformalne nege može da proizvede – pogotovo kada ono traje tokom dužeg perioda, kada zahteva reorganizaciju porodičnog života a potrebe starije osobe postaju sve veće – pri čemu njihov stres zbog prevelikih obaveza i nedostatka podrške može dovesti do zlostavljanja i nasilnog ponašanja. Nedovoljno znanja o ovoj oblasti, kontekstu u kome se dešava i situaciji može značiti i da neformalni negovatelji/ce svoje čino ve nasilja ne doživljavaju kao nešto pogrešno.¹²

Ovu teoriju kritikuju pre svega zato što izvi rište nasilnog ponašanja nalazi u tezi da je pružanje nege suviše teško,¹³ odnosno da ga osoba koja trpi

¹⁰ Natonal institute of Justice, (2014) ANNUAL REPORT Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/249533.pdf>

¹¹ Roberto, K. A., and Teaster, P. B. (2017). Theorizing Elder Abuse. In: X. Q. Dong (Ed.), Elder Abuse: Research, Practice and Policy (pp. 21–44). New York City: Springer International Publishing.

¹² Jackson, S. L. (2018). Understanding Elder Abuse: A Clinician's Guide. Washington D. C.: American Psychological Association.

¹³ B. Brandl and J. A. Raymond (2012). Policy Implications of Recognizing that Caregiver Stress Is Not the Primary Cause of Elder Abuse. Generations – Journal of the American Society on Aging. Fall 2012, Vol. 36. No. 3.

nasilje indirektno sama izaziva time što ispoljava prevelike zahteve zbog narastajućih potreba za negom i podrškom, čime se počinilac nasilja u određenom smislu oslobađa krivice.¹⁴

Teorija društvene razmene

Teorija je nastala pedesetih godina i vodi poreklo iz sociologije, psihologije i ekonomije.¹⁵ Zasniva se na tezi da u odnosu dve osobe postoji dinamika razmene nagrada i kazni te da svako nastoji da ostvari maksimalnu nagradu i pruži očekivanu uslugu. Kada se ta ravnoteža poremeti, to jest kada jedan od učesnika u odnosu ne dobija pravičnu kompenzaciju za ono što ulaže u odnos, zlostavljanje može biti jedna od reakcija. Kao primer, često se navodi da odraslo dete koje se stara o svom roditelju samoinicijativno odlučuje da uzme deo njegove penzije. U toj teoriji starenju se pripisuje percepcija gubitka socijalnog statusa i moći koje izaziva smanjenje resursa kod starije osobe (počev od prihoda i uloge u zajednici, do zdravlja) koja zavisi od tuđe nege i pomoći.^{16, 17}

19

Teorija socijalnog učenja

Ova teorija daje hipotezu da je nasilničko ponašanje naučeno iz prethodnih situacija u kojima je model nasilničkog ponašanja bio uspešan u razrešenju sukoba i doneo željeni rezultat. Te situacije mogu biti nešto što je osoba iskusila rano u svom životu – na primer nasilničko ponašanje između roditelja u kome je jedan od njih na ovaj način ostvarivao svoje ciljeve. Komparativna istraživanja pokazuju da su osobe koje pokazuju nasilničko

¹⁴ S.T.AGE (2019). Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

¹⁵ Mathew, A., Nair, S. B. (2017). Theoretical Perspectives on Elder Abuse: A Framework Analysis for Abused Elderly in Kerala. *Journal of Humanities and Social Science*, 22(09): 29–33.

¹⁶ Cook S. Karen and Rice Eric. Social Exchange Theory, *Handbook of Social Psychology* Edited by John Delamater (Kluwer Academic/ Plenum Publishers, New York, 2003).

¹⁷ S.T.AGE (2019). Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

ponašanje prema deci često i same bile žrtve nasilja kao deca.¹⁸ Dalji elementi teorije kažu sledeće: kada odraslo dete zlostavlja svog starijeg roditelja, ovo može biti „vraćanje“ za obrnute uloge iz njegove mladosti, a slična situacija s obrtanjem usluga može se dešavati kada jedan od bračnih partnera u starijem dobu zbog bolesti ili invaliditeta više nije u stanju da se samostalno stara o sebi, te drugi partner, koji je možda trpeo nasilje ranije u braku, sada može uzvratno vršiti nasilje. Međutim, istraživači nasilja nad starijim osobama nisu pronašli dokaze koji potkrepljuju činjenicu o transferu nasilja kroz generacije kada je u pitanju ova forma nasilja (nasilja nad starijim osobama).¹⁹

Teorija o moći i kontroli, feminističke teorije

Ove teorije oslanjaju se na ideju da zlostavljanje žena od strane muškaraca nije fenomen koji se događa sam od sebe već je ugrađen u socijalni i kulturni kontekst društva. Nasilje i zlostavljanje jedan su od načina na koji muškarci žene drže u podređenom društvenom položaju.²⁰ U ovoj teoriji, nasilje nad starijim ženama u braku specifičan je oblik nasilja nad starijima utemeljen u neravnoteži moći između muškarca i žene kako u društvu tako i u porodici. U mnogim kulturama rod predstavlja rizik za nasilje nad starijima, jer su starije žene ekonomski i socijalno deprivirane u odnosu na starije muškarce.²¹

¹⁸ Burnight, K., and Mosqueda, L. (2011). Theoretical Model Development in Elder Mistreatment. Reported submitted to the U.S. Department of Justice. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/234488.pdf>,

¹⁹ Jackson, S. L. (2018). Understanding Elder Abuse: A Clinician's Guide. Washington D. C.: American Psychological Association.

²⁰ Momtaz, Y., Hamid T., and Ibrahim R. (2013). Theories and measures of elder abuse. Review Article. *Psychogeriatrics* 2013; 13: 182–188.

²¹ Roberto, K. A., and Teaster, P. B. (2017). Theorizing Elder Abuse. In: X. Q. Dong (Ed.), *Elder Abuse: Research, Practice and Policy* (pp. 21–44). New York City: Springer International Publishing.

Okvir generacijske inteligencije

Ova teorija kombinuje međusobne odnose unutar porodice sa širim društvenim kontekstom i okruženjem.²² Po ovoj teoriji, stavovi i ideje koje imamo o drugim generacijama i uzrasnim kategorijama oblikovani su od strane društva i kulture u kojima živimo. Ako postoje negativni društveni stavovi prema starijima, oni se mogu percipirati kao dopuštenje za nasilničko ponašanje, kreirajući kontekst ili socijalni prostor da se ono učini ne samo mogućim već i verovatnim. U tom smislu, nasilje nad starijima može se posmatrati kao poremećen odnos između generacija, a kao posledica ejdžizma ili nefunkcionalnih okruženja.²³

Ekološka teorija

Ova teorija nasilje objašnjava kao rezultantu različitih uticaja na ponašanje pojedinca. Ekološka teorija, koju Svetska zdravstvena organizacija koristi kao osnovu, nudi širi kontekst da se razumeju faktori rizika, prevencija i intervencije time što se bavi i starijom osobom koja trpi nasilje, počinioцем, kontekstom pružanja nege, ali i širim društvenim kontekstom. Ona posmatra nasilje nad starijima na četiri nivoa: mikrosistem (odnos same starije osobe sa porodicom), mezosistem (odnos same starije osobe sa zajednicom u kojoj živi), egzosistem (odnos starije osobe na primer sa službom koja pruža podršku starijima u zajednici i kako to utiče na njenu dobrobit) i makrosistem (ovo je društveni nivo i tiče se stavova prema starijima u društvu, njihovog vrednovanja od strane društva itd.).^{24, 25}

²² Biggs, S., and Lowenstein, A., (2011). *Generational Intelligence: A Critical Approach to Age Relations*. London: Routledge. 1st edition

²³ S.T.AGE (2019). *Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania*. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

²⁴ Ibid.

²⁵ Krug EG, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano 2002 (ed.). *World Report on Violence and Health*. World Health Organization. Geneva.

1.2 Nasilje nad starijim osobama

Postoje različite definicije nasilja nad starijim osobama, ali se danas najčešće koristi definicija Svetske zdravstvene organizacije i Međunarodne mreže za prevenciju nasilja nad starijim osobama.

„Zlostavljanje starijih osoba je pojedinačno ili ponovljeno ponašanje, ili uzdržavanja od delovanja, koje se događa u međuljudskom odnosu zasnovanom na poverenju, a koji izaziva bol ili uznemirenje starije osobe.“²⁶

Ovu definiciju razvila je UK Akcija protiv zlostavljanja starijih 1995. godine i nakon toga je ona adaptirana od Svetske zdravstvene organizacije i Međunarodne mreže za prevenciju nasilja nad starijim osobama i od tada je opšteprihvaćena i najčešće se koristi.

1.3 Tipovi nasilja nad starijim osobama

U literaturi se najčešće govori o pet tipova nasilja nad starijim osobama: fizičkom, psihičkom, finansijskom, seksualnom nasilju i zanemarivanju.²⁷

U okviru ovog rada mi ćemo govoriti o sedam tipova nasilja nad starijim osobama: fizičkom, psihičkom, finansijskom, seksualnom, zanemarivanju, samozanemarivanju i napuštanju.

1.3.1 Fizičko nasilje

„Fizičko zlostavljanje obuhvata akcije kojima se nanosi fizički bol ili ozleda (povreda) starijoj osobi.“²⁸

²⁶ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, 2002. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=0B8FA0213457E5AF28B7A2803FA40AE6?sequence=1

²⁷ Prichard, J, Working with elder abuse, Jessica Kingsley Publishers, London, 1996

²⁸ UN Department of Economic and Social Affairs (2015), Neglect, Abuse and Violence against Older Women, dostupno na: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/neglect-abuse-violence-older-women.pdf>

Primeri fizičkog zlostavljanja su: guranje, šamaranje, udaranje, gađanje predmetima, napadi oružjem ili davanje prevelikih doza sredstava za umirenje ili antipsihotika.²⁹

Znaci fizičkog nasilja³⁰

- Neobjašnjene modrice, otoci ili ožiljci na dobro zaštićenim delovima tela (unutrašnjosti butina, na nadlakticama) i pogotovo ako se javljaju simetrično s obe strane tela;
- Istorijat neobjašnjenih padova ili manjih povreda, u različitim fazama zaceljenja, koji su doveli do uganuća, iščašenja ili preloma kostiju;
- Modrice nastale kao posledica sputavanja, „vezivanja“, tragovi kaiševa na zglobovima;
- Slomljene i lepljene naočare i njihov okvir;
- Opekotine neuobičajene vrste, na primer opekotine od cigarete;
- Česte promena lekara ili odbijanje porodice, negovatelja ili prijatelja da se konsultuje lekar;
- Sakupljanje lekova koji su prepisani starijoj osobi, ali se one ne daju starijoj osobi;
- Pothranjenost, čirevi, dekubitus, mokra odeća.

Emocionalni znaci fizičkog nasilja:³¹

- Napeti odnosi između osobe koja brine ili koja živi u istom domaćinstvu i starije osobe, u ovom slučaju starije žene;
- Nedovoljno jasna priča kako je starija osoba, starija žena povređena

²⁹ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

³⁰ Kent and Medway Safeguarding Adults Board, 2015. Multi-agency Safeguarding Adults Policy, Protocols and Guidance for Kent and Medway, Maidstone: Kent County Council.

³¹ Nursing Home Abuse Center, Physical Elder Abuse- Signs of Physical Elderly Abuse, dostupno na: <https://www.nursinghomeabusecenter.com/elder-abuse/types/physical-abuse/>

(poput oklevanja prilikom opisa događaja koji su doveli do povrede ili promene priče);

- Povlačenje i odustajanje od društvenih aktivnosti u kojima je starija žena obično uživala, socijalna izolacija.

1.3.2 Psihičko nasilje

„Psihološko nasilje je forma nasilja koja obuhvata verbalno i neverbalno emocionalno zlostavljanja a koje dalje može biti aktivno i pasivno. Ovim se opisuju akcije kojima je namera da izazovu mentalni bol, teskobu ili stres kod starije osobe.“³²

„Psihološko / emocionalno / verbalno zlostavljanje: obuhvata sve akcije kojima se izaziva mentalni bol, teskoba ili stres, a kroz verbalne ili neverbalne činove.“³³

Primeri psihičkog nasilja su: upotreba agresivnog nasilničkog govora, ugnjetavanje, manipulacija, nasilnički odnos, ucena, vikanje, pretnje, nazivanje starijih pogrdnim imenima, ponižavanje, izolacija starije osobe i infantilizacija osobe odnosno obraćanje starijoj starijoj ženi kao detetu.³⁴

Znaci psihičkog nasilja³⁵

- Nervoza, zbunjenost starije osobe;
- Povlačenje iz društva i izolacija;
- Zaplašenost i znaci gubitka samopoštovanja;

³² Luoma, M.-L., Koivusilta, M., Lang, G., Enzenhofer, E., De Donder, L., Verté, D., Reingarde, J., Tamutienne, I., Ferreira-Alves, J., Santos, A. J. and Penhale, B. (2011). Prevalence study of abuse and violence against older women: results of a multicultural survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOW Project). Finland: National Institute of Health and Welfare (THL).

³³ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

³⁴ Ibid

³⁵ Kent and Medway Safeguarding Adults Board, 2015. Multi-agency Safeguarding Adults Policy, Protocols and Guidance for Kent and Medway, Maidstone: Kent County Council.

- Gubitak apetita ili prejedanje u neodgovarajućim momentima;
- Problemi sa spavanjem i tendencija da provodi duži period u krevetu;
- Nekarakteristično manipulativno, ćudljivo ili agresivno ponašanje.

1.3.3 Finansijsko nasilje

„Finansijsko/materijalno nasilje ili eksploatacija jeste forma nasilja koja obuhvata sve akcije nezakonitog ili neadekvatnog korišćenja novca, pokretne i nepokretne imovine starije osobe.“³⁶

Primeri finansijskog nasilja obuhvataju: oduzimanje poslovne sposobnosti, zloupotrebe punomoćja, prevare, nestanak novca ili dobara, vrednih stvari, barijere u upravljanju sopstvenim sredstvima, nepoštovanje prava na nasleđe, zloupotreba i krađa čekova, kreditnih kartica, novca, penzije, iznuda, situacija kada se starija osoba laže koliko nešto košta.

Znaci finansijskog nasilja ³⁷

- Razmimoilaženje između uslova u kojima starija starija žena živi i njene finansijske situacije odnosno resursa;
- Iznenadna i neobjašnjena nemogućnost da se plate nabavke ili računi koji su se do sada redovno plaćali itd;
- Podizanja velikih suma novca koja se ne mogu objasniti;
- Nestale lične stvari;
- Iznenadna promena testamenta;
- Iznenadno i neobično interesovanje i bavljenje imovinom starije osobe.

³⁶ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

³⁷ Jannković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba. Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1670/dobro-cuvana-porodicna-tajna-e-knjiga.pdf>

1.3.4 Seksualno nasilje

„Seksualno nasilje može obuhvatiti uvredljivo seksualno ponašanje kao i fizički kontakt seksualne prirode.“³⁸

Ova forma nasilja obuhvata seksualni kontakt bilo koje vrste učinjen bez pristanka (na primer neželjeno intimiziranje, dodirivanje na seksualan način, silovanje, svlačenje pred žrtvom, jezik nabijen seksualnim aluzijama). Seksualno nasilje može se opisati i kao „teror u intimnim odnosima“ sa namerom da se partner ili druga osoba kontrolišu.³⁹

Znaci seksualnog nasilja^{40, 41}

- Problemi sa hodaњem ili sedenјem;
- Modrice ili krvarenja u rektalnim ili genitalnim telesnim regijama ili unutrašnjem delu bedara;
- Iritacija ili bol u anusu ili genitalijama;
- Povrede karlice;
- Iscepano, krvavo donje rublje;
- Seksualno prenosive infekcije.

³⁸ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

³⁹ Goergen, T., Herbst, S., Kotlenga, S., Nägele, B. and Rabold, S. (2009). Crime Experiences and Experiences of Violence in the Lives of Older People. Summary of Major (1) (PDF) Elder abuse an international perspective: Exploring the context of elder abuse, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/237819698_Elder_abuse_an_international_perspective_Explorin_The_context_of_elder_abuse

⁴⁰ Nursing Home Abuse Center, Sexual abuse of the Elderly Abuse, dostupno na: <https://www.nursinghomeabusecenter.com/elder-abuse/types/sexual-abuse/>

⁴¹ Janković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba. Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1670/dobro-cuvana-porodicna-tajna-e-knjiga.pdf>

Emocionalni znaci seksualnog nasilja⁴²

- Napadi panike;
- Simptomi uznemirenosti;
- Nemirno i isprekidano spavanje;
- Socijalno ili emocionalno povlačenje od drugih;
- Znaci posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP);
- Pokušaji samoubistva.

1.3.5 Zanemarivanje

„Zanemarivanje se definiše kao odbijanje ili propuštanje onih koji su odgovorni da starijoj osobi u potrebi za negom pruže pomoć u dnevnim poslovima, ili esencijalnu podršku uključujući hranu, odeću, utočište, zdravstvenu zaštitu i medicinsku negu.“⁴³ To takođe obuhvata napuštanje starije osobe koja ima potrebu za negom.

Ovaj tip pristupa zlostavljanju bavi se odbijanjem ili propuštanjem onih koji su odgovorni da starijoj osobi pruže esencijalnu pomoć u dnevnim poslovima i/ili podršku koja obuhvata hranu, stanovanje (utočište), negu, zdravstvenu zaštitu ili zaštitu uopšte. U literaturi se razlikuju dve vrste zanemarivanja, aktivno i pasivno. Primer pasivnog zanemarivanja je kada dođe do pothranjenosti ili dekubitusa, često kroz nenamerno propuštanje da se pruži nega starijoj osobi. Aktivno zanemarivanje karakteriše odbijanje da se pruži nega, lekovi, hrana, održavanje higijene ili podrška u drugim aktivnostima svakodnevnog života starije osobe.⁴⁴ Jedan broj

⁴² Nursing Home Abuse Center, Sexual abuse of the Elderly Abuse, dostupno na: <https://www.nursinghomeabusecenter.com/elder-abuse/types/sexual-abuse/>

⁴³ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

⁴⁴ Dieck, M; Heinemann-Knoch, M; Rijke, J (1987) Alte Menschen in Pflegeverhältnissen. Materialien zum Vierten Familienbericht. Band 3. DJI Verlag Deutsches Jugendinstitut, München (1987)

autora koristi termin pomešana ili pogrešno usmerena nega za nenamerno zanemarivanje u kontekstu nege, kada obim potrebne nege prevazilazi kapacitete negovatelja da je pruži.⁴⁵

Znaci zanemarivanja⁴⁶

- Loše opšte fizičko stanje starije osobe, na primer dekubitus, čirevi, gubitak telesne mase;
- Neadekvatno osvetljenje, grejanje, hrana ili tečnost;
- Neadekvatna medicinska nega i nedostatak prepisanih lekova;
- Neodgovarajuća, neodržavana odeća i aljkav fizički izgled ili neadekvatna odeća i nošenje pižame / spavaćice danju;
- Neadekvatna higijena starije osobe;
- Senzorna deprivacija – nemanje pristupa naočarima ili aparatu za sluh itd;
- Odsustvo privatnosti i dostojanstva;
- Sprečavanje ili onemogućavanje kontakta starije osobe i profesionalaca;
- Izostanak zaštite od opasnosti.

1.3.6 Samozanemarivanje

Samozanemarivanje je forma zlostavljanja koja ne obuhvata počinioca i umesto toga odnosi se na samu stariju osobu koja – namerno ili nenamerno, zbog umanjenih kapaciteta ili mentalnih ograničenja – ne vodi brigu o sopstvenim osnovnim potrebama i često odbija tuđu pomoć. Ta kategorija često nije obuhvaćena diskusijama o teorijskim konceptima i istraživanjima u praksi.⁴⁷ Samozanemarivanje je prvi put spomenuto 1975.

⁴⁵ Bakker, H., Beelen, J., Nieuwenhuizen, C. (2000) *De au van ouderdom: ouderen mishandeling, perspectieven voor hulpverlening*, Utrecht: NIZW, 2000

⁴⁶ Jannković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) *Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba*. Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1670/dobro-cuvana-porodicka-tajna-e-knjiga.pdf>

⁴⁷ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Or-

godine u časopisu „The Lancet“ od strane britanskih lekara koji su opisali ponašanje nekih svojih starijih pacijenta i njihove životne stilove. Starije osobe koje su oni opisali ignorisale su ličnu higijenu, očigledne medicinske potrebe i odlučile da žive u prljavštini i bedi iako su često imali i adekvatna finansijska sredstva. Autori su skovali termin „Diogenov sindrom“, pozajmivši ime grčkog filozofa koji je i sam odbacio društvene norme.⁴⁸ Samozanemarivanje je češće kod starijih žena, osoba koje žive same, osoba koje su depresivne ili imaju problema s memorijom, kao i kod osoba koje imaju problema s alkoholom i zloupotrebom psihoaktivnih supstanci.⁴⁹

Znaci samozanemarivanja⁵⁰

- Loša lična higijena / starija osoba se ne kupava, ne neguje kosu i nokte;
- Nedostatak hrane u kući i gubitak težine, dehidracija;
- Neuzimanje lekova ili odbijanje da se uzimanju lekovi;
- Loše stanje stambenih prostorija, nehigijenski uslovi u kojima starija osoba živi;
- Neplaćeni računi, odbijeni čekovi ili ukidanje komunalnih usluga;
- Samougrožavanje koje se opisuje ponašanjem koje može da ugrozi zdravlje i život starije osobe (npr. uporno odbijanje nege, pogotovo kada se radi o ranama koje zahtevaju poseban tretman, stvaranje opasnosti od požara u kući);⁵¹
- Kompulzivno gomilanje (hording).

ganization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

⁴⁸ Pavlou, M. P., Lachs, M. S. Self-neglect in Older Adults: a Primer for Clinicians. J GEN INTERN MED 23, 1841–1846 (2008). <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0717-7>

⁴⁹ Vela Learn, Self-Neglect and Neglect, dostupno na: <https://www.velalearn.com/node/784606>

⁵⁰ Boothroyd, K. (2019). Elder self-neglect is a growing and largely hidden problem. American Society on Aging.

⁵¹ Pavlou, M. P., Lachs, M. S. Self-neglect in Older Adults: a Primer for Clinicians. J GEN INTERN MED 23, 1841–1846 (2008). <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0717-7>

1.3.7 Napuštanje

Napuštanje je zapravo najekstremnija forma zanemarivanja ranjive starije osobe od strane osobe za koju se može pretpostaviti da ima odgovornost da se brine i stara o starijoj osobi.⁵² Iako se u literaturi ova vrsta nasilja opisuje kao ekstremna verzija zanemarivanja, često se prepoznaje i kao potpuno odvojena vrsta u kojoj pružalac nege koji nosi odgovornost za negovanje starije osobe napusti stariju osobu. Najčešće starije osobe ostaju napuštene u svojim domovima ili nakon boravka u bolnici, ali takođe mogu biti napuštene na javnim mestima ili ostavljene policiji. Napuštene starije osobe biće upućene na Službu za smeštaj odraslih lica ako se ne može uspostaviti kontakt sa članovima porodice, ali bi trebalo da ova vrsta nasilja bude jasno istaknuta u zakonima i rigorozno sankcionisana.⁵³

1.4 Počinioci nasilja nad starijim ženama

30

Pre nego što pređemo na počinioce nasilja, važno je definisati ko je lice nad kojim je rodno zasnovano nasilje izvršeno, kao i sam termin koji koristimo kada govorimo o osobi koja je pretrpela rodno zasnovano nasilje. U ovoj studiji gde govorimo o ženama preko 65 godina starosti, vrlo je važno naglasiti da se u literaturi spominju dva termina koja se koriste za osobu koja je pretrpela rodno zasnovano nasilje, i to su „žrtva“ i „preživeli“ (engl. *surviver*).⁵⁴

⁵² WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

⁵³ Samuels, C., (2020) A Place for Mom, *Eye-Opening Facts About Elder Abuse, and How to Effectively Report It* dostupno na: <https://www.aplaceformom.com/caregiver-resources/articles/elder-abuse/>

⁵⁴ Niklas, B. (2015), Sexual and gender-based violence – A two-day psychosocial training. Training guide, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies Reference Centre for Psychosocial Support, dostupno na: <https://pscentre.org/wp-content/uploads/2018/03/SGBV-A-two-day-psychosocial-training-final-version.pdf>

Ko može biti nasilnik?

Supružnik/partner – osoba sa kojom je starija žena zakonski u bračnoj zajednici i sa supružnikom živi zajedno ili je bila u bračnoj zajednici (sada su razvedeni), i mogu da žive zajedno, ali i odvojeno. **Intimni partner** (suprotnog ili istog pola) s kojim starija žena živi u vanbračnoj zajednici, tu spadaju i bivši intimni partneri. Intimni partneri mogu ili ne moraju da žive zajedno, mogu ili ne moraju imati seksualne odnose.⁵⁵

Odraslo dete – sin ili ćerka kako biološki tako i usvojeni.

Drugi članovi porodice / srodnici – osobe sa kojima je starija žena u krvnom srodstvu ili nekom zakonskom srodstvu (ugovori ili dogovori). To može da uključi trenutne, kao i nekadašnje porodične veze. U ovu kategoriju spadaju: biološki roditelji, posvojeni roditelji, braća i sestre, snaje, unuci i usvojeni članovi porodice.

Negovatelji

1. Porodični (neformalni) negovatelj/negovateljica: bilo koji rođak, partner, prijatelj ili komšija koji ima lični odnos i pruža pomoć u obavljanju širokog spektra instrumentalnih aktivnosti svakodnevnog života starije žene. Te osobe mogu biti primarni ili sekundarni negovatelji/negovateljice (osobe koje pomažu primarnom negovatelju) i mogu da žive zajedno s osobom koju neguju ili odvojeno.

2. Formalni negovatelj/negovateljice: pružaoci usluga povezani s formalnim sistemom usluga, bilo da su plaćeni ili su volonteri u ustanovi.

Pravni staratelj – osoba koju je sud odredio da se brine i upravlja imovinom, dobrobiti i/ili pravima osobe koja se, zbog statusa, razumevanja ili samokontrole, smatra nesposobnom da samostalno donosi odluke.

⁵⁵ Hall, JE, Karch, DL, Crosby, AE. (2016), *Elder Abuse Surveillance: Uniform Definitions and Recommended Core Data Elements For Use In Elder Abuse Surveillance, Version 1.0*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention, dostupno na: https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/EA_Book_Revised_2016.pdf

Prijatelj/komšija/poznanik – neko sa kim starija žena ima lični, blizak odnos.

Stranac – osoba sa kojom starija žene nije u ličnom odnosu i koju ne poznaje.⁵⁶

Prema Američkom udruženju psihologa, najčešće žrtve nasilja nad starijim osobama jesu starije žene, a većina nasilnika su osobe muškog pola. Odrasla deca, zatim slede supružnici i ostali članovi porodice, prema podacima različitih studija, najčešći su nasilnici. Nasilje koje se dešava u porodici i od strane članova porodice, a pre svega od strane odrasle dece najčešće ostaje neprijavljeno, jer starije žene ne žele svoju decu da dovedu u neprijatnu situaciju.

Kod starijih osoba, pogotovo onih sa demencijom, može doći do ozbiljnih promena u ponašanju, pa u nekim slučajevima može doći do nasilja od strane partnera koji nikada do tada nije imao sklonosti ka nasilju, niti se nasilno ponašao.

Nasilje nad starijim ženama postoji i u bolnicama, domovima za dugotrajno zbrinjavanje i staračkim domovima. Iako su na snazi rigorozna pravila i protokoli, ta vrsta nasilja se događa i takođe treba da bude uočena, sankcionisana i prevenirana.⁵⁷

Istraživanja sprovedena u pet zemalja Evropske unije pokazuju da su u većini slučajeva počinioci emocionalnog, finansijskog i seksualnog nasilja bili supružnici ili partneri starijih žena, dok su u slučaju zanemarivanja počinioci odrasla deca ili snaje i zetovi.⁵⁸

⁵⁶ Ibid

⁵⁷ Samuels, C., (2020) A Place for Mom, *Eye-Opening Facts About Elder Abuse, and How to Effectively Report It* <https://www.aplaceformom.com/caregiver-resources/articles/elder-abuse/>

⁵⁸ Luoma, M.-L., Koivusilta, M., Lang, G., Enzenhofer, E., De Donder, L., Verté, D., Reingarde, J., Tamutiene, I., Ferreira-Alves, J., Santos, A. J. & Penhale, B. (2011). *Prevalence Study of Abuse and Violence against Older Women. Results of a Multi-cultural Survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOV Project)*. Finland: National Institute for Health and Welfare (THL), dostupno na: https://thl.fi/documents/189940/2291729/AVOW+EuropeanResearchReport_April2011.pdf/fe9e799b-029e-4e50-9577-a970265a13b0

1.5 Faktori rizika

Faktori rizika u idealnom slučaju određuju se na osnovu rezultata empirijskih istraživanja, a zatim se oni koriste za preventivne mere i zaštitne intervencije. Međutim, za nasilje nad starijim ženama teže je identifikovati faktore rizika iz istraživanja prevalencije zbog raznolikosti mera koje se koriste u različitim studijama i donekle različitih nalaza. Starost i polna pripadnost svakako su dva izrazita faktora rizika nasilja i zanemarivanja starijih žena.⁵⁹

Starije žene koje su žrtve intimnog partnerskog nasilja suočavaju se s različitim rizicima u zavisnosti od starosne kohorte kojoj pripadaju. U studijama koje se bave istraživanjima intimnog partnerskog nasilja i studijama femicida ustanovljeno je da su starije žene starosti do 74 godine pod većim rizikom od nasilja i kulminacije nasilja koje za ishod ima smrt starije žene koju uzrokuje intimni partner nego žene starije od 75 godina.⁶⁰

Globalno, učestalost intimnog partnerskog nasilja nad starijim ženama kreće se od 16,5% do 54,5%⁶¹. Često se radi o nasilju koje može biti nastavak nasilnog odnosa, takođe može biti i rezultat nove veze ili pak promene dinamike postojećeg odnosa. Starije žene koje pripadaju mlađim kohortama pod većim su rizikom od fizičkog nasilja, a „starije starije“ žene su pod većim rizikom od psihičkog nasilja. Ta razlika po starosnim grupama nastaje zbog toga što žene žive duže od muškaraca, pa uglavnom nadžive svoje nasilne supružnike, a nasilje nad ženama iz najstarijih kohorti uglavnom je „međugeneracijsko nasilje“ od strane odrasle dece, unuka, rođaka i negovatelja. Kod starijih žena imamo niže stope fizičkog i seksualnog nasilja od strane partnera u odnosu na mlađe žene, ali za

⁵⁹ ibid.

⁶⁰ Brownell, P. (2015). *Older Women and Intimate Partner Violence*. In *The Encyclopedia of Adulthood and Aging*, S.K. Whitbourne (Ed.) <https://doi.org/10.1002/9781118521373.wbeaa152>

⁶¹ Pathak, N., Dhairyawan, R., Tariq, S., *The experience of intimate partner violence among older women: A narrative review*, Maturitas, Volume 121, 2019, Pages 63-75, ISSN 0378-5122, dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2018.12.011>

psihičko nasilje i kontrolu, kao i različita ograničenja u ponašanju, stope su slične kao i kod mlađih žena. Starenje ne mora nužno da inhibira nasilnike, mnogi muškarci počinitelji intimnog partnerskog nasilja, kako stare, mogu donekle smanjiti fizičko nasilje, ali i povećati nivo prisile, verbalnih pretnji i finansijskog iskorišćavanja.^{62, 63}

U studiji DAPHNE III AVOW, usamljenost je značajan prediktor nasilja nad starijim ženama: što je veća prijavljena usamljenost, to je veća verovatnoća prijavljenih slučajeva nasilja u prethodnih 12 meseci. Starije žene koje su u penziji pod većim su rizikom od nasilja nego starije žene koje još uvek rade.⁶⁴

⁶² Brownell, P. (2015). *Older Women and Intimate Partner Violence*. In *The Encyclopedia of Adulthood and Aging*, S.K. Whitbourne (Ed.) <https://doi.org/10.1002/9781118521373.wbeaa152>

⁶³ Seniors Rights Victoria, Elder Abuse, Gender and Sexuality, dostupno na: <https://seniorsrights.org.au/wp-content/uploads/2018/05/Elder-Abuse-Gender-and-Sexuality.pdf>

⁶⁴ National Center for Injury Prevention and Control, Division of Violence Prevention, *Risk and Protective Factors*, dostupno na: https://thl.fi/documents/189940/2291729/AVOW+EuropeanResearchReport_April2011.pdf/fe9e799b-029e-4e50-9577-a970265a13b i <https://www.cdc.gov/violenceprevention/elderabuse/riskprotectivefactors.html>

INDIVIDUALNI NIVO - STARIJA OSOBA / ŽRTVA	INDIVIDUALNI NIVO - POČINILAC NASILJA	NIVO ODNOSA	OKRUŽENJE – ZAJEDNICA I DRUŠTVO
Kognitivno oštećenje, psihi- jatrijske bolesti i psihološki i problemi u ponašanju;	Psihijatri- jska bolest ili psihološki prob- lemi, neadekvat- ne veštine prevazilaženja;	Porodična dis- harmonija, loši ili konfliktni odnosi između članovi porodice;	Nedostatak soci- jalne / formalne podrške stari- jim osobama ili negovateljima ili nedostatak informacija o us- lugama podrške;
Loše fizičko zdravlje, funkcio- nalna zavisnost;	Izloženost nasilju i zlostavljanju u detinjstvu;	Visok nivo finan- sijske i / ili emociona- lne zavisnosti ranjive starije osobe od negov- atelja ili obrnuto;	Visok nivo tole- rancije i prihva- tanje agresivnog ponašanja;
Niska primanja / penzija;	Loš kvalitet odnosa između negovatelja i starije osobe;	Postojeća istorija problematičnog ponašanja starije osobe;	Visok nivo slo- bode odlučivanja Unutar službi odgovornih za pružanje zdravstvene i socijalne zaštite i nedostatak standarda za pružanje usluga;
Ranija iskustva zlostavljanja i nasilja	Opterećenje pružanjem nege i / ili stres;	Nedostatak odgovarajuće pomoći članovima po- rođice;	Ejdžizam i nega- tivni stavovi prema starijima
	Preuzimanje odgovornosti za pružanje nege u mladim godina- ma i neadekvat- na priprema za ispunjavanje ovih dužnosti;		

1.6 Prevalencija nasilja nad starijim ženama

Očekivani životni vek žena na rođenju duži je nego za muškarce. Svetska zdravstvena organizacija procenila je očekivani životni vek na rođenju u 2016. godini na 72 godine (69,8 za muškarce i 74,2 za žene)⁶⁵ dok je Svetska banka u 2017. godini procenila ženski očekivani životni vek na 74,7.⁶⁶ U Srbiji je očekivani životni vek žena na rođenju u 2018. godini procenjen na 78,4 za žene (za muškarce je 73,5, a 75,9 za čitavu populaciju).⁶⁷

Očekivani životni vek sa 65 godina za Srbiju je procenjen na 15,8 godina u 2017. godini, što je nešto niže nego za zemlje Evropske unije, gde on iznosi 19,9 godina, dok za žene ovo iznosi 17 godina za Srbiju i 21,4 godine za Evropsku uniju.⁶⁸ Konačno, očekivani životni vek u dobrom zdravlju za Srbiju je procenjen na 63 godine za muškarce i na 67 za žene, po podacima iz 2013. godine.⁶⁹

Rizik od invalidnosti je za žene, po različitim istraživanjima,⁷⁰ veći nego za muškarce, što može biti posledica različitih faktora, uključujući sociodemografske, kao što su niži nivo prihoda tokom životnog ciklusa ili slabiji pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti.

Zlostavljanje starijih žena ozbiljan je društveni i javnozdravstveni problem, ali predstavlja i kršenje ljudskih prava. Ono može dovesti do ozbiljnih

⁶⁵ The Global health Observatory, WHO, Global Health Estimates: Life expectancy and leading causes of death and disability, dostupno na: https://www.who.int/gho/mortality_burden_disease/life_tables/situation_trends_text/en/

⁶⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.FE.IN>

⁶⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_03_10/default/table?lang=en

⁶⁸ <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00026>

⁶⁹ Hirose, K., & Czepulis-Rutkowska, Z. (2016). Challenges in long-term care of the elderly in Central and Eastern Europe . ILO, dostupno na: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_532427/lang--en/index.htm

⁷⁰ Murtagh, K. N., & Hubert, H. B. (2004). Gender differences in physical disability among an elderly cohort. *American journal of public health*, 94(8), 1406–1411. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.8.1406> <https://www.onefpa.org/journal/Pages/Women%20and%20Disability%20Risks.aspx> USAID (2012) *Women with Disabilities in the Europe & Eurasia Region, Final Report*, dostupno na: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/Women-with-Disabilities-EE-Region-FINAL-2012.pdf>

zdravstvenih problema kod osoba koje ga doživljavaju, uključujući povišen rizik od obolevanja, umiranja, smeštanja u zdravstvenu ustanovu ili ustanovu koja se bavi pružanjem nege.⁷¹ Posledice nasilja po starije tipično mogu biti mnogo ozbiljnije nego za mlađe osobe, kako zbog krhke konstitucije tako i zbog dužeg perioda potrebnog za oporavljanje od posledica nasilja.⁷²

Po podacima iz metaanalize kojom je obuhvaćeno 52 studije u 28 država različitih regiona, iz 2017. godine, jedna od šest starijih osoba doživela je neku vrstu zlostavljanja u svojoj zajednici nakon navršene šezdesete godine. S druge strane, ti podaci takođe pokazuju da svega jedan od 24 slučaja zlostavljanja bude prijavljen, pa je tako vrlo verovatno da je prava učestalost zlostavljanja starijih osoba znatno veća.⁷³ Po Globalnom izveštaju o statusu prevencije nasilja Svetske zdravstvene organizacije iz 2014. godine, čak 6% starijih osoba na globalnom nivou doživelo je neki oblik ozbiljnog zlostavljanja u poslednjih mesec dana.⁷⁴ Osobe koje spadaju u ranjivije grupe među starijima – stariji sa dijagnozom demencije ili oni što žive u ustanovama za pružanje nege – pod većim su rizikom od nasilja. U izveštaju se naročito ističe da je čak 25% tih osoba prijavilo da su bile izložene psihološkom zlostavljanju.⁷⁵

U ustanovama kao što su domovi za starije i druge ustanove u kojima su stariji smešteni i pruža im se nega, učestalost zlostavljanja je, po dostupnim podacima, znatno veća nego u zajednici. Iako podataka o zlostavljanju u

⁷¹ Yon Y, Mikton CR, Gassoumis ZD, Wilber KH. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 2017 Feb;5(2):e147-e156. doi: 10.1016/S2214-109X(17)30006-2. PMID: 28104184.

⁷² WHO, *Global status report on violence prevention*, dostupno na: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/en/

⁷³ Yon Y, Mikton CR, Gassoumis ZD, Wilber KH. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 2017 Feb;5(2):e147-e156. doi: 10.1016/S2214-109X(17)30006-2. PMID: 28104184.

⁷⁴ Heffernan, J, *Darfur: Assault on Survival, Journal of Ambulatory Care Management*: April-June 2006- Volume 29- Issue 2- p 189-190, dostupno na: https://s3.amazonaws.com/PHR_Reports/darfur-assault-on-survival.pdf

⁷⁵ WHO, Regional Office for Europe (2011), *European report on preventing elder maltreatment*, dostupno na: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/144676/e95110.pdf

ovim kontekstima nema mnogo, na osnovu anonimnih anketa s osobljem ovih ustanova u šest država pokazuje se da su dvoje od troje zaposlenih počinili neku vrstu zlostavljanja u proteklih 12 meseci.⁷⁶

Isti podaci pokazuju prevalencu različitih formi zlostavljanja starijih osoba, pa tako same starije osobe prijavljuju da je najčešći oblik zlostavljanja psihološko zlostavljanje (iskusilo ga je 11,6% starijih), zatim finansijsko (6,8%), zanemarivanje (4,2%), fizičko (2,6%), dok je seksualno zlostavljanje na poslednjem mestu sa 0,9%.⁷⁷ S druge strane, po anonimnoj anketi zaposlenih u ustanovama za negu iz 2006. godine, čak 32,5% osoblja počinilo je psihološko zlostavljanje, 12% je počinilo zanemarivanje, 9,3% fizičko i 0,7% seksualno zlostavljanje korisnika svojih usluga. Što se tiče ustanova, zlostavljanje može obuhvatati vezivanje korisnika, činove kojima se umanjuje njihovo dostojanstvo (na primer ostavljanje inkontinentnog korisnika u zaprljanoj odeći), ili se oduzima mogućnost slobodnog izbora, nega se neadekvatno pruža, daje se terapija koja nije u skladu sa prepisanom, ali je zastupljeno i emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje.⁷⁸

Nedostatak podataka o ovom fenomenu jedna je od ključnih prepreka u pružanju adekvatnog odgovora na fenomen zlostavljanja starijih žena. Globalni izveštaj o statusu prevencije nasilja Svetske zdravstvene organizacije iz 2014. godine⁷⁹ pokazuje da svega 17% od 133 države obuhvaćene ovim izveštajem ima ikakve sistematične podatke o zlostavljanju starijih. Većina tih država spada u one s visokim prihodima, a izveštaj pokazuje da je u

⁷⁶ Heffernan, J, *Darfur: Assault on Survival, Journal of Ambulatory Care Management*: April-June 2006- Volume 29- Issue 2- p 189-190, dostupno na: https://s3.amazonaws.com/PHR_Reports/darfur-assault-on-survival.pdf

⁷⁷ Yon Y, Mikton CR, Gassoumis ZD, Wilber KH. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 2017 Feb;5(2):e147-e156. doi: 10.1016/S2214-109X(17)30006-2. PMID: 28104184.

⁷⁸ Heffernan, J, *Darfur: Assault on Survival, Journal of Ambulatory Care Management*: April-June 2006- Volume 29- Issue 2- p 189-190, dostupno na: https://s3.amazonaws.com/PHR_Reports/darfur-assault-on-survival.pdf

⁷⁹ WHO, *Global status report on violence prevention, dostupno na: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/en/*

državama s niskim prihodima nasilje nad starijima najmanje istraživani oblik nasilja. Takođe, svega jedna trećina država obuhvaćenih ovim izveštajem ima sistemski pristup u odgovoru na nasilje nad starijim ženama – usluge zaštite i podrške onima što su nasilje pretrpeli, kao i sistematsko vršenje istrage slučajeva potencijalnog nasilja nad starijima.

Nasilje nad starijim ženama je, po sličnoj matrici, takođe slabo istraženo. Studija iz 2017. godine⁸⁰ o rodno zasnovanom nasilju među raseljenim osobama starijim od 49 godina pokazuje da je 77% svih ispitanika doživelo neku vrstu zlostavljanja, ali da je 32% žena u odnosu na 14% muškaraca doživelo zlostavljanje od strane intimnog partnera – fizičko ili verbalno. Svetska zdravstvena organizacija u izveštaju koji se bavi globalnim i regionalnim procenama o nasilju usmerenom ka ženama iz 2013. godine⁸¹ pokazuje da je po dostupnim podacima rizik od zlostavljanja manji za žene starije od 50 godina, ali i skreće pažnju da je broj dostupnih studija mali, kao i da su skoro sve iz država sa višim prihodima, te da ovo ne bi trebalo uzeti kao indicaciju o globalno nižem riziku od nasilja među starijim ženama, već kao potvrdu da se nedovoljno zna o obrascima ovog fenomena, naročito u državama s nižim prihodima. To je u skladu s činjenicom da velik broj istraživanja koja se bave nasiljem nad ženama ne prikuplja podatke o ženama starijim od 49 godina – zbog njihovog izlaska iz reproduktivnog perioda – pa su prevalenca i rizik od zlostavljanja među starijim ženama globalno nedovoljno istraženi.⁸² Primera radi, smatra se da je prevalenca seksualnog zlostavljanja starijih žena u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama manja

⁸⁰ AAAS Scientific Responsibility, Human Rights and Law Program, „Age is no protection: Prevalence of gender-based violence among men and women over 49 years of age in five situations of protracted displacement, July 2017. Available at: <https://www.aaas.org/resources/age-no-protection-prevalence-gender-based-violence-among-men-and-women-over-49-years-age>

⁸¹ WHO (2013) *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*, dostupno na: <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9789241564625/en/>

⁸² Perel-Levin, S. (2019), *Abuse, Neglect and Violence against Older Persons*, <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2019/05/Silvia-Perel-Levin-Abuse-Neglect-and-Violence-against-Older-Persons-in-situations-of-emergencies.pdf>

od 1%, ali s druge strane, Oxfam izveštaj koji se bavi seksualnim nasiljem tokom sukoba u Demokratskoj Republici Kongo iz 2010. godine pokazuje da je 10% žena koje su zbog seksualnog nasilja tretirane u bolnici Panzi bilo starije od 65 godina, a još 5% njih između 55 i 66 godina.⁸³

Iako rod sam po sebi ne predstavlja prediktor za zlostavljanje starije osobe, invalidnost i siromaštvo spadaju u jake prediktore. Činjenice da žene žive duže od muškaraca, da ih ima više u populaciji, kao i da duže žive sa ozbiljnijim zdravstvenim problemima, te da je za njih rizik od invalidnosti i umanjene funkcionalnosti kao posledice hroničnog oboljenja veći, ukazuju na povećan rizik od zlostavljanja. Takođe, istraživanja pokazuju da rod sam po sebi potencijalno može biti prediktor za rizik od zlostavljanja, pogotovo emocionalnog i finansijskog,⁸⁴ ali važno je imati na umu da su starije žene pod većim rizikom od siromaštva, kako u Evropskoj uniji⁸⁵ tako i u Srbiji: stopa rizika od siromaštva starijih od 65 godina u 2016 godini bila je 22% za žene i 15,2% za muškarce, dok je stopa materijalne deprivacije za žene starije od 65 godina bila 22,3% (u odnosu na 17,9% kod muškaraca), a čak 25,2% za žene starije od 75 godina (naspram 16,5% kod muškaraca u istoj dobnoj grupi).⁸⁶ Ovo ponovo ukazuje na veći rizik od zlostavljanja kod starijih žena, kao posledice ukrštanja više različitih prediktora.

⁸³ Green, D. (2015) COMMUNITY PROTECTION COMMITTEES IN DEMOCRATIC REPUBLIC OF CONGO, Oxfam International, dostupno na https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/cs-community-protection-committees-drc-160115-en.pdf

⁸⁴ Pillemer K, Burnes D, Riffin C, Lachs MS. Elder Abuse: Global Situation, Risk Factors, and Prevention Strategies. *Gerontologist*. 2016 Apr; 56 Suppl 2 (Suppl 2): str. 194–205. doi: 10.1093/geront/gnw004. PMID: 26994260; PMCID: PMC5291158. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26994260>

⁸⁵ European Commission (2015) Why older women are much more exposed to the risk of poverty than older men, dostupno na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=752&furtherNews=yes&newsId=2349>

⁸⁶ Babović, M., Veličković, K., Stefanović, S., Todorović, N., Vračević, M. (2018), *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*, Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/4437/socijalna-ukljucenost-starijih-u-srbiji-e-knjiga.pdf>

1.7 Prepreke sa kojima se susreću starije žene koje trpe nasilje i razlozi što ne napuštaju svoje zlostavljače

Postoje različiti razlozi i barijere koji utiču na to da starija žena ne napušta svog zlostavljača i ostaje u odnosu s njim. Pored individualnih, izdvajaju su i neke zajedničke karakteristike.

Stavovi i uverenja: starijim osobama često se ne veruje da trpe zlostavljanje od strane članova porodice, a često postoji i pretpostavka da bi oni trebalo da su sposobniji da izađu na kraj sa zlostavljanjem na ime svojih godina i zrelosti.

Emocije: starije žene često zlostavljanje trpe i ne prijavljuju jer se plaše da ostanu same posle godina ili decenija braka, tu je i strah da budu same i počinju iz početka, plaše se svih nepoznanica koje bi velika promena donela njihovom životu, stide da otkriju detalje vezane za nasilje koje trpe, osećaju da duguju lojalnost članu porodice ili supružniku koji ih zlostavlja, osećaju krivicu ili im je stalo do zlostavljača.

Koping: mnoge starije žene tokom godina života sa zlostavljanjem razviju mehanizme kojima se ovo nasilje prihvata kao sastavni deo življenja i normalni deo svakodnevnice.

Odgovornost za pružanje nege: starija žena može da trpi zlostavljanje od strane svog supruuga koga doživljava kao nesposobnog da samostalno živi bez njenog staranja.

Strah od gubitka: strah od remećenja odnosa s decom, unucima, ali i kućnim ljubimcima.

Stigma i stid: Starije žene se često stide da ikome otkriju detalje vezane za zlostavljanje. Stid koji starija žena oseća što trpi nasilje od

strane partnera samo se uvećava što ovo nasilje duže traje i time čini njenu odluku da ga napusti ili prijavi manje verovatnom.

Neadekvatni i nedovoljni kapaciteti službi: Mnoge starije žene smatraju da su službe koje postoje neadekvatne i da ne odgovaraju njihovim potrebama; pogotovo često smatraju da su službe tu da pomognu isključivo osobama koje su pretrpele fizičko nasilje ili da ih ne bi prihvatile.⁸⁷

Izvor: S.T.AGE (2019). *Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania.*

Finansijska nesigurnost: Mnoge starije žene su socijalno i materijalno deprivirane u odnosu na starije muškarce, neke od njih nisu bile zaposlene tokom radnog veka pa su ekonomski zavisne od muškarca i drugih članova porodice.

⁸⁷ S.T.AGE (2019). *Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania.* , dostupno na: http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

2

Metodologija analize

Analiza izložena u ovoj studiji oslanja se na višestruke izvore i metode. Deo analize sproveden je pregledom sadržaja ključnih međunarodnih i domaćih zakona i politika, kao neophodne osnove za razumevanje načina na koji je definisano nasilje, kao i načina na koji je uređen sistem sprečavanja i zaštite od rodno zasnovanog nasilja nad ženama.

Analiza stanja u pogledu rasprostranjenosti nasilja nad starijim ženama, različitim oblicima, karakteristikama i posledicama nasilja, kao i prijavljivanja nasilja, sprovedena je na osnovu podataka istraživanja koje je sprovedeno uz vođstvo OEBS-a u regionu jugoistočne i istočne Evrope 2018. godine.⁸⁸ Time je i sadržaj analize uslovljen načinom na koji je nasilje nad ženama istraženo. OEBS-ovo istraživanje obuhvatilo je sledeće oblike nasilja:

- Fizičko i seksualno nepartnersko nasilje
- Seksualno uznemiravanje
- Proganjanje
- Fizičko, seksualno i psihičko partnersko nasilje.

⁸⁸ OEBS, Istraživanje o bezbednosti i blagostanju žena, sprovedeno je u Srbiji u leto 2018. godine, kao deo regionalnog istraživanja koje je sprovedeno u osam država jugoistočne i istočne Evrope. Na osnovu tog istraživanja, objavljen je izveštaj za Srbiju <https://www.osce.org/sr/secrariat/419756?download=true>. Analiza je sprovedena na bazi podataka zbog potrebe da se na celovit način sagleda stanje u grupi starijih žena, što nije bilo moguće sistematski sprovesti oslanjanjem na publikovani izveštaj.

Operacionalne definicije različitih oblika nasilja izložene su u odgovarajućim poglavljima.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 2006 žena starosti od 18 do 74 godine. U tom smislu, stanje se ne može pratiti za žene stare 75 i više godina, ali se može očekivati da se u velikoj meri stanje opisano za žene stare između 65 i 74 godine odnosi i na njih. Uzorkom je bilo obuhvaćeno 448 žena starih od 65 do 74 godine (što čini 22,3% uzorka), što predstavlja solidnu veličinu uzorka za osnovnu analizu, ali ne dopušta previše detaljna razvrstavanja.

Pored toga, za produbljivanje uvide u specifična iskustva različitih grupa starijih žena, kao i pristupa uslugama podrške, sprovedena su kvalitativna istraživanja. Prvi deo kvalitativnog istraživanja bile su fokusirane grupne diskusije; ukupno je organizovano njih osamnaest sa 157 žena različitih generacija iz Beograda, Kragujevca, Sombora, Pirotu i Pančeva. Žene su bile i iz urbanih i ruralnih sredina. Drugi deo kvalitativnog istraživanja sastojao se iz dubinskih intervjuu. Intervjui su obavljeni sa 20 stručnih radnika zaposlenih u centrima za socijalni rad i 21 osobom angažovanim u Crvenom krstu Srbije bilo kao zaposleni (sekretari i stručni saradnici), bilo kao volonteri i gerontodomačice.

3

Pravni i politički okvir kojim se regulišu prava u oblasti zaštite od nasilja nad starijim ženama

3.1 Međunarodni pravni okvir

Poslednjih godina dosta pažnje bilo je posvećeno položaju starijih lica i problemima s kojima se oni suočavaju. I pored toga, nema sveobuhvatnog dokumenta koji bi na sistematičan način predstavljao izvor u ovoj oblasti, već je zaštita starijih osoba regulisana u više međunarodnih i domaćih dokumenata, zakona i podzakonskih akata, kao i nacionalnih strategija i planova delovanja koji se odnose na populaciju starijih lica.

45

3.1.1. UN konvencije i drugi međunarodni dokumenti

Ljudska prava definisana u Univerzalnoj deklaraciji UN o ljudskim pravima (1946)⁸⁹ zajednički su standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu deklaraciju stalno na umu, težio da doprinese poštovanju ovih prava i sloboda te da progresivnim unutrašnjim i međunarodnim merama obezbedi njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje kako među narodima samih država članica UN, tako i među narodima onih teritorija koje su pod njihovom upravom.

U odnosu na ovaj osnovni međunarodni dokument, **Generalna skupština je Rezolucijom 46/91 od 16. decembra 1991,**⁹⁰ **usvojila Načela Ujedinjenih nacija za starije osobe, kojima se prvi put posvetila pažnja starijoj populaciji.**

⁸⁹ <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Introduction.aspx>

⁹⁰ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx>

Na poštovanje ljudskih prava Srbiju obavezuju i svi najvažniji univerzalni međunarodni ugovori o ljudskim pravima: **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima** (PGP), usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2200A(XXI) Generalne skupštine UN od 16. decembra 1966, stupio na snagu 23. marta 1976, u skladu sa članom 49⁹¹ i dva protokola uz ovaj pakt; **Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**, usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2200A(XXI) Generalne skupštine UN od 16. decembra 1966, stupio na snagu 3. januara 1976, u skladu sa članom 27⁹²; **Konvencija Ujedinjenih nacija (UN) o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije**, usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2106A(XX) Generalne skupštine UN od 21. decembra 1965, stupila na snagu 4. januara 1969, u skladu sa članom 19⁹³; **Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW engl.)** (U.N. Doc. A/34/46)⁹⁴, **Protokol koji ide uz nju**, kao i **Opšta preporuka br. 19 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena** (UN. Doc. A/47/38) 1992, i **Opšta preporuka br. 27 o starijim ženama i zaštiti njihovih ljudskih prava**⁹⁵ – zahtevaju preduzimanje svih neophodnih mera radi eliminisanja diskriminacije prema ženama i suzbijanja nasilja u porodici, uključujući usvajanje specifične legislative o nasilju u porodici, krivične sankcije za počinioce nasilja, građanske pravne lekove, preventivne i zaštitne mere. Iako ovaj dokument ne definiše eksplicitno nasilje nad ženama, kroz zabranu svih oblika diskriminacije i kroz uspostavljanje mehanizma za praćenje primene ove konvencije u zemljama potpisnicama, obezbeđuje se i pravni okvir za zaštitu od nasilja. Konvencija nalaže državama potpisnicama da sprovede izmene zakonodavnog okvira, radi obezbeđivanja ravnopravnosti, kao

⁹¹ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>

⁹² <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

⁹³ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>

⁹⁴ <https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/cedaw-serbian.pdf>

⁹⁵ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>

i podnošenje izveštaja Komitetu formiranom radi praćenja primene ove Konvencije. Srbija je podnela četvrti Periodični izveštaj o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena,⁹⁶ Komitetu CEDAW juna 2017. godine, a nasilje prema ženama bila je jedna od ključnih oblasti zbog kojih je Komitet CEDAW izrazio zabrinutost u svojim zaključcima. Na temelju ovih zaključaka i pozivajući se na svoje Opšte preporuke u suzbijanju nasilja prema ženama, Komitet CEDAW je formulisao skup preporuka koje treba da budu uzete u obzir prilikom unapređenja politika koje uređuju sistem zaštite žena od nasilja i suzbijaju rodno zasnovano nasilje⁹⁷.

Na poštovanje ljudskih prava obavezuje i **Konvencija Ujedinjenih nacija (UN) o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije**, usvojena je i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2106A (XX) Generalne skupštine UN od 21. decembra 1965, stupila na snagu 4. januara 1969, u skladu sa članom 19,⁹⁸ kao i **Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine**⁹⁹ i prateći **Protokol**.

Starenje stanovništva prepoznato je kao globalno pitanje tokom druge polovine 20. veka. UN su organizovale Prvu svetsku skupštinu o starenju 1982. godine u Beču. *Glavni ishod ove konferencije bio je Bečki međunarodni akcioni plan za starenje (VIPAA – Vienna International Plan of Action on Ageing), prvi međunarodni okvir politike o starenju (Ujedinjene nacije, 1982).*¹⁰⁰ Ovaj dokument sadrži šezdeset i dve preporuke za akciju u okviru sedam područja od kojih je važno starenje pojedinaca, naime: zdravlje i ishrana; zaštita starijih potrošača; stanovanje i okolina; porodica; socijalna zaštita; sigurnost prihoda i radni odnos; i obrazovanje.

⁹⁶ https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/2017_IV_periodicni_izv_cedaw_srp.pdf

⁹⁷ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>

⁹⁸ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>

⁹⁹ https://www.osobesaiinvaliditetom.rs/attachments/004_Microsoft%20Word%20-%20UN_Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf

¹⁰⁰ <https://www.un.org/en/events/elderabuse/pdf/vipaa.pdf>

U deklaraciji usvojenoj na Drugoj svetskoj skupštini o starenju u Madridu, države članice UN ponovo su potvrdile principe i preporuke za delovanje iz VIPAA, usvajanjem dokumenata **Politička deklaracija i Madridski međunarodni akcioni plan za starenje (MIPAA – Political declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing)**, (*Ujedinjene nacije, 2002*).¹⁰¹

MIPAA je sveobuhvatan dokument: sadrži 239 preporuka formulisanih da bi se postiglo trideset pet ciljeva u okviru osamnaest prioriternih pitanja, koji su zauzvrat konsolidovani u tri prioriteta: (1) starije osobe i razvoj; (2) unapređenje zdravlja i blagostanja u starosti i (3) obezbeđivanje pogodnog i podržavajućeg okruženja.

Ova dva dokumenta osnovni su okvir međunarodne politike o starenju i starijim osobama u dvadesetom i dvadeset prvom veku.

48

I MIPAA i VIPAA pripadaju kategoriji neobavezujućih dokumenata UN, što znači da je nacionalno izveštavanje prema zakonodavnim i konsultativnim telima UN o njihovoj primeni dobrovoljno. Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR) u svojim Opštim komentarima posebno se bavi pravima starijih osoba: **Opšti komentar br. 20, Nediskriminacija u ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**, jun 2009,¹⁰² **Opšti komentar br. 19, Pravo na socijalno osiguranje** (član 9), E/C.12/GC/19, februar 2008,¹⁰³ **Opšti komentar br. 6, Ekonomska, socijalna i kulturna prava starih osoba**, avgust 1995,¹⁰⁴ **MOR, Invaliditet, starije doba i beneficije, Preporuka br. 131**.¹⁰⁵

Naročito treba da naglasimo **Rezoluciju Generalne skupštine A/RES/65/182 o pratećim aktivnostima Drugog svetskog kongresa o starenju**, donetu u

¹⁰¹ <https://social.un.org/ageing-working-group/documents/mipaa-en.pdf>

¹⁰² <https://undocs.org/E/C.12/GC/20>

¹⁰³ <https://undocs.org/E/C.12/GC/19>

¹⁰⁴ <http://www12.unhchr.ch/>

¹⁰⁵ http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312469:NO

decembru 2010,¹⁰⁶ kao i **Rezoluciju CD50.R8, Zdravlje i ljudska prava**, iz oktobra 2010,¹⁰⁷ usvojenu od strane Panameričke zdravstvene organizacije (PAHO).

Pored gorenavedene CEDAW konvencije, i druga dokumenta UN regulišu prava žena, kao što su **Deklaracija UN protiv nasilja nad ženama (A/Res/48/104)**¹⁰⁸ iz 1993, koja dodatno konkretizuje akcije koje bi država trebalo da preduzme radi eliminisanja nasilja u porodici: odgovarajuće krivično zakonodavstvo, razvijanje nacionalnih planova akcije, obezbeđivanje usluga i resursa za žene žrtve nasilja, obuka i rodna senzibilizacija javnih službenika, te obezbeđivanje resursa iz vladinog budžeta radi borbe protiv nasilja u porodici; **Rezolucija Komisije UN za ljudska prava 2003/45**,¹⁰⁹ koja se takođe bavi eliminacijom nasilja nad ženama (E/CN.4/2003/L.11/Add.4), a u kojoj se ističe da vlade imaju „afirmativnu obavezu da unapređuju i štite ljudska prava žena i devojčica i moraju sa dužnom pažnjom sprečavati, istraživati i kažnjavati sve akte nasilja nad ženama i devojčicama“. **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju A/CONF.177/20**,¹¹⁰ poglavlje I (1995) – u oblasti nasilja u porodici kao prioritetno pitanje preporučuje preispitivanje i reviziju zakonodavstva i preduzimanje drugih potrebnih mera, uz formiranje odgovarajućih mehanizama na svim nivoima vlasti, kako bi se obezbedilo da sve žene uživaju zaštitu od nasilja u porodici koje treba da se tretira kao krivično delo kažnjivo zakonom (t. 124–126). Ova deklaracija predstavlja korak dalje u borbi za ravnopravnost žena, ali i za zaštitu od nasilja. Najpre, definiše se nasilje nad ženama, što je prvi korak ka uspostavljanju krivičnopravne zaštite na nacionalnom nivou za žrtve nasilja. Zatim, kao strateški cilj, predviđa se i preduzimanje sveobuhvatnih mere za sprečavanje i iskorenjivanje svih oblika nasilja nad ženama i devojčicama,

¹⁰⁶ <https://undocs.org/A/RES/65/182>

¹⁰⁷ https://social.un.org/ageing-working-group/documents/PAHO_resolution.pdf

¹⁰⁸ <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/un/a-res-48-104.pdf>

¹⁰⁹ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹¹⁰ http://www.e-jednakost.org.rs/kurs/kurs/download/pekinska_deklaracija.pdf

a Platforma za akciju definiše i skup mera za ostvarenje tog cilja kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Republika Srbija je zvanično posvećena principima i ciljevima definisanim u Pekinškoj deklaraciji i platformi za akciju, kao i principima Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW engl.). Republika Srbija je u septembru 2019. podnela izveštaj o napretku u primeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju 25+. ¹¹¹

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je 25. septembra 2015. **Ciljeve održivog razvoja**¹¹² – Rezoluciju o razvojnom programu za period posle 2015. pod nazivom „**Transformisanje našeg sveta: Agenda 2030 za održivi razvoj**“. Agenda 2030 uključuje 17 ciljeva održivog razvoja (SDG) i 169 ciljeva koji su stupili na snagu 1. januara 2016. godine. SDG su izgrađeni na Milenijumskim razvojnim ciljevima. Međutim, za razliku od Milenijumskih ciljeva razvoja, koji su bili namenjeni samo za zemlje u razvoju, SDG se primenjuju na sve zemlje. SDG 5 „Postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i devojaka“ sadrži pet ciljeva. Generalna skupština UN je 2010. osnovala **Otvorenu radnu grupu o starenju**,¹¹³ čiji je cilj istraživanje međunarodnih okvira ljudskih prava starijih osoba, a politike u vezi sa starenjem i prioritete u ovoj oblasti dati su u Paper on Ageing – related Policies and Priorities in VNRs (2016–2019).¹¹⁴ Uprkos приметnim naporima da se Ciljevi održivog razvoja primene u nacionalnim planovima i politikama u oblasti starenja, Dobrovoljni nacionalni izveštaji (VNRs) pokazuju da postoje veliki izazovi u obezbeđivanju pune primene Agende 2030. U periodu od 2016. do 2019. godine, 158 dobrovoljnih nacionalnih izveštaja predstavljeno je na najvišem nivou od strane 143 zemlje, a dve trećine ovih izveštaja sadrže reference na starenje.

¹¹¹ https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/64/national-reviews/serbia_en.pdf?la=en&vs=5252

¹¹² <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

¹¹³ <https://social.un.org/ageing-working-group/>

¹¹⁴ https://www.un.org/development/desa/ageing/wp-content/uploads/sites/24/2019/12/Briefing-Paper_VNRs-and-OPs-2019.pdf

Program za akciju usvojen je na Prvoj međunarodnoj konferenciji o stanovništvu i razvoju,¹¹⁵ održanoj u Kairu 1994. godine, na kojoj je 179 vlada usvojilo revolucionarni program delovanja na 20 godina (obnovljen 2010.) i pozvalo da ženska prava i ženskog reproduktivno zdravlje zauzmu centralno mesto u nacionalnim i globalnim naporima za razvoj. Ova konferencija definisala je novu viziju odnosa između stanovništva, razvoja i dobrobiti pojedinaca. Tokom 2019. godine, u Najrobiju (Kenija) je održana konferencija na visokom nivou posvećena 25-godišnjici donošenja Programa za akciju MKSR (Nairobi Summit on ICPD),¹¹⁶ na kojoj je pozvano na mobilizaciju političke volje i finansijskih obaveza koje je potrebno hitno ispuniti kako bi se u potpunosti sproveo Program za akciju MKSR (ICPD Programme of Action). Sprovođenje ovog akcionog plana predstavlja ključni doprinos primene Agende 2030 i SDG/a.

3.1.2. Evropski zakonski i strateški okvir

Amsterdamski ugovor¹¹⁷ iz 1997. dao je nadležnost EU za borbu protiv diskriminacije na osnovu pola, rasne, etničke pripadnosti, religije ili verovanja, starosti ili seksualne orijentacije, a od 2000. godine evropsko zakonodavstvo štiti sve koji žive u EU od starosne diskriminacije na radu, zahvaljujući **Okvirnoj direktivi 2000/78/EC**.¹¹⁸

Evropska komisija je 2008. usvojila **Direktivu o sprovođenju principa jednakog tretmana među licima bez obzira na veru ili uverenje, invaliditet, starost ili seksualnu orijentaciju {SEC (2008) 2180} {SEC (2008) 2181}**.¹¹⁹

Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama¹²⁰ Srbija je ratifikovala 2004. godine. Od 2011. Srbija nema nijednu rezervu na članove

¹¹⁵ https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/programme_of_action_Web%20ENGLISH.pdf

¹¹⁶ <https://www.unfpa.org/news/nairobi-summit-opens-leaders-express-optimism-and-urgency-securing-rights-all>

¹¹⁷ <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>

¹¹⁸ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>

¹¹⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008PC0426&from=EN>

¹²⁰ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Evropske konvencije, koja, pored ostalog, ne zabranjuje izričito starosnu diskriminaciju u vezi sa ostvarivanjem prava iz Konvencije, već opseg svoje antidiskriminacione klauzule (član 14.) tumači kao produženje do starosne dobi.

Lisabonski ugovor¹²¹ je 2009. godine dao obavezujuću snagu **Povelji o osnovnim pravima EU**¹²² koja posvećuje ceo član (član 25) pravima starih lica i utvrđuje čitav niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava relevantnih za starije osobe, kao što su prava na nediskriminaciju, socijalnu sigurnost, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje. Član 21 Povelje o osnovnim pravima EU (pravno obavezujući za tela EU i države članice kada sprovode zakonodavstvo EU) izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu starosti. U kontekstu EU sporazuma, član 19 **Ugovora o funkcionisanju Evropske unije**¹²³ ovlašćuje EU da zakonodavno postupa protiv diskriminacije u pogledu starosti, kao i pola, rasnog ili etničkog porekla, religije, invaliditeta i seksualne orijentacije.

Srbija je 2009. godine ratifikovala **Revidiranu evropsku socijalnu povelju** iz 1996. (ESP), („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, broj 42/09), kojom se regulišu ekonomska i socijalna prava, dok član 23. ove Povelje posebno reguliše pravo starijih lica na socijalnu zaštitu.¹²⁴

Savet Evrope je 2014. godine usvojio **Preporuku za promociju ljudskih prava starijih osoba**,¹²⁵ a već 2015. usvojen je **Evropski akt o pristupačnosti**,¹²⁶ koji za cilj ima to da doprinese poboljšanju pravilnog funkcionisanja unutrašnjeg tržišta i uklanjanju i sprečavanju prepreka za slobodno kretanje osoba.

¹²¹ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf

¹²² http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

¹²³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

¹²⁴ http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Revidirana%20Evropska%20socijalna%20povelja%20SE.pdf

¹²⁵ [https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/cddh-age/Document_CDDH_AGE/CDDH-AGE\(2013\)13final_en.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/cddh-age/Document_CDDH_AGE/CDDH-AGE(2013)13final_en.pdf)

¹²⁶ <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=15017&langId=en>

Direktiva EC o rasnoj jednakosti¹²⁷ (2000/43/EC) zabranjuje diskriminaciju na osnovu rasne ili etničke pripadnosti u širokom spektru oblasti, uključujući zapošljavanje, socijalnu zaštitu i obrazovanje, te dobra i usluge dostupne javnosti, uključujući stanovanje, dok je **Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju**¹²⁸ (2000/78/EC), međutim, ograničena na oblast zaposlenja i zanimanja, ali obuhvata religiju ili uverenje, invaliditet, starost i seksualnu orijentaciju.

Strateški angažman EU za rodnu ravnopravnost 2016–2019,¹²⁹ kao i **EU Akcioni plan o rodnoj ravnopravnosti i osnaživanju žena u razvoju**,¹³⁰ uz **Preporuke 1450** (2000),¹³¹ **Preporuku 1582** (2002),¹³² **Preporuku 2002** (5),¹³³ **Preporuku 1681** (2004)¹³⁴ Parlamentarne skupštine Saveta Evrope i Komiteta ministara Saveta Evrope o zaštiti žena od nasilja u Evropi – preporučuju stvaranje evropskog programa za borbu protiv nasilja u porodici; podstiču države članice „da priznaju da imaju obavezu da sprečavaju, istražuju i kažnjavaju akte nasilja u porodici i da obezbeđuju zaštitu žrtvama“ i definišu nasilje u porodici kao „... nasilje koje se događa u porodici ili domaćinstvu, uključujući, pored ostalog, fizičku i psihičku agresiju, emocionalno i psihičko zlostavljanje, silovanje i seksualno zlostavljanje, incest, silovanje supružnika, stalnih ili povremenih partnera i vanbračnih supružnika, krivična dela učinjena u ime časti, obrezivanje genitalija i polnih organa i druge tradicionalne prakse štetne za žene, kao što su prinudne udaje“ (čl. 1a). U dokumentima se ističe sledeće: „Akutna priroda ovog problema mora primorati države članice Saveta Evrope da posmatraju nasilje u porodici kao nacionalni politički prioritet i da se bave njime u širem političkom okviru, uz

¹²⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&from=EN>

¹²⁸ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>

¹²⁹ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/strategic_engagement_en.pdf

¹³⁰ http://ec.europa.eu/development/policies/crosscutting/genderequ_en.cfm

¹³¹ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹³² <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹³³ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹³⁴ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

učješće vlade, parlamenta i civilnog društva. Države članice imaju obavezu pod međunarodnim pravom da deluju s dužnom pažnjom radi preduzimanja efektivnih koraka za okončanje nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici i zaštitu žrtava. Ako ne žele da se smatraju odgovornim, države moraju preduzimati efikasne mere sprečavanja i kažnjavanja takvih radnji od strane privatnih lica i da štite žrtve“ (čl. 2).

Najznačajniji dokument međunarodnog prava u oblasti nasilja nad ženama, kad je Evropsko zakonodavstvo u pitanju, svakako predstavlja **Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici** (Istanbul, 11. maj 2011), iz 2013. godine („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“ br. 12/2013),¹³⁵ koja daje definiciju nasilja nad ženama, nasilja u porodici, a predviđa i obavezu članica da izvrše potrebne zakonodavne i druge mere zaštite svih žrtava od daljeg nasilja.

54

Narodna skupština Srbije ratifikovala je Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 31. oktobra 2013. godine. Istanbulska konvencija prepoznaje nasilje nad ženama kao jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava. To je oblik diskriminacije prema ženama koji je rezultat istorijski nejednakih odnosa između muškaraca i žena, a koji su doveli do dominacije muškaraca nad ženama. Upravo zbog toga, Istanbulska konvencija direktno se bavi potrebom uklanjanja štetnih rodni stereotipa i predrasuda, običaja i tradicija, koji se zasnivaju na ideji inferiornosti žena ili primeni stereotipnih rodni uloga.

*Republika Srbija uložila je rezervu na dva člana Istanbulske konvencije – član 3. Zakona o potvrđivanju Konvencije navodi: „Republika Srbija zadržava pravo da ne primenjuje odredbe člana 30, stava 2 i člana 44, stava 1, tačke e, stava 3 i stava 4 Konvencije dok ne izvrši usaglašavanje unutrašnjeg krivičnog zakonodavstva sa navedenim odredbama Konvencije.“*¹³⁶

¹³⁵ <https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/cedaw-serbian.pdf>

¹³⁶ http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_zakon%20o%20potvrđivanju%20konvencije%20saveta%20evrope%20o%20sprečavanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20ženama%20i%20nasilju%20u%20porodici.pdf

Član 30, stav 2 Konvencije povezan je sa odgovarajućom državnom naknadom za osobe koje su zadobile ozbiljne telesne povrede ili kojima je ozbiljno narušeno zdravlje nasiljem koje su pretrpele. Član 44 ima isti sadržaj u celosti kao i član 25 Konvencije o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, koja je prihvaćena 2010. godine, a odnosi se na nadležnost. Ni tada, kao ni sada, krivično zakonodavstvo nije bilo usaglašeno s odredbama te konvencije, pa država nije izrazila rezerve. U skladu sa članom 68. stav 1 Konvencije, Srbija je podnela **Prvi izveštaj o primeni Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici**, juna 2018. godine.¹³⁷

3.2 Nacionalni zakonodavni i strateški okvir

Međunarodni dokumenti definišu i zabranjuju nasilje prema ženama, uključujući i nasilje u porodici, smatrajući ga *oblikom diskriminacije žena*. Domaće zakonodavstvo, iako ne naglašava rodni aspekt nasilja, sledi preporuke ključnih međunarodnih dokumenata.

Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 98/06)¹³⁸, garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti (čl. 15), zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju na bilo kojoj osnovi (čl. 21 st. 3), garantuje pravo na jednaku sudsku zaštitu (čl. 21), pravnu pomoć (čl. 67), pravo na rehabilitaciju i naknadu materijalne ili nematerijalne štete prouzrokovane nezakonitim ili nepravilnim radom državnih ili drugih organa (čl. 35), pravnu zaštitu svih osnovnih ljudskih prava svim građanima i građankama bez diskriminacije, uključujući i obraćanje međunarodnim institucijama s ciljem zaštite zajamčenih prava (čl. 22 st 2). Ustav ne garantuje pravo na adekvatno stanovanje, ishranu i vodu, kao ni čitav niz prava na adekvatan standard života koji je garantovan Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ustav garantuje ljudska prava shodno

¹³⁷ https://www.womenngo.org.rs/images/GREVO/GREVO_izvestaj_Srbija.pdf

¹³⁸ https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

međunarodnim standardima, ali ne rešava pitanje rodne ravnopravnosti i ne bavi se na odgovarajući način diskriminacijom žena. Član 21 Ustava zabranjuje diskriminaciju na rodno neutralan način, a ne u skladu sa članom 1 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

Srbija je oktobra 2016. usvojila **Zakon o sprečavanju nasilja u porodici** („Službeni glasnik RS“, 94/2016),¹³⁹ koji sprečavanje nasilja u porodici definiše kao skup mera kojima se otkriva da li pretil neposredna opasnost od nasilja u porodici i skupa mera koje se primenjuju kada je neposredna opasnost otkrivena. Neposredna opasnost postoji kada iz ponašanja mogućeg učinioca i drugih okolnosti proizlazi da je on spreman da u vremenu koje neposredno predstoji počini nasilje u porodici.

Nasilje u porodici definiše se kao akt fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja učinioca prema licu sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem ili ranijem bračnom ili vanbračnom ili partnerskom odnosu, ili prema licu s kojim je krvni srođnik ili sa kojim živi u zajedničkom domaćinstvu.¹⁴⁰

Zakon se primenjuje i na saradnju u sprečavanju nasilja u porodici¹⁴¹ u krivičnim postupcima za krivična dela koja su gore navedena u okviru Krivičnog zakonika ukoliko su počinjena u porodici.¹⁴² Za sprečavanje nasilja u porodici i pružanje zaštite i podrške žrtvama nasilja nadležni su policija, javna tužilaštva, sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, kao i nadležni državni organi i centri za socijalni rad. Pored nadležnih državnih organa i centara za socijalni rad, u sprečavanju nasilja učestvuju i druge ustanove u oblasti dečje, socijalne zaštite, obrazovanja, vaspitanja i zdravstva, kao i tela za rodnu ravnopravnost na nivou lokalnih samouprava, davanjem pomoći i obaveštavanja o nasilju, kao i pružanjem podrške žrtvama nasilja.¹⁴³ Zakon

¹³⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici.html

¹⁴⁰ Član 3

¹⁴¹ Članovi 24–27

¹⁴² Član 4

¹⁴³ Član 7

definiše hitne mere, koje obuhvataju meru privremenog udaljenja učinioca iz stana i meru privremene zabrane učiniocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj.¹⁴⁴

Zakonom su obuhvaćena prava žrtava na obaveštenje, na besplatnu pravnu pomoć i individualni plan zaštite i podrške.¹⁴⁵ Zakon definiše i uspostavljanje evidencije podataka o slučajevima nasilja u porodici.¹⁴⁶

Krivični zakonik RS („Sl. glasnik RS“, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 i 111/09)¹⁴⁷ definiše i sankcioniše krivična dela protiv polne slobode (glava XVIII) i krivična dela protiv braka i porodice (glava XIX). Nasilje u porodici definiše kao krivično delo (čl. 194.) za koje je predviđena novčana kazna ili zatvor do jedne godine, odnosno kazna zatvora od tri meseca do tri godine u slučaju težih oblika ovog krivičnog dela; nepoštovanje izrečenih mera zaštite od nasilja u porodici, predviđenih Porodičnim zakonom, sankcioniše se novčanom kaznom ili zatvorom do tri meseca, a silovanje u braku je krivično delo u skladu sa čl. 178. KZ. Krivični zakonik RS u okviru krivičnih dela protiv braka i porodice definiše i nasilje u porodici kao primenu nasilja, pretnje da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem kojim se ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana porodice, korišćenje oružja ili oruđa ili drugih sredstava pri izvršenju ovih dela, izazivanje telesnih povreda, narušavanje zdravlja, usmrćivanje člana porodice ili kršenje mera zaštite od nasilja u porodici koje mu je odredio sud. Zakonom su obuhvaćena i krivična dela nedavanje izdržavanja (član 195.), kršenje porodičnih obaveza (član 196.), zatim pojedina krivična dela protiv života i tela, kao što su napuštanje nemoćnog lica (član 126.), obluba nad nemoćnim licem (član 179.), zloupotreba poverenja (član 216), koja se na posredan način odnose i na starija lica. Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika („Sl. glasnik RS“, br. 94/2016) krivično zakonodavstvo je delimično

¹⁴⁴ Član 17

¹⁴⁵ Članovi 29–31

¹⁴⁶ Član 32

¹⁴⁷ <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>

usaglašeno sa standardima Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici.

Zakonik o krivičnom postupku („Sl. list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002, „Sl. glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005 i 49/2007)¹⁴⁸ garantuje posebnu zaštitu žrtava, oštećenih i svedoka tokom krivičnog postupka, pogotovo maloletnih lica (čl. 101., 102., 109. i 292).

Zakon o javnom redu i miru („Sl. glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05)¹⁴⁹ primenjuje se u prekršajnom postupku u slučajevima nasilja u porodici (čl. 6. st. 1., 2. i 3.), **Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku** („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005)¹⁵⁰ predviđa mere za zaštitu života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode i imovine učesnika u krivičnom postupku, odnosno zaštićenog lica, dok **Zakon o policiji** („Sl. glasnik RS“, br. 101/2005)¹⁵¹ definiše nadležnosti i postupanje policije po svim prijavama za sva dela nasilja.

Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/09)¹⁵² i **Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom** („Sl. glasnik RS“, br. 33/2016, 13/2016)¹⁵³ donose princip ravnopravnosti i zabranjuju diskriminaciju po raznim osnovama, uključujući i rodno zasnovanu diskriminaciju, i obezbeđuju zaštitu od diskriminacije.

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 25/2019)¹⁵⁴ garantuje se dostupnost zdravstvene zaštite svim građanima, dok se **Zakonom o pravima pacijenata** („Sl. glasnik RS“, br. 45/2013, 25/2019 i dr. zakoni)¹⁵⁵ obuhvataju svi korisnici zdravstvenih usluga.

¹⁴⁸ https://www.paragraf.rs/propisi/zakonik_o_krivicnom_postupku.html

¹⁴⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_redu_i_miru.html

¹⁵⁰ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_programu_zastite_ucesnika_u_krivicnom_postupku.html

¹⁵¹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_policiji.html

¹⁵² https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

¹⁵³ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html

¹⁵⁴ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenoj_zastiti.html

¹⁵⁵ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_pravima_pacijenata.html

Porodični zakon („Sl. glasnik RS“, br. 18/2005)¹⁵⁶ definiše nasilje u porodici i predviđa mere zaštite od nasilja u porodici: Nasilje u porodici (član 197), Mere zaštite (član 198, 199, 200), Hitnost postupka (član 285) predviđaju mere zaštite koje je sud ovlašćen da donese u posebnom postupku (čl. 198.), kao i specijalizovana sudska veća (čl. 203.).

Prava iz oblasti socijalne zaštite regulisana su **Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju** („Sl. glasnik RS“ br. 34/2003, 64/2004 – odluka USRS, 84/2004 – dr. zakon, 85/2005, 101/2005 – dr. zakon, 63/2006 – odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 – odluka USRS i 86/2019),¹⁵⁷ **Zakon o socijalnoj zaštiti** („Sl. glasnik RS“ br. 24/11)¹⁵⁸ definiše i reguliše vrstu i obim zaštite i usluga socijalne zaštite kojima se prevenira nasilje nad starijim članovima porodice, njihovo zlostavljanje, zanemarivanje i eksploatacija, i otklanjaju posledice takvog postupanja. To je regulisano i **Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (2010)** („Sl. glasnik RS“, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik i 51/2019), kojim se definiše Služba za zaštitu odraslih i starih, kao posebna unutrašnja organizaciona jedinica,¹⁵⁹ dok je vođenje posebnih evidencija u vezi s nasiljem u porodici u ustanovama socijalne zaštite regulisano **Pravilnikom o evidenciji i dokumentaciji o licima prema kojima je izvršeno nasilje u porodici i o licima protiv kojih je određena mera zaštite od nasilja u porodici u okviru CSR** („Sl. glasnik RS“, br. 56/2005).¹⁶⁰

Zakon o ravnopravnosti polova („Sl. glasnik RS“, br. 104/09)¹⁶¹ sadrži mere za politiku jednakih mogućnosti za žene i muškarce, kao i posebne mere za

¹⁵⁶ https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html

¹⁵⁷ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_penzijskom_i_invalidskom_osiguranju.html

¹⁵⁸ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html

¹⁵⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_organizaciji_normativima_i_standardima_rada.html

¹⁶⁰ <http://solidarnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/04/Pravilnik-o-evidenciji-i-dokumentaciji-o-licima-prema-kojima-je-izvršeno-nasilje-u-porodici-i-o-licima-protiv-kojih-je-odredjena-mera-zastite-od-nasilja-u-p-1.pdf>

¹⁶¹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html

prevenciju i eliminaciju diskriminacije zasnovane na polu i rodu.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima,¹⁶² koji je Vlada Republike Srbije usvojila tokom 2011. godine, definiše način funkcionisanja mehanizma odgovora na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici, a posebno multisektorsku saradnju u procesu zaštite od nasilja. Ovaj Opšti protokol poslužio je kao okvir za donošenje lokalnih protokola koji uređuju način postupanja i saradnje relevantnih aktera na lokalnom nivou, u cilju što efikasnije prevencije i zaštite žena žrtava porodičnog i partnerskog nasilja, ali i posebnih protokola za postupanje nadležnih institucija (policije, pravosuđa, centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova, ženskih NVO) u slučajevima nasilja: **Poseban protokol o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima,**¹⁶³ **Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja u porodici i partnerskim odnosima,**¹⁶⁴ kao i **Poseban protokol o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima,**¹⁶⁵ te naposljetku **Poseban protokol ministarstva zdravlja RS za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju.**¹⁶⁶

Skupština AP Vojvodine je u decembru 2014. godine usvojila **Program za zaštitu žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima za period od 2015. do 2020. godine.**¹⁶⁷ Program se nastavlja na prethodno iskustvo u

¹⁶² https://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_LjubicastiTekst.pdf

¹⁶³ <https://iskljucinasilje.rs/wp-content/uploads/2016/09/Poseban-protokol-o-postupanju-policijskih-slu%C5%BEbenika-u-slu%C4%8Dajevima-nasilja-nad-%C5%BEenama-u-porodici-i-u-partnerskim-odnosima.pdf>

¹⁶⁴ <https://www.mpravde.gov.rs/sr/sekcija/54/pozitivno-zakonodavstvo.php>

¹⁶⁵ <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>

¹⁶⁶ <http://projekti.zdravstvo.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2016/11/Isto-Poseban-Protokol-Tirkizni-tekst.pdf>

¹⁶⁷ <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/251214/251214-vest2.html>

primeni Strategije za eliminaciju nasilja nad ženama u Vojvodini od 2008. do 2012. godine i u potpunosti je bio usklađen sa Istanbulskom konvencijom. Dugoročni cilj programa bio je doprinos uspostavljanju politike nulte tolerancije na nasilje prema ženama u porodici i partnerskim odnosima u AP Vojvodini i tretiranje ove vrste nasilja kao kršenja ljudskih prava.

Akcioni plan za Poglavlje 23 Vlade Republike Srbije iz 2015. (Pravosuđe i osnovna prava)¹⁶⁸ utvrđuje mere i aktivnosti na unapređenju ostvarivanja i promovisanja ljudskih prava i principa rodne ravnopravnosti, kako na strateškom i zakonodavnom planu, tako i na planu jačanja koordinacije i kapaciteta institucija. Definisani su nosioci i rokovi za svaku od planiranih mera. Planirane aktivnosti uglavnom se sprovode utvrđenom dinamikom, mada kod nekih dolazi i do kašnjenja.

Nacionalnim akcionim planom za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir, bezbednost u Republici Srbiji (2017–2020) (NAP za primenu Rezolucije 1325)¹⁶⁹ – drugim nacionalnim akcionim planom Vlade za primenu Rezolucije 1325 SB UN, na osnovu rezultata prvog NAP-a za period 2010–2017, kao opšti cilj, utvrđuje se unapređena bezbednosti žena u društvu integralnom primenom Rezolucije 1325 SB UN u Republici Srbiji u oblastima prevencije, učestvovanja, zaštite i oporavka, uz veću uključenost žena u očuvanju mira i bezbednosti na nivou lokalne zajednice.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije (2013–2018) sa Akcionim planom za period 2014–2018. (SPZD)¹⁷⁰ utvrđuje usaglašen sistem mera, uslova i instrumenata javne politike koje Republika Srbija treba da sprovede radi sprečavanja svih oblika diskriminacije. Strategija identifikuje žene kao jednu od devet osetljivih grupa koje su naročito izložene riziku od diskriminacije. Napredak u sprovođenju mera i aktivnosti prati Savet

¹⁶⁸ <http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2019/05/Akcioni-plan-za-Poglavlje-23-SR-za-sajt.pdf>

¹⁶⁹ <https://www.osce.org/sr/mission-to-serbia/341161>

¹⁷⁰ <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19990>

za praćenje realizacije Akcionog plana za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine, osnovan odlukom Vlade 2015, sa zadatkom da blagovremeno upozorava na izazove u izvršenju mera. Urađeno je šest izveštaja i Analiza primene strategije za period 2014–2018, koja je urađena uz podršku kancelarije UN u Srbiji. Izveštaji pokazuju da je većina planiranih mera i aktivnosti sprovedena, ali ima i izvesnih zakašnjenja.

Strategija za palijativno zbrinjavanje¹⁷¹ je doneta je u skladu s Preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope REC 24 (2003) koje se odnose na organizaciju palijativnog zbrinjavanja, kao i u skladu sa Preporukama Evropske konferencije, održane u Beogradu 2005. godine, da palijativno zbrinjavanje treba da postane sastavni deo sistema zdravstvene zaštite i neraskidiv element prava građana na zdravstvenu zaštitu. Starenjem populacije povećava se i zastupljenost starijih, hronično obolelih i funkcionalno zavisnih. S obzirom na visoku zastupljenost starijih koji žive sami, često i bez podrške porodice, osobe starije od 65 godina imaju sve veću potrebu za uslugama službe za kućno lečenje i palijativno zbrinjavanje.

Nacionalna strategija socijalnog stanovanja¹⁷² među korisnicima stanova u programima socijalne zaštite navodi, pored ostalih, i osobe koje trpe nasilje u porodici.

U 2015. godini usvojena je **Strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016–2020.**¹⁷³ godine, sa **Akcionim planom** za njeno sprovođenje za period 2016–2018. godine. Stratešku osnovu za unapređivanje sistema za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama pruža ova strategija, sa akcionim planom za period 2018–2020. godine, koja je kao poseban cilj definisala povećanu sigurnost žena od rodno zasnovanog nasilja u porodici

¹⁷¹ https://pravni-skener.org/pdf/sr/baza_propisa/78.pdf

¹⁷² https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/NACIONALNA%20STRATEGIJA%20SOCIJAL-NOG%20STANOVANJA_0.pdf

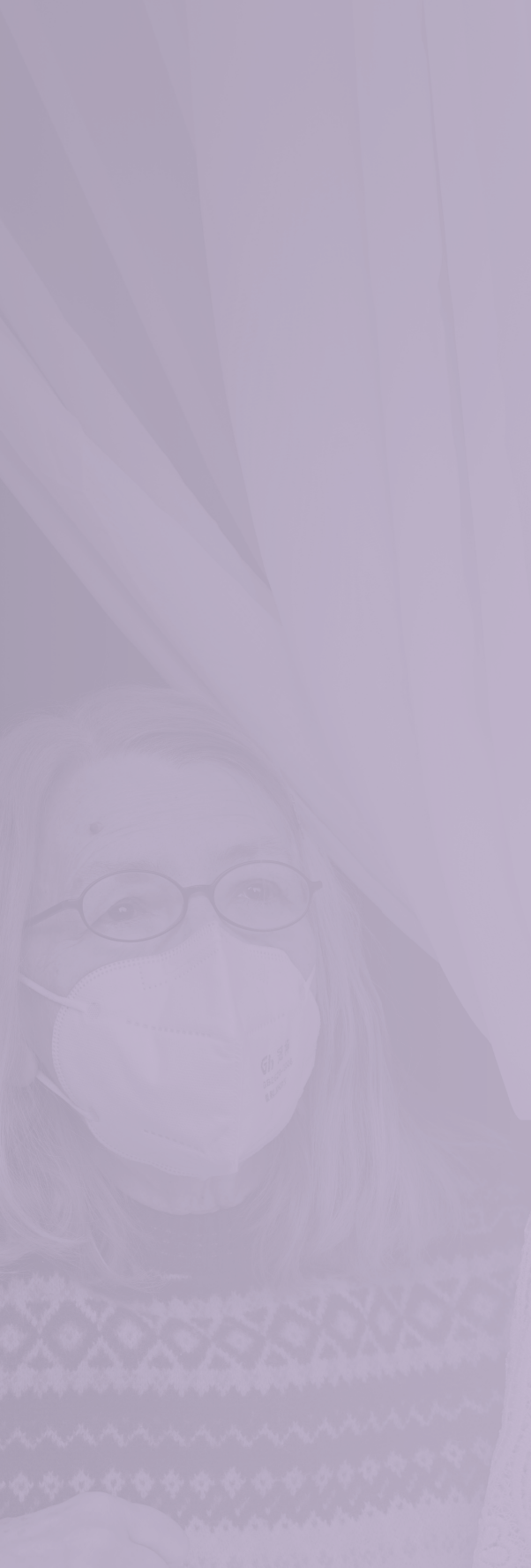
¹⁷³ <https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>

i u partnerskim odnosima. Mere definisane Akcionim planom obuhvataju: unapređenje zakonskog i strateškog okvira u oblasti zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici i partnerskim odnosima; uspostavljanje jedinstvenog i standardizovanog sistema prikupljanja, evidentiranja i razmene podataka o svim oblicima nasilja nad ženama; obezbeđivanje uslova za održive, kontinuirane, dostupne usluge ženskih i feminističkih udruženja specijalizovanih za podršku ženama u situaciji nasilja; i, smanjivanje senzacionalističkog medijskog izveštavanja kojim se opravdava i normalizuje nasilje nad ženama i obezbeđuje redovno rodno osetljivo informisanje javnosti o efektima mera za sprečavanje i otklanjanje nasilja nad ženama i mehanizmima zaštite.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2011–2015. godine.¹⁷⁴

Tokom istog perioda UNCT (Tim Ujedinjenih nacija u Srbiji) sproveo je program „Integrisani odgovor na nasilje nad ženama u Srbiji“, što je značajno doprinelo unapređenju institucionalnog, organizacionog okvira i povećanju kapaciteta relevantnih zainteresovanih strana i profesionalaca za suzbijanje nasilja nad ženama. Program je doprineo i povećanju svesti o tom problemu.

¹⁷⁴ <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2011/27/1/reg>

4

Rasprostranjenost i karakteristike rodno zasnovanog nasilja nad starijim ženama u Srbiji

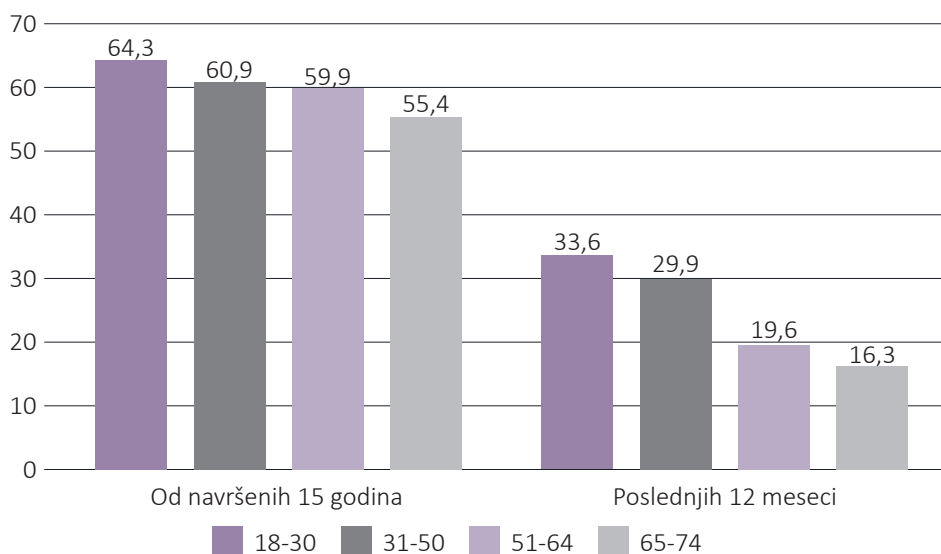
Više od polovine žena u Srbiji iskusilo je bar neki oblik rodno zasnovanog nasilja tokom života. Među ženama starim 65–74 godine 55,4% je iskusilo neki oblik rodno zasnovanog nasilja od navršenih 15 godina, dok je u godinu dana koje su prethodile istraživanju takvo iskustvo imalo 16% žene ove dobi.

U narednom grafikonu prikazane su uporedne stope rasprostranjenosti bilo kog oblika rodno zasnovanog nasilja, uključujući psihičko, seksualno, fizičko nasilje počinjeno od strane partnera ili osobe koja nije partner, kao i seksualno uznemiravanje i proganjanje za žene različite životne dobi (operacionalne definicije ovih oblika nasilja priložene su u aneksu X). Može se primetiti da je načelno kod starijih žena zabeležena niža stopa rasprostranjenosti nasilja u odnosu na žene mlađih starosnih kategorija. Međutim, treba imati u vidu da u slučaju stopa koje se odnose na čitav život nakon navršenih 15 godina razlike nisu statistički značajne.¹⁷⁵ Niže stope nasilja među starijim ženama mogu biti i posledica veće vremenske udaljenosti od takvih iskustava, zbog čega se ona zaboravljaju ili im se umanjuje značaj. Međutim, razlike u stopama rasprostranjenosti ukupnog nasilja statistički su značajne na nivou poslednjih 12 meseci, što ukazuje da su zapravo mlađe žene više izložene oblicima nasilja koji su obuhvaćeni istraživanjem (grafikon 1).

¹⁷⁵ $P=0,115$

Grafikon 1: Rasprostranjenost bilo kog oblika rodno zasnovanog nasilja počinjenog od partnera ili osobe koja nije partner (fizičkog, seksualnog, psihičkog, seksualnog uznemiravanja, proganjanja), od navršениh 15 godina i tokom poslednjih 12 meseci, 2018. godina (N=2006)

BILO KOJE NASILJE OD NEPARTNERA I PARTNERA, SEKSUALNO
UZNEMIRAVANJE I PROGANJANJE

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i
blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

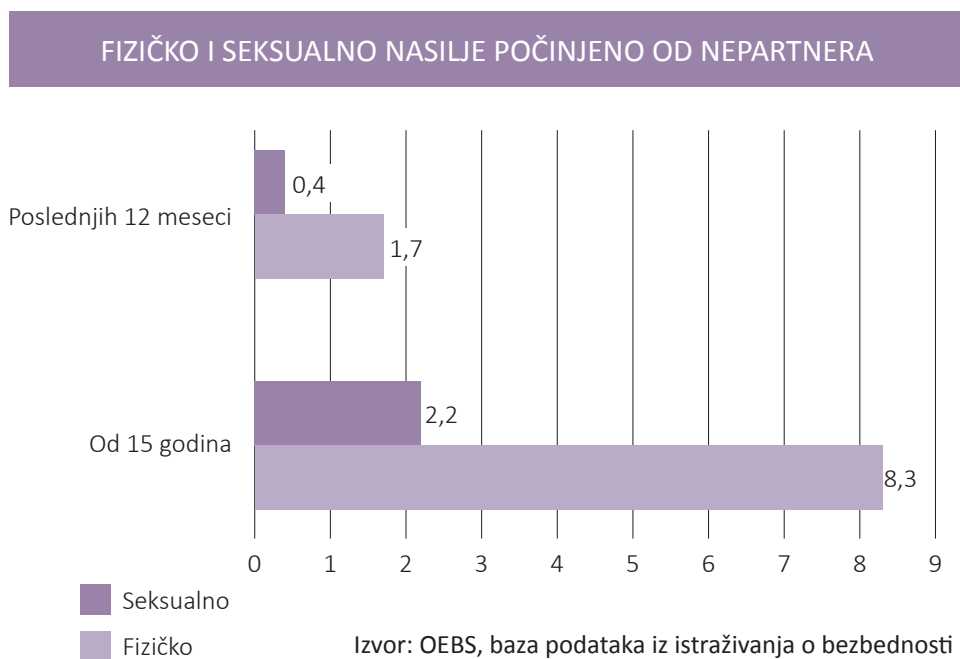
S obzirom na to da razlike između starijih i mlađih žena nisu značajne na životnom nivou, može se zaključiti da zapravo nema značajnih promena u rasprostranjenosti nasilja između različitih generacija žena. Ono je manje-više konstantno i visoko rasprostranjeno. S druge strane, podaci o rasprostranjenosti tokom poslednjih 12 meseci ukazuju na to da nasilje prati životne tokove. Ono opada sa starošću, a kao što će se videti iz narednih poglavlja, menja i oblike.

U narednim poglavljima prikazane su karakteristike različitih oblika partnerskog i nepartnerskog nasilja.

4.1 Rasprostranjenost i karakteristike nepartnerskog nasilja nad starijim ženama

Među ženama starim 65–74 godine, 8% je doživelo fizičko a 2% seksualno nasilje nakon što su navršile 15 godina od osobe koja nije njihov partner.

Grafikon 2: Procenat žena koje su imale iskustvo fizičkog ili seksualnog nasilja počinjenog od strane osobe koja nije partner od navršenih 15 godina i tokom poslednjih 12 meseci, 2018. godina (N=440)

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

Žene su najčešće kao najteži incident nepartnerskog nasilja prijavljivale pretnje fizičkom silom (u 38% slučajeva), potom šamar (16,4%), guranje (7,5%) i pokušaj prinude na seksualni odnos (5,5%). Počinioci najtežeg incidenta nepartnerskog nasilja najčešće su bili prijatelji ili poznanici (u 31,3% slučajeva), članovi porodice ili šire rodbine (u 30,7% slučajeva), nepoznato lice (15,6%), kolege/saradnici (8,9%), član porodice supruga/partnera (6,3%), ili neka druga osoba koju su poznavale (10,7%).

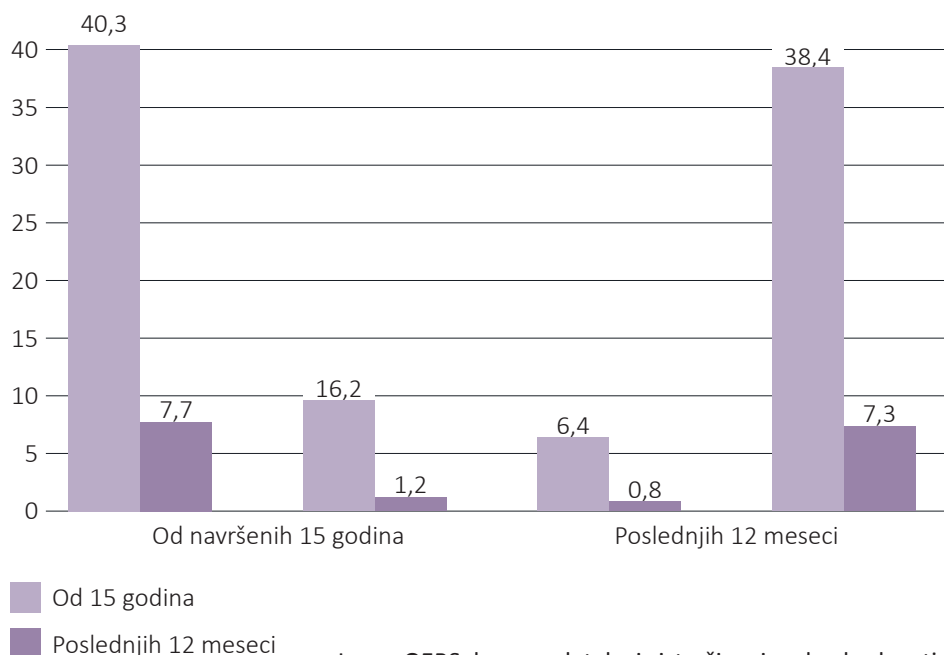
Imajući u vidu da je u pitanju mali broj žena koje su doživele fizičko ili seksualno nasilje tokom poslednjih 12 meseci (četiri su doživele fizičko a jedna seksualno), nije statistički pouzdano sprovesti detaljniju analizu o počiniocima i mestu na kome se nasilje dogodilo.

4.2 Rasprostranjenost i karakteristike partnerskog nasilja nad starijim ženama

Partnersko nasilje veoma je rasprostranjeno među starijim ženama. Od navršenih 15 godina 40% žena doživelo je neki oblik nasilja od strane sadašnjeg ili bivšeg partnera, dok je u prethodnih 12 meseci to iskustvo imalo 7,7% žena. Najrasprostranjenije je psihičko nasilje, koje je doživelo 38% žena od navršenih 15 godina i 7% žena tokom poslednjih 12 meseci.

Grafikon 3: Procenat žena koje su imale iskustvo fizičkog, seksualnog ili psihičkog nasilja počinjenog od sadašnjeg ili bivšeg partnera od navršenih 15 godina i tokom poslednjih 12 meseci, 2018. godina (N=440)

PARTNERSKO NASILJE

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

Partnersko nasilje više je rasprostranjeno među starijim ženama koje žive na selu nego među onima koje žive u gradu (46% prema 44,5%), a javljaju se i regionalne razlike, pri čemu su stope partnerskog nasilja najviše u Vojvodini (31,5%), nešto niže u Šumadiji i zapadnoj Srbiji (29,4%), još niže u Beogradu (20,2%) i najniže u južnoj i istočnoj Srbiji (18,8%). Međutim, treba imati u vidu da razlike mogu odražavati spremnost da se prijavi iskustvo nasilja, a ne nužno i njegovu stvarnu rasprostranjenost. Taj najteži incident se najčešće odigrao u domu žene (u 44,2% slučajeva), u nečijoj tuđoj kući ili stanu (19,8%), na ulici, u javnom prostoru (15,9%), u školi ili na radnom mestu (5,8%), u javnom prevozu (3,7%).

Siromaštvo i materijalna deprivacija povećavaju rizike od partnerskog nasilja. Među ženama koje žive u domaćinstvima koja se suočavaju s

materijalnom deprivacijom, 46% žena iskusilo je neki oblik partnerskog nasilja tokom života, dok je takvih među ženama koje žive u domaćinstvima koja se ne suočavaju s materijalnom deprivacijom svega 12%.

Rani brak povećava rizike od partnerskog nasilja. Među starijim ženama koje su ušle u brak pre navršenih 18 godina 41% je iskusilo neki oblik partnerskog nasilja, dok je među ženama koje su se udale nakon punoletstva partnersko nasilje doživelo 28% žena.

Norme i vrednosti značajno su povezane s rizicima od nasilja. Stope partnerskog nasilja veće su među ženama koje iskazuju tradicionalne, patrijarhalne stavove nego među ženama liberalnije vrednosne orijentacije. Tako je među ženama koje se u potpunosti slažu sa stavom da „dobra žena treba da sluša muža čak i kada se s njim ne slaže“ stopa partnerskog nasilja od navršenih 15 godina 59,9%, dok je među ženama koje se u potpunosti ne slažu sa istim stavom 39,6%. Među ženama koje se u potpunosti slažu sa stavom da „žrtva često sama provocira nasilje“ 52,5% doživelo je partnersko nasilje, dok je među ženama koje se sa tim stavom uopšte ne slažu partnersko nasilje doživelo 43,7% žena.

4.3 Posledice nasilja nad ženama

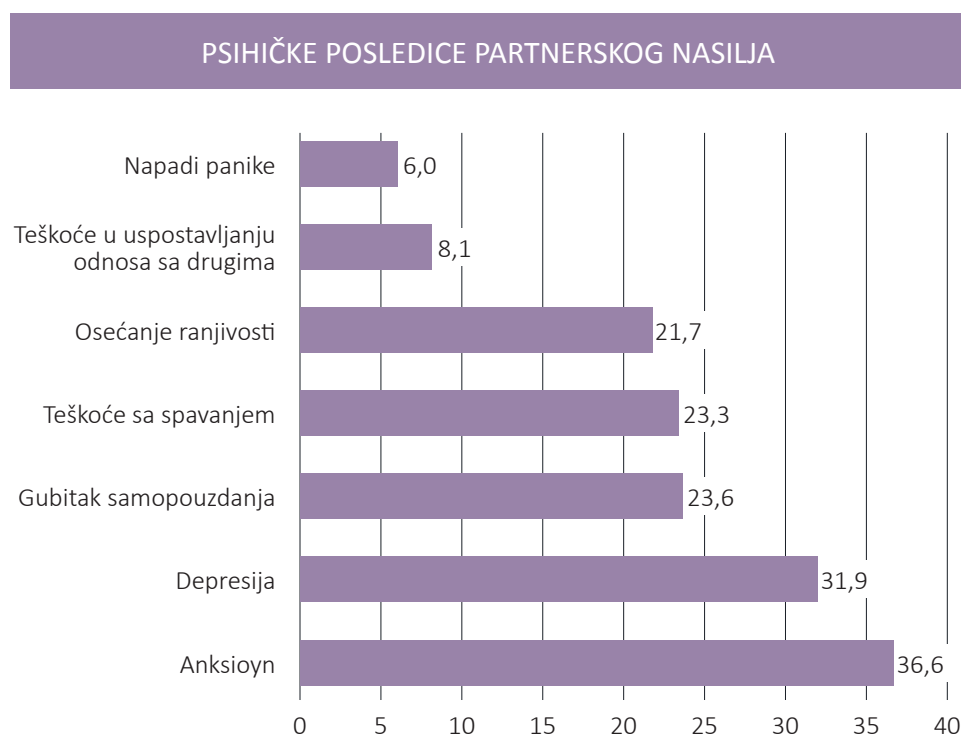
Kao najteže incidente nasilja doživljenog od sadašnjeg partnera žene su najčešće navodile oblike fizičkog i seksualnog nasilja, kao što su šamar (u 51,2% slučajeva), pristanak na seksualni odnos iz straha šta bi se moglo desiti ukoliko bi ga odbile (17%), guranje (15,9%), pretnje fizičkim napadom (9,7%), šutiranje ili udaranje čvrstim objektom (7,3%), primoravanje na seksualni odnos (5,1%), primoravanje na neželjene radnje tokom seksualnog odnosa (5,1%).

Posledice tog najtežeg incidenta nasilja ozbiljne su i dugotrajne. Najčešća emocionalna reakcija na nasilje kod žena jeste ljutnja (54,3%), iza koje sledi bes (38,6%), praćen stidom (35,9%) i strahom (31,2%), osećanjem stida

(17,5%), doživljajem šoka (14,4%), a javljaju se i osećanje krivice (7,7%) i agresivnost (7,3%).

Kao posledica najtežeg incidenta partnerskog nasilja 70% žena prijavilo je da nije imalo nikakve fizičke povrede, dok je 28% žena prijavilo da je imalo modrice ili ogrebotine. Najčešće psihičke posledice su anksioznost, depresija, gubitak samopouzdanja, teškoće sa spavanjem i osećanje ranjivosti (grafikon 4).

Grafikon 4: Žene koje su doživele partnersko nasilje nakon 15 godine prema psihičkim posledicama, 2018. (N=20)

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

Iako je među ženama svih životnih dobi prijavljivanje nasilja policiji ili kontaktiranje sa službama podrške izrazito nisko, primetno je da starije žene gotovo uopšte ne prijavljuju nasilje. Samo je jedna žena među starijim ženama koje su navele najteži incident partnerskog nasilja (ili 2,5%) prijavila policiji ovaj najteži incident partnerskog nasilja. Među ženama starim 51–64 godine 16,5% je prijavilo taj najteži incident policiji. Kao najčešći razlog što nisu prijavile incident, starije žene navele su da su to mogle da reše same ili uz pomoć člana porodice (63,9%), zbog straha od partnera (20,7%), nisu želele da prekinu vezu sa partnerom (18,5%), da incident nije bio dovoljno ozbiljan (17,1%), da su mislile da im policija ne može pomoći (14,5%), plašile su se da će izgubiti decu (14,5%), zbog stida, sramote (12,3%), zato što im partner nije dopustio (5,2%), zato što nisu htele da to neko sazna (2,2%), bile su previše uznemirene da bi kontaktirale s policijom (2,2%) ili su mislile da im policija neće verovati (2,2%).

72

Žene su još ređe kontaktirale s drugim institucijama ili organizacijama uključenim u sistem zaštite žena od nasilja. Svega dve starije žene potražile su pomoć doktora, a jedna je potražila pomoć crkvene organizacije.

4.4. Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja iz perspektive žena iz opšte populacije – analiza fokus grupa

U periodu od aprila do septembra 2020. godine organizovano je 18 fokus grupa u kojima je učestvovalo 157 žena iz tri različite generacije. Mlade žene su bile do 30 godina starosti, sredovečne žene od 31 do 64 godine starosti, dok su grupu starijih žena činile one preko 65 godina starosti. Sve grupe bile su organizovane licem u lice osim jedne grupe sa mladim ženama iz Sombora, koja je organizovana tokom vanrednog stanja putem aplikacije Zoom. Učesnice fokus grupa bile su iz Beograda (opština Palilula i Savski venac), Kragujevca, Sombora, Pirota (uključujući žene iz grada i sela Staničenje) i žene iz sela Dolova (opština Pančevo).

4.4.1 Spektar iskustava koja se odnose na nasilje i zlostavljanje starijih žena

Sagovornice svih životnih dobi u fokus grupama govorile su o tome da različiti oblici nasilja prema starijim ženama nisu izuzetak, već da se nažalost veoma često javljaju, tako da su skoro sve učesnice s lakoćom mogle navesti velik broj primera tih iskustava, koja se dešavaju u različitim životnim kontekstima. Prilično lako su mogle i da artikulišu da je tu u pitanju dvostruka viktimizacija: nasilje prema ženama, i nasilje prema starijoj osobi, što ovaj fenomen dodatno usložnjava.

Učesnice su navodile brojne primere iz svog bliskog okruženja (uža ili šira porodica, susedstvo), ili čak i lične primere koji su se odnosili na nekorektno ponašanje i zlostavljanje starijih žena. Takve situacije nisu retke, a opisani konteksti skoro po pravilu ukazuju na to da nije u pitanju jedan izolovan i sporadičan događaj, već najčešće dugogodišnji kontinuum usmeravanja agresije prema starijoj ženi, koji potiče od različitih osoba iz njihovog najbližeg fizičkog okruženja. Žene koje su učestvovalе u fokus grupama potvrdile su podatke iz kvalitativnih istraživanja koja su sprovedena širom sveta da se u većini slučajeva nasilja nad starijim ženama radi o nastavku obrasca nasilja koje je žena doživljavala tokom celog životnog ciklusa.¹⁷⁶

„Ovde, na žalost, ima toliko toga... Zlostavljanje totalno, nasilje, zanemarivanje.“

Osobe koje su navođene da maltretiraju starije žene najčešće su u različitom stepenu krvnog srodstva s njima: to su bili njihovi sinovi, muževi, ćerke, izabranici njihove dece ili krvnih srodnika tj. zetovi i snaje, zatim i unuci, kao i srodnici iz muževljeve porodice, koji neretko i nakon smrti muža nastavljaju (ili tek tada otpočinju) zlostavljanje starije žene, najčešće vođeni finansijskim motivima. Takođe, navođeni su i slučajevi dugogodišnjeg

¹⁷⁶ Band-Winterstein T. Aging in the shadow of violence: a phenomenological conceptual framework for understanding elderly women who experienced lifelong IPV. Journal of elder abuse & neglect. 2015;27(4–5):303–27. pmid: 26362024

maltretiranja starije žene od strane suseda, koji su bili vođeni različitim materijalnim interesima, što je naročito dolazilo do izražaja ukoliko žena živi sama u svom domaćinstvu. Ipak, u ulozi zlostavljača najčešće su se pojavljivali članovi uže ili šire porodice starije žene, bilo da se nalaze u zajedničkom domaćinstvu, zajedničkom dvorištu, ili čak žive udaljeni jedni od drugih. Nalazi iz fokus grupa ukazuju na to da se među zlostavljačima starijih žena nalaze osobe oba pola, i muškarci i žene.

Fizičko, psihičko i ekonomsko nasilje prema starijim ženama

Bez obzira na pol zlostavljača, primećeno je da su i jedni i drugi skloni zanemarivanju starijih osoba, potcenjivanju njihovih materijalnih („šta će to tebi, tebi to ne treba“), emotivnih i sazajnih potreba, te da primenjuju različite taktike zloupotrebe moći i kontrole. One se kreću u širokom spektru, počev od suptilnih i neopipljivih manipulacija i ucena, preko direktnog vređanja, omalovažavanja i ponižavanja na osnovu starosne i polne pripadnosti („Ti si stara babetina“), pa sve do onih brutalnih, kao što je fizičko nasrtanje i telesno povređivanje, ili pretnja njime, i izazivanje straha od fatalnog ishoda tj. ubistva („Nekoliko puta je komšinica kod mene dotrčala u spavaćici, hoće sin da je bije“), čemu su tipično bili skloniji muškarci negoli žene.

„Znate, tu postoje razne stvari, postoje razne vrste nasilja, kao na primer psihičko i verbalno, tipa *Neće unućići da dolaze kod tebe*, pa, *Nećeš ti više da vidiš dete*, pa *Dete mrzi babu, baba je veštica* itd. Mislim, možete da napakujete šta hoćete. To sve postoji, i to je tako stravično. Do recimo, *Potrebni su nam lekovi*, pa *Neću da ti kupim lekove*, *Neću da ti donesem*, pa *Crkni tu*. I ti ne možeš da shvatiš šta sve može da se vidi, ako se malo družite sa tim ljudima koji su u situaciji da nešto trpe.“

Veoma je teško napraviti arbitrarnu podelu između različitih vidova nasilja jer se oni često javljaju udruženo, naročito u slučaju ozbiljnog fizičkog nasilja,

koje je gotovo uvek praćeno i finansijskim i emocionalnim nasiljem:

„Ona (komšinica) živi u velikom strahu od sina, žive zajedno. On je agresivan i prema sestrama i prema svakome. Ja joj pomažem sve što mogu, ali u hrani, ne u novcu, jer on nju prisili da mu da za duvan. On troši tu njenu penziju od 14.000-15.000 dinara, onda ruši, razara, lomi zidove, on će ovo, on će ono, a nigde dinara nema, alkoholičar težak (...). Kad ona dođe kod mene, sve pogleduje kroz prozor da vidi da nije on prošao, jer joj je zabranio i kod mene da dolazi.“

Kako bi preživele date situacije, žene žrtve nasilja morale su da razviju različite taktike preživljavanja uopšte, a pogotovo taktiku čuvanja minimuma sredstava neophodnih za život, o čemu svedoči sledeći iskaz:

„Ona dotrči kod mene sa 1.000 dinara, kaže rasićni mi ovo da mu dam po 100 ili 200, jer on ako vidi, uzeće celu novćanicu. A te njene hiljade su malobrojne.“

Ućesnice fokus grupa govorile su i o težini i znaćaju psihološkog nasilja, koje je nepravedno zanemareno jer nije toliko vidljivo kao brutalno fizićko nasilje, ali koje svakako može da ima velike reperkusije na kvalitet života starije osobe:

„Psihološko nasilje je jako važan i veliki problem, ali nije prepoznatljiv, nije vidljiv. Vidljivo je samo ako imaš masnicu, ako te neko prebije ili ubije.“

Zanemarivanje starijih žena

Ućesnice u fokus grupama, naroćito one koje su i volonterke Crvenog krsta, navodile su da su se susretale s brojnim situacijama u kojima mlađi ćlanovi porodice ne vode brigu o svojim roditeljima, i osvetlile su odnos koji starije osobe, žene, imaju prema tome, koji je ćesto pun razumevanja i želje da im se ne naudi:

„Mi smo išli na teren po seoskim sredinama, gde je još tradicija i gde su te neke porodične vrednosti... nekada se ti stariji ljudi povere nama pa kažu da im sin/ćerka/unučići ne dolaze, pa onda kada im predložite neke mere, onda to bude ipak *ne, ne, ne, sve ću da im prepisem i ostavim, ne mogu radi sebe.*“

Zanemarivanje starijih osoba ne pogađa samo one koji žive u ruralnim sredinama, već je prilično često i u gradskoj sredini. Ispoljava se u različitim oblicima, a dodatno je opisano u brojnim iskazima koji slede, prikazano u kontekstualno drugim domenima.

Nasilje zbog imovine koja je u posedu starije žene

Takođe, nađeno je da se različiti oblici nasilničkog ponašanja i taktike često sprovode instrumentalno, radi ostvarivanja određene vrste pritiska na stariju ženu, a u vezi sa donošenjem nekih važnih odluka kao što je „*prepisivanje*“ imovine (nepokretnosti); iznuđivanje novca od redovnih prihoda (penzije) ili ušteđevine, ili njihovim izmeštanjem iz domaćinstva u ustanovu za smeštaj starijih lica (istinita studija slučaja u prilogu). U tim slučajevima evidentno je kršenje njihovog osnovnog ljudskog dostojanstva, pri čemu su mehanizmi za reagovanje u tim situacijama prilično ograničeni i zahtevni, naročito kada je u pitanju nezadovoljstvo starijih žena ponašanjem osoba sa kojima su sklopile ugovor o doživotnom izdržavanju:

„Kada imaju imovinu, to za njih često bude ozbiljan teret, jer o toj imovini ne mogu da brinu, i često su meta u svom okruženju, koje bi htelo da što lakše dođe do imovine, a da ne pruže ni pažnju ni ljubav, niti negu i poštovanje, koje je njoj najbitnije. Ima i slučajeva gde se potpiše ugovor o doživotnom izdržavanju, prosto interesno potpišu da naslede njihovu imovinu, a da kasnije uopšte ne brinu o njima. A takvi ugovori se teško raskidaju. Kada se pišu takvi ugovori, često se vodi više računa o izdržavaocima.“

Kao što je već pomenuto, u ulozi nasilnika mogu da se nađu i susedi, i prilikom izvođenja fokus grupa saznali smo za jedno prilično teško lično iskustvo dugogodišnjeg zlostavljanja starije žene koja je osoba s invaliditetom, od strane suseda, mladića koji je narkoman i koji je kontinuirano zastrašuje i vrši pritisak na nju, a sve s ciljem da zaključe ugovor i da mu prepíše nepokretnost u kojoj stanuje:

„Komšija narkoman me zlostavlja, '85. je godište. Video je da sam sama, da se teško krećem, i tražio je od mene doživotno izdržavanje i da bude njegov stan. To je krenulo od 2012. godine, i kada sam odbila da ne mogu da mu dam stan, da ga čuvam za Ne daj Bože kada odem u dom da ima ko da me pogleda (...) od tada svakodnevno me maltretira, kad mu padne na pamet. Nema spavanja, spavam kao zec. Džabe se zaključavam, on uzima bravu, drma, lupa noću, ne sme niko ništa da mu kaže.“

Ova gospođa je navela i da se obraćala svim mogućim institucijama sistema kako bi dobila zaštitu od njega, i neko rešenje za svoj problem, međutim svi ti naponi bili su prilično bezuspešni, i čini se da je ona ostavljena na milost i nemilost tog mladića, za koga navodi da ima jake kontakte u zvaničnim institucijama.

Obmanjivanje starijih žena i iznuđena kupovina skupih proizvoda

Sagovornice su navodile i primere kada su starije osobe bile obmanute i kada im je prodana veoma skupa roba, što takođe vide kao vid nasilja:

„Evo sad sam se setila, moja sestra od strica ima 82 godine, i došao je čovek i uvalio joj neki aparat, sedamdeset i nešto hiljada košta, ja zamalo nisam pala u nesvest. Otplaćivanje dve godine, 3.208 dinara mora mesečno da plaća. I to je nasilje nad starima. On je nju iskoristio, on je njoj ugurao to.“

Diskriminacija i nasilje prema starijim licima u sistemu pružanja javnih usluga

Uskraćivanje usluga ili neprilagođenost pružanja usluga starijoj populaciji takođe je bila spomenuta u fokusgrupnim diskusijama, kao jedan od vidova indirektnog nasilja, neuvažavanjem njihovih potreba i stanja. To je naročito bilo izraženo u razgovorima sa ženama sa sela, koje su navodile značajno manju dostupnost zdravstvene službe u odnosu na gradsku sredinu.

„(...) Moj otac je nedavno preminuo, mi smo više puta nailazili na zid... dođemo do jednog šaltera, oni kažu da idemo na drugi, treći, četvrti ... i sad, u takvom stanju, bolesna osoba... svi mi onda moramo da idemo nekim prečicama... em se osećaju slabo, em su slabi u krugu porodice i sistema.“

Iako ovaj nalaz nije specifičan samo za stariju populaciju, niti za starije žene, evidentno je da se ograničenja sistema mnogo teže podnose u njihovim slučajevima nego u mlađoj populaciji, koja se bolje i lakše nose s njima.

„Možda bi se (mlađa osoba) lakše snašla, samo u tome je razlika. I ima više prijatelja i ima kome da se obrati.“

Takođe, u fokus grupama se sporadično govorilo i o saznanjima koja imaju o različitim vidovima nasilja prema starijim licima u ustanovama socijalne zaštite, naročito ako su u pitanju ženske osobe s invaliditetom, koje su posebno ranjive. To ukazuje na važnost rada sa ciljnom grupom profesionalaca koji su angažovani na zbrinjavanju starijih osoba, i uspostavljanjem boljih mehanizama supervizije i kontrole njihovog odnosa prema korisnicima/korisnicama.

„Čula sam da u Domu ima svašta, i sve odlažem taj trenutak da odem tamo, sve dok mogu sama.“

„Čula sam nebrojeno puta da se osoblje ne ponaša adekvatno.“

Jedna mlađa učesnica u fokus grupi veoma je slikovito opisala važnost adekvatnog odnosa negovatelja prema starijoj osobi, navodeći da su „zatvor i dom za stara lica ista stvar ako osoba koja pruža negu ne pokaže malo interesovanja“.

4.4.2 Percepcija društvenog okruženja kao kontekst u kome se odvija nasilje

Društveno raslojavanje i siromaštvo

Nekada činovi nasilja prema starijoj osobi jednostavno predstavljaju različite vidove ventilacije, odnosno „pražnjenja“ i „istresanja“ mlađe i fizički snažnije osobe, koja je nezadovoljna sopstvenim životom i nedostatkom kontrole u njemu, što pokušava da kompenzuje kontrolišući osobe iz svog okruženja, tj. dajući sebi za pravo takvo ponašanje prema njima, bez straha od posledica. Međutim, takvo ponašanje je još češće instrumentalno, odnosno ima za cilj ostvarivanje određenog interesa, najčešće materijalne prirode. To su učesnice u fokus grupama dovodile u vezu s aktuelnim društvenim kontekstom u kome dominira društveno raslojavanje, siromaštvo, i veliki raskorak između želja mlađih i fizički snažnijih osoba i finansijskih mogućnosti za njihovo ostvarenje:

„(...) Prvo odu u stranputicu ljudi koji nemaju novca, ili koji imaju ogroman novac. Brine me to što mi više nemamo srednju klasu, molim vas. Mi imamo samo siromašne i imamo jako bogate ljude, nemamo srednju klasu. Prema tome, dete izađe u grad, vidi kako onaj njegov drug troši veliki novac u kafiću ili bilo gde, a on možda nema sebi da plati jednu kafu. Sada pogledajte porodice, imamo milion takvih porodica gde deca ne rade, zavise od penzije roditelja. Tako kada unuče ujutro ustane, pa traži da kupi užinu za vreme odmora, pa telefon, i to android, kaže sva deca kupuju pa hoće i on.“

Ovakva situacija je ilustrativna za objašnjavanje mehanizma u kome mlađe osobe vrše pritisak na starije, pogotovo žene, što, u zavisnosti od

tipa ličnosti, može lako da progredira u nasilje prema starijoj osobi, koje uglavnom prolazi nekažnjeno i ignorisano od strane društva.

Promena društvenih trendova i njihov uticaj na učestalost i tipove izloženosti nasilju

Kao posledica navedenih društvenih trendova, učesnice fokus grupa koje su srednje životne dobi smatraju da je došlo do promene u načinu vaspitanja, odnosno velike popustljivosti roditelja prema deci, koji se ne bave njima na način kako bi trebalo, te da su propusti u njihovom vaspitanju primetni još od detinjstva. Nereagovanje roditelja u njihovom detinjstvu kasnije im vraćaju poput bumeranga:

„Niko ne uči mlade, egoistični su, introvertni, samofokusirani, oni više ne traže, oni otimaju, njih niko ne vaspitava, ni u školi, ni u porodici. Roditelji se ne bave decom, i to im se vraća kasnije. Mladi su izopačeni, bahati, nekulturni.“

„Ranije se znao red, i moral je bio viši.“

Uloga učešća u oružanim sukobima u okruženju

U pokušaju objašnjavanja geneze nasilničkog ponašanja prema članovima porodice, najčešće prema majci, učesnice u fokus grupama ponekad su navodile slučajeve da su nasilnici bili aktivni u ratnim dešavanjima 1990-ih na području nekadašnje Jugoslavije, ili krajem devedesetih na Kosovu, kao pripadnici vojske, policije ili paravojnih formacija. Takođe, nekada je navođeno i saznanje da je u detinjstvu nasilnik imao neko teže telesno oboljenje (upala mozga, npr), koje je možda ostavilo posledice, da bi se ubrzo zatim, u repliciranju jedne drugoj tokom diskusije, zapravo postigao konsenzus da je kod njih često prisutan i alkoholizam, kao bolest zavisnosti, što je procenjeno da je osnovni faktor koji doprinosi nasilničkom ponašanju:

„(...) bio je on (nasilnik) u ratu u Hrvatskoj, bio je policajac na Kosovu. Mnogi su bili i u ratu i u policiji, ali mislim da je ovde presudan alkohol.“

U svakom slučaju, svi navedeni činovi predstavljaju strahovit udar na stariju osobu, njeno dostojanstvo, autonomiju i proces donošenja odluka, i predstavljaju grubo kršenje njihovih osnovnih ljudska prava, koje često ostaje neopaženo, o čemu se nedovoljno govori u društvu, a često izostaje i verbalna osuda. Ovaj nalaz potvrđuje da je nasilje prema starijim ženama „dobro čuvana porodična tajna“¹⁷⁷ jer i same žrtve nasilja često nerado govore o tome bilo kome, čuvajući svoj ponos i dostojanstvo u očima drugih. Članice fokus grupa su to prepoznavale, pri čemu su citirale svoje razgovore sa ženama koje su izložene nasilju, i ono što su im one saopštile: „Krijem, neću da mi se podsmevaju na ulici zbog ovoga šta doživljavam.“

4.4.3 Društvene norme i stavovi relevantni za nasilje prema starijim ženama

81

Nalazi iz svih fokus grupa ukazali su na postojanje tipičnih obrazaca odnosno društvenih normi u vezi s položajem žena u društvu, a koji su relevantni za njihova iskustva zlostavljanja ili zanemarivanja. Te norme uključuju odnos prema starijoj populaciji uopšte, društveno očekivanu poštovanost žena, majčinsku emocionalnost prema članovima porodice, najčešće prema sinovima koji ih zlostavljaju, kao i postojanje značajne razlike u stavovima majki i očeva, što žene čini ranjivijim i osjetljivijim na nasilje. Ti domeni su detaljnije elaborirani u tekstu koji sledi.

Takođe, važno je naglasiti da se u pojedinim fokus grupama takođe relativizovao značaj društvenih normi u odnosu na lične osobine svih članova porodice, vaspitanja i njihovih međusobnih relacija, za koje smatraju da su primarne odrednice, što ilustruje iskaz koji sledi:

¹⁷⁷ Janković, B, Todorović, N, Vračević, M (2015), Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba. Beograd: Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/sr/resursi/%C5%A1tampane-publikacije/dobro-%C4%8Duvana-porodi%C4%8Dna-tajna/>

„Možda negde greše i roditelji, ali to je ipak i stvar karaktera i dece i roditelja. Ima negde roditelji ne mare za decu, a ima negde i deca odu i ne interesuje ih, gledaju bolji život. Znaju da ima penziju, i imaju svoj život, svako ima svoj život. Stariji imaju svoj život, mlađi isto. Kad može dođe, kad ne može, ne može.. i to je to. Komšije isto, neko priđe pomogne, neko neće, jednostavno gleda. Neki žale, neki se raduju i pomažu se jednostavno. Ko koga može taj će pomoći, ko neće, neće. Takav je život svuda, ne samo u selu.“

Odnos prema starijoj populaciji

Iako osobe trećeg životnog doba često imaju različite beneficije u korišćenju i nabavci robe i usluga, i uočeni su kao ranjiva populaciona grupa, učesnice u fokus grupama su navodile da starije žene zapravo ne uživaju odnos poštovanja u društvu kakav bi trebalo da imaju, i smatraju da je tome najviše doprineo njihov nizak materijalni status:

„(...) Sistematski je problem što mi ne vidimo da je to vredno životno doba, iako je to malo kontradiktorno sa idealom – da su stariji ljudi mudri i imaju životno iskustvo. Gubi se poštovanje prema starijima (...) ne možemo ni mi biti brižni kada cela slika društva nema tu sliku o njima (...).“

Čini se da su mnoge starije žene nažalost već i same usvojile takav stav da su manje vredni od ostatka populacije, u kojoj se glorifikuje mladost i lepota, i potrebe mlađih:

„Osim toga, starije osobe imaju sliku da su manje vredne, manje produktivne i imaju iskrivljenu sliku o sebi i govore šta će mi nove cipele, evo njemu... tako da kad ona misli o sebi da je manje vredan, onda i drugi misle šta sad ovaj hoće, neka ide kući. Tako da što se tiče norme, ona je prihvaćena od samih žrtava.“

Društveno očekivana požrtvovanost žena

Sasvim je jasno da su veze između starijih žena i identifikovanih zlostavljača često veoma kompleksne, što naročito dolazi do izražaja kada su u pitanju njihovi najbliži krvni srodnici odnosno potomci: sinovi, ćerke i unuci. Nalazi is fokus grupa ukazali su na to da su obrasci ponašanja i stavovi starijih žena prema njihovim direktnim potomcima uslovljeni kulturološkim vrednostima gde značajno mesto zauzima društveno očekivana požrtvovanost žene, privrženost deci i porodici, pa čak i samožrtvovanje, što zlostavljači vešto zloupotrebljavaju i manipulišu. O tome su kritički govorile žene svih generacija, a naročito dobar uvid imale su žene srednje životne dobi, od 30 do 65 godina, koje su sagledale da starije žene „stavljaju decu ispred sebe, i tako ceo život“, a da deca to onda zloupotrebljavaju. U svim fokus grupama žene su saopštile da je kulturološko očekivanje u našem društvu da majke budu podređene svojoj deci svakodnevno i danonoćno, uz (često) odsustvo privatnog života:

„Naš mentalitet je takav, svi očekuju od onih koji su u penziji da budu na raspolaganju svojoj deci non stop i kao oni ne smatraju da mi treba da imamo svoj život i svoje slobodno vreme, svoje druženje. Njima je potrebno, ali i nama je potrebno.“

Želje starijih žena za socijalizacijom, kao i provođenjem i organizovanjem vremena na svoj način, često su nailazile na osudu najbližeg okruženja, koje je bilo sklono i emocionalnim manipulacijama, što se najbolje ogleda u sledećem iskazu jedne starije gospođe, kojoj je ćerka rekla sledeće:

„E sad sam i ja doživela da mi ćerka odjednom kaže *Ti više voliš tvoj folklor i tvoje penzionere nego svoje unuče.*“

Čini se da je u slučaju žena, pogotovo starijih žena u našoj sredini, elementarno ljudsko pravo na slobodu često deprivirano, bilo suptilno, bilo otvoreno i direktno, i to najpre od strane supruge, muža, a kasnije od dece, o čemu svedoči iskaz jedne starije gospođe:

„Mnoge žene nemaju tu slobodu (da se druže, prim. autora) od muža. Ja imam sreće, mene muž pušta da idem na izlete.“

U toku rada s jednom fokus grupom naišli smo na interesantan dijalog između učesnica koje su iste starosne dobi (65+), i koje su replicirale jedna drugoj na ovu temu. Primećuje se da je jedna učesnica (U2) bila prilično asertivna u svojim stavovima i naglašavala značaj individualnog faktora u „borbi“ za svoju ličnu slobodu i izbore, što je pre izuzetak nego pravilo. U daljem toku rada fokus grupe saznajemo da je ona razvedena, te bi se moglo zaključiti da naše društvo (barem kada je u pitanju populacija stanovništva koja je trenutno 65+) u velikoj meri nije spremno da prihvati ženu kao člana partnerske zajednice s jednakim pravima kao i muškarac, te da su je žena u većini slučajeva bila suočena s nužnošću izbora: ostanak u partnerskoj, bračnoj zajednici u kojoj su potlačene od muža, ili ravnopravan položaj i briga o sebi i svojim potrebama, ali bez bračne zajednice. Takav nalaz ukazuje na važnost promovisanja rodne ravnopravnosti i prevazilaženja tradicionalnih rodni uloga, u svim životnim dobima.

U1: Mnoge žene nemaju tu slobodu da bi izašle (da se druže, prim. autora).

U2: Ali same morate da se izborite.

U1: Te ne da muž, te ovo, te ono... muškarci su drugačiji, odmah misle našla nekog drugog i sada ide da šeta, a on ne može da šeta, ili ...

U3: I zarobi i ženu posle...

U2: To sve zavisi od tebe u braku.

U1: Žene tako odustaju da bi sačuvale mir.

U2: Braniće vam ako mu vi dozvolite.

Društveno očekivana požrtvovanost žena, a i njihov introjektovan osećaj da je jedino tako ispravno, žene koje su žrtve nasilja često dovodi u situaciju „zaveta ćutanja“, i negiranja ili minimiziranja nasilja, čime pokušavaju ne

samo da sačuvaju svoj ponos i ugled već i da zaštite samog zlostavljača, prema kome imaju ambivalentna osećanja. Usled svega navedenog, nalaze se u pat poziciji, „ćute i trpe“, sve do tačke na kojoj nasilje postaje krajnje nepodnošljivo i životno ugrožavajuće, o čemu su svedočile učesnice fokus grupa, čije su se komšinice ili prijateljice nalazile u tako nezavidnoj situaciji:

„Kada je trebalo da ide na suđenje, cela rodbina na nju napadne, kažu *Kakva si ti to majka? A niko se ne zapita kakav je on sin!* I onda je ona išla i kod sudije to popodne, kada je prijavila, a sutradan je otišla u pratnji zaove, da se kontroliše šta će ona reći. E kad je već isteklo to vreme koje je on proveo tamo u zatvoru, oko mesec dana, onda je ona povukla svoju izjavu.“

O prisustvu ove pojave su s mnogo razumevanja i krajnje osvešćeno govorile starije učesnice u fokus grupama, koje su ohrabrivale svoje prijateljice i članove njihove uže porodice da ne ćute i da ne trpe nasilje u tišini: *Pričaj, nema sramote, to nije tvoja sramota.*

85

Brojne studije potvrđuju da su socijalne i rodne norme često razlog što su žene ostajale u nasilnim brakovima i davale prioritet deci u odnosu na svoje lične potrebe. Starije žene su u tim istraživanjima opisale nekoliko društvenih normi koje su uticale na njihov odgovor na nasilje: tišina oko nasilja i prijavljivanje nasilja, strah od srama i stigmatizacije u vezi sa napuštanjem braka i ideala da bude dobra majka trpeći nasilje zbog svoje dece.^{178, 179}

Roditeljska emocionalnost prema nasilnicima

Kada su u pitanju emocije i važnost međusobnog uvažavanja unutar porodice, učesnice u fokus grupama sagledavale su i neravnopravan, ili nesimetričan odnos pun uviđavnosti i osećajnosti koju majke imaju prema

¹⁷⁸ Bhatia P, Soletti AB. Hushed Voices: Views and Experiences of Older Women on Partner Abuse in Later Life. *Ageing International*. 2019;44(1):41–56

¹⁷⁹ Roberto KA, Brossoie N, McPherson MC, Pulsifer MB, Brown PN. Violence against rural older women: Promoting community awareness and action. *Australasian journal on ageing*. 2013;32(1):2–7

svojoj deci iako su ova nasilna prema njima, dok je s druge, nasilničke strane, ta empatija u potpunosti izostajala:

„(...) zove nju socijalni radnik telefonom, pita kako se sin ponaša prema njoj, a ona kaže *poboljšao se, pa se poboljšao*. Opet ona emotivna strana, ali nikako da se te emocije probude kod njega.“

Učesnice u fokus grupama su prepoznale disproporciju između ponašanja žena, i njihove dece koja su nasilna, što su jednostavno sublimirale u izjavi *Što si bolji, to gore prođeš*.

Rodne razlike u roditeljskoj emocionalnosti prema deci

Iako i stariji muškarci i starije žene mogu da budu i jesu izloženi različitim oblicima nasilja i/ili zanemarivanja, učesnice u fokus grupama govorile su o njihovoj različitoj reakciji na to, navodeći da su žene mnogo osetljivije i osetljivije na sopstvenu decu nego muškarci, vodeći računa da dugoročno ne naškode njihovom društvenom ili materijalnom statusu. Veoma ilustrativno iskustvo koje su učesnice jedne fokus grupe podelile s nama odnosi se na reakciju jednog starijeg gospodina koji je bio sasvim zanemaren od strane svoje dece tj. deteta. Njegove osnovne potrebe je zadovoljavao komšija, a on je našao način da im se oduži (detaljno opisano u citatu ispod):

„Znam za slučaj, čovek je bio jako priseban, vojno lice je bio, nažalost umro je, i onda je sudija pročitala da je taj čovek ostavio stan svom komšiji, a ne sinu jedincu, koji uopšte nije mario za oca. A taj komšija, to je divan dečko koji ima svoju porodicu, i tu je sa njim preko 30 godina... svaki dan šta mu žena umesi, skuva, on odnese tom čoveku, on ga je i kod lekara vodio... Kada je zvao njegovog sina na mobilni (skupa su odrasli) u vezi sa njegovim ocem, on mu je govorio – ‘Ma pusti me, šta ovo i ono...’. Onda možete misliti kakvo je bilo ponašanje njegovog sina i prostakluk u sudnici kada je saznao da stan nije pripao njemu. A znam i da je i taj komšija bio iznenađen, radio je to iz ljubavi, on i njegova supruga, jedan divan

bračni par. Došao je sa posla i video poziv za sud, šokiran, jer zna da nikakav prekršaj nije napravio... Dugo godina je sin bio takav prema svome ocu, a ovim ljudima nije bilo ni na kraj pameti to. Ovde kod nas ima takvih slučajeva, verujte mi.“

Ovo iskustvo je ocenjeno kao skoro pa nemoguće među starijim ženama, koje bez obzira na sve što doživljavaju od svojih potomaka, nastupaju emotivno i zaštitnički kada su njihova deca u pitanju:

Ne, bez obzira na sve, ona (starija žena, primedba autora) neće da se odrekne svog sina ili svoje ćerke, ta emotivna ženska strana, za razliku od muškaraca. Taj osećaj majke, bez obzira na to koliko je odbačena od svog deteta, unučeta...

Razlozi koje pripisuju različitoj reakciji za zanemarivanje i zlostavljanje, ispitanice pripisuju različitim kulturološkim obrascima i vaspitanju žena u odnosu na muškarce.

„Mislim da je to stvar vaspitanja, da je on domaćin, glava porodice.“

Međugeneracijska ženska solidarnost

Nalazi iz velikog broja fokus grupa ukazali su na postojanje međugeneracijske ženske solidarnosti i podrške kao važne društvene norme, koja se pak manifestovala na različite načine. Neke mlađe žene neretko su bile u prilici i da direktno reaguju na opaženo nasilje prema starijoj ženi unutar njihove zajedničke porodice, i pokušaju da je zaštite (svoju baku, ali i dedu) od nekorektnog ponašanja tj. zanemarivanja od strane njenog deteta (sina), o čemu svedoči sledeći navod:

„Babu boli kuk od kad znam za nju, i ona je to stalno ponavljala (...) i mi smo sve to znali, brat i ja, ali smo mislili da ce tata to da reši (...) jer su se obraćali samo njemu, a on se nama žalio i kaže ‘dobro, važi’. I onda kada su počeli nama direktno da se obraćaju, počeli

smo da shvatamo da ovo možda i nije baš u redu, jer su i baba i deda u 84. godini. Ako im sada ne ispunimo želju, kada ćemo? I nismo hteli da grešimo dušu. Morali smo mnogo da posređujemo i objasnimo tati – ‘Oni nas sada zovu, ne zovu više tebe, i ne žale se tebi (...) i ako ti nemaš neki osećaj empatije, mi je imamo, a mi ne možemo da uradimo ništa jer ja nemam posao, nemam sredstva da nešto uradim, a ti imaš, i možeš nešto da uradiš!’ I tek onda je on to uzeo u razmatranje (...)“

Nalazi iz fokus grupa ukazuju i na to da su žene iz druge generacije često nastupale osvešćujuće i s podrškom prema svojim majkama, prepoznajući i ukazujući im na nepravedne rodne razlike u stavovima i ponašanjima svojih očeva prema njima, i celoj porodici. Time su podsticale svoje majke da pokušaju izaći iz dodeljene životne uloge i napraviti drugačije izbore, to jest iskorak prema ostvarivanju njihovih životnih potencijala i postizanju boljeg ličnog kvaliteta života. Iako je taj podsticaj imao ograničen efekat, on ukazuje na međugeneracijsku žensku solidarnost, a nemogućnost održive promene životnog stila govori o permanentnom prisustvu rodni razlika u svim životnim fazama žene. O tome svedoči donji iskaz jedne starije gospođe:

„Žene su mnogo veće žrtve. Sve probleme one preživljavaju. To je pitanje mentaliteta. U braku sam 42 godine. Muž zna za sebe, voli sebe, poštuje sebe. Ali mi je krivo što to nije preneo na decu. **To je i moja ćerka prepoznala**, kaže *Ti si mama sve popuštala*. E onda sam ja sebi organizovala život, plivanje, Kalemegdan. E onda su me unuci zarobili. Tada sam propala, i fizički i psihički. Sada sam se malo povratila, a uvek sam bila puna života. Ali sad sam istrošena.“

Kada su u pitanju učesnice fokus grupa srednje, a pogotovo mlađe životne dobi, primećeno je da one tradicionalne kulturološke vrednosti i stavove

prema rodnim ulogama opažaju sa sličnim stepenom razumevanja kao i starije žene, ali sa značajno manjom spremnošću da ih i same prihvate, opravdaju ili tolerišu, što ukazuje na to da se viši stepen samopoštovanja i emancipacije javlja kod mlađih žena, o čemu svedoči i citat da „starije žene nemaju taj osećaj da treba da gledaju sebe“.

Najmlađe učesnice fokus grupa takođe su osuđivale nasilje, nastupajući iz moralne perspektive sistema vrednosti, smatrajući da „nije fer (da starija žena trpi nasilje, prim. autora), svrha dece je da pomognu roditeljima“, što je takođe jedna od manifestacija međugeneracijske ženske solidarnosti.

4.4.4 Specifične okolnosti i značajni faktori u kontekstu nasilja prema starijim ženama

Istraživanje složene dinamika motiva i okolnosti nasilja nad starijim osobama polazilo je od razmatranja brojnih pitanja na koje je važno dobiti odgovore, kako bi se identifikovali faktori koji doprinose riziku ili ga pak mogu umanjiti. Pripremna faza u istraživanju podrazumevala je opsežno analiziranje publikovane literature, i tokom tog procesa ponovo je potvrđena dobro poznata činjenica da je pažnja istraživača mnogo usredsređenija ka faktorima rizika za zlostavljanje dece i zlostavljanje mlađih žena u partnerskim odnosima, dok je literatura o faktorima rizika u odnosu na zlostavljanje starijih osoba ograničena. Pronalaženje odgovora na takva pitanja otežano je nizom metodoloških ograničenja, a fenomen koji se istražuje dobro je prikriven preovlađujućim socijalnim normama, i za većinu ljudi sramotan i zastrašujući. Vođeni istraživačkom znatiželjom i dostupnim podacima o ovom fenomenu, pripremili smo set strukturiranih pitanja u okviru vodiča za izvođenje fokus grupa kojima je trebalo pristupiti i proniknuti u taj domen, a celokupna diskusija bila je izuzetno sadržajna. Za potrebe iniciranja diskusija pripremljena je originalna studija slučaja (u prilogu).

Faktori koji uvećavaju rizik od nasilja nad starijim osobama

Analizom diskusija kroz fokus grupe izdvojilo se više različitih faktora koje su naši ispitanici navodili kao okolnosti koje povećavaju rizik od nasilja nad starijom osobom. Jedan deo tih faktora se odnosio na karakteristike same starije osobe i okolnosti u kojima živi, drugi deo bio je u odnosu na osobenosti lica koja se brinu o starijoj osobi ili žive s njom u istom domaćinstvu, a deo se odnosio na druge okolnosti iz šireg sociokulturalnog konteksta. Potonje je već navedeno kroz temu društvenih normi, te u ovom delu neće biti posebno elaborirano, već će naglasak biti na prve dve grupe faktora.

Život u zajednici, kao i život u samačkom domaćinstvu, nose rizike, ali od različitih formi zlostavljanja, iako nalazi koji su bili u vezi s mestom i okolnostima života starijih osoba u odnosu na rizik od nasilja nisu bili u potpunosti konzistentni. Učesnice fokus grupa bile su saglasne da nema mnogo razlike u odnosu na život u gradu i selu, i da su okolnosti vrlo slične, ma koliko se život u ruralnim predelima i dalje sagledavao kroz prizmu tradicionalnih predstava o seoskom životu, što je u današnjem kontekstu nerealna i romantizovana slika („da, to se dešava, možda i više u ruralnim sredinama, a posebno zanemarivanje“). Bez obzira na mesto zajedničkog prebivališta, ono povećava mogućnosti za kontaktima, a time i mogućnost sukoba i maltretiranja, pogotovo ukoliko je starija žena nemoćna i bolesna. Tokom rada fokus grupa diskusija u tom pravcu bila je vrlo živa.

Socijalna izolacija nametnuta aktuelnom situacijom s pandemijom koronavirusa potencirala je još veću izolaciju starijih osoba, ali i svih drugih u porodici, što predstavlja dodatni faktor koji je mogao pojačati već postojeće konflikte u porodici:

„Zbog te izolacije, svi smo jedni na druge besni i nervozni. Živimo u 50 kvadrata nas šestoro i samim tim – svi svima smetaju!“

Više puta je navođeno da je u slučaju nasilja nad starijima još teže sagledati sve okolnosti usled njihove izolacije od ostalog dela društva, i, kao što jedna

ispitanica kaže, „nije moguće proviriti iza zatvorenih vrata“. Otudjenost se najčešće pominje u kontekstu opisa sadašnjeg načina života starijih u gradu, i to značajno češće tokom diskusije u fokus grupama sa ženama starije životne dobi. One su vrlo živo evocirale sećanja na neka bolja vremena, u kojima je komšiluk zauzimao značajnu ulogu u svakodnevnom životu i činio mrežu socijalne podrške svima, a pogotovo starijim licima, koja žive sama. Ispitanice iz Beograda sadržajno su govorile o tome kako se ljudi starije životne dobi povlače u sebe i osamljuju i „uvlače u svoje stanove kao u pećine“. U tom kontekstu, sva dešavanja ostaju prikrivena i moguće je da osoba dugo i teško pati, trpi nasilje – a u neposrednoj je blizini ljudi koji su potpuno nesvesni da se nešto tako dešava u njihovom komšiluku. Ispitanice su govorile o strahovima i strepnjama da bi neko mogao da ih napadne i povredi, i nesigurnostima kojima su izložene kao žene koje žive same.

Loša socioekonomska situacija celokupne porodice predstavlja faktor koji može stvarati značajne tenzije i ugroziti stariju ženu. Posebno teške okolnosti su u slučaju da su mladi, kao i srednja generacija bez posla, pa je veliko breme na leđima starijih članova porodice, čija je penzija jedini siguran izvor prihoda:

„Problem je što sve tri generacije žive od penzije. Ako je početak školske godine... treba opremiti unuke, kupiti patike, platiti užinu, platiti rekreativnu nastavu...da svaki put kad cela porodica treba da se snabdeva, baba napiše čekove i nikada ne dobije punu penziju jer je prebukirana čekovima a oni kupuju šta treba i šta ne treba.“

„Kao da je osnovna misija te starije osobe da služi mlađima, da nije bitno šta ona želi ... kao da je to predodređena uloga koju svi zamišljaju!“

Teža situacija je za žene sa sela, koje najčešće nemaju nikakvu prihode niti imovinu na svoje ime, pa su česte situacije u kojima se one obespravljaju,

i ostaju bez imetka i sredstava za život, pogotovo ukoliko premine član porodice koji ih je na neki način štitio:

„Idi kuda znaš, ovde se na tebe ništa ne vodi. A služila sam i radila tu 50, 60 godina.“

Romska nacionalna manjina navedena je kao primer zajednice u kojoj i dalje vladaju norme koje generalno podržavaju i održavaju nasilje u porodičnom životu, pa i prema starijim ženama. Navedeni citat odnosi se na diskusiju koju je vodila ispitanica koja je aktivna u romskom udruženju, i dobro poznaje prilike unutar zajednice:

„Ima i tog fizičkog nasilja... postoji. Naši stariji ljudi su živeli u nekom potpuno drugačijem svetu... život neke potpuno drugačije dinamike u kome je bilo normalno živeti u nasilju. Tako da starije žene prihvataju nasilje i sada. One su naučile na takve obrasce ponašanja, i prihvataju ih kao sastavni deo života i ne žele da menjaju to kao... svoj svet!“

Mišljenje ove ispitanice podstaklo je diskusiju u kojoj je rečeno da društvo uopšte ne obraća pažnju na starije Romkinje, pa i kada postoje određene aktivnosti ili projekti pomoći romskoj zajednici, u fokusu su mlade žene koje su ili samohrane majke ili adolescentkinje, a nikada starije žene.

Ispitanice svih starosnih grupa mogle su sa lakoćom diskutovati o karakteristikama ljudi sa kojima starije žene dele životni prostor, ili ih neguju, a koje mogu povećati rizik da će iskusiti njihovo nasilničko ponašanje. Podstaknute studijom slučaja na početku fokus grupe, ispitanice su prepoznale autentičnost priče i nadovezale se primerima mnogih drugih karakterističnih situacija, u kojima je starija žena izložena nasilju. Kao što su se odmah složile, i što je više puta naglašeno, stariju ženu pod rizik stavlja život sa neostvarenim, nezaposlenim i neambicioznim detetom (najčešće sinom), koji je navikao da bez rada i zalaganja dobija sve od roditelja tokom

čitavog života. Sve ispitanice su saglasne u zaključku da se takav odnos stvara tokom dugog vremenskog raspona, i da kulminacija nastaje onda kada onemoćali roditelj (majka češće, prim. aut.) ostane bez mogućnosti da dalje udovoljava rastućim potrebama svoga deteta, koje isti model bespogovorne podrške, u svakom smislu (novac, posvećenost, vreme), očekuje i kada stvori svoju porodicu – brak i decu. Ispitanice iz seoske sredine kažu:

„Deca više nemaju poštovanja prema svojim roditeljima i ponašaju se i bahato i gladni su. Gladni su što se tiče novca i svega – svi bi da ne rade ništa a da imaju sve.“

„To su sada sve razmažena deca, roditelji im dopuštaju sve, daju im sve, pare, sve, sve... kad nemaju, onda oni pošize.“

U svim fokus grupama naglašeno je da suživot starijih žena sa osobom koja je alkoholičar, zavisnik od droga, psihički labilna ili ozbiljniji psihijatrijski bolesnik – predstavlja okolnost kojoj treba pokloniti pažnju i proceniti rizik u kome se nalazi stara osoba – od zanemarivanja ili drugih formi nasilja. Tu se odgovornost pridaje drugim bliskim osobama iz familije, komšijama, lokalnoj zajednici, službama socijalne i zdravstvene zaštite – kako bi se problem što ranije detektovao i starijoj osobi pružila adekvatna pomoć. Imajući u vidu nalaze i ovog istraživanja, po kojima i dalje ne možemo očekivati da će starije žene spremno prijavljivati svoje nasilnike – onda je to svakako još jedna potvrda da se moraju unaprediti svi socijalni mehanizmi njihove zaštite i podrške.

Život u ustanovama socijalne zaštite prepoznat je kao mogući rizik za zlostavljanje starijih, i to od strane njihovih negovatelja i drugog osoblja. U tome se ponovo vidi veza sa širim društvenim normama, pa i ispoljenim ejdžizmom. Domovi za stare se percipiraju kao mesto na kome bi bilo kakav vid agresivnog ponašanja prema korisnicima bio apsolutno nedozvoljen, kao i hladno i nezainteresovano pohađanje:

„Osobe koje treba da vode računa o starijima moraju da se lepo ponašaju prema njima. Svi znamo iz filmova kako zamišljamo zatvor: neki čovek je u samici i dođe mu stražar, stavi mu na vrata hranu, on uzme hranu i...ćao. Ništa, nikakva interakcija, nikakva ljubav. Dom za stara lica je onda ista stvar ako osoba koja pruža negu ne pokaže malo interesovanja, ljudskosti... neku toplu reč, pitanja – kako ste? Šta vas muči? Barem minut nekog vremena, mislim da je to jako bitno...”

Ukoliko se starija osoba požali da je izložena maltretiranju od strane zaposlenih u ustanovi socijalne zaštite, to se najčešće gleda sa sumnjom da je osoba spremna na manipulaciju kako bi se vratila kući ili da polako ulazi u demenciju. Mlada ispitanica u jednoj fokus grupi žali što nije učinila ništa kada se baka više puta žalila na loš tretman u domu – ona je, ophrvana svakodnevnim obavezama, olako prihvatila objašnjenje svoje tetke da to verovatno nije istina.

U fokus grupama nekoliko puta bilo je pomenuto da je teško proceniti šta se zapravo dešava u tim ustanovama i da je potrebna veća kontrola njihovog rada, pogotovo ukoliko su ustanove u privatnom vlasništvu:

„Spolja je sve lepo, dom je sređen, privatni... ali mi ne znamo da li su oni nasmejani i kada odemo posle posete baki.”

„Kako će te tretirati u domu zavisi od toga koliko si nesposoban... pričaju se grozne stvari... to nikome ne bih poželeva!”

S druge strane, mišljenje o ustanovama socijalne zaštite ipak nije bilo usaglašeno, te je u diskusijama bilo i drugačijih gledišta. Ipak, i dalje je društveno neprihvatljiva norma da roditelji žive u domu ukoliko su sposobni da se brinu o sebi ili imaju decu sposobnu za staranje, pa čak i u slučaju da to roditelj izrazi kao sopstvenu želju:

„Ja sam rekla deci da dok sam ja dobro, da ću biti uz njih, a ako nešto ne ide kako treba – da je moje mesto u domu. Tamo imam

lekara, društvo, sve šta hoću i gde su ljudi plaćeni za to – kao dete u vrtiću. Ali moja deca mi kažu *ti nisi služila da ideš u dom i odgovaraju me!*“

Kao moguće rešenje u prevazilaženju negativnih stereotipa o životu u domu za stare, navodi se i značaj medija koji treba da promovišu primere dobre prakse:

„Mediji mogu da pomognu da ljudi promene mišljenje o životu u domu za stare. Da bude neka emisija, da se predstavi neki dobar dom. Da se snimi emisija, da ljudi vide da se tamo može živeti normalno i da se ljudi i zaljubljuju i venčavaju tamo. Treba da se vidi da se tamo može živeti lepo, a ne da su stari maltretirani ili mučeni.“

Tokom diskusija je postalo jasno da starije žene nedovoljno prepoznaju zdravstveni sistem kao važnu kariku u lancu zaštite i ranog otkrivanja nasilja. Štaviše, ispitanik koji je zaposleni fizioterapeut u jednoj zdravstvenoj ustanovi kaže da ni tamo „zaposleni nisu baš naklonjeni starijim ljudima“. Govorio je da se stariji percipiraju kao neko ko opterećuje zdravstveni sistem:

„Ima sto godina – a došla mi na terapiju!“

Navođeni su primeri diskriminacije starijih žena u bolnici od strane medicinskih sestara:

„Baš me je briga što ti je hladno zbog loše cirkulacije – prozor ima da bude otvoren!“

„Ima mnogo takvih slučajeva, ja sam gledala kako sestra baca knjižicu starijoj ženi dole, a ona ne može da se savije da dohvati. Empatija – nula.“

Ispitanici su bili složni u sledećoj oceni: iako zdravstveni radnici imaju zakonsku obavezu da prijavljuju nasilje, na primer ako vide iste modrice

koje se ponavljaju na istom mestu, i oni se uzdržavaju da prijave nasilje, čak i kada postoji osnovana sumnja.

Osim svega pomenutog, naglašena je uloga obrazovnog sistema koji tokom čitavog obrazovnog procesa mladih treba da promoviše pozitivne društvene vrednosti kao što su solidarnost, poštovanost i empatija, kako bismo bili odgovorno društvo u kome se vodi računa o svim generacijama. Takođe, dobar deo narativa u većini fokus grupa odnosio se na značaj društveno odgovornog medijskog ponašanja u oblikovanju svesti o problemu nasilja, i njegove prevencije a ne podsticanja:

„Nedostaju nam lepe priče u javnosti o solidarnosti, ljubavi i poštovanju prema starijim osobama... time se još jedino bavi Crveni krst u nedelji za starije kada se posećuju stariji, priređuju čajanke i druge aktivnosti.“

96

Faktori koji deluju protektivno u odnosu na nasilje nad starijim ženama

Međugeneracijska solidarnost i razumevanje za specifične potrebe i životne okolnosti svih članova porodice nedvosmisleno predstavlja značajan prediktor složnog i kvalitetnog suživota, bez obzira na materijalne i druge mogućnosti porodice. Kao što smo već videli u nalazima, stariji pružaju finansijsku pomoć, nekada i vrlo značajnu, kao i brigu za decu i unuke. Istovremeno, kako se sa starenjem povećava rizik od hroničnih bolesti, što može dovesti i do invaliditeta i do smanjene funkcionalne sposobnosti starijih osoba, javlja se potreba da mlađi članovi porodice preuzmu ulogu neformalnih negovatelja, nekada i na duže vreme. To može predstavljati vrlo izazovan period u životu porodice, gde se vidi njena snaga ili slabosti. Jedna ispitanica je ovako opisala brigu o staroj majci:

„Brat i ja zajedno brinemo o roditeljima. Nama ne treba zakon. Šta bi tu zakon mogao da preduzme ako neko nema savesti, ili nema vremena za svoje najbliže... zar zakonom treba da se obaveže i proverava da li sam ja majku presvukla? Majka mi je zahvalna, ali

ja joj kažem *nemojte mi se zahvaljivati. Ja sam bila vaše dete, i vi ste brinuli o meni...ali sada je vreme da ja brinem o vama!*"

U kojoj je meri međugeneracijska solidarnost značajan protektivni faktor, moglo se uočiti i na već pomenutom primeru mlade žene koja je s bratom uspešno odreagovala na opaženo zanemarivanje i nekorektno ponašanje i maltretiranje od strane njenog sina, a njihovog oca. Primer dobrog odnosa prema bližnjima koji se dobija tokom odrastanja tokom vremena prerasta u normu i model budućeg odnosa prema starijima u porodici:

„Treba stalno raditi na odnosima roditelja i dece i ako je taj odnos intiman, blizak, i čvrst, on će savladati sve prepreke. Ja sam gledala moju mamu kako se brine o mojoj dementnoj baki 15 godina i kako je izgledao život kada je baka slomila kuk...bilo je teškoća i problema i bilo je situacija da mama vikne na baku kada ona pokušava da izađe kroz prozor i ne zna gde se nalazi – ali uvek sam osećala da se one vole i videla sam da je moja mama nalazila snagu, i da je znala kako da se uopšte ponaša u takvoj situaciji a za to je bio važan njihov dobar odnos koje su imale ceo život. Moja mama je meni dala primer.“

Nalazi jasno ukazuju na to da su ispitanice različitih dobi bile složne u oceni da je višegeneracijska solidarnost veoma značajan protektivan faktor, pogotovo u situacijama kada je osoba stara i nemoćna da se brine o sebi.

Odnosi između članova porodice vrlo su dinamični i idu u oba smera, pa na taj način treba razumeti dinamiku međugeneracijske solidarnosti. Starija ispitanica daje vrlo ilustrativan primer kako se suprotstavljala kontroli koju joj je u više navrata nametala snaja sa kojom živi u istom domaćinstvu. Uporna u svojim nastojanjima da ima pravo na svoje poznanike, na druženja i putovanja, da potroši svoj novac od penzije na način koji joj odgovara –ta žena je dugo trpela prigovore svoje snaje („to vama više ne priличи“), ali nije odustajala od svojih potreba. Posle izvesnog vremena, snaja je pokazala

promenu stavova i štaviše tražila od svekrve savet kako i ona da živi ispunjeno i aktivno. Starija žena, lišena želje za revanšizmom, ponudila je svojoj snaji svaku vrstu pomoći da život osmisli sadržajnije i nađe vremena za sebe i svog muža:

„Problem je što i mlađe žene, kao moja snaja, takođe veruju u stereotipe o ulozi majke koja treba da žrtvuje svo svoje vreme i snagu za decu. Vremenom se izgubi u potrebama drugih, pa je nezadovoljna... rekla sam joj da ću ja rado pričuvati decu i skuvati im, a da ona može da izađe negde sa drugaricama ili svojim mužem, mojim sinom. Svima će biti bolje.“

Međugeneracijsku solidarnost treba razvijati i unapređivati, i u tom kontekstu je pominjan rad klubova ili dnevnih centara za starije, organizovanje tribina ili druženja na različitim mestima gde se stariji okupljaju. S obzirom na to da međugeneracijska saradnja nije jednosmerna, sa starijima je potrebno razgovarati i o potrebama mlađih s kojima žive, kao i o adekvatnom prihvatanju procesa starenja i neminovnosti promena mnogih životnih rutina – kako bi se izbeglo nerazumevanje i potencijalni konflikti.

Uključivanje starijih žena u svakodnevni život zajednice važan je faktor njihovog osnaživanja. Žene starije životne dobi mogu dobiti značajnu socijalnu podršku ukoliko učestvuju u životu mesnih ženskih udruženja i organizacija. Ispitanice su navele da im učešće u takvim aktivnostima mnogo znači, što je posebno navela i učesnica diskusije koja je s grupom podelila lično iskustvo nasilja. Potrebna je podrška i motivacija da se žene uključe u volonterski rad ili ženska udruženja, budući da su neke ispitanice navodile da i dalje postoje stereotipi o tome na koji način starije žene treba da provode slobodno vreme:

„Sredina nam je malo takva... rekli bi: gde su ove žene pošle, šta li one sada rada, evo ih izbauljale iz kuća!“

Takođe su o tome sadržajno govorile volonterke Crvenog krsta, u većini fokus grupa:

„Treba da pronalazimo mehanizme da ih uključimo u neke aktivnosti i da prepoznamo koji su njihovi problemi, zato što su nam nevidljive!“ (pomoć starijim Romkinjama)

„Razni sadržaji koji se organizuju po ustanovama kulture, na primer ‘Stari grad’, jako su dobar način da stariji ljudi izađu iz svojih ustaljenih okvira u kojima kao da se samo čeka kada će doći smrt! Čula sam da bez obzira na to kako je koncipiran sadržaj – da li je za stare ili mlade, preko 90% besplatnog sadržaja posećuju penzioneri... mislim da je tako i kada se radi o seoskim mesnim zajednicama.“

Procena formalnih mehanizama podrške i zaštite starijih žena od zlostavljanja i zanemarivanja ukazuje na veliku potrebu za unapređenjem u svim oblastima. Kreće se od nepoverenja do potpune skepse („naše institucije ništa ne rade, ništa ne mogu da pomognu“). Ispitanice koje imaju neka znanja o postupcima zaštite žrtve ili prijavljivanja nasilja govore o komplikovanim i dugotrajnim procedurama:

„Ja sam trpela nasilje u porodici. Imala sam 59 godina kada je to ozbiljno počelo. Policija je bila nebrojeno puta kod nas. Bila sam u centru za socijalni rad možda i dvadeset puta. Međutim, ništa od toga... dok se ne pokrene privatna tužba, sudskim putem mora sve da se dokazuje, sa svedocima.“

Učesnice fokus grupa koje su diskutovale na ovu temu bile su i među zaposlenima u sektoru socijalne zaštite, kao i volonterke. One su dopunjavale ovu sliku, ukazivale na sled koraka institucionalne reakcije na nasilje, ali i slabosti u tom smislu:

„Zakoni su sada veoma striktni. Privođenje na 48 sati sa mogućnošću da se dalje produžava, najslabija je karika pravosuđe, ali i pored toga ova vrsta sporova se vodi preko reda.“

„Potrebno je razgovarati sa obe strane, da se vidi dinamika odnosa jer nekad nije ni baš tako kao što izgleda. Centar za socijalni rad nema kapaciteta da radi savetodavno da bi se korigovalo ponašanje. Ilovako smo desetkovani, a problemom starijih se bavim samo ja sama! To je borba sa vetrenjačama...“.

Sigurna kuća kao moguće rešenje u teškim slučajevima porodičnog nasilja prihvata se kao krajnja i vrlo mučna opcija (*Nudili su mi da idem u sigurnu kuću, ali ja nisam htela. Teško je ostaviti sve, ono što je sticano tolike godine...*). Ispitanice su smatrale da nasilnik treba da bude izmešten iz doma u kome je vršio nasilje, a ne njegova žrtva, i tokom diskusije su se čuli i primeri kojima se preispitivala takva praksa.

Kao primer dobre prakse u lokalnoj zajednici navedeno je postojanje SOS telefona, koji je kao mehanizam moguće približiti i najstarijim sugrađankama:

„U našem gradu postoji SOS telefon gde se javljaju stručna lica koja već nakon prvog, drugog razgovora umeju da prepoznaju oblike, način reagovanja, šta i kako da urade, pozivanja i dolaska u kuću ili pozivanja na individualni razgovor. Tako da je uvek najbolje obratiti se institucijama sistema. Znam da u Beogradu postoji veliki broj udruženja koje imaju svoje SOS linije.“

Mehanizmi podrške nedovoljno su jasni svima, pa i u grupi mladih iz Beograda jedna ispitanica kaže: „Ni mi mlađi ne znamo tačno kome se obratiti, pa kako onda da znamo i očekujemo od starijih da znaju?!“

4.4.5. Reakcija starijih žena na nasilje – procena lične rezilijence

Ispitanice različitih životnih dobi koje su učestvovala u fokus grupama imale su vrlo slično gledište u odnosu na način reagovanja starijih žena na iskustvo nasilja. Na pitanje kako se žene nose sa tim problemima najčešće su navodile potpuno odsustvo bilo kakve reakcije i aktivnog traženja pomoći

i izlaza iz začaranog kruga nasilja koje trpe, vrlo često i godinama:

„Da se prijavi nasilje – to je retkost!. Ja mislim da naša sredina to ne može da prihvati. To je sramota da se prijavljuje.“

Mlađe ispitanice su mahom diskutovale o razlozima gotovo fatalističkih percepcija mnogih žrtava nasilja da nema svrhe prijavljivati nasilje zato što je institucionalna podrška slaba. One su govorile da „uživljavanje u ulogu žrtve nasilja nikada ne sme da bude prihvatljiva opcija“, bez obzira na starost, složene životne okolnosti ili nemoć.

Ispitanice su smatrale da starije žene generalno ne govore o iskustvima nasilja, a da se najviše prikriva i ćuti kada je nasilnik sopstveno dete („sramota je to reći“), dok je veća mogućnost da će se požaliti ili prijaviti nasilni čin koji učini neko drugi. Postoje brojni citati o tome kako se teško prihvata činjenica da je dete nasilno prema ostarelom roditelju. („Ne može se prijaviti dete... to ne ide... kao na sebe da se žališ!“). Preteže gledište da je među starijim ženama apsolutno dominantna tradicionalna percepcija uloge majke, po kojoj je majka dužna da se žrtvuje za svoje dete do kraja života, svesno i predano „služeći“ njegovim potrebama, koje se samo menjaju kako dete raste:

„Naše majke su bolećive na svoje dete, a tako ne stvaraju čoveka.“

„Previše štiteći dete i dozvoljavajući sebi da ono preuzima poziciju moći, majka dozvoljava ulogu žrtve koja vremenom sve više narasta.“

„Majke smatraju da moraju da budu uz svoju decu – ma šta se događalo, i da ih vole – ma kakva bila... to se ne menja bez obzira na to u kom vremenu živimo.“

„Majka će trpeti jer voli svoje dete... pa iako joj čini zlo – ona je zauvek majka.“

U ovom kontekstu se najčešće pominjalo da je majka potpuno lišena sposobnosti da reaguje ukoliko iskusi agresiju i nasilje sopstvenog deteta, usled osećanja lične odgovornosti i neuspeha da dete pravilno vaspita, usmeri i formira u dobrog čoveka:

„Mislim da smo mi krivi ako je dete nasilno!“

„Koga da prijavi... sopstveno dete!? Pa ona ga je rodila, odgajala... Ko će da bude kriv? Reći će joj – pa ti si ga tako vaspitala!“

Kao što je već pomenuto u kontekstu međugeneracijske ženske solidarnosti, u grupi mlađih ispitanica uočeno je da su one podsticale svoje majke da pokušaju izaći iz dodeljene životne uloge i napraviti drugačije izbore, kako bi unapredile kvalitet života. Na taj način se jasno preispituje etičnost vladajućeg i sveopšteprihvaćenog diskursa o majčinstvu, po kome se očekuje i pretpostavlja kompletna emocionalna i vremenska uključenost majke, sa detetom u centru njene potpune posvećenosti:

„Ovde se stvara taj osećaj griže savesti kod žene da je takav (sin nasilnik i alkoholičar) zbog nje. To nije potpuno ispravno, jer roditelji zajedno podižu dete... a kasnije i mi sami sebe formiramo, sami biramo svoje društvo, i neke svoje navike kada smo van kuće.“

Društveno očekivana požrtvovanost žena, kao jasno izdvojena i prominentna društvena norma relevantna za nasilje prema starijim ženama, određivala je i mogućnost reagovanja žena na nasilje. Mlada ispitanica iz fokus grupe u Beogradu objašnjava nereagovanje starije žene na nasilje sledećim narativom, koji se oslanja na dobro poznatu teoriju o samožrvujućem mikromatrijarhatu,¹⁸⁰ kao i dalje dominantnom i visoko vrednovanom modelu majčinstva na ovim prostorima:

¹⁸⁰ Blagojević M. Svakodnevnica iz ženske perspektive: Samožrtvovanje i beg u privatnost. U: S. Bolčić (ur.), Društvene promene i svakodnevnica: Srbija početkom 90-ih (181-209). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1995.

„To oduzimanje slobode nije jednosmeran proces, već dvosmeran proces prihvatanja uloge žrtve. Ona (žrtva) prihvata i dozvoljava pomeranje granice, a to vidim kao problem, generalno, na teritoriji Balkana. Stereotip u koji žene često upadaju – to je preuzimanje uloge žrtve.“

I u slučaju nasilja u partnerskim odnosima, kod određenog broja starijih žene postoje duboko ukorenjeni stereotipi koji se teško menjaju, po kojima se ceni ženska trpeljivost i požrtvovanost da se po svaku cenu održi brak, što se prenosi kao norma i na mlađe generacije žena.

„Mnogo puta sam čula da starije žene kažu ‘šta ima veze, koliko puta je mene muž udario – nisam kao ti što si odmah došla kući’ (vratila se u roditeljsku kuću, prim. autora)... to se dešava kada neka mlada žena odreaguje na nasilje!“

Ispitanica romske nacionalnosti, aktivna u romskom udruženju, smatra da se i starije Romkinje polako menjaju i na svoj način utiču na promene socijalnih normi u odnosu na porodično nasilje. Kao što je ranije navedeno, one i dalje ne čine mnogo da poprave svoj položaj u tom smislu, ali se zalažu za promenu položaja mlađih generacija žena:

„One (starije Romkinje, prim. aut.) kada dođu u našu organizaciju sa ćerkama ili snahama – one dođu da prijave problem svoje ćerke ili snahe, ali ne svoj lični problem koji imaju!“

Način na koji starije osobe reaguju na nasilje nije posebno određen činjenicom da li ga trpi starija žena ili muškarac. U tom smislu dragocen je iskaz ispitanika koji je učestvovao u fokus grupi u Pirotu, koji je kao stariji muškarac želeo da podeli svoje iskustvo višekratnog verbalnog maltretiranja od strane mladih u parku kojim često prolazi („kakve sam psovke doživeo, pa to samo u filmovima ima takvih vulgarnosti... polete i nekakva kesa i otpozadi me udari“). Ispitanik je bio iznenađen i šokiran surovošću dece, za koju tvrdi da su osnovnoškolskog uzrasta („ta vrsta maltretiranja, a oni

su još deca... pa mogu da mi budu unuci“). Ispitanik je opisivao susrete s mladim nasilnicima koji su mu iznuđivali novac i svoju, u početku, hrabru reakciju da im se suprotstavi. To je, zapravo, bila njegova jasna namera da im pokaže da ih se ne boji („ja se nisam uplašio, ja pođem prema njima, ali oni se povlače... opet, drže distancu, znaju da ja ne mogu da ih stignem... situacija je bila čudna“). Osim toga, potražio je pomoć od dva policajca koji su se našli u blizini, ali umesto pomoći i zaštite, samo su mu rekli: „Kloni ih se!“. Posle tog iskustva, ispitanik je rekao grupi da bi sada postupio drugačije, i da je bilo mnogo pametnije ne reagovati i skloniti se iz takve situacije:

„Bila je moja greška što sam se upustio u raspravu... i ja sa svojih 100 kilograma, bez štapa, ne delujem ni iznureno – ipak sam bio nemoćan kad oni psuju tako prostački... nikada čovek ne može da pretpostavi šta će doživeti u starosti.“

4.5. Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja iz perspektive i iskustva profesionalaca i edukovanih volontera – analiza dubinskih intervjua

U intervjuima je učestvovalo 40 ispitanika, 20 stručnih radnika iz centara za socijalni rad i 21 profesionalac/volonter/gerontodomaćica Crvenog krsta Srbije. Sve osobe koje su učestvovala u intervjuima rade direktno sa starijim osobama bilo kao zaposleni stručni radnici i profesionalci bilo kao edukovani volonteri koji direktno pružaju usluge starijim osobama i njihovim porodicama.

4.5.1. Socijalni radnici, psiholozi i pravnici iz centara za socijalni rad

Ukupno 20 stručnih radnika (18 žena i 2 muškarca), iz 10 opština u Republici Srbiji (Sombor (2), Beograd (6), Piroć (5), Pančevu, Jagodina, Negotin, Boljevac, Mionica, Vladimirci, Osečina) koji su zaposleni u centrima za

socijalni rad. Socijalni radnici iz centara za socijalni rad su voditelji slučajeva i supervizori, a jedan od njih je i rukovodilac internog tima za zaštitu od nasilja u porodici. Većina intervjuisanih u svom profesionalnom i radnom iskustvu radi kao voditelj slučajeva, ili su radili na stručnom osposobljavanju radnika u socijalnoj zaštiti.

Socijalni podaci

Profesija	
Polje rada u instituciji socijalne zaštite	Socijalni radnici 17, psiholozi 2, pravnici 1
Pozicija u instituciji socijalne zaštite	Zaposleni u Centru za socijalni rad
Prosečan nedeljni broj sati rada u instituciji socijalne zaštite	Zaposleni rade 40 sati nedeljno, troje rade 37,5 sati.
Koliko godina radite u instituciji socijalne zaštite?	U proseku, ispitanici osobe rade na ovim poslovima 12 godina (osoba sa najdužim stažom radi 37 godina, a s najkraćim stažom radi mesec dana)
Koliko godina imate?	Prosečan broj godina je 35,85. Najstarija osoba ima 62 godine, a najmlađa ima 25 godina
Pol	• Ženski 18 • Muški 2

Radni dan socijalnog radnika

Radni dan socijalnog radnika u Centru podrazumeva pre svega neposredan i kontinuiran rad s korisnicima, odlazak na teren, saradnju sa drugim institucijama (Gerontološki centri, policija, tužilaštvo, sud, bolnice, Crveni krst, Fond PIO). Radi se po zahtevima stranaka, zahtevima drugih institucija, što uključuje i obavljanje poslova i pokretanja postupaka po službenoj

dužnosti. U prvim satima rada uglavnom se radi na prijemu stranaka, drugi deo radnog dana odnosi se na rad na postojećim predmetima. U toku dana organizuju se i sastanci s kolegama i donošenje timskih odluka. U slučaju neodložnih intervencija i potrebe za terenskim radom, fokus se stavlja na hitne predmete. Rad u ovoj službi podrazumeva pre svega zaštitu ljudi pod starateljstvom stalnim ili privremenim, zaštitu starijih osoba i zaštitu psihijatrijskih bolesnika. Posao je zahtevan, naporan, ali i dinamičan i izazovan. U svim centrima za socijalni rad svakodnevno na jutarnjim sastancima tima postoji razmena informacija i planiranje, ali tu su i svakodnevni razgovori i konsultacije s kolegama. Postoji i kontinuirano stručno osposobljavanje gde je zaštita od nasilja važan deo osposobljavanja.

Učestalost susretanja sa nasiljem

106 Stručni radnici iz centara za socijalni rad praktično se svakodnevno susreću s korisnicima koji su izloženi nasilju. I to je od 30 do 50 puta godišnje ili 3 do 4 puta mesečno. Ukupan broj prijava godišnje je 400 na teritoriji grada Sombora, od čega su 30% žrtava nasilja deca, a 70-80% su odrasli i stariji. Samo jedna od ispitanih osoba nije imala direktno iskustvo nasilja nad starijim ženama, jer radi tek mesec dana u centru, dok je drugi socijalni radnik tokom svog dugogodišnjeg rada imao preko 500 slučajeva nasilja.

Najčešći tipovi nasilja

Javljaju se svi oblici nasilja, najčešći tipovi su finansijsko nasilje i zanemarivanje, fizičko nasilje je nešto ređe, ali se dešava. Seksualno nasilje nad starijim ženama najređe se prijavljuje, ali to ne znači da ga nema, ono je zapravo tabu tema.

Najčešći počinitelji nasilja nad starijim ženama

Nasilnici su najčešće supružnici, tako da su starije žene žrtve partnerskog nasilja koje najčešće traje čitavog života, pa se javljao i u poznim godinama. Nasilnici mogu biti i deca, i unuci, i drugi bliski rođaci i srodnici. Nasilnici su

uglavnom osobe muškog pola – u 90% slučajeva, „mada se broj prijava u kojima su žene nasilne povećava iz godine u godinu“.

Koje su grupe starijih žena pod povećanim rizikom od nasilja

Uglavnom se radi o ženama svih životnih dobi, međutim starije žene slabije prijavljuju nasilje. Nasilje naravno pogađa i starije muškarce, ali su pod većim rizikom starije žene sa invaliditetom i starije Romkinje, žene koje žive u siromaštvu i žene koje su ekonomski zavisne od partnera i drugih članova porodice. Pod posebnim rizikom su i žene koje su funkcionalno zavisne i starije žene s mentalnim i kognitivnim problemima.

Identifikacija nasilja nad starijim ženama

O slučajevima nasilja nad starijim ženama zaposleni u centrima za socijalni rad u okviru svog redovnog posla saznaju pre svega direktno od korisnika ili od policije, jer u ove dve institucije starije žene dolaze po pomoć. Takođe, o nasilju saznaju i od drugih institucija, pre svega sudova, domova zdravlja, tužilaštva i Crvenog krsta, ali i od rođaka i komšija. Dešava se da o nasilju saznaju tokom terenskog rada, pogotovo kada se radi o zanemarivanju, jer se na osnovu uslova u kojima osoba živi zaključuje o ovoj vrsti nasilja.

107

Pokazatelji nasilja nad starijim ženama

Pokazatelji su pre svega vidljive povrede, podlivi, rane, prelomi, ali često se o nasilju zaključuje i na osnovu ponašanja samog korisnika i emocionalnog stanja. Starije žene su uplašene, anksiozne i depresivne, često se povlače i izoluju od okoline. O nasilju se zaključuje i na osnovu izjave korisnika i izveštaja policije ili izveštaja lekara.

Konkretni primeri nasilja nad starijim ženama

Od strane Policijske uprave obavešteni smo da je suprug počinio fizičko nasilje nad starijom suprugom. Od strane policijskih službenika počinocu je izrečena mera zabrane prilaska žrtvi. Ženska osoba starije životne dobi

u pratnji policijskog službenika u saradnji sa dežurnim radnikom Centra zbrinuta je kod sina. Na slučaju je rađeno savetodavno, pružena je i materijalna podrška.

Na starijoj korisnici primećene su modrice i podlivi za koje nije htela da kaže odakle su joj i bila je tokom razgovora anksiozna i stalno je plakala. Nakon razgovora, ona je pristala da ide u ambulantu zajedno sa socijalnim radnikom i ponuđena joj je pomoć u zbrinjavanju. Počiniocu nasilja produžena je mera, a žrtva je zbrinuta kod ćerke.

Po obaveštenju policije, tridesetdvođodišnji sin je fizički zlostavljao 71 godinu staru majku, radi se o dugogodišnjem zavisniku koji je neuspešno lečen. Sada se nalazi u zatvorskoj bolnici. Tokom razgovora s majkom ona je pokušala sina da sačuva od zatvora i opravda njegovo ponašanje.

Starija žena trpela je nasilje od strane sina u seoskom domaćinstvu. I pored savetodavnog rada sa sinom i izrečenih mera za nasilje u porodici, život starije žene u ovoj porodici i maloj sredini bio je neizdrživ, pa joj je predloženo da se smesti u Gerontološki centar, što je ona prihvatila. Sada je zadovoljna i za ovu konkretnu osobu to je bilo najbolje rešenje.

Starijoj ženi žrtvi nasilja ponuđeno je da se smesti u Sigurnu kuću, pružena joj je psihosocijalna pomoć, ali i obavezno praćenje žrtve u vidu povremenih savetodavnih razgovora.

Žena je od strane supruga dobila udarac otvorenom šakom u predelu lica. Kao posledicu udarca dobila je frakturu nosa. Nije to prijavila policiji, već je otišla na pregled kod lekara i lekar je to po službenoj dužnosti prijavio policiji, a zatim je slučaj stigao i u Centar za socijalni rad. Sa njom je obavljen razgovor i izvršena je procena psihofizičkog stanja, procena trenutne bezbednosti i procena podrške koju ima u porodici i zajednici. Socijalni radnik je po službenoj dužnosti bio i na terenu, gde je obavljen razgovor sa ćerkom. Budući da je suprug bio u pritvoru, a potom pušten, ona je povukla izjavu. Ova porodica je praćena od strane socijalnog radnika

centra, obavljani su razgovori kako bi se preveniralo da dođe do ponovnog nasilja. U ovom slučaju radi se o starijoj ženi koja ima oskudnu podršku porodice, slabe socijalne kontakte i lošu finansijsku situaciju.

Po prijavi sina, obavljen je razgovor sa starijom ženom za koju se pretpostavlja da je žrtva nasilja od strane sina sa kojim živi. Žena izbegava odgovore na direktna pitanja jer štiti sina. Objašnjen joj je postupak organa starateljstva u slučaju nasilja u porodici, pitanje njene lične bezbednosti i sigurnosti, mere koje mogu biti izrečene licu za koje se sumnja da se nasilno ponaša. Specifičnost nasilja nad starijim ženama ogleda se u tome što je počinitelj nasilja najčešće sin, unuk, ređe suprug i što prijava nastupa nakon dugog perioda u kome je nasilje činjeno, a najčešće je prijavljeno samo kao želja da se razreši neka visokokonfliktna situacija, a ne da se počinitelj okrivi ili kazni. Zato je važno pri prvom susretu sa ženom starije životne dobi prikupiti što više informacija, fotografisati povrede ako postoje, prostor u kom stanuje (ako ima zanemarivanja) uključiti profesionalca iz drugih službi, jer u velikom broju slučajeva dolazi do negiranja, minimiziranja, uskraćivanja svedočenja i ostanka u suživotu sa počiniocem nasilja.

Način postupanja u slučajevima nasilja nad starijim ženama

U ovakvim situacijama uvek se razgovara s osobama koje su izložene zlostavljanju i postupa se po procedurama. Naročito je značajno da razgovor bude diskretan, podržavajući, uz poštovanje osećanja koje žrtva ima za počinioca koji je neretko i jedini pružalac nege.

Postoje protokoli i procedure postupanja, kojih se svaki stručni radnik u Centru pridržava. Postoji „Opšti protokol o postupanju u centrima za socijalni rad u slučaju nasilja u porodici i nad ženama u partnerskim odnosima“, kao i „Posebni protokoli“, koje propisuje Ministarstvo za rad boračka i socijalna pitanja i kojih zaposleni u centru moraju da se drže. Takođe postoji „Protokol o saradnji ustanova i organizacija u slučajevima nasilja u porodici i nad ženama u partnerskim odnosima“, koji je napravljen

od strane Centara za socijalni rad, koji se takođe mora primeniti. Ti protokoli olakšavaju rad u slučajevima nasilja i onemogućavaju da se dese propusti. Važno je i da se oni i dalje revidiraju i da se unaprede u skladu s potrebama kako korisnika tako i stručnih radnika. Sve se radi po utvrđenom protokolu i propisanoj proceduri, svi su u obavezi da nasilje prijave nadležnoj policijskoj upravi ili osnovnom javnom tužilaštvu. Naravno, sve ovo radi tim u Centru za socijalni rad, a primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici umnogome je olakšala rad pružaocima pomoći žrtve, jer posle udaljavanja počinioca nasilja može mnogo efikasnije da se koordinira multisektorski pristup rešavanju problema. Naravno, važan deo rada je rad na jačanju podrške drugih članova porodice koji se obaveštavaju o slučaju.

Rad u Centru za socijalni rad pored profesionalnih obaveza podrazumeva i neke osobine ličnosti. Socijalni radnici su zaštitnici ugroženih kategorija stanovništva i imaju empatičan odnos prema žrtvama. Da se desi nasilje od strane kolega, to bi odmah bilo prijavljeno rukovodiocu i bilo bi sankcionisano, sve preduzete mere bile bi u skladu sa zakonom, profesionalnim pozivom i Kodeksom Komore socijalne zaštite. Socijalni radnici u centrima za socijalni rad smatraju da je njihova uloga da smanje nejednakosti i pomažu ljudima u nevolji i ponašanje je isto prema nasilniku bez obzira na to da li je stranac ili kolega. „On je za nas po Zakonu nasilnik i treba ga sankcionisati.“

Ako se posumnja na nasilje, obavi se razgovor sa starijom ženom, nakon toga obavljaju se konsultacije s kolegama i organizuje se terenska poseta porodici. Radi pribavljanja saznanja o porodičnim prilikama, sakupljaju se saznanja i iz bliže socijalne sredine. I kod sumnje postupa se u skladu sa Zakonom za sprečavanje nasilja u porodici. Prijava sumnje je problematična jer se najčešće ne dešava u fazi u kojoj je žrtva spremna da traži pomoć i da je prihvati. Zato je važno da se odmah u proveru uključe profesionalci, po potrebi porodica i rođaci.

S kojim problemima se suočavaju stručni radnici kada je nasilje nad starijim ženama u pitanju?

Kolebanje žrtve da li želi da prijavi nasilnika ili ne. Naročito su roditelji ambivalentni kada treba da prijave svoju decu i kada shvate da će na osnovu prijave njihova deca biti suočena s kaznom. Tu je i strah da će život starije osobe, ako prijavi nasilje, biti ugrožen. Bilo kako bilo, takvi slučajevi su sami po sebi teški i kompleksni, a ponekad se desi da institucionalna saradnja ne bude sinhronizovana. Veliki problem je to što se starija žena često predomisli i ne želi da prijavi, ili nakon prijave povuče svoju izjavu i kaže da ništa od onoga što je rekla nije tačno. Ponekad je dokazivanje problem, ali je svakako najteže odustajanje žrtve i nesaradnja, i u tom slučaju najteže je osigurati bezbednost žrtve ako nije voljna da sarađuje.

„Potreba i želja majke da zaštiti sina koji je psihički obolelo lice, i njen strah od mogućih posledica po sina odnosno izricanje mere zatvora, često otežava rad Centra.“

Podrška stručnim radnicima

Socijalni radnici ističu da imaju podršku od celog sistema počev od supervizora, rukovodioca službe i kolega iz Centra za socijalni rad i svih na lokalnom nivou u čijoj je nadležnosti zaštita od nasilja u porodici. Neretko stručni radnici dobijaju podršku i od članova porodice žrtve. Potrebno je nastaviti s daljom kontinuiranom edukacijom stručnih radnika Centra, ali treba takođe dalje štampati edukativni materijal koji će omogućiti da se steknu nova znanja o nasilju nad starijim ženama i njihovoj prevenciji. Potrebno je organizovati zajedničke edukacije za saradnike iz različitih institucija kako bi se omogućilo bolje i efikasnije umrežavanje gde će se tačno znati na koji način starija žena dobija podršku od različitih delova sistema i kako se koordinira i vodi slučaj nasilja. Potrebno je edukovati i opštu javnost u kampanjama kojima se podiže svest o prevenciji nasilja nad starijim ženama.

Dodatna podrška socijalnim radnicima

Potrebna je veća psihosocijalna podrška i podrška psihologa kao redovnog člana tima. Psihosocijalna podrška samo jača otpornost ljudi koji se svakodnevno suočavaju s primerima nasilja u porodici. Takođe, izražena je zabrinutost da se dešava da izostaje podrška zdravstvenog sistema jer ne postoje jasni protokoli o upućenosti socijalne zaštite na zdravstvenu zaštitu i obrnuto. Potreban je i veći broj stručnih radnika u centrima za socijalni rad, odnosno potrebno je povećati i jačati ljudske resurse centara, čime bi se smanjio i sindrom sagorevanja.

Planovi za kontinuirano usavršavanje

U okviru sistema socijalne zaštite postoje dve akreditovane edukacije o nasilju nad starijima pri Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu. Takođe, i organizacije civilnog društva u okviru svojih projekata imaju obuke na koje pozivaju i stručne radnike, ali svakako je potrebno mnogo više obuka i pogotovo onih specifičnih koji se odnose na nasilje nad starijim ženama. Takva obuka ne postoji u sistemu socijalne zaštite. Tema nasilja je široka te se znanje mora nadograđivati obukama i seminarima koji se njega tiču. Nema dovoljno materijala, nema dovoljno istraživanja, organizacije civilnog sektora često dostavljaju centrima svoje liflete, svoja istraživanja i preporuke koje su od pomoći stručnim radnicima i uglavnom su informativnog karaktera.

Samoprocena znanja o nasilju nad starijim ženama

Socijalni radnici sebe su ocenjivali od 0 do 5, a srednja ocena je 3,89. Većina kaže da mnogo toga zna o nasilju i prevenciji nasilja, ali uvek je potrebno usvajati nova specifičnija znanja kako bi odgovor na nasilje bio efikasniji, a prevencija uspešnija.

4.5.2 Profesionalci/volonteri/gerontodomačice angažovani u Crvenom krstu Srbije

U upitniku je učestvovalo 21 ispitanik (20 žena i 1 muškarac), iz 10 gradova (Sombor, Kragujevac, Beograd (5), Piroć (4), Novi Sad (3), Pančevć (2), Negotin (2), Boljevac, Varvarin, Osečina).

Ispitanici su ili stručni radnici u Crvenom krstu, gerontodomačice ili volonteri, i oni direktno pomažu starijim osobama, pružajući usluge pomoći u kući ili usluge psihosocijalne podrške. Neke od ispitanica su i same starije žene.

Socijalni podaci

Profesija	
Polje rada u Crvenom krstu	Socijalni radnici, psiholozi, pedagozi, sociolozi, psihijatri, pravnici
Pozicija u Crvenom krstu	• Zaposleni 16 • Volonteri 5
Prosećan nedeljni broj sati rada u Crvenom krstu	Zaposleni uključujući gerontodomačice rade 40 sati nedeljno. Tri ispitanice rade više od 40 sati (112, 60 i 45 sati nedeljno). Volonteri u svom volonterskom radu provode od 2 sata do 40 sati mesećno.
Koliko godina radite za Crveni krst?	U proseku, ispitanici rade na ovim poslovima 14 godina (osoba sa najdužim stažom radi 35 godina, a osoba s najkraćim stažom radi jednu godinu) Volonteri u proseku volontiraju 26 godina (najduži volonterski staž ima ženska osoba sa ukupno 49 godina i najkraći osoba sa 10 godina staža)
Koliko godina imate?	Prosećan broj godina je 58,57. Najstarija osoba ima 83 godine, a najmlađa ima 25 godina
Pol	• Ženski 20 • Muški 1

Radni dan zaposlenog i volontera u Crvenom krstu Srbije

Zaposleni u Crvenom krstu imaju različite aktivnosti i zadatke koje sprovode u toku dana, od administrativnih poslova, koordinacije volontera do terenskih aktivnosti i poseta korisnicima. Plan rada u Crvenom krstu podrazumeva godišnji, mesečni i nedeljni plan aktivnosti. Međutim, s obzirom na to da je posao povezan s radom sa strankama, radni dan se ne može sa sigurnošću isplanirati, jer rad sa strankama podrazumeva da se korisnik sasluša i da se izađe u susret potrebama korisnika. Rad sa strankama može biti putem telefona i ličnog kontakta. Često se u okviru radnog dana organizuju sastanci s predstavnicima lokalnih samouprava i institucija uključujući i škole.

Gerontodomačice svakodnevno obilaze korisnike i imaju tačan dnevni, nedeljni i mesečni plan kada obilaze kog korisnika. S korisnikom prave plan šta je potrebno, nabavka, kupovina, čišćenje i priprema hrane. Nakon toga prave kratak izveštaj za Crveni krst.

Volonteri imaju svoj plan rada kada posećuju koje korisnike, ali i kada ih zovu preko telefona. Volonteri svakodnevno imaju određene obaveze, od obilaska korisnika po određenom prethodno utvrđenom planu, do praćenja korisnika do lekara ili drugih institucija u slučaju da korisnicima treba pomoć oko ostvarivanja nekih od prava. Takođe, volonteri tokom dana imaju i telefonske pozive korisnicima radi provere da li im nešto treba, ali i pozive institucijama jer korisnici često ne znaju svoja prava, pa volonteri spajaju korisnike sa institucijama i pokušavaju da sistemski reše sve one probleme s kojima se pre svega starije žene suočavaju. Dvanaest ispitanika je uvek radilo na ovoj poziciji u lokalnom Crvenom krstu, dok ih je 9 radilo na drugim mestima uključujući Centar za socijalni rad, škole i medije.

Učestalost susretanja s nasiljem

Zaposleni i volonteri koji su angažovani u Crvenom krstu Srbije u proseku se ređe suočavaju sa direktnim nasiljem nad starijim ženama, i to je od 3

do 15 puta godišnje. Sedamnaest ispitanika je imalo kontakte sa starijim ženama koje su pretrpele nasilje, a troje ispitanika se do sada nije suočilo sa ovom vrstom nasilja.

Najčešći tipovi nasilja

Najčešće je psihičko i ekonomsko nasilje od strane dece, a povremeno se dešava i fizičko. Čest tip je i zanemarivanje starijih žena i materijalno iskorišćavanje (uzimanje penzije) u toj meri da je egzistencija starijih žena bila ugrožena. Javlja se i seksualno nasilje, kako partnersko tako i nepartnersko, ali se o njemu najmanje priča i starije žene se uglavnom stide da ga prijave ili da o tome govore.

Najčešći nasilnici nad starijim ženama

Počinioci su najčešće članovi porodice, suprug, sin, unuk, ali i ćerka, usvojenik u nekim slučajevima i komšije. Počinioci su uglavnom bliski srodnici u zavisnosti sa kim starija žena živi. Postoje i primeri nasilja nad starijim ženama od strane stranaca, ali je to ređe. „Postoji primer nasilja nad starijim beskućnikom koje su počinili huligani, ali i jednog koje se dogodilo u prihvatilištu za odrasla lica.“

115

Koje su grupe žena pod povećanim rizikom od nasilja

U riziku od nasilja su žene svih uzrasta i deca, osobe koje žive u stanju beskućništva, starije žene, pogotovo starije žene preko 80 godina starosti i žene sa invaliditetom i starije žene sa invaliditetom, kao i starije žene zavisne od drugih, muškarci se ređe javljaju, ali to ne znači da oni ne trpe nasilje.

Identifikacija nasilja nad starijim ženama

O nasilju nad starijim ženama zaposleni i volonteri iz Crvenog krsta najčešće saznaju od samog korisnika, bilo da je starija žena došla u Crveni krst, bilo da se za to saznalo tokom posete i podele pomoći, ali nekad se do

informacija dolazi i od bliskog rođaka korisnice, komšije, prijatelja (s tim što se u ovim slučajevima radi o težim oblicima nasilja) ili volontera koji rade na infolinijama ili onih koji obilaze starije. Mali broj intervjuisanih je saznao od socijalnog radnika iz Centra za socijalni rad ili Sigurne kuće, ali saznaju i od njih, jer u tom slučaju se trude da zajednički obezbede neku pomoć starijoj ženi žrtvi nasilja. Posredno saznavanje o događajima je bivalo češće u volonterskom radu na edukacijama, kada bi učesnici pričali o svojim ili tuđim situacijama i kad bi navodili to kao primer ili kada bi tražili savet.

Pokazatelji nasilja nad starijim ženama

U mnogim slučajevima pokazatelji nasilja nad starijim ženama su pre svega vidljive promene (modrice i rane koje se često ponavljaju, podlivi, ogrebotine). Tragovi vezivanja ruku, podlivi i modrice na licu, vratu kao posledice šamaranja, udaranja, bacanja i odgurivanja. Ali se o nasilju zaključuje i na osnovu ponašanja i emocionalnog stanja (povučenost, anksioznost ili nestrpljivost, agresivnost i prema sebi i prema drugima, stav tela, boja glasa, urednost i čistoća odnosno odsustvo iste... nošenje sa problemima), nekad je pokazatelj i pogoršanje hronične bolesti. Velika uznemirenost korisnice, fizička iscrpljenost. Stan ili kuća u lošem, haotičnom stanju, izgled korisnice, njena zapuštenost. Pokazatelji su i priče bliskih osoba iz okoline koje znaju, uviđaju ili pretpostavljaju.

Konkretni primeri nasilja nad starijim ženama

„Uobičajen slučaj *pasivne agresivnosti* u gradskom prevozu gde se namerno *ne želi ustupiti mesto* starijoj osobi sretala sam vrlo često, *oslovljavanje* starijih osoba uz ponižavajući ton sa *babo* ili *deda*, *njihovo požurivanje i nestrpljenje da se sačekaju njihove usporenije reakcije* u nekom redu u banci, prodavnici, na šalteru, u nekom redu gde se čeka pomoć... svemu sam prisustvovala i najčešće reagovala, ako bi to starija osoba dopustila, jer nisu uvek bili spremni da prihvate podršku ili zaštitu (reagovanje je bilo u vidu smirivanja osobe koja je gruba, i/ili pomoći starijoj osobi da sama

brže obavi neki posao, ili toga da se nešto uradi umesto nje uz pitanje da li ona to prihvata. Na prethodnom radnom mestu, u radu s porodicama, bilo je susreta, posebno sa starijim ženama koje su vodile brigu o unucima, gde sam sretala materijalno iskorištavanje ili bolje reći eksploataciju starije žene i od strane roditelja i od strane dece po nagovoru roditelja, pa čak i potkradanje opravdavano od strane roditelja.“

„Jedan slučaj je bio vrlo neobičan. Starija žena je došla da se požali kako treba da se pomogne unuku, jer zet i ćerka, roditelji koji utvrđuju da sin, 15 godina, odlazi u kladionicu, gubi novac, i saznaju da je očigledno potkradao baku u novcu i zlatu, nisu reagovali. Došli su tek kada je sin počeo da uzima i drugi, njihov novac iz kuće. Na pitanje kako i zašto nisu reagovali ranije, rekli su da su mislili da će ga to proći, a to je bila ‘samo bakina penzija koju ona ionako treba da dâ unuku, tako je mala’, jer njoj ne treba, a ‘zlatu nije bilo neko vredno, samo burma koja je ostala od dede, onako obična, još jedan prsten i posle samo jedan zlatan lančić... bez medaljona, a sad smo ga ulovili da je krenuo da uzima novac od nas... pa da vidimo šta da radimo...’“

„...Najupečatljiviji je ostao primer starije žene koji je podelila sa učesnicima da im dâ primer da se za svoja prava treba zauzeti i ne trpeti. I onda ispričala tešku životnu priču o dugogodišnjem fizičkom, mentalnom i verbalnom zlostavljanju nje i skoro odraslog sina, od agresivnog i često pijanog supruga koji joj nije dozvoljavao da radi, da ne bi imala svoj dinar, i koji je pretio i smrću ako ga ostavi, i kada je smogla snage da to učini bez obzira na strah... on je zapalio kuću u kojoj je bila sa sinom. Uspela je da se spase sa sinom iz svega, nađe posao, smeštaj i stalno volontirala i pomagala drugima i hrabrila svakog kome je trebalo pomoći... Muž je završio u zatvoru.“

„Starijoj ženi uzimaju penziju bliski članovi porodice, ona stalno plače, ne želi da je maltretiraju, ali ne želi ni da ih prijavi. Osoba je prenela svu imovinu sinovima. Jedan živi u inostranstvu, drugi u istoj zgradi sa porodicom. Sinu

koji živi na spratu iznad nje dala je ovlašćenje za podizanje penzije, a digla je i kredit za potrebe njegove porodice. Banka ju je obavestila da je u minusu. Ima 72 godine, polupokretna je, koristi insulin i ne može nigde sama. Ima gerontodomaćicu, ali je to nedovoljno. Krije od okoline kako se sin koji je u Beogradu ponaša. Savetovala sam je da otkaže punomoćje i pozove drugog sina u pomoć, ali ona ne želi. Takođe ne želi ni smeštaj u Domu za stare.“

„Srela sam u parku stariju ženu koja je kao staralac čuvala unuka od pokojne ćerke. Dečko je već imao 16 godina i uhvatio se u loše društvo, čak se sumnjalo da mu se drugari, a i on, drogiraju. Baba je imala minimalnu penziju i kada joj nestanu pare, on nad njom primenjuje silu da bi iznudio novac. Starija žena je imala vidne modrice na licu i postićeno mi je rekla da je pala, a kasnije mi je priznala da je on bije, ali me molila da ga ne prijavim jer će ga uhapsiti, a ona je na samrti obećala ćerki da će ga čuvati. Razgovarala sam i sa bakom i sa unukom, a obavestila sam i Centar za socijalni rad da obave razgovor sa njim. Dirnule su me suze starije žene i borba da ga zaštititi.“

„Član Udruženja penzionera mi je jednom prilikom ukazao na to da bi bilo potrebno pomoći starijoj ženi iz Skadra, koja je, po njegovim rečima, više gladna nego sita. Ona je udovica, prima poljoprivrednu penziju, a ovlašćenje za podizanje je dala sinu, koji je poprilično nasilan i sklon alkoholu. Pre nekoliko godina iznenada je izgubila drugog sina, koji je savesno brinuo o njoj i domaćinstvu. Izašli smo na teren i odneli joj hranu i higijenu. Kuća se nalazi na kraju sela, gde su česti i odroni puta. Jedan deo kuće imao je veliku rupu u zidu. Ona je skoro nepokretna, a tada je kod kuće bio i njen sin. Onemogućavao je bilo kakav vid komunikacije sa starijom ženom i insistirao da ubuduće on preuzima paket za nju, ako ne možemo da ga dostavimo. Pitala sam da li koristi neku lekarsku terapiju i redovno je uzima. Baka je ćutala, a sin je rekao da uzima lekove na recept. Pitala sam je da li njena penzija može da zadovolji njene osnovne životne potrebe, sin je odgovorio da joj kupuje šta joj treba od njene penzije. Starica je plakala

i pričala o iznenadnoj smrti drugog sina. O svemu je obavešten Centar za socijalni rad.“

„Starija žena koja je tokom vanrednog stanja bila psihički zlostavljana od strane ćerke, a sa njom je u lošijim odnosima odranije, predloženo joj je da se uključi u telefonski krug sa starijim volonterima i predloženo joj je da se javi Centru za socijalni rad, na šta je pristala, a Crveni krst joj je dao materijalnu pomoć.“

„Odlaskom na teren, kako bismo dostavili pomoć starijoj slepoj ženi, na terenu, u kući smo prvo čuli zapomaganje, pa kada smo ušli u kuću, videli smo je da leži na podu. S obzirom na to da je imala pampers za odrasle, pokušala je da ga skine i cela kuća je neugodno mirisala. Lice koje je prihvatilo da čuva stariju ženu u periodu od 24 sata nije bilo pored nje. Ja i volonteri smo je podigli na krevet i pozvali osobu koja bi trebalo da se brine o njoj da joj pomogne.“

„Nakon telefonskog poziva da je starija osoba gladna, hitno smo odreagovali terenskom posetom. Ulaz u stan, kao i sam prostor, krajnje zapušteni, korisnica sa spavaćicom na kojoj je vidna velika krvava fleka, usirena krv, izuzetno neprijatan miris se širi stanom, ona zapuštena (neuredne, masne kose, prljavih čarapa i papuča), ogrnuta šalom u hladnom prostoru (30. januar). Vođenjem intervjua dolazimo do podataka da joj ćerka prima penziju, da nije dolazila dugo niti joj obezbedila hranu, da je sve što se moglo pojesti pojela i dva dana nema ničega. Kada sam je pitala o zdravstvenom stanju i šta joj je to na spavaćici, upoznala me da se pre Nove godine ispekla na ringlu šporeta, da je pala preko nje i dobila opekotinu veće površine. Pozvala je sestru koja joj je donela mast „jekoderm“ i ona od tada nju maže (kad god skine improvizovanu ‘gazu’, rana prokrvari – kod lekara nije išla jer je onemoćala i ne može napustiti stan). Tražen je telefon ćerke, koji nije imala jer ova često menja brojeve mobilnog telefona i ona zadnji ne zna. Uspela sam da dobijem tel. njene rođene sestre koja živi na drugoj

opštini. Vratila sam se u kancelariju (korisnici rekla da idem da joj nabavim hranu i da dolazim za 1h), uzela novac, nabavku izvršila, uključila i našeg zdravstvenog radnika – zajedno se vraćamo kod korisnice (plašila sam se da nije nastupila sepsa zbog medicinski neobrađene povrede). Korisnica je bila veoma zadovoljna kupljenom hranom, obavestila sam je da mora da ide do lekara radi stručnog saniranja povrede i da ću obaviti razgovor s njenom sestrom, i o neodložnoj pomoći Doma zdravlja, o dolasku lekara na teren. Od njene rođene sestre sam obaveštena da su odnosi u široj porodici poremećeni, da njena sestričina ne sluša savete koje joj daje i da ona više ne može da se angažuje u zaštiti sestre, ali da će mi dati telefon sestričine i da ja razgovaram sa njom.

120 Zbog ozbiljnosti zdravstvenog stanja korisnice i neizvesnosti šta će ćerka ako je dobijem na tel. da uradi, otišla sam u nadležni Centar za socijalni rad i upoznala ih sa stanjem koje sam našla na terenu. Rečeno mi je da oni korisnicu nemaju u evidenciji, a ja da im pismeno dostavim sve što imam od podataka o ugroženom – zanemarenom ostarelom licu kao i dam tel. kontakte srodnika (kako je bio petak, približavao se kraj radnog vremena, znala sam da se predmet neće zvesti i rasporediti nadležnom radniku pre ponedeljka i da je korisnica životno ugrožena sa neizvesnim daljim tokom bolesti). Odlučila sam da kasnije mejlom pustim Centru prijavu i pozovem kćer korisnice. Odmah se javila na tel. Objasnila sam joj u kakvom stanju sam našla njenu majku za koju je ona kao najbliži srodnik odgovorna, i šta sam odmah preduzela. Kako je počela da se pravda majčinom bolešću (psihijatrijski je bolesnik i sl.), upoznala sam je s porodičnim zakonom i njenim obavezama i posledicama – odgovornošću ako ne pristupi hitnom pružanju pomoći majci, najpre je odvede ili pozove lekara i kada se sanira stanje povrede, može raditi na trajnijem zbrinjavanju majke. Interesantno je da me je kći upoznala da je pre nešto više od godine dana pozivana u Centar, a po prijavi komšija, jer ih je njena majka uznemiravala. Moram napomenuti da je kći sve radnje kako sam joj predložila – čak na izvestan

način naložila, preduzela (majka je tri dana bila u Bolnici za plastičnu hirurgiju), i da je nastavila da me poziva i konsultuje se oko daljih koraka u zaštiti majke. Lično se obratila nadležnom Centru i ušla u postupke dugoročnog zbrinjavanja majke.“

„Hemiplegična i disfazična starija žena je bila uznemirena, nije mogla da objasni šta je muči, ali ponašanje supruga i njena reakcija na njegovo prisustvo pobudili su sumnju i pojačan nadzor – porodica je na kraju priznala da je suprug fizički i seksualno zlostavlja. Pokrenut postupak. Uvek se reaguje tako što se pruži psihosocijalna podrška i uputi se starija osoba na nadležne institucije (da odu u Centar za socijalni rad i policiju, ali i Dom zdravlja), a ako je potrebno, daje se i materijalna pomoć starijoj ženi.“

„Starija žena iz Lopatnja, polupokretna, teškog oštećenja vida, ima kuću i imanje, kao i najnižu poljoprivrednu penziju. Porodica njenog sina je velika, a inače su korisnici Crvenog krsta. Starijoj ženi uzimaju penziju za račune, ne daju joj hranu, a smeštena je da živi u pomoćnom objektu, koji više podseća na trošnu šupu. Uvek mu izlazimo u susret za hranu i higijenu. Jedini moguć kontakt sa njom je preko ćerke, koja ne živi sa njima, ili direktan odlazak na teren. Bila je spremna za Dom za stare, o čemu je obavešten Centar za socijalni rad, ali iz straha da će deca ostati bez krova nad glavom njenim odlaskom, odustala je.“

Način postupanja u slučajevima nasilja nad starijim ženama

Postoji nekoliko različitih situacija koje su utvrđene planom, prvo je stručno osposobljavanje koje podrazumeva i deo o nasilju. Kada do nasilja dođe, na terenu se organizuju redovni sastanci tima i pruža podrška zaposlenom koji je bio u direktnom kontaktu sa starijom ženom koja je bila žrtva nasilja. U takvim situacijama uvek se razgovara s osobama koje su izložene nasilju, naravno ukoliko one žele da razgovaraju, pruža im se psihosocijalna podrška i daju im se informacije o sistemu zaštite. Obaveštava se Centar za socijalni rad i predlaže se da oni posete stariju ženu. Takođe se obaveštavaju i

najbliži rođaci, obaveštava se i policija, Dom zdravlja, uvek je važan savet sa socijalnim radnikom ako starija žena ne želi podnese prijavu. Postoje uputstva koja su dobijena od Crvenog krsta Srbije i ona su značajna za svakodnevni rad i komunikaciju sa ženama žrtvama nasilja.

Važno je podvući da volonteri, bez obzira na iskustvo, svoje sumnje ili saznanja prenose zaposlenima u Crvenom krstu i zatim profesionalci preduzimaju korake koji su usmereni ka podršci i zaštiti, a volonter u ovom slučaju nastavlja da pruža podršku starijoj ženi. „Materijali Crvenog krsta Srbije, istraživanja, brošure, lifleti bili su od koristi i u profesionalnom radu, ali i privatno.“ Važan je i 15. jun, Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad starijima, gde se u stvari pokušava da se podigne svest javnosti o ovoj temi, da bi se nasilje preveniralo i osnažile starije žene, ali i stariji muškarci.

Svim korisnicima pristupa se uz poštovanje i svakom treba da se posveti dovoljno vremena i pažnja, kao i vreme za razgovor. U slučaju da osoba deluje emotivno uznemireno, potrebno je utišati mobilni telefon i ne javljati se, dok sedimo i razgovaramo sa starijom ženom. Starijoj osobi treba ponuditi osveženje i ona se pušta da priča zašto je došla. Uglavnom im je neprijatno, ali kada steknu poverenje i počnu da pričaju, kažu dosta detalja „u poverenju“. Uvek joj se savetuje da se obrati policiji, Centru za socijalni rad, bliskoj rodbini. Deca, kako kažu, imaju svoje živote i probleme, pa nemaju mnogo vremena da se bave njima. „Većina živi u začaranom krugu nasilja i nema psihički snage da se nosi sa tim, a i fizičko zdravlje im je loše.“

U postupanju, najvažniji je razgovor sa starijom ženom. Može se desiti da se osoba ne otvori odmah. Ali kada stekne poverenje, nekad misli da je sama kriva za nasilje, pa je važno da se javi Centru za socijalni rad.

Samo jedna osoba je bila svedok neprimerenog zlostavljačkog ponašanja prema korisnicima, i usledio je razgovor sa kolegom da se vidi razlog njegovog ponašanja, i bio je upućen na nadređenog. Svi ostali su odgovorili da neprimereno ponašanje prema korisnicima ili bilo kome drugom (drugi

saradnici, volonteri) nije prihvatljivo, ukoliko bi se to desilo, prekršilac bi bio predmet disciplinskog postupka (postoji procedura za disciplinski postupak). U svakom slučaju, u narednom periodu potrebno je unaprediti etički kodeks ponašanja.

Odgovori su podeljeni u dve grupe, u većini slučajeva, kada su starije žene odlučile da prijave nasilje Centru za socijalni rad, a dalji rad sa korisnicom odvijao se u skladu sa zakonskim obavezama i bili smo informisani o koracima i postupcima, ali i uključeni u dalju podršku bilo kroz dalje posete i pružanje PSP ili kroz pružanje materijalne podrške.

Druga vrsta se odnosila na to da starija žena ne želi da prijavi nasilje i negira da je do nasilja došlo, ili se predomisli i ne želi da prijavi nasilnika. U malom broju slučajeva desilo se da osobe nisu bile obaveštene o daljim koracima i ishodima slučaja nasilja nad starijim ženama.

Koji su problemi sa kojima se suočavaju zaposleni i volonteri Crvenog krsta kada je nasilje nad starijim ženama u pitanju?

123

Ono što je teško ili problematično jeste upravo dilema korisnika da li prijaviti ili trpeti, jer misle da će nasilje nestati ili prestati, pogotovo ako su nasilnici njihova deca i unuci. Ima slučajeva da starija žena ne želi pomoć u slučaju nasilja, jednostavno ne želi da prijavi, sprečavaju je socijalne norme, kako da prijavi svoje dete, misli da je ona kriva. Problematično je i kada osoba živi sama i nema nikog, a ne može da se brine o sebi, sistem nije dovoljno brz da joj omogući adekvatnu zaštitu, što uključuje i smeštaj ili usluge u zajednici. Ima i problema kada se nasilje nad starijom ženom prijavi i kada je ono dokumentovano, ali sud je, na primer, nije vratio u njen stan. Veliki problem predstavlja i situacija kada se starija žena predomisli i ne želi da prijavi, i tada kaže da ništa od onoga što je rekla nije tačno. To je svakako jako stresna situacija, pogotovo ako je u pitanju osoba koja je zavisna od drugih osoba, često vaša osećanja morate da stavite sa strane i da budete empatični, saosećajni. A često se oseća i ljutnja i bes.

Podrška zaposlenima i volonterima u Crvenom krstu Srbije

Crveni krst ima tesnu saradnju sa mnogim službama na lokalnom nivou, pa oni koji su angažovani bilo kao zaposleni ili volonteri u Crvenom krstu imaju podršku od stručnih službi centara za socijalni rad i lekara iz Doma zdravlja ili patronažne službe. Kada govorimo samo o volonterima i gerontodomaćicama, oni podršku prvo dobijaju od svojih koordinatora i nadređenih.

Nekad je i podrška lokalnih kompanija koje daju novac za pakete hrane i higijene jako važna. Važna je i podrška Crvenog krsta Srbije u smislu edukacija, kako da prepoznamo nasilje, kako da reagujemo u tim situacijama i kome treba da se obratimo. Većina ispitanika je prošla edukacije Crvenog krsta Srbije i one su za njih bile veoma korisne, sa stanovišta da se dobije široka slika o podacima, rizicima, zaštitnim faktorima, počiniocima i o zakonskom okviru. Takođe, i ženske organizacije organizovale su edukacije, a konferencije mreže HumanaS omogućuju da se saznaju najnoviji podaci.

Dodatna podrška zaposlenima i volonterima Crvenog krsta

Potrebno je da postoji jača mreža i koordinacija između institucija koje će reagovati pravovremeno da bi se starija žena zaštitila. Potrebno je da se organizuju zajedničke edukacije svih koji pružaju pomoć starijim ženama i da se na tim edukacijama razmene iskustva, sagledaju izazovi sa kojima se suočavaju različite institucije i pojedinci koji predstavljaju značajnu kariku u prevenciji i odgovoru na nasilje, te da se sagleda efikasnost protokola i mehanizama kako bi se unapredio rad u ovoj oblasti. Crveni krst Srbije ima dosta publikovanog materijala na ovu temu, ali je potrebno organizovati i psihosocijalnu podršku za volontere i zaposlene i obučiti ih za vršnjačku podršku. Važan deo je bolja saradnja na lokalnom nivou kada je nasilje nad starijim ženama u pitanju. Potrebno je još specijalizovanih obuka koje će proći svi koji rade u Crvenom krstu Srbije, ne samo oni koji to žele. Takođe je potrebna i pravna zaštita, lifleti koji će obrađivati samo nasilje nad starijim

ženama. Potrebno je omogućiti i kontinuiranu psihosocijalnu podršku.

Planovi za kontinuirano usavršavanje

Potreban je promotivni materijal koji bi se delio starijim ženama i koji bi služio za senzibilizaciju javnosti da starija žena može da prepozna različite tipove nasilja i da bude upoznata sa zaštitom. Potrebno je stalno raditi i na informisanju o zakonima i protokolima koji postoje.

Samoprocena znanja o nasilju nad starijim ženama

Ispitanici su sebe ocenjivali od 0 do 5, a srednja ocena je 3,65. Većina kaže da mnogo toga zna o nasilju i prevenciji nasilja, ali uvek je potrebno usvajati nova znanja kako bi se starije žene zaštitile od nasilja i kako bismo im omogućili dostojanstveno starenje.

Govoreći o socijalnim normama zabrinjavajuće su dve važne stvari. Prva se odnosi na spremnost starije žene da prijavi nasilje. Naročito u slučajevima kada je nasilnik dete, žene ne prijavljuju ili odustaju od tužbe zbog emocija koje imaju prema zlostavljaču, ali i zbog straha da neće biti dovoljno zaštićene od strane sistema, kao i zbog stida i osude okoline.

Drugi važan problem, naročito ukoliko pogledamo konkretne primere nasilja, jeste reagovanje sredine. Svi primeri odnosili su se na situaciju gde je starija žena smeštena kod drugog deteta ili u Gerontološki centar, ili u Sigurnu kuću. Ovo pokazuje da starije žene još uvek ostaju nevidljive i problem nasilja se rešava linijom manjeg otpora.

Nasilje nad starijim ženama tokom COVID-19

Nasilje nad starijim ženama javlja se i tokom vanrednih situacija, nesreća i katastrofa, pa se pretpostavlja da je od početka pandemije Covid-19 nasilje nad starijim ženama u porastu, ali se, s druge strane, ne može reći da je prikupljanje podataka i prijavljivanje ove vrste nasilja poboljšano. Mnoge prakse utemeljene su na diskriminaciji, stereotipima i predrasudama

prema starijim ženama, one su postojale i tokom Covid-19 i ogledale su se u uskraćivanju prava starijim ženama, pre svega prava na usluge socijalne i zdravstvene zaštite koje su starije žene imale pre epidemije.¹⁸¹ Za sada je malo podataka o nasilju nad starijim ženama tokom epidemije, ali neke od organizacija koje se bave praćenjem i prevencijom nasilja nad starijima, kao i pružanjem podrške osobama koje nasilje trpe, prijavljuju porast. Na primer, izveštaji dve organizacije iz Ujedinjenog Kraljevstva sugerišu porast nasilja nad starijima od 17% do 37%.¹⁸²

Faktori rizika od nasilja posle nesreća: primeri faktora koji povećavaju rizik od nasilja tokom ili posle nesreće su:

- *nejednakost i diskriminacija zasnovani na starosti i polu;*
- *društvena izolovanost i isključenost;*
- *štetna upotreba alkohola i drugih supstanci;*
- *finansijska nesigurnost i nejednakost;*
- *nedostatak ili poremećaj sistema zaštite, i*
- *zloupotreba moći.*¹⁸³

Izvor: Psihosocijalna podrška u vanrednim situacijama, Crveni krst Srbije

Tokom intervjua koji su se dešavali dok epidemija još uvek traje došli smo do konkretnih priča o nasilju nad starijim ženama. Starije žene su tokom policijskog časa, kada je starijim osobama bio zabranjen bilo kakav izlazak iz kuće, doživljavale stvari koje potkrepljuju tvrdnje da je došlo do povećanja

¹⁸¹ Age Platform Europe, *Elder abuse has been on the rise during the COVID-19 pandemic - it is high time to take it seriously!*, dostupno na: <https://age-platform.eu/press-releases/elder-abuse-has-been-rise-during-covid-19-pandemic-it-high-time-take-it-seriously>

¹⁸² Telegraph, *Silent scandal of elderly abused during lockdown*, dostupno na: <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/05/17/silent-scandal-elderly-abused-lockdown/>

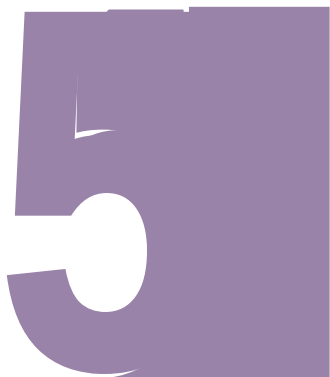
¹⁸³ Crveni krst Srbije (2018), *Psihosocijalna podrška u nesrećama, Priručnik za profesionalce i volontere Crvenog krsta Srbije*, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/4020/e-prirucnik.pdf>

nasilja nad starijim ženama, jer su starije žene sada zavisile od svojih ukućana, porodice, prijatelja i porodice. Ovde se susrećemo sa socijalnim normama da starije žene ne žele da prijave svoju decu i unučice i da je to tokom „zatvorenih vrata“ postala više privatna stvar o kojoj se vrlo malo priča. Takođe, starije žene u većini slučajeva nisu želele da prijave nasilje, i u slučajevima kada se radilo o fizičkom nasilju i kada je policija intervenisala po prijavi trećeg lica. Jedan od razloga za povlačenje tužbe bio je strah da neće imati ko da brine o njima, jer po njihovim rečima, u Dom za stare ne mogu ili ne žele i da će biti prepuštene same sebi.

Socijalna izolacija jedan je od najvećih faktora rizika za nasilje, uključujući i nasilje nad starijim ženama. U tom slučaju društvo ne bi trebalo da dozvoli da jedna katastrofa rađa drugu, važno je da starije žene ostanu povezane putem telefona, lično ili u pisanoj formi i to mogu biti pozitivni koraci u obezbeđivanju javne bezbednosti i socijalne pravde.¹⁸⁴

¹⁸⁴ National Center for Elder Abuse (2020) COVID-19 and Elder Abuse, dostupno na: <https://ncea.acl.gov/Resources/COVID-19.aspx>

Zaštita od nasilja

Izgradnja sistema zaštite od nasilja u porodici koja je u Srbiji započela ne tako davne 2002. godine, sankcionisanjem nasilja u porodici kao krivičnog dela, dobila je sasvim novu dimenziju usvajanjem Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, kojim su do te mere proširena prava i obaveze institucija u prevenciji nasilja u porodici i uspostavljeni takvi mehanizmi pomoću kojih se može dosegnuti nulta tolerancija na nasilje u porodici.

Važno je naglasiti da domaće zakonodavstvo pruža isti nivo zaštite maloletnim i punoletnim licima, pa tako ni Zakon o sprečavanju nasilja u porodici nema specifične odredbe kojima bi se odredilo drugačije postupanje u slučajevima nasilja nad starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici zasnovan je na *pre-crime* konceptu koji nadležnim organima daje šire nadležnosti i mogućnost usmeravanja na sprečavanje krivičnih dela koja još nisu izvršena i možda nikada ne bi bila izvršena u odnosu na one koje imaju u tradicionalnom *post-crime* konceptu.¹⁸⁵

Jedna od najznačajnijih novina tog zakona jeste to da su njime uspostavljene hitne mere, koje se izriču od strane policije uvek kada se procenom rizika utvrdi postojanje neposredne opasnosti od nasilja u porodici, dakle i pre nego

¹⁸⁵ Kolarić, D. i Marković, S. „Pojedine nedoumice u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici“, *Analiz Pravne fakulteta u Beogradu*, godina LXVI, 1/2018, str. 45–71

što je ono izvršeno, a radi njegovog sprečavanja, za razliku od mehanizama krivičnopravne i porodičnopravne zaštite koji se mogu aktivirati tek nakon izvršenog nasilja, radi njegovog zaustavljanja i sprečavanja da se ponovi.

Na taj način zaštita od nasilja u porodici sprovodi se i pre nego što se samo nasilje može dogoditi, čime je preventivno delovanje institucija dobilo ključnu i primarnu ulogu u ostvarivanju zaštite od nasilja u porodici. **Zbog toga je ovim zakonom i predviđena obaveza svih državnih organa i institucija da nasilje, odnosno rizik od nasilja prepoznaju i da ga prijave, kao i da po saznanju preduzmu sve mere iz svoje nadležnosti kako bi se nasilje sprečilo, a žrtvi pružila sva potrebna pomoć i podrška.**

Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici obavezna je ne samo u situacijama kada se nasilje u porodici desi nego i kada je potrebno utvrditi da li postoji rizik da se nasilje po prvi put dogodi ili ponovi, ali njegova primena ne isključuje primenu krivičnopravne i porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, kao ni primenu bilo kojih drugih propisa iz ove oblasti, jer ovaj zakon, iako noseći, predstavlja samo jedan od stubova sistema zaštite od nasilja u porodici.

Kada govorimo o sistemu zaštite žena od nasilja, reč je o složenom sistemu postupaka i procesa, koji uključuju sve nadležne službe, te koji se dešavaju istovremeno ili slede jedan za drugim, bez unapred propisanog redosleda. Svi postupci i procesi mogu se grupisati u nekoliko posebnih radnji: prepoznavanje, otkrivanje i/ili prijava nasilja, procena rizika, evidentiranje i prikupljanje podataka i praćenje primene mera i usluga, utvrđivanje i dokumentovanje nasilja i resursa žrtve i okruženja, planiranje i sprovođenje mera zaštite i usluga podrške, procena efekata zaštite i revizija postupaka.

Svaka od navedenih radnji sadrži specifičnosti u odnosu na nadležnost uključenih službi, odnosno odgovara definisanim nadležnostima i domenima odgovornosti. Svi postupci se rukovode zajedničkim, opštim principima rada, potrebno je da su međusobno povezani na način koji

omogućava zaustavljanje nasilja, sprečavanje njegovog ponavljanja i zaštitu žrtava. Važno je napomenuti da ni na nivou protokola i internih procedura, nijedna pojedinačna nadležna institucija ili ustanova nema posebno definisane i određene postupke za postupanje u slučajevima nasilja gde je starija osoba žrtva nasilja.

Uspostavljanje standardnih procedura za otkrivanje slučajeva nasilja prema ženama smatra se prvim korakom u praksi koja doprinosi odgovarajućem institucionalnom tretmanu problema. Taj postupak ne sme da naškodi žrtvi, te su pitanja *bezbednosti* i *poverljivosti* podataka prioriteta pri otkrivanju nasilja, razmeni informacija i prilikom preduzimanja daljih postupaka.¹⁸⁶

5.1 Uloga institucija u zaštiti od nasilja

Cilj Zakona o sprečavanju nasilja u porodici jeste da na opšti i jedinstven način uredi organizaciju i postupanje državnih organa i ustanova, čime se omogućava delotvorno sprečavanje nasilja u porodici, kao i hitna, blagovremena i delotvorna zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici.¹⁸⁷ Pod hitnom, blagovremenom i delotvornom zaštitom treba podrazumevati i podršku starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu.

Takođe, cilj ovog zakona je da se na opšti i jedinstven način uredi organizacija i postupanje državnih organa i ustanova, čime treba da se prevlada sektorsko, izolovano i od drugih činilaca nezavisno pristupanje problemu nasilja i tako omogućiti njegovo delotvorno sprečavanje, kao i hitna, blagovremena i delotvorna zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici. Na taj način praktično je definisan cilj jedinstvenog uređivanja organizacije i postupanja – uspostavljanje multisektorske saradnje, koja je predviđena i Opštim protokolom o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima.¹⁸⁸

¹⁸⁶ <http://projekti.zdravstvo.vojvodina.gov.rs/2018/09/04/prirucnik-za-unapredjenje-koordiniranog-odgovora-nadleznih-sluzbi-na-nasilje-prema-zenama-korak-ka-boljoj-zastiti/>

¹⁸⁷ Član 2. ZSNP

¹⁸⁸ Multisektorska saradnja – institucionalni odgovor na nasilje nad ženama, Beograd, 2013, str. 8–30

Ovim se odgovara na zahtev Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici da se svi nadležni akteri uključe u obezbeđivanje politika koje žrtvu postavljaju u središte svih mera, te da se one primenjuju u delotvornoj saradnji svih nadležnih službi, institucija i organizacija, uz obezbeđivanje mehanizama za delotvornu saradnju između svih nadležnih državnih organa, kao i NVO i ostalih relevantnih organizacija i lica u pružanje zaštite i podrške.¹⁸⁹

Prema Istanbulskoj konvenciji, države su obavezne da s potpunom posvećenošću (eng. *due diligence*) preduzmu, spreče, istraže, kazne i obezbede obeštećenje za dela nasilja obuhvaćena ovom konvencijom, koja počine nedržavni subjekti (član 5b).¹⁹⁰ Države treba da se pridržavaju standarda dužne prilježnosti / dužne pažnje / potpune posvećenosti¹⁹¹ u sprečavanju, zaštiti, istrazi i kažnjavanju počinitelaca¹⁹² i obezbeđivanju obeštećenja žrtvama za činove obuhvaćene Konvencijom koja počine privatna lica.¹⁹³ Taj standard je važan jer daje okvir koji iziskuje hitnost postupanja, multisektorsku koordinisanu saradnju i potpunu zaštitu žrtava od nasilja.

¹⁸⁹ Član 7, st. 2 i član 18 st. 2 Konvencija SE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, „Sl. glasnik RS – međunarodni ugovori“, br. 12/2013.

¹⁹⁰ Član 5 (Obaveze država i potpuna posvećenost) glasi: „1) Strane moraju biti uzdržane od učešća u bilo kakvom činu nasilja nad ženama i obezbeđuju da državni organi, zvaničnici, službenici, ustanove i drugi akteri, koji nastupaju u ime države, postupaju u skladu sa ovom obavezom. 2) Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i da sa potpunom posvećenošću spreče, istraže, kazne i obezbede reparaciju za dela nasilja obuhvaćena ovom konvencijom, koja počine nedržavni subjekti.“

¹⁹¹ Zvanični prevod Konvencije *due diligence* označava se terminom „potpuna posvećenost“ (npr. u naslovu čl. 5 Obaveze država i potpuna posvećenost). Prevod ovog principa kao „potpuna posvećenost“ ne može se prihvatiti kao adekvatan, jer potpuna posvećenost podrazumeva mnogo veću angažovanost države i državnih organa od minimalnog standarda koji podrazumeva „dužna pažnja“. Autonomni ženski centar (2015.) *Analiza usklađenosti zakonodavnog i strateškog okvira Republike Srbije s Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – osnovna studija*, Beograd: Autonomni ženski centar.

¹⁹² Mršević, Z. i Janković, S. (2018.) Standard dužne pažnje po Istanbulskoj konvenciji Saveta Evrope, <http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Standard-duzne-paznje.pdf>

¹⁹³ Branković, B. (2013.) Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama, Beograd

Standard **dužne pažnje / dužne prilježnosti / potpune posvećenosti** može da se koristi kao sredstvo uklanjanja nasilja nad ženama i kao merilo za određivanje da li države ispunjavaju svoje obaveze u borbi protiv tog nasilja.¹⁹⁴ Primena ovog standarda uglavnom je bila ograničena na odgovor države na nasilje nad ženama koje se već desilo, s fokusom na zakonodavnim reformama, pristupu žrtava pravdi i pružanju usluga žrtvama, dok je zapostavljena obaveza države da se bavi sprečavanjem rodno zasnovanog nasilja, uključujući i obavezu promene patrijarhalnih društvenih normi i struktura koji dovode do nastavljanja tog nasilja.¹⁹⁵

Osnovni principi na kojima počiva koncept dužne pažnje (potpune posvećenosti) u oblasti nasilja nad ženama:

1. Država ne može da prenese svoje obaveze primene standarda dužne pažnje na druge aktere/ke,
2. Nediskriminacija – od države se zahteva da se s jednakom pažnjom bavi prevencijom, istragom i kažnjavanjem počinitelaca i obezbeđivanjem kompenzacije žrtvama u slučajevima nasilja nad ženama, kao i u slučajevima drugih oblika nasilja,
3. Država treba da primenjuje obavezu dužne prilježnosti „u dobroj veri“, a u cilju prevencije i reakcije na nasilje nad ženama, što povlači obavezu da preduzima mere i akcije kako bi prava žena bila poštovana, zaštićena i promovisana,
4. Dužnost države je da omogući da intervencije u cilju sprečavanja nasilja nad ženama i reagovanje države na to nasilje budu zasnovane na odgovarajućim empirijskim podacima.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ibid, str. 51

¹⁹⁵ Ibid, str. 51–52

¹⁹⁶ Branković, B. (2013.) Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama, Beograd

Nažalost, države svoju obavezu primene dužne pažnje u oblasti prevencije uglavnom ograničavaju na usvajanje novih zakonskih propisa, razvoj specifičnih seminara i programa obuke za profesionalce/ke i kampanje i druge programe podizanja svesti.¹⁹⁷

- *Neki zakoni (navodno) usvojeni sa ciljem prevencije i kažnjavanja nasilja zapravo dovode do daljeg kršenja prava žena.*
- *Ima malo dokaza o aktivnom angažovanju državana sveukupnoj društvenoj transformaciji, demistifikovanju dominantnih rodni predrasuda ili pružanju podrške inicijativama civilnog društva usmerenih u tom pravcu.*

Specijalna izvestiteljka UN o nasilju nad ženama Yakin Erturk¹⁹⁸

134

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici nigde ne predviđa „potpunu posvećenost“ (a ni „dužnu pažnju“) u postupanju, ali zahteva od državnih organa brzo, delotvorno, hitno, koordinisano i savesno postupanje. Međutim, iako nalaže koordinisano i savesno postupanje, s naglaskom na hitnosti postupanja, „potpuna posvećenost“ nije navedena kao obaveza bilo kog učesnika u postupcima zaštite i podrške, što može dovesti do raskoraka između očekivanja i realnog tumačenja zakonskog teksta i na njemu zasnovanog ponašanja nadležnih institucija.¹⁹⁹

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima²⁰⁰ navodi

¹⁹⁷ Ibid, 51

¹⁹⁸ Prema: Branković, B. (2013.) Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama: Erturk, Yakin (2006) *Integration of the human rights of women and the gender perspective: Violence against women, The due diligence standard as a tool for the elimination of violence against women, Report of the UN Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, E/CN.4/2006/61, 20 January 2006, str. 53

¹⁹⁹ Mršević, Z. i Janković, S. (2018.) Standard dužne pažnje po Istanbulskoj konvenciji Saveta Evrope, <http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Standard-duzne-paznje.pdf> str. 195

²⁰⁰ Vlada Republike Srbije, 2011. http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Opsti_protokol.pdf

da u službama koje imaju obavezu postupanja po prijavama nasilja prema ženama zaposleni moraju imati u vidu da tragovi nasilja ne moraju uvek da budu vidljive fizičke povrede, a da su profesionalci dužni učiniti napor da uoče i prepoznaju i druge znake nasilja i izraze sumnju da je ono prisutno, kao i da to adekvatno dokumentuju.

Postojeći oblici nasilja nad starijima najčešće se ne javljaju pojedinačno. U većini slučajeva više oblika nasilja javlja se zajedno. Nasilje nad starijim osobama u porodičnom kontekstu sagledava se kao specifična forma nasilja u porodici.²⁰¹ U skladu sa savremenim određenjima fenomena nasilja u porodici, nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu može se definisati kao svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja²⁰² koje nad starijim članom porodice vrši drugi član porodice, a kojim se ugrožava sigurnost i poverenje i ispoljava kontrola i moć nad starijom osobom, i to bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi inkriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja.²⁰³ Prema načinu ispoljavanja i posledicama koje izaziva, nasilje prema starijim osobama najčešće se klasifikuje u sedam kategorija: fizičko nasilje, seksualno nasilje, emocionalno nasilje, ekonomsko nasilje, zanemarivanje, napuštanje i samozanemarivanje.²⁰⁴

„Zlostavljanje starijih osoba jeste pojedinačni ili ponovljeni čin akcije ili uzdržavanja od delovanja koji se događa u međuljudskom odnosu zasnovanom na poverenju, a koji izaziva bol ili uznemirenje starije osobe.“²⁰⁵

²⁰¹ Konstantinović Vilić, S, Nikolić Ristanović, V, Kostić, M, Kriminologija, Niš, 2009, str. 135.

²⁰² O načinima ispoljavanja ovih vidova nasilja, detaljno: Poredoš, D, Tošić, G, *Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi*, <http://www.psihijatrija.com/psihijatrija/grane%20GERON-TOPSIHIJATRIJA/PoredosD%20NasiljeStarijadob.pdf>

²⁰³ O uzrocima nasilja prema starijim osobama, detaljno: Rusac, S, „Nasilje nad starijim osobama“, Ljetopis socijalnog rada, 2/2006, <http://hrcak.srce.hr/7709>

²⁰⁴ Tatara, T, Kuzmeskus, L, Types of Elder Abuse in Domestic Settings, National Center on Elder Abuse, http://www.ncea.aoa.gov/ncearoot/main_site/pdf/basics/fact1.pdf

²⁰⁵ Abuse, Neglect and mistreatment of Older People, An Eksploratory Study National Council on Ageing and Older People Report No. 52 (1998), str. 20 http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf

„Nasilje možemo opisati kao fizičko, seksualno, psihičko ili finansijsko. Može biti namerno ili nenamerno počinjeno ili rezultat zanemarivanja. Starijim osobama šteti bilo da je trajno ili je za određeni period.“²⁰⁶

U cilju blagovremenog otkrivanja nasilja, *Opšti protokol* nalaže da se tokom pružanja svih usluga žrtvama postavljaju odgovarajuća pitanja, odnosno obavlja se provera događanja nasilja u svim indikovanim situacijama i kad god je to moguće. Potrebno je postaviti pitanja o nasilju, bilo da je posredi intervencija policije, zdravstvenih službi ili centara za socijalni rad.

U okviru prepoznavanja nasilja, diskriminacije, zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba u porodičnom kontekstu, osim postavljanja odgovarajućih pitanja, stručni radnici treba da razmotre i druge naznake nasilja, uključujući direktne i indirektne znake kao što su: uznemirenost, minimiziranje značaja incidenta, ispoljavanje straha od ponašanja nasilnika i straha za sopstvenu bezbednost, strah za druge ukućane ili članove porodice, pokazivanje stida i krivice, preuzimanje odgovornosti za nasilje, ukazivanje na ekonomsku zavisnost, izolaciju i nedostatak podrške šire porodice, strah od policije i drugih autoriteta.

Pri prepoznavanju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja starijih osoba, važno je posebnu pažnju posvetiti slučajevima gde su žrtve iz naročito ugroženih kategorija stanovništva, koje iz različitih razloga i zbog svog psihofizičkog stanja nisu u stanju da u datom trenutku daju odgovore na sva postavljena pitanja. U tim slučajevima postupanje stručnjaka treba prilagoditi datoj situaciji.

Naročito je važno da stručnjaci pažljivo slušaju i posmatraju, kao i da razgovore sa ženama (svih starosnih dobi) uvek obavljaju odvojeno od razgovora sa članovima porodice ili partnerima. Sve procene nadležnih službi treba obavezno da sadrže i pitanja o zloupotrebi starijih žena, kako bi se blagovremeno otkrili različiti oblici nasilja.

²⁰⁶ Izvor: Prichard, J, Working with elder abuse, Jessica Kingsley Publishers, London, 1996

Pored prepoznavanja nasilja u porodici prema starijim licima, važno je posebnu pažnju posvetiti i Institucionalnom nasilju, koje se događa u bolnicama, ustanovama socijalne zaštite i drugim javnim ustanovama gde se zanemaruju i ignorišu specifične potrebe starijih žena.

Dosadašnja praksa pokazuje nam da je ovo nasilje teže dokazivo i da se njemu još uvek u našem društvu ne poklanja dovoljna pažnja, dok profesionalci nisu dovoljno edukovani da ovaj vid nasilja prepoznaju.

Bez obzira na to da li je žena ili druga žrtva nasilja spremna potvrditi da je imala to iskustvo ili ne, svi profesionalci treba nedvosmisleno da izraze stav „nulte tolerancije“ prema nasilju, da je nasilje neprihvatljivo i nedozvoljeno ponašanje, da pokažu razumevanje za situaciju u kojoj se žrtva našla, vodeći računa o njenom dostojanstvu i samopoštovanju.

Prijavljivanje nasilja

Za sprečavanje nasilja u porodici i pružanje zaštite i podrške starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu, nadležni su policija, javna tužilaštva, sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, kao nadležni organi, i centri za socijalni rad kao ustanove.

Pored nadležnih državnih organa i centara za socijalni rad, u sprečavanju svih oblika nasilja, preko davanja pomoći i obaveštavanja o nasilju, kao i pružanju podrške žrtvama nasilja, učestvuju i druge ustanove u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i zdravlja, kao i tela za rodnu ravnopravnost na nivou lokalnih samouprava. Podršku žrtvama nasilja mogu da pruže i druga pravna i fizička lica i specijalizovana ženska udruženja koja pružaju određene lokalne socijalne usluge.

Nasilje u porodici nad starijim osobama, kao i svako drugo krivično delo, može se prijaviti *lično* od strane žrtve ili *anonimno, usmeno* ili *pisanim putem*, javnom tužiocu koji je jedini nadležan da odlučuje o osnovanosti krivične prijave i da preduzima krivično gonjenje.

Ukoliko je, krivična prijava podneta policiji, centru za socijalni rad ili nekom drugom organu, instituciji ili organizaciji, od strane žrtve ili drugog lica, njihova je obaveza da o tome odmah obaveste nadležnog javnog tužioca i da mu odmah dostave krivičnu prijavu ili informaciju o sumnji na postojanje nasilja. Javni tužilac morao bi bez odlaganja da izvrši procenu slučaja, odnosno da utvrdi postoji li sumnja na nasilje i u kojoj meri za žrtvu postoji rizik od ponavljanja ili eskalacije nasilja, kako bi se u zavisnosti od toga preduzele sve potrebne mere za njenu zaštitu.

Primer: ...navodi žena iz fokus grupa

Starije žene ne prijavljuju nasilje posebno kada se radi o deci:
 “Boli od njega, ali boli i za njega”

Žena, 73 godine, Pirot

„Većina trpi, misli biće bolje sutra, ono se nastavlja, a ona zbog sramote ćuti.“

Žena, 48, selo Dolovo (Pančevo)

5.1.1. Policija

U okviru postupanja po prijavama nasilja, kako prijavama krivičnih dela protiv polne slobode i krivičnih dela protiv braka i porodice, nadležni za postupanje samo su obučeni i formalno određeni („nadležni“) **policijski službenici** (i sa njima javni tužioci / zamenici javnih tužilaca, sudije sudova opšte nadležnosti i sudije prekršajnih sudova). Pored stručnosti i osetljivosti tih službenih lica, uspešno sprovođenje zaštite žrtava podrazumeva i njihovu posvećenost dužnoj pažnji (potpunoj posvećenosti), zakonitosti i etičnosti, te njihovu motivisanost, kreativnost i saradnju u postupanju, ali i omogućava njihov profesionalni razvoj.²⁰⁷

²⁰⁷ Stevanović, O., Subošić, D. i Kekić, O. (2018) „Specifične karakteristike Zakona o sprečavanju nasilja u porodici“, naučni rad u okviru projekata: videti na: <http://zbornik.pf.uns.ac.rs/images/>

Praksa pokazuje da se žrtva nasilja u porodici najčešće prvo obraća za pomoć policiji za vreme dok nasilje traje ili neposredno nakon izvršenog nasilja, zbog čega je primena policijskih ovlašćenja jedan od prvih mehanizama koji se u ovom procesu aktivira. Zbog toga je od velike važnosti to da policijski službenici u svakom konkretnom slučaju i to bez izuzetka reaguju na svaku prijavu nasilja, kao i da preduzmu sva policijska ovlašćenja adekvatna obliku i intenzitetu nasilja i stepenu ugroženosti žrtve.

Postupajući policijski službenici dužni su da odmah obaveste nadležnog policijskog službenika o svakom slučaju nasilja u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega, bez obzira na to kako su za to saznali, i imaju pravo da, sami ili na zahtev nadležnog policijskog službenika, dovedu mogućeg učinioca u nadležnu organizacionu jedinicu policije, radi daljeg vođenja postupka. U ovom delu postupanja po prijavama jako je važna organizacija i dostupnost nadležnih policijskih službenika. Nadležni policijski službenik sačinjava procenu rizika, a pre okončanja procene rizika, nadležni policijski službenik, po potrebi, može zatražiti mišljenje centra za socijalni rad. Ovo je naročito važno u slučajevima kada su mogući učinilac i žrtva korisnici usluga CSR ili drugih lokalnih socijalnih usluga, kada su posredi stara lica ili ona koja borave u domovima socijalne zaštite.

U praksi često nastupaju poteškoće kada centar za socijalni rad odnosno službeno lice navedene ustanove nije dostupno ili pak nema informacije koje se od njega traže. Policijski službenik ne prekida postupak procene rizika niti takva činjenica treba da mu otežava postupanje i stvara dileme u daljoj primeni zakona jer je on iscrpio tu mogućnost koja mu je zakonom data. Svakako, takve okolnosti treba konstatovati u aktu o proceni rizika.

Procena rizika zasniva se na dostupnim obaveštenjima i odvija se u što kraćem roku. Veoma je važno izbeći pogrešna tumačenja i praksu da nadležni policijski službenici žele da tu procenu sačine što pre, ne vodeći pritom dovoljno računa o detaljima i okolnostima, a površno sačinjena

procena kasnije često dovodi do tragičnih posledica po žrtve nasilja.

Nadležni policijski službenik dužan je da odmah dostavi sva dostupna obaveštenja o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega i procenu rizika – ako ona ukazuje na neposrednu opasnost od nasilja – osnovnom javnom tužiocu na čijem se području nalazi prebivalište odnosno boravište žrtve, centru za socijalni rad i grupi za koordinaciju i saradnju.

Ako nadležni policijski službenik ustanovi postojanje opasnosti koja nije neposredna, sva dostupna obaveštenja o nasilju u porodici ili opasnosti od njega i svoju procenu rizika dostavlja osnovnom javnom tužiocu i centru za socijalni rad.

Hitne mere izriču se ukoliko je ustanovljena neposredna opasnost od nasilja u porodici, i to na osnovu procene rizika, što znači da postojanje bilo kojih drugih mera zaštite od nasilja u porodici ne derogira primenu ovog ovlašćenja nadležnog policijskog službenika.

Tako je u praksi česta situacija da se hitne mere ne izriču ukoliko su na snazi mere zaštite od nasilja u porodici po Porodičnom zakonu ili npr. članu 197 ZKP-a. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici i drugi zakoni ne isključuju međusobnu primenu.

Nadležni policijski službenik donosi rešenje kojim se izriču hitne mere bez preciziranja da je navedeni nadležni policijski službenik morao i izvršiti procenu rizika.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici definiše dve hitne mere: mera privremenog udaljenja učinioaca iz stana i mera privremene zabrane učinioocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj. Naređenjem mogu da se izreknu obe hitne mere istovremeno.

Na osnovu prakse ali i zakona, obe hitne mere izriču se kada su do procene rizika žrtva i mogući učinilac živeli odnosno boravili na istoj adresi bez obzira na druge okolnosti.

Veoma česta je pogrešna praksa da se, ukoliko žrtva ili mogući učinilac izjavi da neće više želeći da boravi ili živi na toj adresi, ne izreknu obe hitne mere.

Takođe, nikakvog procesnog značaja nemaju prijavljene adrese prebivališta, te je pogrešna praksa ako mogući učinilac i žrtva žive ali nisu oboje prijavljeni na adresi, pa izostane izricanje obe hitne mere. Takođe, veoma često je pogrešno tumačenje da se ne izreknu obe hitne mere kada sam objekat (najčešće kuća) poseduje odvojene spratove ili nusprostorije, pa će, po izjavi, žrtva biti u jednom delu, a mogući učinilac u drugom delu kuće.

Samo izricanje hitne mere privremenog udaljenja učinioca iz stana nema nikakvog utemeljenja i nikada ne treba da se izriče samostalno.

Samo izricanje hitne mere privremene zabrane učiniocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj izriče se kada je ustanovljena neposredna opasnost, a do momenta procene rizika žrtva i mogući učinilac nisu živeli na istoj adresi.

Primer:navodi žena iz fokus grupa

„Starije žene trpe nasilje, policija je dolazila po pozivu komšija, ali se ništa ne menja, ona ne želi da prijavi sina, navikla je da trpi, ne želi da se čuje i vidi, i ona je karika koja ne dozvoljava da se ide na sud ili u zatvor.“

Žena, 25, Sombor

5.1.2. Tužilaštvo

Odredbama čl. 18 ZSNP regulisan je način postupanja osnovnog javnog tužioca nakon što je od nadležnog policijskog službenika dobio naređenje o hitnim merama, procenu rizika, kao i sva obaveštenja na osnovu kojih je i vršena procena rizika od strane nadležnog policijskog službenika.

Prvi zadatak javnog tužioca jeste da se upozna sa sadržajem dostavljene dokumentacije i da je prouči, što bi podrazumevalo da sve podatke i informacije iz dostavljene dokumentacije analitički sagleda, odnosno da utvrdi je li postupak procene rizika i izricanja hitne mere u celosti sproveden na način kako je to predviđeno Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici, te da li naređenje kojim je izrečena hitna mera sadrži sve zakonom predviđene elemente, jer se samo zakonito izrečena hitna mera može produžiti.

Ishod ove analize, odnosno proučavanja jeste vrednovanje procene rizika nadležnog policijskog službenika, odnosno utvrđivanje da li je nadležni policijski službenik pravilno utvrdio činjenice koje je uzimao u obzir prilikom procene rizika, kao i da li je pravilno zaključio da te činjenice ukazuju na postojanje neposredne opasnosti od nasilja u porodici, odnosno na spremnost lica da po prvi put učini ili ponovi nasilje u porodici.

142

Vrednovanje procene rizika od strane javnog tužioca vrši se u pisanoj formi, na način da se u dokumentu moraju opisati sve činjenice, kao i na osnovu kojih dokaza su utvrđene, te zaključak javnog tužioca da li iz pojedinih činjenica proizlazi da u konkretnom slučaju postoji neposredna opasnost od nasilja u porodici ili da takva opasnost ne postoji.

Prilikom vrednovanja procene rizika, javni tužilac može uzeti u obzir i one činjenice koje su utvrđene i dokumentovane nakon procene rizika od strane nadležnog policijskog službenika, jer stepen rizika (nizak/srednji/visok), i ako zakon ne pravi razliku, varira u realnom vremenu, tako da je životno moguće da u vreme vrednovanja procene rizika više ne postoji opasnost od nasilja u porodici, pa samim tim neće postojati ni potreba za produženjem hitne mere, ili je rizik možda veći nego što je bio u vreme prvobitne procene rizika, što će biti dodatni argument u predlogu javnog tužioca da se izrečena hitna mera produži.

Ako je vrednovanjem procene rizika javni tužilac izveo zaključak da rizik od nasilja u porodici postoji, dužan je da sudu podnese predlog da se

produži hitna mera koja je izrečena naređenjem nadležnog policijskog službenika. Dakle, predlog javnog tužioca ograničen je samo na one mere koje su prethodno već izrečene od strane nadležnog policijskog službenika, jer sud ne može da odredi hitne mere, već samo da ih produži, ali ako su naređenjem izrečene obe hitne mere, javni tužilac bi, nakon vrednovanja procene rizika, mogao predložiti sudu produženje samo jedne od izrečenih hitnih mera.

Odredbom čl. 18 st. 2 ZSNP propisano je da se predlog za produženje hitne mere mora podneti sudu u roku od 24 časa od časa uručenja naređenja licu kome je izrečena hitna mera.

Stvarna i mesna nadležnost suda za produženje hitnih mera zaštite određuje se prema odredbama Porodičnog zakona²⁰⁸ koje uređuju postupak za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici. To znači da će za produženje hitnih mera zaštite biti *nadležan osnovni sud prema mestu prebivališta ili boravištu žrtve porodičnog nasilja*.

Sud produžava hitnu meru ako posle vrednovanja procene rizika nadležnog policijskog službenika, vrednovanja procene rizika koje je učinio osnovni javni tužilac, ocene priloženih dokaza i tvrdnji iz predloga osnovnog javnog tužioca i ocene izjašnjenja lica kome je hitna mera izrečena, ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, dok u suprotnom odbija predlog kao neosnovan. Rešenje o predlogu donosi se bez održavanja ročišta, u roku od 24 časa od prijema predloga da se hitna mera produži.

Hitnu meru sud može produžiti za još 30 dana. Ako hitna mera privremenog udaljenja učinoca iz stana bude produžena, lice kome je izrečena može u pratnji policijskih službenika da uzme iz stana neophodne lične stvari.

Dakle, kako za određivanje tako i za produženje hitnih mera zaštite **nije neophodno da se u konkretnom slučaju nasilje u porodici dogodilo**, već

²⁰⁸ *Porodični zakon*, „Sl. glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015. http://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html

je dovoljno da samo postoji **neposredna opasnost** od nasilja u porodici, *jer je osnovna svrha ovih mera preventivno delovanje*, odnosno otklanjanje rizika i sprečavanje da do nasilja dođe.

Primer:... navodi žena iz fokus grupa

„Nasilje je svuda, ali niko ne prijavljuje, svi se plaše i sudova, pošalju te tamo pa vamo i izađe ti na nos“

Žena, 21 godina, selo Staničenje (Pirót)

„Većina njih zna procedure, gde i kome da se obrati, ali ne ide to tako brzo, advokat obeća, ali to traje, pa ročišta i digneš ruke od svega. Potrošio si i vreme, i novac, i zdravlje od nerviranja“

Žena, 69 godina, selo Staničenje (Pirót)

144

5.1.3 Centri za socijalni rad

Centri za socijalni rad, kao i druge ustanove socijalne zaštite, dužni su da *neposredno i u saradnji s drugim službama* (policijom, zdravstvenom ustanovom, specijalizovanim ženskim organizacijama i drugim pružaocima lokalnih socijalnih usluga) pruže uslugu **neodložne intervencije** žrtvi nasilja u porodici, kada je potrebno preduzeti mere za osiguranje bezbednosti i zaštite zdravlja, odnosno kada za to postoje opravdani razlozi jer bi nepreduzimanje hitnih mera i usluga iz nadležnosti tog organa dovelo do ugrožavanja života, zdravlja i razvoja žrtve nasilja. Neodložna intervencija mora se realizovati **odmah**, ali najkasnije u roku od 24 sata, što znači da se **mora obezbediti 24-časovna dostupnost** stručnih radnika CSR za postupanje, bez obzira na to kojoj instituciji je prijava za nasilje u porodici podneta.

U slučaju visokog rizika po bezbednost žrtve, centar za socijalni rad će odmah (telefonom) obavestiti policiju ili javno tužilaštvo, a u roku od 24 sata dostaviće i pisano obaveštenje.

Nakon otvaranja slučaja, odlučivanja o stepenu prioriteta reagovanja, preduzetih mera neodložne intervencije ukoliko je to neophodno, rukovodilac nadležne službe CSR zadužuje voditelja/ku slučaja, koji prema određenom stepenu prioriteta, a najduže u roku od pet radnih dana, uz konsultaciju sa supervizorom/kom, počinje i realizuje **početnu procenu stanja i potreba žrtve** nasilja u porodici. U određivanju sadržaja i dinamike rada **obavezno je učešće žrtve** nasilja u porodici.

Prilikom planiranja početne procene mora se *utvrditi* od kojih će se lica prikupljati informacije, koja će lica biti uključena u postupak procene, od kojih će se službi prikupljati podaci značajni za dokumentovanje nasilja u porodici ili preduzimanje određenih mera. Treba utvrditi i *način prikupljanja* podataka, a za svaku pojedinačnu aktivnost treba predvideti *rok* za sprovođenje. *Poseban protokol za postupanje centra za socijalni rad – organa starateljstva* detaljno propisuje ovaj postupak, u skladu sa Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad.²⁰⁹

Zakonom o socijalnoj zaštiti predviđeno je da se u centrima za socijalni rad, saglasno normativima, formira služba za zaštitu odraslih i starih, kao posebna unutrašnja organizaciona jedinica (čl. 24).

Kroz početnu procenu sagledava se porodično funkcionisanje, pri čemu se procenjuje da li u porodici postoji istorija nasilja, zloupotreba supstanci, bolesti, podrška šire porodice. Utvrđuje se da li su članovi porodice radno aktivni, da li porodica ima prihode i na koji način njima raspolaže, da li ima adekvatan stambeni prostor i u čijem je vlasništvu, da li je socijalno integrisana ili izolovana, kakav status ima u zajednici. Utvrđuje se i kojim resursima za podršku raspolaže zajednica, da li su oni dostupni žrtvi nasilja u porodici i da li je žrtva motivisana da ih koristi. U okviru ove početne

²⁰⁹ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, „Sl. glasnik RS“, br. 59/2008 i 37/2010. https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_organizaciji_normativima_i_standardima_rada.html.

procene stanja, u slučaju da je žrtva starija osoba, potrebno je posvetiti dodatnu pažnju okolnostima u kojima žrtva živi, njenoj izloženosti različitim povređujućim ponašanjima i vrstama nasilja, kao i različitim vrstama pomoći i podrške koja joj može biti pružena. Centrima za socijalni rad u ovim slučajevima stoje na raspolaganju i druge usluge socijalne zaštite koje mogu biti dodatna podrška pored zbrinjavanja u slučajevima nasilja.

S rezultatima početne procene mora biti upoznata žrtva nasilja u porodici, tako da ih može razumeti, dok ostala lica, članovi uže i šire porodice, kao i lica ili službe koje su otkrile ili prijavile slučaj, učestvovala u postupku procene, koje vode brigu o licu kojem je potrebna tuđa pomoć i nega, mogu biti upoznata s rezultatima izvršene početne procene samo ukoliko to ne ugrožava bezbednost žrtve nasilja u porodici ili istragu u prekrivičnom i krivičnom postupku.

146

Nalaz i stručno mišljenje u svakom pojedinačnom slučaju sačinjava voditelj slučaja u pisanoj formi kada je potrebno *dostaviti rezultate procene sudu, drugom organu ili ustanovi*, ili kada je potrebno *uputiti* korisnika na korišćenje usluge u drugu ustanovu ili organizaciju.

Centar za socijalni rad može da preduzme mere i usluge iz svoje nadležnosti kada za njihovu primenu nije nužna saradnja s drugim službama. Broj i vrsta mera i usluga koje će biti preduzete zavisi od karakteristika svakog konkretnog slučaja. Centar će pre predlaganja mera informisati žrtvu nasilja o nadležnostima i procedurama centra za socijalni rad, o njenim pravima, a u slučaju da je to potrebno, obezbediće materijalnu pomoć (jednokratnu, uvećanu ili novčanu socijalnu pomoć) i predložiće način praćenja dalje situacije.

Primer:... navodi žena iz fokus grupa

„Za prijavu treba hrabrosti, ali je potrebna i podrška, starija žena treba da budete sigurna da će je sistem podržati i zaštititi. Mi možemo da ih osnažimo da prijave, ali moramo im omogućiti sigurnost mera zaštite“

Žena, 42 godine, Kragujevac

5.1.4. Zdravstvene ustanove

Imajući u vidu značaj medicinske procene za kvalifikaciju krivičnog dela i značaj medicinske dokumentacije za vođenje pravosudnih postupaka, utvrđivanje i dokumentovanje nasilja veoma je *važan postupak* u zdravstvenim ustanovama. Praćenje zdravstvenog stanja starijih osoba smeštenih u ustanovama socijalne zaštite takođe je od izuzetne važnosti i treba ga uzeti u obzir pogotovo prilikom evidentiranja i prijave nasilja nad starim i nemoćnim licima u ustanovama zatvorenog tipa.

Zbog toga, važno je da zdravstveni radnici ovladaju popunjavanjem obrasca za evidentiranje i dokumentovanje nasilja, koji je predložen u *Posebnom protokolu za zdravstvene radnike*.²¹⁰

Praksa pokazuje da starije osobe žrtve nasilja u malom broju prijavljuju nasilje svom izabranom lekaru ili drugim službama primarne zdravstvene zaštite. Nasilje se na ovom nivou detektuje posredno, često iz razgovora ili evidentiranjem drugih povreda ili zdravstvenih smetnji zbog kojih je žrtva došla u zdravstvenu ustanovu. Nasilje nad starijim osobama najčešće se u ovim službama detektuje kroz neobjašnjive znake povreda, kao što su modrice, ožiljci ili otoci, pogotovo ako se javljaju simetrično, na obe strane tela, kao tragovi sputavanja i vezivanja, a znak su i slomljene naočare ili njihov okvir.

²¹⁰ *Posebni protokol za zdravstvene ustanove* – dokumentovanje nasilja i prilog 1: Obrazac za evidentiranje i dokumentovanje nasilja.

U slučajevima kada su povrede teže, kao što su slomljene kosti, nagnječenja i uganuća, rasekotine koje iziskuju intervenciju lekara specijaliste, povrede koje ugrožavanje život osobe, potrebno je da se uz uput i drugu medicinsku dokumentaciju žrtvi obavezno da i popunjen obrazac za dokumentovanje i evidentiranje nasilja.

U tom obrascu potrebno utvrditi i zabeležiti osnovne podatke o razlogu dolaska i detaljne zapise o pretrpljenom zlostavljanju i vezi s postojećim i zdravstvenim problemima koji bi mogli biti rezultat zlostavljanja, podatke o telesnom pregledu, laboratorijske i ostale dijagnostičke procedure i beleške o proceni, upućivanju i praćenju. Svi ti medicinski dokumenti u kojima su telesne povrede i zdravstveno stanje usled pretrpljenog nasilja registrovani na odgovarajući način mogu biti upotrebljeni u daljem sudskomedicinskom veštačenju.

148

Starije osobe češće su izložene višestrukim hroničnim oboljenjima i potrebna im je stalna medicinska ili druga pomoć i nega, što ih istovremeno čini višestruko ranjivijim. Naročito je važno imati u vidu da je kod starijih osoba koje su slabe i kojima su potrebne medicinske usluge ili druge usluge nege u slučaju nasilja rizik od fatalnog ishoda veći.

Na ovo utiče i činjenica da sve starije žene nemaju jednak pristup zdravstvenim ustanovama i službama koje su im u datom momentu potrebne. Mnogim starijim ženama medicinske usluge su nedostupne zbog geografske udaljenosti, nemaju sopstveni prevoz a ne mogu da koriste javni prevoz iz brojnih ličnih razloga (invaliditet ili drugi lični razlozi). Ti izazovi u dostupnosti zdravstvenih usluga umnožavaju se kad je starija žena žrtva različitih oblika fizičkog nasilja, naročito seksualnog nasilja, pa su one u većem riziku od fatalnog ishoda kao posledice pretrpljenog nasilja.

Medicinsko zbrinjavanje u slučajevima nasilja ne razlikuje se od pružanja pomoći u bilo kojoj drugoj prilici, ali postupanje zdravstvenih radnika i odnos prema žrtvi treba da budu prilagođeni kontekstu, kako bi se izbegla sekundarna viktimizacija.

Primer:... navodi žena iz fokus grupa

„Mislim da ponekad mi i ne verujemo starijim ženama kada ih nešto boli, često mislimo preteruje. Mi nismo verovali baki kada je imala problema sa žučnom kesom, a nisu ni lekari, postali smo neosetljivi.“

Žena, 25 godina, Palilula (Beograd)

„To ponašanje, što si došla, šta hoćeš? Ti nisi zaumirala inače bi te primio“

Žena, 71 godina, selo Staničenje (Pirot)

5.2. Multisektorska saradnja u sprečavanju nasilja

Saradnja između državnih organa i institucija, koji učestvuju ili mogu učestvovati u bilo kom segmentu zaštite ili podrške licima koja su izložena ili su bila izložena nasilju u porodici, predstavlja jedan od ključnih preduslova za efikasnu borbu protiv nasilja u porodici.

Obavezu uspostavljanja saradnje u ovoj oblasti, kako smo već prethodno naveli, Republika Srbija preuzela je ratifikacijom Istambulske konvencije iz 2005. godine, odnosno donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici („Sl. glasnik RS – međunarodni ugovori“, br. 19/2009), kojom je predviđeno da sve mere za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja nad ženama treba da se primenjuju kroz delotvornu saradnju svih nadležnih službi, institucija i organizacija, kao što su: državni organi, nacionalne, regionalne i lokalne skupštine i uprave, državne institucije za zaštitu ljudskih prava i organizacije civilnog društva (čl. 7).

Radi uspostavljanja bolje i koordinisane saradnje između institucija, republički javni tužilac je izdao obavezno Uputstvo, broj O.2/15, od 20. 5.

2015. godine, kojim je naloženo da se na nivou svih osnovnih i viših javnih tužilaštava odredi po jedan nosilac javnotužilačke funkcije koji će, kao kontakt osoba, biti zadužen za rad, praćenje i saradnju s drugim nadležnim institucijama i organima u vezi s krivičnim delima protiv polne slobode i krivičnim delima protiv braka i porodice, u koja dakle spada i nasilje u porodici.

Međutim, tek je donošenjem ZSNP po prvi put propisan način saradnje institucija u slučajevima nasilja u porodici, čime je Republika Srbija uspostavila nacionalni model saradnje koji se primenjuje na celom području države bez obzira na to gde se nasilje u porodici dogodilo, odnosno gde postoji rizik da se ono dogodi.

Potrebe žrtve su u fokusu svih intervencija, ali je važno imati u vidu i uzeti u obzir i potrebe *dece i drugih posebno osetljivih članova porodice*, koji su svedočili nasilju prema ženi ili su i sami (ranije ili aktuelno) bili direktne žrtve nasilja u porodici.

ZSNP je predvideo da se saradnja između nadležnih državnih organa i institucija odvija putem **lica određenih za vezu i putem rada grupe za koordinaciju i saradnju**, kao i da je saradnja obavezna ne samo u pogledu primene ZSNP, nego i u krivičnim postupcima za sva krivična dela iz čl. 4 ZSNP, odnosno za ona koja su posledica nasilja u porodici, bez obzira na pravnu kvalifikaciju.

Kada je reč o saradnji putem **lica određenih za vezu**, odredbom čl. 24 ZSNP predviđeno je da se lica za vezu moraju imenovati u svakoj policijskoj upravi, osnovnom i višem javnom tužilaštvu, osnovnom i višem sudu, kao i centru za socijalni rad, i to iz reda nadležnih policijskih službenika, sudija i zamenika javnih tužilaca koji su završili specijalizovanu obuku, te naposljetku zaposlenih u centru za socijalni rad.

U pogledu načina razmenjivanja obaveštenja i podataka između lica određenih za vezu, zakonom je predviđeno da će ministri nadležni za

unutrašnje poslove, za poslove pravosuđa i za poslove porodične zaštite sporazumno doneti dokument kojim će se ovo pitanje bliže urediti, ali i pored proteka roka od tri meseca od dana stupanja na snagu ZSNP, koliko je zakon predvideo za donošenje svih podzakonskih akata, ovaj sporazum još uvek nije usvojen.

U praksi je primetno da se lica za vezu imenuju među onim licima koja su istovremeno određena da budu i članovi grupe za koordinaciju i saradnju, što predstavlja dobro rešenje imajući u vidu da se na taj način obezbeđuje potpuna informisanost ovih lica o svim relevantnim činjenicama i olakšava međusobna razmena podataka.

Pored lica određenih za vezu, Zakon o sprečavanju nasilja u porodici predvideo je još jedan veoma važan oblik saradnje državnih organa i institucija kroz njihovo učešće u radu **grupa za koordinaciju i saradnju, kao lokalnih multisektorskih tela**, koja imaju zadatak da se bave svakim pojedinačnim slučajem nasilja u porodici i da na sastancima utvrđuju plan svojih aktivnosti u cilju pružanja zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici.

Grupu za koordinaciju i saradnju čine predstavnici osnovnih javnih tužilaštava, policijskih uprava i centara za socijalni rad, sa područja za koje se grupa obrazuje.

Naime, Zakonom je predviđeno da se na području svakog osnovnog javnog tužilaštva u Republici Srbiji obrazuje grupa za koordinaciju i saradnju koja ima sledeće nadležnosti: 1) da razmatra svaki slučaj nasilja u porodici koji nije okončan pravosnažnom sudskom odlukom u građanskom ili krivičnom postupku; 2) da razmatra slučajeve kada treba da se pruži zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela iz ovog zakona; 3) da izrađuje individualni plan zaštite i podrške žrtvi i 4) da predlaže nadležnom javnom tužilaštvu mere za okončanje sudskih postupaka.

Nakon podnošenja krivične ili druge prijave ili izveštaja nadležnom javnom tužiocu, u kojima se ukazuje na postojanje sumnje na nasilje u porodici,

152 grupa za koordinaciju i saradnju ima obavezu da se stara da prijavljeni slučaj u što kraćem roku rasvetli, te da utvrdi da li u konkretnom slučaju ima elemenata porodičnog nasilja, kao i prema kojim sve članovima porodice i u kojim oblicima se nasilje ispoljava i u kojoj meri postoji rizik od ponavljanja ili eskalacije nasilja, pa samim tim i rizik po život i telo članova porodice koji su žrtve porodičnog nasilja, zatim da se utvrdi koji bi bili najdelotvorniji mehanizmi zaštite članova porodice koji su pod rizikom od nasilja u porodici, te da se prikupe svi potrebni dokazi za pokretanje odgovarajućih postupaka pred sudom, kao što su krivični postupak, prekršajni postupak, građanski postupci za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici, za lišenje roditeljskog prava, za lišenje poslovne sposobnosti i dr. Takođe i da tokom trajanja pokrenutih postupaka prati njihovo odvijanje, razmenjuje informacije i podatke koji su od značaja za uspešno okončanje ovih postupaka, kao i da planom zaštite i podrške utvrđuje mere i radnje koji se imaju preduzimati u cilju pružanja zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici, odnosno žrtvama krivičnih dela navedenih u čl. 4 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

Zakonom je određeno da grupa za koordinaciju i saradnju ima obavezu da održava sastanke najmanje jednom u 15 dana, što znači da to može činiti i u kraćim vremenskim razmacima.

Odredbama čl. 25 st. 2 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici određena je funkcionalna nadležnost grupe za koordinaciju i saradnju, dok bi se mesna nadležnost određivala prema prebivalištu žrtve, imajući u vidu da je jedna od funkcionalnih nadležnosti grupe da razmatra slučajeve kada treba da se pruži zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici, kao i žrtvama drugih krivičnih dela određenih zakonom.

Nadležnost grupe za koordinaciju i saradnju takođe se određuje prema mestu prebivališta ili mestu boravišta žrtve, rukovodeći se najboljom i najefikasnijom zaštitom žrtve, pri čemu je od presudnog značaja to gde

će se žrtva nalaziti nakon prijave nasilja, odnosno da li će i koliko dugo biti u mestu trenutnog boravišta ili će se odmah, odnosno u kratkom roku vratiti u mesto svog prebivališta, na osnovu čega će se proceniti da li je celishodnije da zaštitu žrtve planira grupa prema mestu prebivališta ili grupa prema mestu boravišta žrtve.

Naime, cilj zakona je da se zaštita žrtvi pruži tamo gde se ona nalazi, odnosno gde živi ili dugotrajnije boravi, dakle tamo gde postoje rizici za njenu bezbednost i gde joj se može pružati podrška, pa će se prema tome u svakom konkretnom slučaju i opredeliti koja će grupa za koordinaciju i saradnju razmatrati taj slučaj i planirati zaštitu i podršku žrtvi nasilja u porodici. Po pravilu, to će prvenstveno biti grupa prema mestu prebivališta žrtve, a izuzetno prema mestu boravišta, ukoliko žrtva nema prijavljeno prebivalište, ili je ono nepoznato, ili ukoliko je to, zbog dugotrajnijeg boravka van mesta prebivališta, povoljnije za nju i sl.

U cilju što efikasnijeg planiranja i sprovođenja zaštite i podrške žrtvama svih oblika nasilja u porodici, odredbama člana 25 stav 4 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici predviđena je mogućnost da sastancima grupe za koordinaciju i saradnju, po potrebi, prisustvuju i predstavnici ustanova iz sistema obrazovanja i vaspitanja, zdravstvenih ustanova i Nacionalne službe za zapošljavanje, kao i predstavnici drugih pravnih lica i udruženja te pojedinci koji sprovode mere zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela iz ovog zakona.

Naime, do momenta kada se nasilje prijavi ili kada se otkrije, često prođe i po više godina tokom kojih je žrtva sistematski trpela razne oblike nasilja, koje je za posledicu imalo narušavanje psihičkog i fizičkog zdravlja, gubitak identiteta, samopoštovanja, hrabrosti, gubitak volje i vere u mogućnost promene kod žrtve porodičnog nasilja, zatim osećaj sopstvene krivice za stanje u kojem se nalazi, strah od nepoverljivosti i nerazumevanja od strane institucija i drugih ljudi, naročito ako je žrtva već prolazila kroz loša iskustva

s nadležnim institucijama prilikom ranijeg prijavljivanja nasilja u porodici, jer nije nailazila na razumevanje niti adekvatnu reakciju i pomoć institucija ili na podršku porodice i prijatelja kojima se obraćala.

Što je žrtva duže živela u okruženju porodičnog nasilja i bila mu izložena, sve joj je teže da iz tog okruženja izađe, naročito ukoliko je i ekonomski zavisna od nasilnika, odnosno ukoliko je nezaposlena ili nema dovoljno sredstava da svojim radom izdržava sebe i decu, ili ako je posredi starija osoba i izdržavano lice.

Iz navedenih razloga, često nije samo dovoljno da se nasilje prijavi ili otkrije pa da možemo reći da je nasilje zaustavljeno i da žrtva može bez problema da nastavi svoj život, jer za žrtvu tada nastaju drugi problemi i prepreke koje najčešće nije u stanju da samostalno prevaziđe, već joj je potrebna odgovarajuća pomoć i podrška, i to ne samo u postupku ostvarivanja sudske zaštite, nego prvenstveno u pravcu osnaživanja njene ličnosti, pružanja psihološke podrške, osposobljavanja za potpuno novi početak života bez nasilja, stvaranja uslova za materijalnu egzistenciju i brigu o sebi.

Iz navedenih razloga, prilikom razmatranja svakog konkretnog slučaja nasilja u porodici za koji je grupa utvrdila potrebu uključivanja i nekog drugog nadležnog organa ili ustanove, sastanku grupe za koordinaciju i saradnju, pored predstavnika javnog tužilaštva, policije i centra za socijalni rad, mogu prisustvovati predstavnici jednog ili više nadležnih organa i ustanova određenih članom 7 stav 1, 2 i 3 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, kao što su sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, Nacionalna služba za zapošljavanje, ustanova u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja, vaspitanja i zdravstva, kao i sva druga pravna lica, udruženja, odnosno nevladine organizacije i pojedinci koji mogu pružiti odgovarajuću podršku žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela određenih članom 4 ovog zakona, dakle svi oni što predstavljaju lokalne resurse za pomoć i podršku žrtvama nasilja u porodici.

Prema odredbama čl. 25 st. 5 ZSNP, svaka grupa za koordinaciju i saradnju u obavezi je da donese poslovnik o radu kojim će bliže urediti svoj način rada i odlučivanja, a rok za donošenje poslovnika bio je 30 dana od dana obrazovanja grupe.

Rad na sastanima grupe za koordinaciju i saradnju može se odvijati kako u punom sastavu, sa predstavnicima svih institucija koje deluju na području nadležnosti osnovnog javnog tužilaštva, tako i u užem sastavu, sa predstavnicima samo onih institucija koje deluju na području jedne opštine na kojoj se prostire mesna nadležnost osnovnog javnog tužilaštva koje je rukovodilac grupe. To znači da bi se u periodu od 15 dana održalo više sastanaka grupe, za područje svake pojedine opštine.

Državni organi i institucije nadležne za postupanje u slučajevima nasilja dužni su da u prvom kontaktu sa žrtvom nasilja u porodici ili žrtvom drugog povezanog krivičnog dela žrtvi daju potpuna obaveštenja o organima, pravnim licima i udruženjima koji joj pružaju zaštitu i podršku, na način i na jeziku koji žrtva nasilja razume. Žrtve krivičnih dela nasilja u porodici imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć u skladu sa Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći.²¹¹

Individualni plan zaštite i podrške najznačajniji je rezultat rada institucija u okviru saradnje u grupi za koordinaciju i saradnju kojim se planiraju mere i usluge koje će biti sprovedene s ciljem osiguravanja bezbednosti žrtve, zaustavljanja nasilja, sprečavanja da se ono ponovi i zaštite prava žrtve, kao i da omoguće da se žrtvi pruži psihosocijalna i druga podrška radi njenog oporavka, osnaživanja i osamostaljivanja. Mere mogu biti: mere zaštite i mere podrške. Na taj način institucije preuzimaju odgovornost za zaustavljanje nasilja, zaštitu i podršku, dok se žrtvi vraća osećaj dostojanstva i poverenja u institucije (pogotovo u slučajevima dugogodišnjeg nasilja, nasilja prema deci, seksualnog nasilja i dr.).

²¹¹ <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-besplatnoj-pravnoj-pomoci.html>

Takođe je propisano da se individualnim planom određuju izvršioci konkretnih mera i rokovi za njihovo preduzimanje, kao i plan praćenja i procene delotvornosti planiranih i preduzetih mera. Iako nije izričito navedeno, nakon procene da li su planirane mere delotvorne, postoji mogućnost da se u takvim slučajevima plan dopunjuje novim merama i rokovima, sve dok postoji rizik od nasilja.

Individualni plan izrađuje se za svaku žrtvu, ne za slučaj. Zbog toga je potrebno da grupa na početku rada na slučaju odredi ko su sve žrtve i ko je učinilac te da nakon toga pristupi definisanju mera. Individualni plan se izrađuje u pismenom obliku i sadrži opšte informacije i informacije o merama, način sprovođenja i podatke o članovima grupe:

1. Opšte informacije – koja grupa za koordinaciju i saradnju ga sačinjava, za koji slučaj, odnosno koje krivično delo je u pitanju, datum izrade plana, ko su žrtva i počinioc, lični podaci i informacije o odnosu između žrtve i počinioca;
2. Informacije o merama – vrsta mere, odgovorna institucija i rok za sprovođenje mere;
3. Način praćenja sprovođenja plana i datum revizije, odnosno na kom sastanku ili u kom roku će se izvršiti evaluacija sprovedenih mera;
4. Imena, funkcije i potpisi članova/ica grupe.

Mere podrške (usluge koje su na raspolaganju i koje mogu biti planirane kao mere podrške) mogu biti opšte i specijalizovane.

U opšte spadaju: stanovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita, opšte usluge socijalne zaštite (npr. novčana socijalna pomoć), besplatna pravna pomoć, obrazovanje.

U specijalizovane spadaju one koje su prilagođene žrtvama/osobama koje su preživele nasilje (koje na integralni način zadovoljavaju više opštih i specifičnih potreba korisnika te omogućavaju njihovo adekvatno

zbrinjavanje, terapiju/rehabilitaciju, osnaživanje i socijalno uključivanje): psihološka podrška, pravno savetovanje i zastupanje, savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, usluge SOS telefona, aktivacija i druge savetodavne i edukativne usluge i aktivnost, Sigurna kuća, specijalizovana podrška za marginalizovane grupe (Romkinje, žene sa invaliditetom, starije žene itd.).

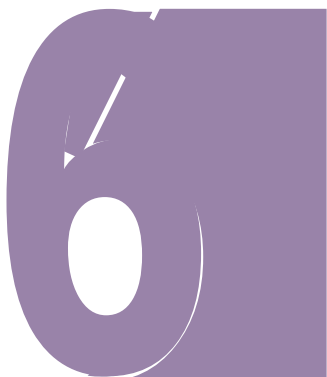
Imajući u vidu da je **zaštita podataka o ličnosti** uređena Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti,²¹² kojim se uređuju uslovi za prikupljanje i obradu podataka o ličnosti, prava lica i zaštita prava lica čiji se podaci prikupljaju i obrađuju, ograničenja zaštite podataka o ličnosti, postupak pred nadležnim organom za zaštitu podataka o ličnosti, obezbeđenje podataka, evidencija – dobro je da je i Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici kao posebnim zakonom ponovljena obaveza zaštite podataka o ličnosti, ali i naglašeno kako se prikupljaju podaci.

Praksa je pokazala da organi često imaju nedoumice u vezi sa primenom Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, te je važno, kako je i navedeno, to da za prikupljanje podataka sadržanih u evidenciji nije potreban pristanak lica na koje se podaci odnose. Takođe, podaci koje organi prikupe mogu da se razmenjuju s drugim organima i institucijama u cilju sprečavanja nasilja u porodici.

Svrha prikupljanja i obrade podataka jeste efikasna primena Zakona, ali i praćenje pojave, te je važno imati tačne podatke kako bi se u budućnosti kreirale mere i politike za unapređenje rada i postupanja službi te mere prevencije i sprečavanja svih slučajeva nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja, pogotovo u slučajevima nasilja nad starijim licima u porodičnom kontekstu

²¹² <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-zastiti-podataka-o-licnosti.html>

Preporuke za prevenciju nasilja nad starijim ženama

Prikupljanje podataka

- Svi podaci koje prikupljaju i obrađuju nacionalne institucije koje se bave nasiljem u porodici i nasiljem nad starijim osobama treba da budu razvrstane po godinama u kategorijama od po pet godina, kao i po polu, sa posebnom pažnjom posvećenom ženama starijim od 65 godina.
- Aktivnosti prikupljanja i obrade podataka Republičkog zavoda za statistiku Srbije o prevalenciji rodno zasnovanog nasilja treba posebno da beleže podatke vezane za godine, uključujući one za žene starije od 65 godina.
- Ovi podaci takođe treba da zabeleže sve vrste nasilja uključujući i specifične forme usmerene prema starijim ženama kao što su zanemarivanje, finansijsko nasilje...

Regulativa

- Postojeći propisi relevantni za nasilje u porodici, uključujući Krivični zakonik, Porodični zakon, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, trebalo bi da prepoznaju starije osobe i starije žene kao grupe pod povećanim rizikom. Nasilni i zlostavljajući oblici nasilja prema starijim osobama / starijim ženama treba da budu uzeti kao otežavajuća okolnost prilikom izricanja kazni za ova dela.

U okviru kaznene politike razmotriti mere kojima se za dela nasilja prema starijim osobama / starijim ženama ne mogu izricati uslovne ili minimalne kazne zaprećene za počinjena dela.

- Kada se diskutuje o javnim politikama vezanim za finansije, energetiku, prirodne resurse, klimatske promene, urbanizaciju, sukobe, prirodne katastrofe, zdravlje, ishranu i zapošljavanje, važno je da se prepozna da su to sve resursi potrebni starijim ženama isto onoliko koliko i mlađim ženama i muškarcima.
- Javne politike treba da reflektuju i položaj starijih osoba / starijih žena tokom vanrednih situacija i da omoguće adekvatan odgovor na njihove potrebe u slučaju katastrofa, kriza i vanrednih situacija.

Implementacija

- Povećati finansiranje usluga koje se pružaju starijim ženama koje trpe nasilje;
- Obezbediti finansijsku podršku starijim ženama koje trpe ili su preživele nasilje;
- Kreirati mehanizme koji olakšavaju pristup besplatnoj pravnoj pomoći starijim ženama;
- Postojeći protokoli u institucijama i ustanovama treba da kreiraju procedure i posebna uputstva kojima će se unaprediti osetljivost profesionalaca u institucijama na zlostavljanje starijih žena i kreirati jasni postupci kako da se ono spreči/ prevenira kroz multisektorski pristup;
- Institucije koje imaju obavezu postupanja u slučajevima nasilja treba da unaprede svoj pristup vođenju evidencije o slučajevima, kako bi se obezbedilo beleženje posebnih podataka vezanih za nasilje u porodici prema starijim ženama;
- Institucije zdravstvene i socijalne zaštite treba da usvoje interne procedure koje će olakšati prijavljivanje slučajeva gde se sumnja

na nasilje usmereno prema starijim korisnicima domova i drugih rezidencijalnih institucija, kako bi se predupredilo nasilje i zlostavljanje;

- Institucije zdravstvene i socijalne zaštite koje pružaju rezidencijalnu negu treba da organizuju davanje psihosocijalne podrške starijim ženama koje su preživele nasilje;
- Treba omogućiti starijim ženama lakši pristup SOS telefonima kako bi mogle lako, brzo, 24/7, bez nadoknade, dobiti informacije, podršku i pomoć od postojećih službi zaštite;
- Država treba da investira u finansiranje i podršku preventivnih usluga koje će umanjiti rizik od zlostavljanja starijih žena i nasilja u porodici koje čine neformalni i formalni negovatelji, a što bi obuhvatilo obuku negovatelja, psihosocijalnu podršku i savetovanje, usluge predaha itd;
- Sa počiniocima nasilja, posebno onim među neformalnim negovateljima, treba raditi sistematski, kako bi se prepoznali i umanjili efekti postojećih stanja (poput sindroma sagorevanja) a koja uvećavaju rizik od nasilja. Takođe je potrebno raditi s počiniocima nasilja sa istorijom zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci u cilju smanjivanja rizika od nasilja.

Edukacija

- Obuka koja omogućava prepoznavanje znakova koji ukazuju na zlostavljanje, zanemarivanje i nasilje nad starijim ženama treba da bude deo nastavnog programa na fakultetima koji pripremaju kadrove za rad u institucijama i službama koje se bave prevencijom i umanjnjem posledica zlostavljanja (uključujući institucije zdravstvene i socijalne zaštite, ali i javnog tužioca, policiju i sudsko osoblje);
- Profesionalci koji rade u institucijama i službama koje se bave prevencijom i umanjnjem posledica zlostavljanja (uključujući

institucije zdravstvene i socijalne zaštite, ali i javnog tužioca, policiju i sudsko osoblje) treba da imaju kontinuiranu obuku koja se tiče prevencije nasilja nad starijim ženama (prepoznavanje znakova, postupanje, novi zakoni, protokoli, strategije...);

- Obuke o nasilju nad starijim ženama treba da imaju modele usmene na starije žene u različitim vulnerabilnim grupama (siromašne, funkcionalno zavisne ili dementne, Romkinje, kao i one koje žive u domaćinstvu sa alkoholičarem, zavisnicima od droge ili drugim rizičnim podgrupama) u smislu ranog otkrivanja znakova koji mogu ukazivati na nasilje koje trpe;
- Na lokalnom nivou potrebno je redovno organizovati zajedničke edukacije i informativne sesije za profesionalce koji se u svom radu susreću s nasiljem – profesionalci iz oblasti zdravstva, socijalne zaštite, pripadnici policije, sudova i tužilaštva, predstavnici licenciranih nevladinih organizacija – da bi se ne samo informisali o radu jedni drugih i dužnostima svake službe, već i da unutar ovih sesija mogu da diskutuju o zajedničkom pristupu u slučajevima nasilja, razmenjuju iskustva i kreiraju adekvatan „safeguarding“ pristup u lokalnoj zajednici;
- Kontinuirana edukacija starijih žena da prepoznaju nasilje nad starijima i da znaju kako se prijavljuje i na koji način sistem štiti starije žene od nasilja.

Promena socijalnih normi kroz zagovaranje

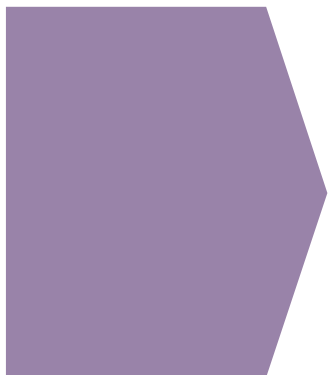
- Potrebno je promovisati pozitivnu sliku o doprinosima starijih žena porodici, zajednici i društvu (MIPAA, 2003) 213
- Neophodno je planirati dugoročan, kontinuirani rad na borbi protiv stereotipa o starijim ženama. Ejdzizam je raširena forma predrasuda i

²¹³ UN, Second World Assembly on Ageing, madrid, Spain, 8-12 April 2002, *Political Declaration and Madrid International Plan on Ageing*, dostupno na: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-en.pdf>

diskriminacije i on pogađa populaciju na mnogo nivoa – od toga da utiče na fizičko i mentalno zdravlje starijih do toga da ima uticaj na kreiranje javnih politika – tako što, pored ostalog, ignoriše heterogenu prirodu starije populacije i slep je za njihove različite potrebe, interesovanja i kapacitete;

- Mediji amplifikuju ove stereotipe pa je neophodno raditi s njima kako bi sami prepoznali da se protekcionistički diskurs u kome se o starijima govori kao o grupi koja se mora zaštititi i sačuvati po svaku cenu završava u paternalizmu i utiče na delatnu moć starijih žena, na kraju ih sprečavajući da sami donose odluke. Društveno odgovorni mediji veoma su značajni za podizanje svesti opšte populacije i oni treba da promovišu uzajamno poštovanje među svim generacijama. U skladu s tim je i preporuka da se više aktivnosti usredsredi na mlađu populaciju kako bi se razvilo i promovisalo društvo bazirano na poštovanju, razumevanju i jednakim pravima i mogućnostima;
- Treba investirati u preventivne mere tokom životnog ciklusa jer je nasilje nad starijim ženama često deo kontinuuma nasilja koje one trpe čitavog života;
- Promovisati i podsticati međugeneracijsku solidarnosti u porodičnim odnosima u oba pravca – kao pomoć i razumevanje specifičnih potreba i starijih i mladih;
- Svaka država u okviru sprovođenja strategija za doseganje Ciljeva održivog razvoja treba da prepozna starije žene kao jednu od društvenih grupa koje treba da budu obuhvaćene pristupom „Niko ne sme da bude izostavljen“;
- Promovisati usvajanje Nove konvencije Ujedinjenih nacija o pravima starijih žena na globalnom nivou kako bi se obezbedilo da prava starijih budu prepoznata i poduprta u svakom kontekstu, što će doprineti da sistem i društvo prepoznaju rizik od nasilja nad starijim ženama, kao i načine da se ovaj rizik umanja a starije žene budu bolje zaštićene od nasilja i spremnije da ga prijave kada se dogodi.

PRILOZI

Studija slučaja korišćena u fokus grupama

Gospođa MM (83) je dobrostojeća Beograđanka, potomak nekada poznate porodice. Od smrti supruga pre tri godine, živela je samostalno u stanu u centru grada. Brinula se o sebi, kuvala, čitala, primala goste i odlazila u duge šetnje po Kalemegdanu. Gospođa MM ima sina (49), koji živi sam u drugom kraju grada, nema naročito obrazovanje (za razliku od majke, koja je sudija u penziji), kao ni stalan posao. Majka je redovno pomagala sinu, dajući mu novac od penzije ili od izdavanja stana.

Pre godinu dana Gospođa MM je doživela težak šlog, i više od 7 meseci je provela u bolnici – prvo na odeljenju intenzivne nege, a potom na rehabilitaciji. Sin je u početku bio vrlo brižan, naročito u danima kada se činilo da se njen život bliži kraju. Ali kako se majka oporavljala, na iznenađenje lekara – gotovo u potpunosti, sin je polako menjao raspoloženje, što je postajalo jasno i njenim rođacima i prijateljima koji su je obilazili.

Kada se boravak u bolnici bližio kraju, sin je insistirao da se majka ne vraća u svoj stan i uspeo je da je nagovori, i pored njenog dugog protivljenja, da ode u dom. Ipak, to nije bio dom u blizini opštine na kojoj je živela, na koji je pristala tokom dugog ubeđivanja – već dom na obodu grada, daleko od svih njenih poznanika i rođaka. Majka je provela dva meseca u vrlo skućenoj sobi, razočarana i prevarena, ne nalazeći sagovornika među

drugim korisnicima koji su mahom bili nepokretni i u teškom opštem stanju. Sin je zabranio poznanicima i rođacima da joj dolaze u posetu, pod izgovorom da je „važno da se navikne na novu sredinu, a oni će je ometati u tome!“.

Majka je, ipak, izmolila sina da je izvede iz doma, uz pomoć rođake koja je nije ostavila na cedilu – ali je morala da pristane na njegove uslove. Premestio ju je u mali stan u predgrađu, donevši joj najnužnije stvari – a njen veliki salonski stan je izdao. Novac od izdavanja je zadržavao pod izgovorom da „ima dodatne troškove oko njene nege i lečenja“. Pri tome, majka je ponovo živela sama, plaćajući od svoje penzije svakodnevnu ispomoć u kući. Nekoliko puta je presretao i verbalno napadao ženu koju je majka angažovala, govoreći joj da neće uspeti u nameri da nagovori njegovu majku „da joj sve prepíše“. Slične ispade je imao i prema rođacima koji su joj dolazili u posetu.

166

Sin je sve ređe dolazio, samo ukoliko bi ga majka zamolila za neku konkretnu uslugu, a to je najčešće bio prevoz na kontrolu kod doktora. Ni jednom nije doneo hranu niti bilo šta drugo što bi majci bilo potrebno. Zabranio joj je da ga poziva u slučaju da joj nije dobro, uz reči: „To me ne interesuje... jednom sam dao sve od sebe, a ti si opet bila tvrdoglava, i teraš po svome! Još ćeš ti mene da sahraniš!!“ Ukoliko bi se majka požalila, odgovarao bi joj: „Bila si u domu u kome si imala i negovateljice i doktore – pa nisi bila zadovoljna. Ne obraćaj mi se više – ovo si sama izabrala!“ Jednom prilikom je saznao da se požalila rođaci na njegovo ponašanje, pa je upao u stan vičući, šutirajući i lomeći po majčinom stanu sve na šta je nailazio.

Gospođa MM i dalje živi sama, ima sve manje poseta, i komšinica koja joj je sada najbliža primećuje da je sve tužnija i zatvorenija u sebe. Jednom prilikom joj je rekla: „Da mi sin dođe raspoložen i donese jednu bombonu – ja bih bila srećna. Ovako... znam da samo čeka da umrem!“

Vodič za intervju

Ciljne grupe – zaposleni/volonteri (centri za socijalni rad/Crveni krst Srbije)

- Socijalni radnici
- lekari, psiholozi, pravnici

Socijalni podaci

Profesija	
Polje rada u Crvenom krstu / instituciji socijalne zaštite	• Socijalni radnici • Lekari, psiholozi, pravnici
Pozicija u Crvenim krstu / instituciji socijalne zaštite	• Zaposleni • Volonter
Prosečan nedeljni broj sati rada u Crvenom krstu / instituciji socijalne zaštite	
Koliko godina radite za Crveni krst / instituciju socijalne zaštite?	
Koliko godina imate?	
Pol	• Ženski • Muški

Uputstvo za ispitivača

Instrukcije

Prvo, uvek počnite opštim, otvorenim pitanjem. Detaljna pitanja postavite samo ako pojedini aspekti nisu dovoljno razjašnjeni odgovorom na otvoreno pitanje.

Ulazak u temu

Vi trenutno radite kao

Da li ste od početka radili na toj poziciji? Ako ne, recite mi u kojim ste oblastima radili ranije.

Molim vas da mi kažete nešto o svom radu/volontiranju u Crvenom krstu / instituciji socijalne zaštite. Kako izgleda jedan vaš običan radni dan?

Susretanje sa nasiljem i percepcija nasilja

Radeći za Crveni krst / instituciju socijalne zaštite, jeste li se susreli s korisnicima koji su bili izloženi zlostavljanju ili ste makar pomislili da im se to moglo dogoditi?

- Ako jeste, koliko se puta godišnje ovo dogodi?

- Koje oblike nasilja su ove osobe iskusile i ko je bio počinitelj?

- Koje su grupe osoba uglavnom pogođene ovim? (npr. žene, starije osobe ili starije žene, osobe sa invaliditetom) [Ako u odgovoru nisu pomenute starije žene, pitajte za njih direktno]

- Kako ste saznali za ovo? (npr. od samog korisnika ili od nekog drugog)

- Koji su pokazatelji sugerisali vam ili nekom drugom da se zlostavljanje desilo ili da se dešava? **(npr. vidljive povrede, emocionalno stanje ili ponašanje korisnika, stanje korisnikovog stana)**

- Možete li da opišete konkretan slučaj gde ste vi lično bili suočeni sa zlostavljanjem starije žene? (Kako ste se ponašali?)

[Ako ispitanik nema direktnog iskustva sa zlostavljanjem starijih, može opisati drugi sličan slučaj]

Potencijalna detaljna pitanja.

- Da li ste o ovome razgovarali sa osobom izloženom zlostavljanju?

- Koga ste obavestili? (npr. svoje nadređene, centar za socijalni rad, doktora ili zdravstveni centar, rođake...)

- Šta je ovde bilo teško ili problematično? (na individualnom ili strukturnom nivou (Crveni krst / institucija socijalne zaštite ili nešto u vezi s korisnikom)

- Kakvu vrstu podrške ste dobili i od koga?

- Kakva vrsta podrške vam je bila potrebna?

- Kako se ovaj slučaj završio? Da li ste bili obavješteni o daljim koracima i ishodu?

- Molim vas da sada razgovaramo o sumnji na zlostavljanje. Osobe koje su zlostavljane vrlo retko govore o svojim iskustvima. Da li ste ikada pomislili da je vaš korisnik ili korisnica izložena nasilju? Kako ste reagovali?

- Da li ste o ovome razgovarali sa korisnikom?

- Koga ste informisali o ovoj sumnji? (npr. svoje nadređene, centar za socijalni rad, doktora ili zdravstveni centar, rođake...)

- Šta je ovde bilo teško ili problematično? (na individualnom ili strukturnom nivou (Crveni krst / institucija socijalne zaštite), ili nešto u vezi s korisnikom)

- Kakvu vrstu podrške ste dobili i od koga?

- Kakva vrsta podrške vam je bila potrebna?

[Ako ispitanik nije imao ovakvog iskustva do sada: Koje biste korake preduzeli ukoliko pomislite da vam je korisnik izložen zlostavljanju?]

Samo ako ispitanik ne može da se seti nijednog slučaja zlostavljanja korisnika ili slučaja gde je pomislio da se to dešava, **postavite hipotetičko pitanje**: Šta biste radili u slučaju očiglednog zlostavljanja?

- Da li biste o tome razgovarali s korisnikom?

- Da li biste o ovome nekoga obavestili? Ako da, koga i pod kojim okolnostima?

- Gde i od koga biste potražili pomoć?

- Koje teškoće biste očekivali?

Kako biste se lično osećali suočeni sa zlostavljanjem (starije žene)? (Kako se zaštititi od tereta koji nose ovakva iskustva?)

Da li je „nasilje“ tema o kojoj se priča u vašem timu/odeljenju? U kojoj formi i u kojim prilikama se o nasilju govori (na primer: samo nakon što se desi neki slučaj zlostavljanja; kao redovna tema na sastancima tima; tokom treninga; tokom stručnog osposobljavanja)?

Koju vrstu dodatne podrške i materijala za zaposlene i volontere nudi Crveni krst / institucija socijalne zaštite, vaše odeljenje, kako bi bili pripremljeni za slučaj da se susretnu sa zlostavljanjem ili na njega posumnjaju?

173

[Naredna pitanja postavite tek nakon što ste dobili odgovor na otvoreno pitanje]

- Postoje li uputstvo ili instrukcije kako da postupate u ovakvom slučaju? (Ako je odgovor „da“: Jeste li po njima postupili? Jesu li bile od koristi?)

- Da li znate za neke konkretne obuke koje mogu da pomognu u ovakvim situacijama? (Ako je odgovor „da“: Jeste li pohađali takvu obuku? Da li je bila od koristi?)

- Da li znate za neki konkretan materijal, poput brošura, namenjen ovakvim situacijama? Da li je takav materijal vama distribuiran? (Ako je odgovor „da“: Da li ste koristili ovakav materijal? Je li bio od koristi?)

- Ako je ovo pitanje u skladu s dosadašnjim odgovorima: Pomenuli ste koja vrsta podrške vam je potrebna u slučajevima zlostavljanja. Imate li još neke dodatne potrebe?

- Već smo mnogo pričali o zlostavljanju. Ako vas sada zamolimo da sebi date ocenu kao u školi, a za sopstveno znanje o temi zlostavljanja, u smislu mogućnosti da se na njega reaguje, kome se obratiti, kako i gde naći pomoć, koja bi to ocena bila? Zašto baš ta? (U kojim tematskim oblastima imate zadovoljavajuće znanje? U kojima ne?) (U slučaju da ispitanik sebe ocenjuje višom ocenom, pitajte: Ovo, dakle, znači da imate zadovoljavajuće znanje u svim oblastima?)

Završna pitanja

- Da li ste već imali iskustvo sa korisnikom koji je pretrpeo nasilje?

- Da li ste bili svedok zlostavljačkog ponašanja od strane kolege prema korisnicima? Ako jeste, kako ste reagovali? Ako niste, kako biste reagovali? Da li na drugačiji način nego da je zlostavljanje počinjeno od strane stranca?

NA NIČIJOJ ZEMLJI

**Rodno zasnovano nasilje prema
starijim ženama (65+) u Republici Srbiji**

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Marija Babović,
Biljana Stepanov, Bojana Matejić i Bosiljka Đikanović

Beograd, januar 2021. godine

Izdavač: Crveni krst Srbije
Simina 19, 11000 Beograd

Tel/fax: +381 11 30 32 125

e-mail: serbia@redcross.org.rs

Autori:

Nataša Todorović, Milutin Vračević, Marija Babović,
Biljana Stepanov, Bojana Matejić i Bosiljka Đikanović

Lektura i korektura:

Dražko Vuksanović

Dizajn korica:

GrafoIN
Ljubivoja Gajića 55, Mali Požarevac

Fotograf:

Nemanja Podraščić

Prednja strana korica:

Radojka Todorović iz Beograda

Zadnja strana korica:

Nevenka Radovanović iz Beograda

Štampa:

GrafoIN
Ljubivoja Gajića 55, Mali Požarevac

Tiraž: 300

ISBN-978-86-80205-84-7

SADRŽAJ

Predgovor	7
Uvod	11
1. Teorijski okvir i konceptualna osnova	15
1.1 Rodno zasnovano nasilje nad starijim ženama	15
1.1.2 Teorije nasilja nad starijim osobama	19
1.2 Nasilje nad starijim osobama	22
1.3 Tipovi nasilja nad starijim osobama	22
1.3.1 Fizičko nasilje	22
1.3.2 Psihičko nasilje	25
1.3.3 Finansijsko nasilje	25
1.3.4 Seksualno nasilje.....	26
1.3.5 Zanimarivanje	27
1.3.6 Samozanimarivanje	28
1.3.7 Napuštanje.....	30
1.4 Počinioi nasilja nad starijim ženama	30
1.5 Faktori rizika	31
1.6 Prevalencija nasilja nad starijim ženama.....	36
1.7 Prepreke sa kojima se susreću starije žene koje trpe nasilje i razlozi što ne napuštaju svoje zlostavljače	41
2. Metodologija analize	41
3. Pravni i politički okvir kojim se regulišu prava u oblasti zaštite od nasilja nad starijim ženama	45
3.1. Međunarodni pravni okvir	45
3.1.1 UN konvencije i drugi međunarodni dokumenti	45
3.1.2 Evropski zakonski i strateški okvir	51
3.2 Nacionalni zakonodavni i strateški okvir	55
4. Rasprostranjenost i karakteristike rodno zasnovanog nasilja nad starijim ženama u Srbiji	65
4.1 Rasprostranjenost i karakteristike nepartnerskog nasilja nad starijim ženama.....	67
4.2 Rasprostranjenost i karakteristike partnerskog nasilja nad starijim ženama	68
4.3 Posledice nasilja nad ženama	70
4.4 Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja	

iz perspektive žena iz opšte populacije – analiza fokus grupa	72
4.4.1 Spektar iskustava koja se odnose na nasilje i zlostavljanje starijih žena	73
4.4.2 Percepcija društvenog okruženja kao kontekst u kome se odvija nasilje	79
4.4.3 Društvene norme i stavovi relevantni za nasilje prema starijim ženama	81
4.4.4 Specifične okolnosti i značajni faktori u kontekstu nasilja prema starijim ženama	89
4.4.5 Reakcija starijih žena na nasilje – procena lične rezilijence.....	100
4.5 Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja iz perspektive i iskustva profesionalaca i edukovanih volontera – analiza dubinskih intervjua	104
4.5.1 Socijalni radnici, psiholozi i pravnici iz centara za socijalni rad	104
4.5.2 Profesionalci/volonteri/gerontodomačice angažovani u Crvenom krstu Srbije.....	108
5. Zaštita od nasilja	129
5.1 Uloga institucija u zaštiti od nasilja.....	131
5.1.1 Policija.....	138
5.1.2 Tužilaštvo	141
5.1.3 Centri za socijalni rad	144
5.1.4 Zdravstvene ustanove	147
5.2 Multisektorska saradnja u sprečavanju nasilja.....	149
6. Preporuke za prevenciju nasilja nad starijim ženama	159
7. Prilozi	165

Izjave zahvalnosti

Zahvaljujemo svim ženama koje su učestvovalе u fokus grupnim diskusijama iz Beograda, Kragujevca, Sombora, Pirota, kao i ženama koje žive na selu Dolovu, opština Pančevo, i Staničenju, opština Pirot. Zahvaljujemo im se na njihovoj hrabrosti da otvoreno govore o nasilju nad starijim ženama i na njihovim savetima koji su nam poslužili kao inspiracija za pisanje preporuka za donosiocе odluka. Te žene svih generacija omogućile su da nasilje nad starijim ženama postane vidljivije. Takođe zahvaljujemo Radojki Todorović i Nevenki Radovanović koje su dale dozvolu da se njihove fotografije koriste u ovoj publikaciji i time dale svoj doprinos prevenciji nasilja nad starijim ženama.

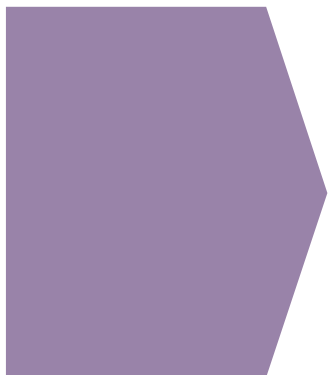
Zahvalnost dugujemo i stručnim radnicima iz centara za socijalni rad koji su učestvovali u intervjuima, kao i zaposlenima i volonterima iz Crvenog krsta Srbije, koji su s nama podelili svoja iskustva o nasilju nad starijim ženama, takođe i probleme sa kojima se suočavaju u odgovoru na nasilje. Pored toga, sa nama su podelili i primere dobre prakse i svoje preporuke za unapređenje sistemskog odgovora na nasilje nad starijim ženama.

Posebnu zahvalnost dugujemo Misiji OEBS-a u Srbiji, koja nam je omogućila da koristimo baze podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, koje je sprovedeno 2018. godine. Podaci iz ovog istraživanja omogućili su da steknemo uvid o rasprostranjenosti nasilja nad starijim ženama, ali i da uočimo nedostatke i ograničenja prilikom prikupljanja podataka o ovoj starosnoj grupi. Zahvalnost takođe dugujemo i Zorani Antonijević, savetnici u Misiji OEBS-a u Srbiji.

Cilj ove studije je da prikaže stanje u pogledu rasprostranjenosti, karakteristika i posledica rodno zasnovanog nasilja nad starijim ženama, kao i stepen u kome se one, u potrebi za zaštitom od nasilja, obraćaju različitim institucijama i organizacijama, te na koji način taj sistem odgovara na njihove potrebe.

Analiza se odnosi na starije žene u Srbiji (65 i više godina), ali u meri u kojoj je moguće nastoji i da sagleda specifična iskustva i mogućnosti u pristupu sistemu zaštite različitih grupa žena ove starosne dobi, u zavisnosti od mesta u kome žive, obrazovanja, socioekonomskog statusa, invaliditeta ili drugih karakteristika koje bi mogle uvećati ili umanjiti rizike od nasilja, kao i uticati na njihov pristup uslugama zaštite. Izveštaj je deo projekta pod nazivom „**Oснаživanje starijih žena: Prevencija nasilja putem menjanja društvenih normi u Srbiji i Austriji (EmPreV)**“, koji je finansijski podržala Evropska unija i Austrijska razvojna agencija.

Ovaj projekat finansira Program Evropske unije za prava, jednakost i građanstvo (2014-2020). Sadržaj ove publikacije predstavlja stavove samo i isključivo autora. Evropska komisija ne prihvata nikakvu odgovornost za korišćenje informacija koje publikacija sadrži.

PREDGOVOR

„Boli od njega ali boli i za njega“, objasnila je najkraće moguće jedna od učesnica u istraživanju razloge neprijavlivanja nasilja koje je predmet štiva pred vama čitaocima. Ukoliko se ozbiljno, kao profesionalac bavite problemom nasilja nad starijima, ili samo želite da saznate, istine radi, nešto više o ovom velikom izazovu savremenog društva koji predstavlja još uvek veliki tabu i dobro čuvanu porodičnu tajnu, obavezno treba da pročitate knjigu koju držite u rukama. I odvojte dovoljno vremena da razmislite o podacima i analizi koju su uradili naši izuzetni istraživači i stručnjaci Nataša Todorović, Milutin Vračević, Marija Babović, Biljana Stepanov, Bojana Matejić, Bosiljka Đikanović potrudivši se da dodaju novu vrednost korpusu stručnog znanja, i još jedno svetlo naučno stručnoj zajednici koja se na različite načine bave ovom temom. Čestitam im na tom uspešnom poduhvatu. Samo kada se pomene da se radi o 40 intervjua i 18 fokus grupa, zna se da se radi o značajnom i posvećenom radu koji vodi do kvalitetnih rezultata i veoma korisnih znanja koja iz njih proističu. Autentična rečenica s početka ove uvodne reči koju sam pozvana da napišem, upravo je iz jednog od urađenih intervjua, i predstavlja ono najveće bogatstvo istraživačkog rada koje omogućavaju naročito kvalitativne metode istraživanja, koje tokom samog rada istraživačima i istraživačicama daju snagu i volju da predano urade ovako složen istraživački zadatak. I, naravno, to su one prave retkosti na koje naiđete i koje odjednom rasvetle pojavu, problem, početnu hipotezu iznenada i na jedan drugačiji i poseban način i daju putokaz.

Ova publikacija dodatno zavređuje našu pažnju kada se u obzir uzme i činjenica da o fenomenu nasilja u trećem životnom dobu nema mnogo podataka kako u svetu tako ni kod nas u Republici Srbiji. Podaci Svetske zdravstvene organizacije pokazuju da 4% do 6% starijih trpi neki od oblika nasolja u svojoj kući, ali se pretpostavlja da mnogo više ima onih koji nikada nisu bili registrovani kao žrtve nasilja. Takođe i istraživanje Dobro čuvana porodična tajna - zlostavljanje starijih osoba, koje sam sproveda u saradnji sa Crvenim krstom Srbije 2015. godine, je pokazalo da zlostavljanju starijih osoba često prethodi diskriminacija do koje dovode predrasude, stereotipi i ideja o neproduktivnosti starijih osoba, kao i slika da su stariji pasivni primaoci pomoći i teret za društvo. Ovo istraživanje je, pored ostalog, pokazalo da je blizu 20% procenata starijih među ispitanicima doživelo neki oblik zlostavljanja i nasilja i ukazalo na poseban fenomen finansijskog zlostavljanja od koga postoji veliki rizik. Jasno se i tada pokazalo da nasilju nad starijima, naročito ženama treba posvetiti posebnu pažnju i uraditi jedan veći istraživački projekat. Kao bazična podloga istraživanju koje je pred nama poslužilo je sveobuhvatno istraživanje misije OEBS-a u Srbiji, regionalnog karaktera iz 2018. koje je bilo fokusirano na nasilje nad ženama. Rezultati tog istraživanja ukazali su, takođe, da treba posebno izdvojiti karakteristika nasilja na starijim ženama u kategoriji 65+.

Patrijarhalni model porodičnih odnosa, međugeneracijska transmisija nasilja, kao i niz drugih socio-ekonomskih faktora kao što su siromaštvo, negativni efekti društvene tranzicije, promena stilova života, nedostatak razumevanja, ejdžizam kao sve češći oblik diskriminacije i stigmatizacije starijih doprinose povećanju broja slučajeva nasilja, ili bolje reći povećanju prijavljenih slučajeva nasilja jer je važno naglasiti da je u Republici Srbiji mnogo toga urađeno u pogledu unapređenja sistema zaštite od nasilja, naročito nakon što je Srbija, među prvim državama u Evropi, 2013. godine ratifikovala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznatiju kao Istambulsku konvenciju, a odmah potom uradila i velike izmene u zakonodavnom sistemu, učinivši ga značajno efikasnijim. Naravno, verujem da postoji puna svest o tome da je

pred nama puno posla, naročito na polju prevencije nasilja koje naročito podrazumeva i dobru edukaciju, koja mora biti bazirana na relevantnim podacima. Na tom daljem radu i putu rešavanja problema nasilja nad starijim ženama, ova publikacija i preporuke koje se u njoj nalaze nemaju mali značaj.

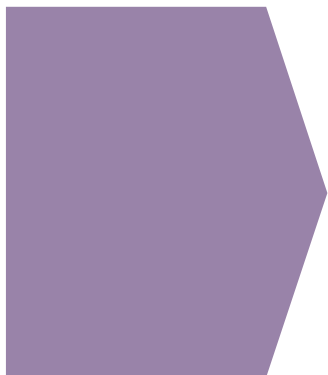
Jedan od uzročnika većeg rizika od nasilja starijih žena u odnosu na starije muškarce su ustaljeni obrasci ponašanja i rodne razlike tokom celog života, a ne samo u starosti. Zbog toga je potrebno da se preduzimaju različite mere u ohrabrivanju celokupnog društva, ali posebno žena svih uzrasnih kategorija vodeći računa o specifičnostima starijih žena, da nasilje prepoznaju i o njemu ne ćute. Jasno je uočljiva i potreba preduzimanja efikasnih mera sprečavanja nasilja, daljeg jačanja sistema zaštite i podrške žrtvama, kao i jačanja institucija koje su za ovu podršku nadležne, sa posebnim osvrtom na specifičnosti kriznih situacija u kojima se kako je praksa pokazala, može očekivati povećanje broja slučajeva nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja.

Naše društvo se, logično, zove savremenim, svakako to i jeste, u poređenju sa prošlim i/ili davnim vremenima, ali mnogi problemi i relikti tih starih, neki ih zovu i dobrim vremenima žive su, i još živi danas među nama. Pod teretom brzine života i sve većih zahteva za brzinom postavljenih pred nas, obične male ljude dobili smo nove i modifikovane stare oblike nasilja. Nismo pronašli rešenja za "stare" probleme nasilja nad ženama, rodno zasnovanog koje uzrokuju stege patrijarhata i „dodeljenih“ uloga za oba pola, a stiglo je i novo digitalno nasilje i novi oblici eksploatacije, zloupotrebe i nasilja koje žene trpe. Muškarci, sve više, takođe. No nisu to teme ove publikacije, one ostaju za neke nove istraživačke izazove. Dogle, krenimo u čitanje, dalju analizu, korišćenje, istraživanje....

Brankica Janković

Poverenica za zaštitu
ravnopravnosti

UVOD

Nasilje nad starijim ženama je javnozdravstveni problem, problem rodne nejednakosti i predstavlja kršenje ljudskih prava. Iako nasilje ostavlja velike posledice na fizičko i mentalno zdravlje starijih žena, većina istraživanja i postojećih dokaza usredsređena je na žene tokom reproduktivnog perioda (15–49), a vrlo je malo podataka o vrstama i obrascima nasilja nad ženama starijim od 50 godina.¹

Nasilje nad starijim ženama je problem koji je potrebno rešiti i na teorijskom i na praktičnom nivou. Međutim, jedna od poteškoća leži u činjenici da je ovaj fenomen teško konceptualizovati, jer su neretko granice pomalo fluidne, a različiti naučnici, kreatori politika i profesionalci koriste različite definicije i metodološke pristupe.²

Jedan od nedostataka leži upravo u činjenici da se proučavanje ovog fenomena često nalazi na „ničijoj zemlji“ i može spadati u nasilje nad ženama, ali i u nasilje nad starijim osobama. I upravo stoga se često suočavamo sa situacijom nedostatka podataka o nasilju nad starijim

¹ Meyer, S-R., Lasater, M-E., and García-Moreno, C. (2020) Violence against older women: A systematic review of qualitative literature. PLoS ONE 15(9): e0239560. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239560>

² Luoma, M.-L., Koivusilta, M., Lang, G., Enzenhofer, E., De Donder, L., Verté, D., Reingarde, J., Tamutiene, I., Ferreira-Alves, J., Santos, A. J. and Penhale, B. (2011). Prevalence Study of Abuse and Violence against Older Women. Results of a Multi-cultural Survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOW Project). Finland: National Institute for Health and Welfare (THL).

ženama u istraživanjima koja se bave nasiljem nad ženama. Često se nasilje u porodici smatra problemom mlađih osoba. Većina kampanja usredsređena je na pitanja koja pogađaju mlađe žene – pa se neretko koriste i mlađi modeli da povećaju svest o porodičnom nasilju. Međutim, istraživanja pokazuju da nasilje nad ženama ne prestaje kako one stare, već ovo nasilje, jednostavno, postaje manje vidljivo.³ Neki autori ističu neophodnost integrisanog pristupa rodno zasnovanog nasilja i nasilja nad starijim ženama.⁴

S druge strane, imamo malo specifičnih podataka o dinamici, obrascima i oblicima nasilja nad starijim ženama i u istraživanjima nasilja nad starijim osobama. Nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje utiču i na starije žene i na starije muškarce, postoje sličnosti, ali svakako i razlike. I starije žene i stariji muškarci mogu se osećati neprijatno, mogu imati osećanje krivice, ali se mogu i povući u sebe i osećati stid i sramotu. Takođe mogu biti zabrinuti kako se nasilje odražava na njihovu ulogu u porodici i zajednici i njihovu nezavisnost.

³ The Conversation. 2020. Domestic Violence 'Grown Old': The Unseen Victims Of Prolonged Abuse. Dostupno na: <https://theconversation.com/domestic-violence-grown-old-the-unseen-victims-of-prolonged-abuse-43014>

⁴ Amesberger, H. and Haller, B. (2012). Intimate Partner Violence Against Older Women: Findings from Austria. *Ex aequo*, 26, 57–70. Takođe Leite, M. T., Figueiredo, M. F., Dias, O. V., Vieira, M. A., Souza, E., Souza, L. P., et al. (2014). Reports of violence against women in different life cycles. *Revista latino-americana de enfermagem*, 22(1), 85–92.

Bitno je imati na umu da su i starije žene i stariji muškarci izloženi nasilju i zlostavljanju, ali da rizici koje nasilje nosi kao i ishodi tog zlostavljanja mogu biti različiti:

- *Kod starijih žena rizik od emocionalnog, fizičkog i seksualnog zlostavljanja veći je nego kod starijih muškaraca i ima svoju istoriju, odnosno radi se o kontinuiranom nasilju tokom celog životnog ciklusa.*
- *Starije žene u većini slučajeva imaju manje finansijskih sredstava u odnosu na starije muškarce, pa se dešava da ostaju u nasilnoj vezi iz egzistencijalnih razloga.*
- *Takođe, žene žive duže od muškaraca i verovatnije je da će ostati same u starosti. Starije žene ređe imaju kontrolu nad finansijama ili nekretninama, ako izgube prihode ili imovinu zbog finansijske zloupotrebe, starije žene to pogađa intenzivnije i na duži rok. S druge strane, to što stariji muškarci u proseku češće imaju redovan prihod znači i da su pod većim rizikom od finansijskih prevara i zloupotreba.*
- *Žene su takođe po konstituciji slabije od muškaraca pa imaju manje snage i sposobnosti da se odbrane od fizičkog nasilja.*
- *Starije žene češće žive u institucionalnom smeštaju gde postoji rizik od nasilja i zlostavljanja koje mogu da sprovedu zaposleni, volonteri ili čak članovi porodice.*
- *Nije retko da stariji muškarci zavise od supruge ili partnerke u pogledu spremanja, kuvanja, higijene itd, a oni i statistički ređe imaju mrežu podrške, pa ovo može značiti i da je napuštanje partnera koji se ponaša zlostavljački teže.⁵*

Izvor: HealthLink BC. 2020. Abuse And Neglect Of Older Adults: Understanding Gender Differences

⁵ HealthLink BC. 2020. Abuse And Neglect Of Older Adults: Understanding Gender Differences. Dostupno na: <https://www.healthlinkbc.ca/healthlinkbc-files/older-adult-abuse-gender>

Uprkos podacima iz 2017. godine koji pokazuju da je jedna od sedam starijih žena, odnosno preko 68 miliona starijih žena širom sveta doživelo neki oblik nasilja, ova vrsta nasilja ipak nije dobila istu javnozdravstvenu pažnju kao i drugi oblici nasilja ili čak istu pažnju u okviru postojeće prevencije nasilja nad ženama. Zato je važno istaći da je u okviru Ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija, da bi se ostvario cilj broj 5 tj. uklanjanje svih oblika nasilja nad ženama do 2030. godine, potrebno adekvatno i kontinuirano prikupljanje podataka o nasilju nad ženama svih generacija, praćenje ostvarenja ciljeva i mera koje sprečavaju nasilje i zlostavljanje. Važno je uočiti potrebe starijih žena koje se često previđaju i tokom prikupljanja podataka i praćenja, ali i tokom kreiranja usluga. Upravo ulaganje u rešavanje problema nasilja nad starijim ženama treba da bude prioritarno pitanje javnog zdravlja do 2030. godine, koje će uključivati dalja istraživanja koja bi nam omogućila razvoj efikasnih strategija za prevenciju i odgovor na nasilje nad starijim ženama (s posebnom osetljivošću na starije žene koje su fizički zavisne ili imaju kognitivne probleme).⁶

Nasilje nad starijim ženama predstavlja kršenje ljudskih prava, i manifestacija je ejdžizma i seksizma u isto vreme. Ono nas opominje da je vreme da iskorenimo stereotipe i predrasude prema starijim ženama koji su duboko ukorenjeni i tolerisani u socijalnim normama. Ono je, s druge strane, i javnozdravstveno pitanje koje utiče kako na kvalitet života starijih žena tako i na njihovo zdravlje.

⁶ Yon, Y., Mikton, C., Gassoumis, Z. D., & Wilber, K. H. (2019). The Prevalence of Self-Reported Elder Abuse Among Older Women in Community Settings: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Trauma, violence & abuse*, 20(2), 245–259. <https://doi.org/10.1177/1524838017697308>

1

Teorijski okvir i konceptualna osnova

1.1. Rodno zasnovano nasilje nad starijim ženama

Nasilje nad ženama predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava žena i ono je manifestacija dugotrajnih nejednakosti u društvenoj moći žena i muškaraca.⁷ Ono je ukorenjeno u društvenim strukturama koje odlikuje nejednak pristup žena i muškaraca različitim resursima i položajima, različitim odgovornostima za porodicu, zajednicu, nejednakostima u javnoj i privatnoj sferi života. Ukorenjeno je, takođe, u patrijarhalnoj kulturi, koju odlikuju norme koje ženama i muškarcima pripisuju različite uloge u društvu. Od žena se očekuje da preuzmu više odgovornosti u brizi o porodici, ili u sektorima vezanim za socijalne usluge i brigu o drugima u sferi ekonomske aktivnosti, dok se od muškaraca očekuje da obavljaju uloge odlučivanja o resursima, da primarno obavljaju uloge u javnoj sferi, a da u porodici budu oni što obezbeđuju ekonomsku egzistenciju. Norme koje se nalaze u temelju patrijarhalne kulture proizvode rodnu segregaciju kako u sferi privatnog života tako i u različitim oblastima javnog života, poput političkog odlučivanja, upravljanja ekonomskim resursima i učešća u ekonomiji, ali i oblastima kao što su nauka, istraživanje i razvoj, sport i dr.

⁷ United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1994, pristupljeno 03.03.2020 na adresi <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

U kontekstu rodno segregiranih društvenih struktura i kultura koje reprodukuju različite rodne nejednakosti, nasilje nad ženama predstavlja sredstvo kontrole nad ženama koja se ostvaruje na različite načine (kao fizičko „kažnjavanje“, seksualno, emocionalno zlostavljanje, kontrola, uskraćivanje ekonomskih resursa i sl.), preko kojih se žene ograničavaju u životnim izborima, usled čega žene i devojčice imaju manje izgleda da ispune svoj humani potencijal i ostvare život u uslovima blagostanja.

Definicije rodno zasnovanog nasilja nad ženama

16 „Rodno zasnovano nasilje nad ženama je jedno od temeljnih društvenih, političkih i ekonomskih sredstava kojima se stalno iznova nastavlja podređena pozicija žena uz poštovanje muškaraca i njihovih stereotipnih uloga... to nasilje je kritična prepreka postizanju suštinske jednakosti između žena i muškaraca, kao i uživanja od strane žena ljudskih prava i temeljnih sloboda...Rodno-zasnovano nasilje pogađa žene tokom celog njihovog životnog ciklusa...Ovo nasilje uzima višestruke oblike, uključujući dela ili propuste, smišljene ili koji verovatno mogu izazvati ili rezultovati smrću ili fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom žene, pretnje takvim delima, uznemiravanje, prisilu i proizvoljno lišenje slobode...Rodno zasnovano nasilje nad ženama je pod uticajem i često pogoršano kulturnim, ekonomskim, ideološkim, tehnološkim, političkim, verskim, socijalnim i faktorima životne sredine...”

Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, Opšta preporuka br. 35 o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, ažuriranje Opšte preporuke br. 19

„Nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do, fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede odnosno patnje za žene obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu.“

Savet Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv
nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Kada se rodna diskriminacija i nejednakosti koje se nalaze u osnovi nasilja nad ženama posmatraju u kontekstu starijeg životnog doba, otkriva se još jedna dimenzija nasilja koja je povezana sa slabijim položajem starijih žena u društvu, kao i u porodici. Starije žene izložene su različitim oblicima nasilja, često imaju u proseku niže obrazovanje, više su izložene siromaštvu, češće imaju neki od oblika invaliditeta ili boluju od hroničnih bolesti u odnosu na muškarce iste dobi ali i mlađe žene, što ih izlaže većim rizicima od rodno zasnovanog nasilja.⁸

1.1.2 Teorije nasilja nad starijim osobama

Razumevanje fenomena nasilja nad starijim osobama, uključujući i nasilje nad starijim ženama, moguće je uz razvijanje teorijskih okvira koji, s jedne strane, unapređuju analizu i praćenje fenomena nasilja nad starijima, a s druge strane omogućavaju i kreiranje intervencija i realizaciju preventivnih aktivnosti.⁹ Kada govorimo o teorijama nasilja nad starijima,

⁸ World Bank, The Global Women's Institute, IDB, ICRW (2016) Violence Against Women and Girls. Brief on Violence against Older Women. Dostupno na United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1994, pristupljeno 03.03.2019 na <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

⁹ S.T.AGE (2019). Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

neki od istraživača ističu odsustvo teorija,¹⁰ dok drugi kao nedostatak ističu činjenicu da su neke od teorija nastale prilagođavanjem teorija iz drugih oblasti (zlostavljanje dece ili intimno partnersko nasilje). U svakom slučaju, sa demografskim starenjem i sa povećanjem interesovanja za fenomen nasilja nad starijima poslednjih godina došlo je do sistematičnijeg pristupa teorijskom okviru i potrebi da se on unapredi, jer po nekim autorima, svakako, nasilje nad starijima, a pre svega prema starijim ženama ima svoje specifičnosti i razlikuje se u odnosu na nasilje nad drugim kategorijama stanovništva.¹¹

Teorija o stresu negovatelja/negovateljice

Ova teorija bavi se osobom koja pruža neformalnu negu starijoj osobi i zasnovana je na činjenici da neformalni negovatelji/negovateljice najčešće nemaju znanje i potrebne veštine da adekvatno postupaju u svim situacijama koje pružanje neformalne nege može da proizvede – pogotovo kada ono traje tokom dužeg perioda, kada zahteva reorganizaciju porodičnog života a potrebe starije osobe postaju sve veće – pri čemu njihov stres zbog prevelikih obaveza i nedostatka podrške može dovesti do zlostavljanja i nasilnog ponašanja. Nedovoljno znanja o ovoj oblasti, kontekstu u kome se dešava i situaciji može značiti i da neformalni negovatelji/ce svoje čino ve nasilja ne doživljavaju kao nešto pogrešno.¹²

Ovu teoriju kritikuju pre svega zato što izvi rište nasilnog ponašanja nalazi u tezi da je pružanje nege suviše teško,¹³ odnosno da ga osoba koja trpi

¹⁰ Natonal institute of Justice, (2014) ANNUAL REPORT Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/249533.pdf>

¹¹ Roberto, K. A., and Teaster, P. B. (2017). Theorizing Elder Abuse. In: X. Q. Dong (Ed.), Elder Abuse: Research, Practice and Policy (pp. 21–44). New York City: Springer International Publishing.

¹² Jackson, S. L. (2018). Understanding Elder Abuse: A Clinician's Guide. Washington D. C.: American Psychological Association.

¹³ B. Brandl and J. A. Raymond (2012). Policy Implications of Recognizing that Caregiver Stress Is Not the Primary Cause of Elder Abuse. Generations – Journal of the American Society on Aging. Fall 2012, Vol. 36. No. 3.

nasilje indirektno sama izaziva time što ispoljava prevelike zahteve zbog narastajućih potreba za negom i podrškom, čime se počinilac nasilja u određenom smislu oslobađa krivice.¹⁴

Teorija društvene razmene

Teorija je nastala pedesetih godina i vodi poreklo iz sociologije, psihologije i ekonomije.¹⁵ Zasniva se na tezi da u odnosu dve osobe postoji dinamika razmene nagrada i kazni te da svako nastoji da ostvari maksimalnu nagradu i pruži očekivanu uslugu. Kada se ta ravnoteža poremeti, to jest kada jedan od učesnika u odnosu ne dobija pravičnu kompenzaciju za ono što ulaže u odnos, zlostavljanje može biti jedna od reakcija. Kao primer, često se navodi da odraslo dete koje se stara o svom roditelju samoinicijativno odlučuje da uzme deo njegove penzije. U toj teoriji starenju se pripisuje percepcija gubitka socijalnog statusa i moći koje izaziva smanjenje resursa kod starije osobe (počev od prihoda i uloge u zajednici, do zdravlja) koja zavisi od tuđe nege i pomoći.^{16, 17}

19

Teorija socijalnog učenja

Ova teorija daje hipotezu da je nasilničko ponašanje naučeno iz prethodnih situacija u kojima je model nasilničkog ponašanja bio uspešan u razrešenju sukoba i doneo željeni rezultat. Te situacije mogu biti nešto što je osoba iskusila rano u svom životu – na primer nasilničko ponašanje između roditelja u kome je jedan od njih na ovaj način ostvarivao svoje ciljeve. Komparativna istraživanja pokazuju da su osobe koje pokazuju nasilničko

¹⁴ S.T.AGE (2019). Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

¹⁵ Mathew, A., Nair, S. B. (2017). Theoretical Perspectives on Elder Abuse: A Framework Analysis for Abused Elderly in Kerala. *Journal of Humanities and Social Science*, 22(09): 29–33.

¹⁶ Cook S. Karen and Rice Eric. Social Exchange Theory, *Handbook of Social Psychology* Edited by John Delamater (Kluwer Academic/ Plenum Publishers, New York, 2003).

¹⁷ S.T.AGE (2019). Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

ponašanje prema deci često i same bile žrtve nasilja kao deca.¹⁸ Dalji elementi teorije kažu sledeće: kada odraslo dete zlostavlja svog starijeg roditelja, ovo može biti „vraćanje“ za obrnute uloge iz njegove mladosti, a slična situacija s obrtanjem usluga može se dešavati kada jedan od bračnih partnera u starijem dobu zbog bolesti ili invaliditeta više nije u stanju da se samostalno stara o sebi, te drugi partner, koji je možda trpeo nasilje ranije u braku, sada može uzvratno vršiti nasilje. Međutim, istraživači nasilja nad starijim osobama nisu pronašli dokaze koji potkrepljuju činjenicu o transferu nasilja kroz generacije kada je u pitanju ova forma nasilja (nasilja nad starijim osobama).¹⁹

Teorija o moći i kontroli, feminističke teorije

Ove teorije oslanjaju se na ideju da zlostavljanje žena od strane muškaraca nije fenomen koji se događa sam od sebe već je ugrađen u socijalni i kulturni kontekst društva. Nasilje i zlostavljanje jedan su od načina na koji muškarci žene drže u podređenom društvenom položaju.²⁰ U ovoj teoriji, nasilje nad starijim ženama u braku specifičan je oblik nasilja nad starijima utemeljen u neravnoteži moći između muškarca i žene kako u društvu tako i u porodici. U mnogim kulturama rod predstavlja rizik za nasilje nad starijima, jer su starije žene ekonomski i socijalno deprivirane u odnosu na starije muškarce.²¹

¹⁸ Burnight, K., and Mosqueda, L. (2011). Theoretical Model Development in Elder Mistreatment. Reported submitted to the U.S. Department of Justice. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/234488.pdf>,

¹⁹ Jackson, S. L. (2018). Understanding Elder Abuse: A Clinician's Guide. Washington D. C.: American Psychological Association.

²⁰ Momtaz, Y., Hamid T., and Ibrahim R. (2013). Theories and measures of elder abuse. Review Article. Psychogeriatrics 2013; 13: 182–188.

²¹ Roberto, K. A., and Teaster, P. B. (2017). Theorizing Elder Abuse. In: X. Q. Dong (Ed.), Elder Abuse: Research, Practice and Policy (pp. 21–44). New York City: Springer International Publishing.

Okvir generacijske inteligencije

Ova teorija kombinuje međusobne odnose unutar porodice sa širim društvenim kontekstom i okruženjem.²² Po ovoj teoriji, stavovi i ideje koje imamo o drugim generacijama i uzrasnim kategorijama oblikovani su od strane društva i kulture u kojima živimo. Ako postoje negativni društveni stavovi prema starijima, oni se mogu percipirati kao dopuštenje za nasilničko ponašanje, kreirajući kontekst ili socijalni prostor da se ono učini ne samo mogućim već i verovatnim. U tom smislu, nasilje nad starijima može se posmatrati kao poremećen odnos između generacija, a kao posledica ejdžizma ili nefunkcionalnih okruženja.²³

Ekološka teorija

Ova teorija nasilje objašnjava kao rezultantu različitih uticaja na ponašanje pojedinca. Ekološka teorija, koju Svetska zdravstvena organizacija koristi kao osnovu, nudi širi kontekst da se razumeju faktori rizika, prevencija i intervencije time što se bavi i starijom osobom koja trpi nasilje, počinioce, kontekstom pružanja nege, ali i širim društvenim kontekstom. Ona posmatra nasilje nad starijima na četiri nivoa: mikrosistem (odnos same starije osobe sa porodicom), mezosistem (odnos same starije osobe sa zajednicom u kojoj živi), egzosistem (odnos starije osobe na primer sa službom koja pruža podršku starijima u zajednici i kako to utiče na njenu dobrobit) i makrosistem (ovo je društveni nivo i tiče se stavova prema starijima u društvu, njihovog vrednovanja od strane društva itd.).^{24, 25}

²² Biggs, S., and Lowenstein, A., (2011). *Generational Intelligence: A Critical Approach to Age Relations*. London: Routledge. 1st edition

²³ S.T.AGE (2019). *Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania*. http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

²⁴ Ibid.

²⁵ Krug EG, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano 2002 (ed.). *World Report on Violence and Health*. World Health Organization. Geneva.

1.2 Nasilje nad starijim osobama

Postoje različite definicije nasilja nad starijim osobama, ali se danas najčešće koristi definicija Svetske zdravstvene organizacije i Međunarodne mreže za prevenciju nasilja nad starijim osobama.

„Zlostavljanje starijih osoba je pojedinačno ili ponovljeno ponašanje, ili uzdržavanja od delovanja, koje se događa u međuljudskom odnosu zasnovanom na poverenju, a koji izaziva bol ili uznemirenje starije osobe.“²⁶

Ovu definiciju razvila je UK Akcija protiv zlostavljanja starijih 1995. godine i nakon toga je ona adaptirana od Svetske zdravstvene organizacije i Međunarodne mreže za prevenciju nasilja nad starijim osobama i od tada je opšteprihvaćena i najčešće se koristi.

1.3 Tipovi nasilja nad starijim osobama

U literaturi se najčešće govori o pet tipova nasilja nad starijim osobama: fizičkom, psihičkom, finansijskom, seksualnom nasilju i zanemarivanju.²⁷ U okviru ovog rada mi ćemo govoriti o sedam tipova nasilja nad starijim osobama: fizičkom, psihičkom, finansijskom, seksualnom, zanemarivanju, samozanemarivanju i napuštanju.

1.3.1 Fizičko nasilje

„Fizičko zlostavljanje obuhvata akcije kojima se nanosi fizički bol ili ozleda (povreda) starijoj osobi.“²⁸

²⁶ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, 2002. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=0B8FA0213457E5AF28B7A2803FA40AE6?sequence=1

²⁷ Prichard, J, Working with elder abuse, Jessica Kingsley Publishers, London, 1996

²⁸ UN Department of Economic and Social Affairs (2015), Neglect, Abuse and Violence against Older Women, dostupno na: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/neglect-abuse-violence-older-women.pdf>

Primeri fizičkog zlostavljanja su: guranje, šamaranje, udaranje, gađanje predmetima, napadi oružjem ili davanje prevelikih doza sredstava za umirenje ili antipsihotika.²⁹

Znaci fizičkog nasilja³⁰

- Neobjašnjene modrice, otoci ili ožiljci na dobro zaštićenim delovima tela (unutrašnjosti butina, na nadlakticama) i pogotovo ako se javljaju simetrično s obe strane tela;
- Istorijat neobjašnjenih padova ili manjih povreda, u različitim fazama zaceljenja, koji su doveli do uganuća, iščašenja ili preloma kostiju;
- Modrice nastale kao posledica sputavanja, „vezivanja“, tragovi kaiševa na zglobovima;
- Slomljene i lepljene naočare i njihov okvir;
- Opekotine neuobičajene vrste, na primer opekotine od cigarete;
- Česte promena lekara ili odbijanje porodice, negovatelja ili prijatelja da se konsultuje lekar;
- Sakupljanje lekova koji su prepisani starijoj osobi, ali se one ne daju starijoj osobi;
- Pothranjenost, čirevi, dekubitus, mokra odeća.

Emocionalni znaci fizičkog nasilja:³¹

- Napeti odnosi između osobe koja brine ili koja živi u istom domaćinstvu i starije osobe, u ovom slučaju starije žene;
- Nedovoljno jasna priča kako je starija osoba, starija žena povređena

²⁹ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A9CA?sequence=1

³⁰ Kent and Medway Safeguarding Adults Board, 2015. Multi-agency Safeguarding Adults Policy, Protocols and Guidance for Kent and Medway, Maidstone: Kent County Council.

³¹ Nursing Home Abuse Center, Physical Elder Abuse- Signs of Physical Elderly Abuse, dostupno na: <https://www.nursinghomeabusecenter.com/elder-abuse/types/physical-abuse/>

(poput oklevanja prilikom opisa događaja koji su doveli do povrede ili promene priče);

- Povlačenje i odustajanje od društvenih aktivnosti u kojima je starija žena obično uživala, socijalna izolacija.

1.3.2 Psihičko nasilje

„Psihološko nasilje je forma nasilja koja obuhvata verbalno i neverbalno emocionalno zlostavljanja a koje dalje može biti aktivno i pasivno. Ovim se opisuju akcije kojima je namera da izazovu mentalni bol, teskobu ili stres kod starije osobe.“³²

„Psihološko / emocionalno / verbalno zlostavljanje: obuhvata sve akcije kojima se izaziva mentalni bol, teskoba ili stres, a kroz verbalne ili neverbalne činove.“³³

Primeri psihičkog nasilja su: upotreba agresivnog nasilničkog govora, ugnjetavanje, manipulacija, nasilnički odnos, ucena, vikanje, pretnje, nazivanje starijih pogrdnim imenima, ponižavanje, izolacija starije osobe i infantilizacija osobe odnosno obraćanje starijoj starijoj ženi kao detetu.³⁴

Znaci psihičkog nasilja³⁵

- Nervoza, zbunjenost starije osobe;
- Povlačenje iz društva i izolacija;
- Zaplašenost i znaci gubitka samopoštovanja;

³² Luoma, M.-L., Koivusilta, M., Lang, G., Enzenhofer, E., De Donder, L., Verté, D., Reingarde, J., Tamutienne, I., Ferreira-Alves, J., Santos, A. J. and Penhale, B. (2011). Prevalence study of abuse and violence against older women: results of a multicultural survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOW Project). Finland: National Institute of Health and Welfare (THL).

³³ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

³⁴ Ibid

³⁵ Kent and Medway Safeguarding Adults Board, 2015. Multi-agency Safeguarding Adults Policy, Protocols and Guidance for Kent and Medway, Maidstone: Kent County Council.

- Gubitak apetita ili prejedanje u neodgovarajućim momentima;
- Problemi sa spavanjem i tendencija da provodi duži period u krevetu;
- Nekarakteristično manipulativno, ćudljivo ili agresivno ponašanje.

1.3.3 Finansijsko nasilje

„Finansijsko/materijalno nasilje ili eksploatacija jeste forma nasilja koja obuhvata sve akcije nezakonitog ili neadekvatnog korišćenja novca, pokretne i nepokretne imovine starije osobe.“³⁶

Primeri finansijskog nasilja obuhvataju: oduzimanje poslovne sposobnosti, zloupotrebe punomoćja, prevare, nestanak novca ili dobara, vrednih stvari, barijere u upravljanju sopstvenim sredstvima, nepoštovanje prava na nasleđe, zloupotreba i krađa čekova, kreditnih kartica, novca, penzije, iznuda, situacija kada se starija osoba laže koliko nešto košta.

Znaci finansijskog nasilja ³⁷

- Razmimoilaženje između uslova u kojima starija starija žena živi i njene finansijske situacije odnosno resursa;
- Iznenadna i neobjašnjena nemogućnost da se plate nabavke ili računi koji su se do sada redovno plaćali itd;
- Podizanja velikih suma novca koja se ne mogu objasniti;
- Nestale lične stvari;
- Iznenadna promena testamenta;
- Iznenadno i neobično interesovanje i bavljenje imovinom starije osobe.

³⁶ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A9CA?sequence=1

³⁷ Jannković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba. Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1670/dobro-cuvana-porodicna-tajna-e-knjiga.pdf>

1.3.4 Seksualno nasilje

„Seksualno nasilje može obuhvatiti uvredljivo seksualno ponašanje kao i fizički kontakt seksualne prirode.“³⁸

Ova forma nasilja obuhvata seksualni kontakt bilo koje vrste učinjen bez pristanka (na primer neželjeno intimiziranje, dodirivanje na seksualan način, silovanje, svlačenje pred žrtvom, jezik nabijen seksualnim aluzijama). Seksualno nasilje može se opisati i kao „teror u intimnim odnosima“ sa namerom da se partner ili druga osoba kontrolišu.³⁹

Znaci seksualnog nasilja^{40, 41}

- Problemi sa hodanjem ili sedenjem;
- Modrice ili krvarenja u rektalnim ili genitalnim telesnim regijama ili unutrašnjem delu bedara;
- Iritacija ili bol u anusu ili genitalijama;
- Povrede karlice;
- Iscepano, krvavo donje rublje;
- Seksualno prenosive infekcije.

³⁸ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

³⁹ Goergen, T., Herbst, S., Kotlenga, S., Nägele, B. and Rabold, S. (2009). Crime Experiences and Experiences of Violence in the Lives of Older People. Summary of Major (1) (PDF) Elder abuse an international perspective: Exploring the context of elder abuse, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/237819698_Elder_abuse_an_international_perspective_Explorin_The_context_of_elder_abuse

⁴⁰ Nursing Home Abuse Center, Sexual abuse of the Elderly Abuse, dostupno na: <https://www.nursinghomeabusecenter.com/elder-abuse/types/sexual-abuse/>

⁴¹ Janković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba. Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1670/dobro-cuvana-porodicna-tajna-e-knjiga.pdf>

Emocionalni znaci seksualnog nasilja⁴²

- Napadi panike;
- Simptomi uznemirenosti;
- Nemirno i isprekidano spavanje;
- Socijalno ili emocionalno povlačenje od drugih;
- Znaci posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP);
- Pokušaji samoubistva.

1.3.5 Zanemarivanje

„Zanemarivanje se definiše kao odbijanje ili propuštanje onih koji su odgovorni da starijoj osobi u potrebi za negom pruže pomoć u dnevnim poslovima, ili esencijalnu podršku uključujući hranu, odeću, utočište, zdravstvenu zaštitu i medicinsku negu.“⁴³ To takođe obuhvata napuštanje starije osobe koja ima potrebu za negom.

Ovaj tip pristupa zlostavljanju bavi se odbijanjem ili propuštanjem onih koji su odgovorni da starijoj osobi pruže esencijalnu pomoć u dnevnim poslovima i/ili podršku koja obuhvata hranu, stanovanje (utočište), negu, zdravstvenu zaštitu ili zaštitu uopšte. U literaturi se razlikuju dve vrste zanemarivanja, aktivno i pasivno. Primer pasivnog zanemarivanja je kada dođe do pothranjenosti ili dekubitusa, često kroz nenamerno propuštanje da se pruži nega starijoj osobi. Aktivno zanemarivanje karakteriše odbijanje da se pruži nega, lekovi, hrana, održavanje higijene ili podrška u drugim aktivnostima svakodnevnog života starije osobe.⁴⁴ Jedan broj

⁴² Nursing Home Abuse Center, Sexual abuse of the Elderly Abuse, dostupno na: <https://www.nursinghomeabusecenter.com/elder-abuse/types/sexual-abuse/>

⁴³ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

⁴⁴ Dieck, M; Heinemann-Knoch, M; Rijke, J (1987) Alte Menschen in Pflegeverhältnissen. Materialien zum Vierten Familienbericht. Band 3. DJI Verlag Deutsches Jugendinstitut, München (1987)

autora koristi termin pomešana ili pogrešno usmerena nega za nenamerno zanemarivanje u kontekstu nege, kada obim potrebne nege prevazilazi kapacitete negovatelja da je pruži.⁴⁵

Znaci zanemarivanja⁴⁶

- Loše opšte fizičko stanje starije osobe, na primer dekubitus, čirevi, gubitak telesne mase;
- Neadekvatno osvetljenje, grejanje, hrana ili tečnost;
- Neadekvatna medicinska nega i nedostatak prepisanih lekova;
- Neodgovarajuća, neodržavana odeća i aljkav fizički izgled ili neadekvatna odeća i nošenje pižame / spavaćice danju;
- Neadekvatna higijena starije osobe;
- Senzorna deprivacija – nemanje pristupa naočarima ili aparatu za sluh itd;
- Odsustvo privatnosti i dostojanstva;
- Sprečavanje ili onemogućavanje kontakta starije osobe i profesionalaca;
- Izostanak zaštite od opasnosti.

1.3.6 Samozanemarivanje

Samozanemarivanje je forma zlostavljanja koja ne obuhvata počinioca i umesto toga odnosi se na samu stariju osobu koja – namerno ili nenamerno, zbog umanjenih kapaciteta ili mentalnih ograničenja – ne vodi brigu o sopstvenim osnovnim potrebama i često odbija tuđu pomoć. Ta kategorija često nije obuhvaćena diskusijama o teorijskim konceptima i istraživanjima u praksi.⁴⁷ Samozanemarivanje je prvi put spomenuto 1975.

⁴⁵ Bakker, H., Beelen, J., Nieuwenhuizen, C. (2000) *De au van ouderdom: ouderen mishandeling, perspectieven voor hulpverlening*, Utrecht: NIZW, 2000

⁴⁶ Jannković, B., Todorović, N., Vračević, M. (2015) *Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba*. Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1670/dobro-cuvana-porodicka-tajna-e-knjiga.pdf>

⁴⁷ WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Or-

godine u časopisu „The Lancet“ od strane britanskih lekara koji su opisali ponašanje nekih svojih starijih pacijenta i njihove životne stilove. Starije osobe koje su oni opisali ignorisale su ličnu higijenu, očigledne medicinske potrebe i odlučile da žive u prljavštini i bedi iako su često imali i adekvatna finansijska sredstva. Autori su skovali termin „Diogenov sindrom“, pozajmivši ime grčkog filozofa koji je i sam odbacio društvene norme.⁴⁸ Samozanemarivanje je češće kod starijih žena, osoba koje žive same, osoba koje su depresivne ili imaju problema s memorijom, kao i kod osoba koje imaju problema s alkoholom i zloupotrebom psihoaktivnih supstanci.⁴⁹

Znaci samozanemarivanja⁵⁰

- Loša lična higijena / starija osoba se ne kupava, ne neguje kosu i nokte;
- Nedostatak hrane u kući i gubitak težine, dehidracija;
- Neuzimanje lekova ili odbijanje da se uzimanju lekovi;
- Loše stanje stambenih prostorija, nehigijenski uslovi u kojima starija osoba živi;
- Neplaćeni računi, odbijeni čekovi ili ukidanje komunalnih usluga;
- Samougrožavanje koje se opisuje ponašanjem koje može da ugrozi zdravlje i život starije osobe (npr. uporno odbijanje nege, pogotovo kada se radi o ranama koje zahtevaju poseban tretman, stvaranje opasnosti od požara u kući);⁵¹
- Kompulzivno gomilanje (hording).

ganization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

⁴⁸ Pavlou, M. P., Lachs, M. S. Self-neglect in Older Adults: a Primer for Clinicians. J GEN INTERN MED 23, 1841–1846 (2008). <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0717-7>

⁴⁹ Vela Learn, Self-Neglect and Neglect, dostupno na: <https://www.velalearn.com/node/784606>

⁵⁰ Boothroyd, K. (2019). Elder self-neglect is a growing and largely hidden problem. American Society on Aging.

⁵¹ Pavlou, M. P., Lachs, M. S. Self-neglect in Older Adults: a Primer for Clinicians. J GEN INTERN MED 23, 1841–1846 (2008). <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0717-7>

1.3.7 Napuštanje

Napuštanje je zapravo najekstremnija forma zanemarivanja ranjive starije osobe od strane osobe za koju se može pretpostaviti da ima odgovornost da se brine i stara o starijoj osobi.⁵² Iako se u literaturi ova vrsta nasilja opisuje kao ekstremna verzija zanemarivanja, često se prepoznaje i kao potpuno odvojena vrsta u kojoj pružalac nege koji nosi odgovornost za negovanje starije osobe napusti stariju osobu. Najčešće starije osobe ostaju napuštene u svojim domovima ili nakon boravka u bolnici, ali takođe mogu biti napuštene na javnim mestima ili ostavljene policiji. Napuštene starije osobe biće upućene na Službu za smeštaj odraslih lica ako se ne može uspostaviti kontakt sa članovima porodice, ali bi trebalo da ova vrsta nasilja bude jasno istaknuta u zakonima i rigorozno sankcionisana.⁵³

1.4 Počinioci nasilja nad starijim ženama

30

Pre nego što pređemo na počinioce nasilja, važno je definisati ko je lice nad kojim je rodno zasnovano nasilje izvršeno, kao i sam termin koji koristimo kada govorimo o osobi koja je pretrpela rodno zasnovano nasilje. U ovoj studiji gde govorimo o ženama preko 65 godina starosti, vrlo je važno naglasiti da se u literaturi spominju dva termina koja se koriste za osobu koja je pretrpela rodno zasnovano nasilje, i to su „žrtva“ i „preživeli“ (engl. *surviver*).⁵⁴

⁵² WHO/INPEA. Missing voices: views of older persons on elder abuse. Geneva, World Health Organization, (2002), dostupno na: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/67371/WHO_NMH_VIP_02.1.pdf;jsessionid=2BD08B0A76DC6DB206A86D97A7A7A9CA?sequence=1

⁵³ Samuels, C., (2020) A Place for Mom, *Eye-Opening Facts About Elder Abuse, and How to Effectively Report It* dostupno na: <https://www.aplaceformom.com/caregiver-resources/articles/elder-abuse/>

⁵⁴ Niklas, B. (2015), Sexual and gender-based violence – A two-day psychosocial training. Training guide, International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies Reference Centre for Psychosocial Support, dostupno na: <https://pscentre.org/wp-content/uploads/2018/03/SGBV-A-two-day-psychosocial-training-final-version.pdf>

Ko može biti nasilnik?

Supružnik/partner – osoba sa kojom je starija žena zakonski u bračnoj zajednici i sa supružnikom živi zajedno ili je bila u bračnoj zajednici (sada su razvedeni), i mogu da žive zajedno, ali i odvojeno. **Intimni partner** (suprotnog ili istog pola) s kojim starija žena živi u vanbračnoj zajednici, tu spadaju i bivši intimni partneri. Intimni partneri mogu ili ne moraju da žive zajedno, mogu ili ne moraju imati seksualne odnose.⁵⁵

Odraslo dete – sin ili ćerka kako biološki tako i usvojeni.

Drugi članovi porodice / srodnici – osobe sa kojima je starija žena u krvnom srodstvu ili nekom zakonskom srodstvu (ugovori ili dogovori). To može da uključi trenutne, kao i nekadašnje porodične veze. U ovu kategoriju spadaju: biološki roditelji, posvojeni roditelji, braća i sestre, snaje, unuci i usvojeni članovi porodice.

Negovatelji

1. Porodični (neformalni) negovatelj/negovateljica: bilo koji rođak, partner, prijatelj ili komšija koji ima lični odnos i pruža pomoć u obavljanju širokog spektra instrumentalnih aktivnosti svakodnevnog života starije žene. Te osobe mogu biti primarni ili sekundarni negovatelji/negovateljice (osobe koje pomažu primarnom negovatelju) i mogu da žive zajedno s osobom koju neguju ili odvojeno.

2. Formalni negovatelj/negovateljice: pružaoci usluga povezani s formalnim sistemom usluga, bilo da su plaćeni ili su volonteri u ustanovi.

Pravni staratelj – osoba koju je sud odredio da se brine i upravlja imovinom, dobrobiti i/ili pravima osobe koja se, zbog statusa, razumevanja ili samokontrole, smatra nesposobnom da samostalno donosi odluke.

⁵⁵ Hall, JE, Karch, DL, Crosby, AE. (2016), *Elder Abuse Surveillance: Uniform Definitions and Recommended Core Data Elements For Use In Elder Abuse Surveillance, Version 1.0*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention, dostupno na: https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/EA_Book_Revised_2016.pdf

Prijatelj/komšija/poznanik – neko sa kim starija žena ima lični, blizak odnos.

Stranac – osoba sa kojom starija žene nije u ličnom odnosu i koju ne poznaje.⁵⁶

Prema Američkom udruženju psihologa, najčešće žrtve nasilja nad starijim osobama jesu starije žene, a većina nasilnika su osobe muškog pola. Odrasla deca, zatim slede supružnici i ostali članovi porodice, prema podacima različitih studija, najčešći su nasilnici. Nasilje koje se dešava u porodici i od strane članova porodice, a pre svega od strane odrasle dece najčešće ostaje neprijavljeno, jer starije žene ne žele svoju decu da dovedu u neprijatnu situaciju.

Kod starijih osoba, pogotovo onih sa demencijom, može doći do ozbiljnih promena u ponašanju, pa u nekim slučajevima može doći do nasilja od strane partnera koji nikada do tada nije imao sklonosti ka nasilju, niti se nasilno ponašao.

Nasilje nad starijim ženama postoji i u bolnicama, domovima za dugotrajno zbrinjavanje i staračkim domovima. Iako su na snazi rigorozna pravila i protokoli, ta vrsta nasilja se događa i takođe treba da bude uočena, sankcionisana i prevenirana.⁵⁷

Istraživanja sprovedena u pet zemalja Evropske unije pokazuju da su u većini slučajeva počinioci emocionalnog, finansijskog i seksualnog nasilja bili supružnici ili partneri starijih žena, dok su u slučaju zanemarivanja počinioci odrasla deca ili snaje i zetovi.⁵⁸

⁵⁶ Ibid

⁵⁷ Samuels, C., (2020) A Place for Mom, *Eye-Opening Facts About Elder Abuse, and How to Effectively Report It* <https://www.aplaceformom.com/caregiver-resources/articles/elder-abuse/>

⁵⁸ Luoma, M.-L., Koivusilta, M., Lang, G., Enzenhofer, E., De Donder, L., Verté, D., Reingarde, J., Tamutiene, I., Ferreira-Alves, J., Santos, A. J. & Penhale, B. (2011). *Prevalence Study of Abuse and Violence against Older Women. Results of a Multi-cultural Survey in Austria, Belgium, Finland, Lithuania, and Portugal (European Report of the AVOW Project)*. Finland: National Institute for Health and Welfare (THL), dostupno na: https://thl.fi/documents/189940/2291729/AVOW+EuropeanResearchReport_April2011.pdf/fe9e799b-029e-4e50-9577-a970265a13b0

1.5 Faktori rizika

Faktori rizika u idealnom slučaju određuju se na osnovu rezultata empirijskih istraživanja, a zatim se oni koriste za preventivne mere i zaštitne intervencije. Međutim, za nasilje nad starijim ženama teže je identifikovati faktore rizika iz istraživanja prevalencije zbog raznolikosti mera koje se koriste u različitim studijama i donekle različitih nalaza. Starost i polna pripadnost svakako su dva izrazita faktora rizika nasilja i zanemarivanja starijih žena.⁵⁹

Starije žene koje su žrtve intimnog partnerskog nasilja suočavaju se s različitim rizicima u zavisnosti od starosne kohorte kojoj pripadaju. U studijama koje se bave istraživanjima intimnog partnerskog nasilja i studijama femicida ustanovljeno je da su starije žene starosti do 74 godine pod većim rizikom od nasilja i kulminacije nasilja koje za ishod ima smrt starije žene koju uzrokuje intimni partner nego žene starije od 75 godina.⁶⁰

Globalno, učestalost intimnog partnerskog nasilja nad starijim ženama kreće se od 16,5% do 54,5%⁶¹. Često se radi o nasilju koje može biti nastavak nasilnog odnosa, takođe može biti i rezultat nove veze ili pak promene dinamike postojećeg odnosa. Starije žene koje pripadaju mlađim kohortama pod većim su rizikom od fizičkog nasilja, a „starije starije“ žene su pod većim rizikom od psihičkog nasilja. Ta razlika po starosnim grupama nastaje zbog toga što žene žive duže od muškaraca, pa uglavnom nadžive svoje nasilne supružnike, a nasilje nad ženama iz najstarijih kohorti uglavnom je „međugeneracijsko nasilje“ od strane odrasle dece, unuka, rođaka i negovatelja. Kod starijih žena imamo niže stope fizičkog i seksualnog nasilja od strane partnera u odnosu na mlađe žene, ali za

⁵⁹ ibid.

⁶⁰ Brownell, P. (2015). *Older Women and Intimate Partner Violence*. In *The Encyclopedia of Adulthood and Aging*, S.K. Whitbourne (Ed.) <https://doi.org/10.1002/9781118521373.wbeaa152>

⁶¹ Pathak, N., Dhairyawan, R., Tariq, S., *The experience of intimate partner violence among older women: A narrative review*, Maturitas, Volume 121, 2019, Pages 63-75, ISSN 0378-5122, dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2018.12.011>

psihičko nasilje i kontrolu, kao i različita ograničenja u ponašanju, stope su slične kao i kod mlađih žena. Starenje ne mora nužno da inhibira nasilnike, mnogi muškarci počinitelji intimnog partnerskog nasilja, kako stare, mogu donekle smanjiti fizičko nasilje, ali i povećati nivo prisile, verbalnih pretnji i finansijskog iskorišćavanja.^{62, 63}

U studiji DAPHNE III AVOW, usamljenost je značajan prediktor nasilja nad starijim ženama: što je veća prijavljena usamljenost, to je veća verovatnoća prijavljenih slučajeva nasilja u prethodnih 12 meseci. Starije žene koje su u penziji pod većim su rizikom od nasilja nego starije žene koje još uvek rade.⁶⁴

⁶² Brownell, P. (2015). *Older Women and Intimate Partner Violence*. In *The Encyclopedia of Adulthood and Aging*, S.K. Whitbourne (Ed.) <https://doi.org/10.1002/9781118521373.wbeaa152>

⁶³ Seniors Rights Victoria, Elder Abuse, Gender and Sexuality, dostupno na: <https://seniorsrights.org.au/wp-content/uploads/2018/05/Elder-Abuse-Gender-and-Sexuality.pdf>

⁶⁴ National Center for Injury Prevention and Control, Division of Violence Prevention, *Risk and Protective Factors*, dostupno na: https://thl.fi/documents/189940/2291729/AVOW+EuropeanResearchReport_April2011.pdf/fe9e799b-029e-4e50-9577-a970265a13b1 i <https://www.cdc.gov/violenceprevention/elderabuse/riskprotectivefactors.html>

INDIVIDUALNI NIVO - STARIJA OSOBA / ŽRTVA	INDIVIDUALNI NIVO - POČINILAC NASILJA	NIVO ODNOSA	OKRUŽENJE – ZAJEDNICA I DRUŠTVO
Kognitivno oštećenje, psihi- jatrijske bolesti i psihološki i problemi u ponašanju;	Psihijatri- jska bolest ili psihološki prob- lemi, neadekvat- ne veštine prevazilaženja;	Porodična dis- harmonija, loši ili konfliktni odnosi između članovi porodice;	Nedostatak soci- jalne / formalne podrške stari- jim osobama ili negovateljima ili nedostatak informacija o us- lugama podrške;
Loše fizičko zdravlje, funkcio- nalna zavisnost;	Izloženost nasilju i zlostavljanju u detinjstvu;	Visok nivo finan- sijske i / ili emociona- lne zavisnosti ranjive starije osobe od negov- atelja ili obrnuto;	Visok nivo tole- rancije i prihva- tanje agresivnog ponašanja;
Niska primanja / penzija;	Loš kvalitet odnosa između negovatelja i starije osobe;	Postojeća istorija problematičnog ponašanja starije osobe;	Visok nivo slo- bode odlučivanja Unutar službi odgovornih za pružanje zdravstvene i socijalne zaštite i nedostatak standarda za pružanje usluga;
Ranija iskustva zlostavljanja i nasilja	Opterećenje pružanjem nege i / ili stres;	Nedostatak odgovarajuće pomoći članovima po- rodice;	Ejdžizam i nega- tivni stavovi prema starijima
	Preuzimanje odgovornosti za pružanje nege u mladim godina- ma i neadekvat- na priprema za ispunjavanje ovih dužnosti;		

1.6 Prevalencija nasilja nad starijim ženama

Očekivani životni vek žena na rođenju duži je nego za muškarce. Svetska zdravstvena organizacija procenila je očekivani životni vek na rođenju u 2016. godini na 72 godine (69,8 za muškarce i 74,2 za žene)⁶⁵ dok je Svetska banka u 2017. godini procenila ženski očekivani životni vek na 74,7.⁶⁶ U Srbiji je očekivani životni vek žena na rođenju u 2018. godini procenjen na 78,4 za žene (za muškarce je 73,5, a 75,9 za čitavu populaciju).⁶⁷

Očekivani životni vek sa 65 godina za Srbiju je procenjen na 15,8 godina u 2017. godini, što je nešto niže nego za zemlje Evropske unije, gde on iznosi 19,9 godina, dok za žene ovo iznosi 17 godina za Srbiju i 21,4 godine za Evropsku uniju.⁶⁸ Konačno, očekivani životni vek u dobrom zdravlju za Srbiju je procenjen na 63 godine za muškarce i na 67 za žene, po podacima iz 2013. godine.⁶⁹

Rizik od invalidnosti je za žene, po različitim istraživanjima,⁷⁰ veći nego za muškarce, što može biti posledica različitih faktora, uključujući sociodemografske, kao što su niži nivo prihoda tokom životnog ciklusa ili slabiji pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti.

Zlostavljanje starijih žena ozbiljan je društveni i javnozdravstveni problem, ali predstavlja i kršenje ljudskih prava. Ono može dovesti do ozbiljnih

⁶⁵ The Global health Observatory, WHO, Global Health Estimates: Life expectancy and leading causes of death and disability, dostupno na: https://www.who.int/gho/mortality_burden_disease/life_tables/situation_trends_text/en/

⁶⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.FE.IN>

⁶⁷ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_03_10/default/table?lang=en

⁶⁸ <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00026>

⁶⁹ Hirose, K., & Czepulis-Rutkowska, Z. (2016). Challenges in long-term care of the elderly in Central and Eastern Europe . ILO, dostupno na: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_532427/lang--en/index.htm

⁷⁰ Murtagh, K. N., & Hubert, H. B. (2004). Gender differences in physical disability among an elderly cohort. *American journal of public health*, 94(8), 1406–1411. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.8.1406> <https://www.onefpa.org/journal/Pages/Women%20and%20Disability%20Risks.aspx> USAID (2012) *Women with Disabilities in the Europe & Eurasia Region, Final Report*, dostupno na: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/Women-with-Disabilities-EE-Region-FINAL-2012.pdf>

zdravstvenih problema kod osoba koje ga doživljavaju, uključujući povišen rizik od obolevanja, umiranja, smeštanja u zdravstvenu ustanovu ili ustanovu koja se bavi pružanjem nege.⁷¹ Posledice nasilja po starije tipično mogu biti mnogo ozbiljnije nego za mlađe osobe, kako zbog krhke konstitucije tako i zbog dužeg perioda potrebnog za oporavljanje od posledica nasilja.⁷²

Po podacima iz metaanalize kojom je obuhvaćeno 52 studije u 28 država različitih regiona, iz 2017. godine, jedna od šest starijih osoba doživela je neku vrstu zlostavljanja u svojoj zajednici nakon navršene šezdesete godine. S druge strane, ti podaci takođe pokazuju da svega jedan od 24 slučaja zlostavljanja bude prijavljen, pa je tako vrlo verovatno da je prava učestalost zlostavljanja starijih osoba znatno veća.⁷³ Po Globalnom izveštaju o statusu prevencije nasilja Svetske zdravstvene organizacije iz 2014. godine, čak 6% starijih osoba na globalnom nivou doživelo je neki oblik ozbiljnog zlostavljanja u poslednjih mesec dana.⁷⁴ Osobe koje spadaju u ranjivije grupe među starijima – stariji sa dijagnozom demencije ili oni što žive u ustanovama za pružanje nege – pod većim su rizikom od nasilja. U izveštaju se naročito ističe da je čak 25% tih osoba prijavilo da su bile izložene psihološkom zlostavljanju.⁷⁵

U ustanovama kao što su domovi za starije i druge ustanove u kojima su stariji smešteni i pruža im se nega, učestalost zlostavljanja je, po dostupnim podacima, znatno veća nego u zajednici. Iako podataka o zlostavljanju u

⁷¹ Yon Y, Mikton CR, Gassoumis ZD, Wilber KH. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 2017 Feb;5(2):e147-e156. doi: 10.1016/S2214-109X(17)30006-2. PMID: 28104184.

⁷² WHO, *Global status report on violence prevention*, dostupno na: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/en/

⁷³ Yon Y, Mikton CR, Gassoumis ZD, Wilber KH. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 2017 Feb;5(2):e147-e156. doi: 10.1016/S2214-109X(17)30006-2. PMID: 28104184.

⁷⁴ Heffernan, J, *Darfur: Assault on Survival, Journal of Ambulatory Care Management*: April-June 2006- Volume 29- Issue 2- p 189-190, dostupno na: https://s3.amazonaws.com/PHR_Reports/darfur-assault-on-survival.pdf

⁷⁵ WHO, Regional Office for Europe (2011), *European report on preventing elder maltreatment*, dostupno na: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/144676/e95110.pdf

ovim kontekstima nema mnogo, na osnovu anonimnih anketa s osobljem ovih ustanova u šest država pokazuje se da su dvoje od troje zaposlenih počinili neku vrstu zlostavljanja u proteklih 12 meseci.⁷⁶

Isti podaci pokazuju prevalencu različitih formi zlostavljanja starijih osoba, pa tako same starije osobe prijavljuju da je najčešći oblik zlostavljanja psihološko zlostavljanje (iskusilo ga je 11,6% starijih), zatim finansijsko (6,8%), zanemarivanje (4,2%), fizičko (2,6%), dok je seksualno zlostavljanje na poslednjem mestu sa 0,9%.⁷⁷ S druge strane, po anonimnoj anketi zaposlenih u ustanovama za negu iz 2006. godine, čak 32,5% osoblja počinilo je psihološko zlostavljanje, 12% je počinilo zanemarivanje, 9,3% fizičko i 0,7% seksualno zlostavljanje korisnika svojih usluga. Što se tiče ustanova, zlostavljanje može obuhvatati vezivanje korisnika, činove kojima se umanjuje njihovo dostojanstvo (na primer ostavljanje inkontinentnog korisnika u zaprljanoj odeći), ili se oduzima mogućnost slobodnog izbora, nega se neadekvatno pruža, daje se terapija koja nije u skladu sa prepisanom, ali je zastupljeno i emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje.⁷⁸

Nedostatak podataka o ovom fenomenu jedna je od ključnih prepreka u pružanju adekvatnog odgovora na fenomen zlostavljanja starijih žena. Globalni izveštaj o statusu prevencije nasilja Svetske zdravstvene organizacije iz 2014. godine⁷⁹ pokazuje da svega 17% od 133 države obuhvaćene ovim izveštajem ima ikakve sistematične podatke o zlostavljanju starijih. Većina tih država spada u one s visokim prihodima, a izveštaj pokazuje da je u

⁷⁶ Heffernan, J, *Darfur: Assault on Survival, Journal of Ambulatory Care Management*: April-June 2006- Volume 29- Issue 2- p 189-190, dostupno na: https://s3.amazonaws.com/PHR_Reports/darfur-assault-on-survival.pdf

⁷⁷ Yon Y, Mikton CR, Gassoumis ZD, Wilber KH. Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 2017 Feb;5(2):e147-e156. doi: 10.1016/S2214-109X(17)30006-2. PMID: 28104184.

⁷⁸ Heffernan, J, *Darfur: Assault on Survival, Journal of Ambulatory Care Management*: April-June 2006- Volume 29- Issue 2- p 189-190, dostupno na: https://s3.amazonaws.com/PHR_Reports/darfur-assault-on-survival.pdf

⁷⁹ WHO, *Global status report on violence prevention*, dostupno na: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/en/

državama s niskim prihodima nasilje nad starijima najmanje istraživani oblik nasilja. Takođe, svega jedna trećina država obuhvaćenih ovim izveštajem ima sistemski pristup u odgovoru na nasilje nad starijim ženama – usluge zaštite i podrške onima što su nasilje pretrpeli, kao i sistematsko vršenje istrage slučajeva potencijalnog nasilja nad starijima.

Nasilje nad starijim ženama je, po sličnoj matrici, takođe slabo istraženo. Studija iz 2017. godine⁸⁰ o rodno zasnovanom nasilju među raseljenim osobama starijim od 49 godina pokazuje da je 77% svih ispitanika doživelo neku vrstu zlostavljanja, ali da je 32% žena u odnosu na 14% muškaraca doživelo zlostavljanje od strane intimnog partnera – fizičko ili verbalno. Svetska zdravstvena organizacija u izveštaju koji se bavi globalnim i regionalnim procenama o nasilju usmerenom ka ženama iz 2013. godine⁸¹ pokazuje da je po dostupnim podacima rizik od zlostavljanja manji za žene starije od 50 godina, ali i skreće pažnju da je broj dostupnih studija mali, kao i da su skoro sve iz država sa višim prihodima, te da ovo ne bi trebalo uzeti kao indicaciju o globalno nižem riziku od nasilja među starijim ženama, već kao potvrdu da se nedovoljno zna o obrascima ovog fenomena, naročito u državama s nižim prihodima. To je u skladu s činjenicom da velik broj istraživanja koja se bave nasiljem nad ženama ne prikuplja podatke o ženama starijim od 49 godina – zbog njihovog izlaska iz reproduktivnog perioda – pa su prevalenca i rizik od zlostavljanja među starijim ženama globalno nedovoljno istraženi.⁸² Primera radi, smatra se da je prevalenca seksualnog zlostavljanja starijih žena u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama manja

⁸⁰ AAAS Scientific Responsibility, Human Rights and Law Program, „Age is no protection: Prevalence of gender-based violence among men and women over 49 years of age in five situations of protracted displacement, July 2017. Available at: <https://www.aaas.org/resources/age-no-protection-prevalence-gender-based-violence-among-men-and-women-over-49-years-age>

⁸¹ WHO (2013) *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*, dostupno na: <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9789241564625/en/>

⁸² Perel-Levin, S. (2019), *Abuse, Neglect and Violence against Older Persons*, <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2019/05/Silvia-Perel-Levin-Abuse-Neglect-and-Violence-against-Older-Persons-in-situations-of-emergencies.pdf>

od 1%, ali s druge strane, Oxfam izveštaj koji se bavi seksualnim nasiljem tokom sukoba u Demokratskoj Republici Kongo iz 2010. godine pokazuje da je 10% žena koje su zbog seksualnog nasilja tretirane u bolnici Panzi bilo starije od 65 godina, a još 5% njih između 55 i 66 godina.⁸³

Iako rod sam po sebi ne predstavlja prediktor za zlostavljanje starije osobe, invalidnost i siromaštvo spadaju u jake prediktore. Činjenice da žene žive duže od muškaraca, da ih ima više u populaciji, kao i da duže žive sa ozbiljnijim zdravstvenim problemima, te da je za njih rizik od invalidnosti i umanjene funkcionalnosti kao posledice hroničnog oboljenja veći, ukazuju na povećan rizik od zlostavljanja. Takođe, istraživanja pokazuju da rod sam po sebi potencijalno može biti prediktor za rizik od zlostavljanja, pogotovo emocionalnog i finansijskog,⁸⁴ ali važno je imati na umu da su starije žene pod većim rizikom od siromaštva, kako u Evropskoj uniji⁸⁵ tako i u Srbiji: stopa rizika od siromaštva starijih od 65 godina u 2016 godini bila je 22% za žene i 15,2% za muškarce, dok je stopa materijalne deprivacije za žene starije od 65 godina bila 22,3% (u odnosu na 17,9% kod muškaraca), a čak 25,2% za žene starije od 75 godina (naspram 16,5% kod muškaraca u istoj dobnoj grupi).⁸⁶ Ovo ponovo ukazuje na veći rizik od zlostavljanja kod starijih žena, kao posledice ukrštanja više različitih prediktora.

⁸³ Green, D. (2015) COMMUNITY PROTECTION COMMITTEES IN DEMOCRATIC REPUBLIC OF CONGO, Oxfam International, dostupno na https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/cs-community-protection-committees-drc-160115-en.pdf

⁸⁴ Pillemer K, Burnes D, Riffin C, Lachs MS. Elder Abuse: Global Situation, Risk Factors, and Prevention Strategies. *Gerontologist*. 2016 Apr; 56 Suppl 2 (Suppl 2): str. 194–205. doi: 10.1093/geront/gnw004. PMID: 26994260; PMCID: PMC5291158. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26994260>

⁸⁵ European Commission (2015) Why older women are much more exposed to the risk of poverty than older men, dostupno na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=752&furtherNews=yes&newsId=2349>

⁸⁶ Babović, M., Veličković, K., Stefanović, S., Todorović, N., Vračević, M. (2018), *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*, Beograd, Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/4437/socijalna-ukljucenost-starijih-u-srbiji-e-knjiga.pdf>

1.7 Prepreke sa kojima se susreću starije žene koje trpe nasilje i razlozi što ne napuštaju svoje zlostavljače

Postoje različiti razlozi i barijere koji utiču na to da starija žena ne napušta svog zlostavljača i ostaje u odnosu s njim. Pored individualnih, izdvajaju su i neke zajedničke karakteristike.

Stavovi i uverenja: starijim osobama često se ne veruje da trpe zlostavljanje od strane članova porodice, a često postoji i pretpostavka da bi oni trebalo da su sposobniji da izađu na kraj sa zlostavljanjem na ime svojih godina i zrelosti.

Emocije: starije žene često zlostavljanje trpe i ne prijavljuju jer se plaše da ostanu same posle godina ili decenija braka, tu je i strah da budu same i počinju iz početka, plaše se svih nepoznanica koje bi velika promena donela njihovom životu, stide da otkriju detalje vezane za nasilje koje trpe, osećaju da duguju lojalnost članu porodice ili supružniku koji ih zlostavlja, osećaju krivicu ili im je stalo do zlostavljača.

Koping: mnoge starije žene tokom godina života sa zlostavljanjem razviju mehanizme kojima se ovo nasilje prihvata kao sastavni deo življenja i normalni deo svakodnevnice.

Odgovornost za pružanje nege: starija žena može da trpi zlostavljanje od strane svog supruuga koga doživljava kao nesposobnog da samostalno živi bez njenog staranja.

Strah od gubitka: strah od remećenja odnosa s decom, unucima, ali i kućnim ljubimcima.

Stigma i stid: Starije žene se često stide da ikome otkriju detalje vezane za zlostavljanje. Stid koji starija žena oseća što trpi nasilje od

strane partnera samo se uvećava što ovo nasilje duže traje i time čini njenu odluku da ga napusti ili prijavi manje verovatnom.

Neadekvatni i nedovoljni kapaciteti službi: Mnoge starije žene smatraju da su službe koje postoje neadekvatne i da ne odgovaraju njihovim potrebama; pogotovo često smatraju da su službe tu da pomognu isključivo osobama koje su pretrpele fizičko nasilje ili da ih ne bi prihvatile.⁸⁷

Izvor: S.T.AGE (2019). *Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania.*

Finansijska nesigurnost: Mnoge starije žene su socijalno i materijalno deprivirane u odnosu na starije muškarce, neke od njih nisu bile zaposlene tokom radnog veka pa su ekonomski zavisne od muškarca i drugih članova porodice.

⁸⁷ S.T.AGE (2019). *Elder Abuse Context and Theory – Finland, Ireland, Italy and Romania.* , dostupno na: http://www.combatingelderabuse.eu/wp-content/uploads/2016/04/Booklet_stage.pdf

2

Metodologija analize

Analiza izložena u ovoj studiji oslanja se na višestruke izvore i metode. Deo analize sproveden je pregledom sadržaja ključnih međunarodnih i domaćih zakona i politika, kao neophodne osnove za razumevanje načina na koji je definisano nasilje, kao i načina na koji je uređen sistem sprečavanja i zaštite od rodno zasnovanog nasilja nad ženama.

Analiza stanja u pogledu rasprostranjenosti nasilja nad starijim ženama, različitim oblicima, karakteristikama i posledicama nasilja, kao i prijavljivanja nasilja, sprovedena je na osnovu podataka istraživanja koje je sprovedeno uz vođstvo OEBS-a u regionu jugoistočne i istočne Evrope 2018. godine.⁸⁸ Time je i sadržaj analize uslovljen načinom na koji je nasilje nad ženama istraženo. OEBS-ovo istraživanje obuhvatilo je sledeće oblike nasilja:

- Fizičko i seksualno nepartnersko nasilje
- Seksualno uznemiravanje
- Proganjanje
- Fizičko, seksualno i psihičko partnersko nasilje.

⁸⁸ OEBS, Istraživanje o bezbednosti i blagostanju žena, sprovedeno je u Srbiji u leto 2018. godine, kao deo regionalnog istraživanja koje je sprovedeno u osam država jugoistočne i istočne Evrope. Na osnovu tog istraživanja, objavljen je izveštaj za Srbiju <https://www.osce.org/sr/secrariat/419756?download=true>. Analiza je sprovedena na bazi podataka zbog potrebe da se na celovit način sagleda stanje u grupi starijih žena, što nije bilo moguće sistematski sprovesti oslanjanjem na publikovani izveštaj.

Operacionalne definicije različitih oblika nasilja izložene su u odgovarajućim poglavljima.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 2006 žena starosti od 18 do 74 godine. U tom smislu, stanje se ne može pratiti za žene stare 75 i više godina, ali se može očekivati da se u velikoj meri stanje opisano za žene stare između 65 i 74 godine odnosi i na njih. Uzorkom je bilo obuhvaćeno 448 žena starih od 65 do 74 godine (što čini 22,3% uzorka), što predstavlja solidnu veličinu uzorka za osnovnu analizu, ali ne dopušta previše detaljna razvrstavanja.

Pored toga, za produbljivanje uvide u specifična iskustva različitih grupa starijih žena, kao i pristupa uslugama podrške, sprovedena su kvalitativna istraživanja. Prvi deo kvalitativnog istraživanja bile su fokusirane grupne diskusije; ukupno je organizovano njih osamnaest sa 157 žena različitih generacija iz Beograda, Kragujevca, Sombora, Pirotu i Pančeva. Žene su bile i iz urbanih i ruralnih sredina. Drugi deo kvalitativnog istraživanja sastojao se iz dubinskih intervjuu. Intervjui su obavljeni sa 20 stručnih radnika zaposlenih u centrima za socijalni rad i 21 osobom angažovanim u Crvenom krstu Srbije bilo kao zaposleni (sekretari i stručni saradnici), bilo kao volonteri i gerontodomačice.

3

Pravni i politički okvir kojim se regulišu prava u oblasti zaštite od nasilja nad starijim ženama

3.1 Međunarodni pravni okvir

Poslednjih godina dosta pažnje bilo je posvećeno položaju starijih lica i problemima s kojima se oni suočavaju. I pored toga, nema sveobuhvatnog dokumenta koji bi na sistematičan način predstavljao izvor u ovoj oblasti, već je zaštita starijih osoba regulisana u više međunarodnih i domaćih dokumenata, zakona i podzakonskih akata, kao i nacionalnih strategija i planova delovanja koji se odnose na populaciju starijih lica.

45

3.1.1. UN konvencije i drugi međunarodni dokumenti

Ljudska prava definisana u Univerzalnoj deklaraciji UN o ljudskim pravima (1946)⁸⁹ zajednički su standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu deklaraciju stalno na umu, težio da doprinese poštovanju ovih prava i sloboda te da progresivnim unutrašnjim i međunarodnim merama obezbedi njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje kako među narodima samih država članica UN, tako i među narodima onih teritorija koje su pod njihovom upravom.

U odnosu na ovaj osnovni međunarodni dokument, **Generalna skupština je Rezolucijom 46/91 od 16. decembra 1991,**⁹⁰ **usvojila Načela Ujedinjenih nacija za starije osobe, kojima se prvi put posvetila pažnja starijoj populaciji.**

⁸⁹ <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Introduction.aspx>

⁹⁰ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx>

Na poštovanje ljudskih prava Srbiju obavezuju i svi najvažniji univerzalni međunarodni ugovori o ljudskim pravima: **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima** (PGP), usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2200A(XXI) Generalne skupštine UN od 16. decembra 1966, stupio na snagu 23. marta 1976, u skladu sa članom 49⁹¹ i dva protokola uz ovaj pakt; **Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**, usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2200A(XXI) Generalne skupštine UN od 16. decembra 1966, stupio na snagu 3. januara 1976, u skladu sa članom 27⁹²; **Konvencija Ujedinjenih nacija (UN) o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije**, usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2106A(XX) Generalne skupštine UN od 21. decembra 1965, stupila na snagu 4. januara 1969, u skladu sa članom 19⁹³; **Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena** (CEDAW engl.) (U.N. Doc. A/34/46)⁹⁴, **Protokol koji ide uz nju**, kao i **Opšta preporuka br. 19 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena** (UN. Doc. A/47/38) 1992, i **Opšta preporuka br. 27 o starijim ženama i zaštiti njihovih ljudskih prava**⁹⁵ – zahtevaju preduzimanje svih neophodnih mera radi eliminisanja diskriminacije prema ženama i suzbijanja nasilja u porodici, uključujući usvajanje specifične legislative o nasilju u porodici, krivične sankcije za počinioce nasilja, građanske pravne lekove, preventivne i zaštitne mere. Iako ovaj dokument ne definiše eksplicitno nasilje nad ženama, kroz zabranu svih oblika diskriminacije i kroz uspostavljanje mehanizma za praćenje primene ove konvencije u zemljama potpisnicama, obezbeđuje se i pravni okvir za zaštitu od nasilja. Konvencija nalaže državama potpisnicama da sprovede izmene zakonodavnog okvira, radi obezbeđivanja ravnopravnosti, kao

⁹¹ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>

⁹² <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>

⁹³ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>

⁹⁴ <https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/cedaw-serbian.pdf>

⁹⁵ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx>

i podnošenje izveštaja Komitetu formiranom radi praćenja primene ove Konvencije. Srbija je podnela četvrti Periodični izveštaj o primeni Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena,⁹⁶ Komitetu CEDAW juna 2017. godine, a nasilje prema ženama bila je jedna od ključnih oblasti zbog kojih je Komitet CEDAW izrazio zabrinutost u svojim zaključcima. Na temelju ovih zaključaka i pozivajući se na svoje Opšte preporuke u suzbijanju nasilja prema ženama, Komitet CEDAW je formulisao skup preporuka koje treba da budu uzete u obzir prilikom unapređenja politika koje uređuju sistem zaštite žena od nasilja i suzbijaju rodno zasnovano nasilje⁹⁷.

Na poštovanje ljudskih prava obavezuje i **Konvencija Ujedinjenih nacija (UN) o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije**, usvojena je i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristup Rezolucijom 2106A (XX) Generalne skupštine UN od 21. decembra 1965, stupila na snagu 4. januara 1969, u skladu sa članom 19,⁹⁸ kao i **Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine**⁹⁹ i prateći **Protokol**.

Starenje stanovništva prepoznato je kao globalno pitanje tokom druge polovine 20. veka. UN su organizovale Prvu svetsku skupštinu o starenju 1982. godine u Beču. *Glavni ishod ove konferencije bio je Bečki međunarodni akcioni plan za starenje (VIPAA – Vienna International Plan of Action on Ageing), prvi međunarodni okvir politike o starenju (Ujedinjene nacije, 1982).*¹⁰⁰ Ovaj dokument sadrži šezdeset i dve preporuke za akciju u okviru sedam područja od kojih je važno starenje pojedinaca, naime: zdravlje i ishrana; zaštita starijih potrošača; stanovanje i okolina; porodica; socijalna zaštita; sigurnost prihoda i radni odnos; i obrazovanje.

⁹⁶ https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/2017_IV_periodicni_izv_cedaw_srp.pdf

⁹⁷ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>

⁹⁸ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>

⁹⁹ https://www.osobesai nvaliditetom.rs/attachments/004_Microsoft%20Word%20-%20UN_Medjunarodna%20konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf

¹⁰⁰ <https://www.un.org/en/events/elderabuse/pdf/vipaa.pdf>

U deklaraciji usvojenoj na Drugoj svetskoj skupštini o starenju u Madridu, države članice UN ponovo su potvrdile principe i preporuke za delovanje iz VIPAA, usvajanjem dokumenata **Politička deklaracija i Madridski međunarodni akcioni plan za starenje (MIPAA – Political declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing)**, (*Ujedinjene nacije, 2002*).¹⁰¹

MIPAA je sveobuhvatan dokument: sadrži 239 preporuka formulisanih da bi se postiglo trideset pet ciljeva u okviru osamnaest prioriternih pitanja, koji su zauzvrat konsolidovani u tri prioriteta smera: (1) starije osobe i razvoj; (2) unapređenje zdravlja i blagostanja u starosti i (3) obezbeđivanje pogodnog i podržavajućeg okruženja.

Ova dva dokumenta osnovni su okvir međunarodne politike o starenju i starijim osobama u dvadesetom i dvadeset prvom veku.

48

I MIPAA i VIPAA pripadaju kategoriji neobavezujućih dokumenata UN, što znači da je nacionalno izveštavanje prema zakonodavnim i konsultativnim telima UN o njihovoj primeni dobrovoljno. Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESCR) u svojim Opštim komentarima posebno se bavi pravima starijih osoba: **Opšti komentar br. 20, Nediskriminacija u ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**, jun 2009,¹⁰² **Opšti komentar br. 19, Pravo na socijalno osiguranje** (član 9), E/C.12/GC/19, februar 2008,¹⁰³ **Opšti komentar br. 6, Ekonomska, socijalna i kulturna prava starih osoba**, avgust 1995,¹⁰⁴ **MOR, Invaliditet, starije doba i beneficije**, **Preporuka br. 131**.¹⁰⁵

Naročito treba da naglasimo **Rezoluciju Generalne skupštine A/RES/65/182 o pratećim aktivnostima Drugog svetskog kongresa o starenju**, donetu u

¹⁰¹ <https://social.un.org/ageing-working-group/documents/mipaa-en.pdf>

¹⁰² <https://undocs.org/E/C.12/GC/20>

¹⁰³ <https://undocs.org/E/C.12/GC/19>

¹⁰⁴ <http://www12.unhchr.ch/>

¹⁰⁵ http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312469:NO

decembru 2010,¹⁰⁶ kao i **Rezoluciju CD50.R8, Zdravlje i ljudska prava**, iz oktobra 2010,¹⁰⁷ usvojenu od strane Panameričke zdravstvene organizacije (PAHO).

Pored gorenavedene CEDAW konvencije, i druga dokumenta UN regulišu prava žena, kao što su **Deklaracija UN protiv nasilja nad ženama (A/Res/48/104)**¹⁰⁸ iz 1993, koja dodatno konkretizuje akcije koje bi država trebalo da preduzme radi eliminisanja nasilja u porodici: odgovarajuće krivično zakonodavstvo, razvijanje nacionalnih planova akcije, obezbeđivanje usluga i resursa za žene žrtve nasilja, obuka i rodna senzibilizacija javnih službenika, te obezbeđivanje resursa iz vladinog budžeta radi borbe protiv nasilja u porodici; **Rezolucija Komisije UN za ljudska prava 2003/45**,¹⁰⁹ koja se takođe bavi eliminacijom nasilja nad ženama (E/CN.4/2003/L.11/Add.4), a u kojoj se ističe da vlade imaju „afirmativnu obavezu da unapređuju i štite ljudska prava žena i devojčica i moraju sa dužnom pažnjom sprečavati, istraživati i kažnjavati sve akte nasilja nad ženama i devojčicama“. **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju A/CONF.177/20**,¹¹⁰ poglavlje I (1995) – u oblasti nasilja u porodici kao prioritetno pitanje preporučuje preispitivanje i reviziju zakonodavstva i preduzimanje drugih potrebnih mera, uz formiranje odgovarajućih mehanizama na svim nivoima vlasti, kako bi se obezbedilo da sve žene uživaju zaštitu od nasilja u porodici koje treba da se tretira kao krivično delo kažnjivo zakonom (t. 124–126). Ova deklaracija predstavlja korak dalje u borbi za ravnopravnost žena, ali i za zaštitu od nasilja. Najpre, definiše se nasilje nad ženama, što je prvi korak ka uspostavljanju krivičnopravne zaštite na nacionalnom nivou za žrtve nasilja. Zatim, kao strateški cilj, predviđa se i preduzimanje sveobuhvatnih mere za sprečavanje i iskorenjivanje svih oblika nasilja nad ženama i devojčicama,

¹⁰⁶ <https://undocs.org/A/RES/65/182>

¹⁰⁷ https://social.un.org/ageing-working-group/documents/PAHO_resolution.pdf

¹⁰⁸ <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/dokumenti/un/a-res-48-104.pdf>

¹⁰⁹ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹¹⁰ http://www.e-jednakost.org.rs/kurs/kurs/download/pekinska_deklaracija.pdf

a Platforma za akciju definiše i skup mera za ostvarenje tog cilja kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Republika Srbija je zvanično posvećena principima i ciljevima definisanim u Pekinškoj deklaraciji i platformi za akciju, kao i principima Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW engl.). Republika Srbija je u septembru 2019. podnela izveštaj o napretku u primeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju 25+. ¹¹¹

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je 25. septembra 2015. **Ciljeve održivog razvoja**¹¹² – Rezoluciju o razvojnom programu za period posle 2015. pod nazivom „**Transformisanje našeg sveta: Agenda 2030 za održivi razvoj**“. Agenda 2030 uključuje 17 ciljeva održivog razvoja (SDG) i 169 ciljeva koji su stupili na snagu 1. januara 2016. godine. SDG su izgrađeni na Milenijumskim razvojnim ciljevima. Međutim, za razliku od Milenijumskih ciljeva razvoja, koji su bili namenjeni samo za zemlje u razvoju, SDG se primenjuju na sve zemlje. SDG 5 „Postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i devojaka“ sadrži pet ciljeva. Generalna skupština UN je 2010. osnovala **Otvorenu radnu grupu o starenju**,¹¹³ čiji je cilj istraživanje međunarodnih okvira ljudskih prava starijih osoba, a politike u vezi sa starenjem i prioritete u ovoj oblasti dati su u Paper on Ageing – related Policies and Priorities in VNRs (2016–2019).¹¹⁴ Uprkos приметnim naporima da se Ciljevi održivog razvoja primene u nacionalnim planovima i politikama u oblasti starenja, Dobrovoljni nacionalni izveštaji (VNRs) pokazuju da postoje veliki izazovi u obezbeđivanju pune primene Agende 2030. U periodu od 2016. do 2019. godine, 158 dobrovoljnih nacionalnih izveštaja predstavljeno je na najvišem nivou od strane 143 zemlje, a dve trećine ovih izveštaja sadrže reference na starenje.

¹¹¹ https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/64/national-reviews/serbia_en.pdf?la=en&vs=5252

¹¹² <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

¹¹³ <https://social.un.org/ageing-working-group/>

¹¹⁴ https://www.un.org/development/desa/ageing/wp-content/uploads/sites/24/2019/12/Briefing-Paper_VNRs-and-OPs-2019.pdf

Program za akciju usvojen je na Prvoj međunarodnoj konferenciji o stanovništvu i razvoju,¹¹⁵ održanoj u Kairu 1994. godine, na kojoj je 179 vlada usvojilo revolucionarni program delovanja na 20 godina (obnovljen 2010.) i pozvalo da ženska prava i ženskog reproduktivno zdravlje zauzmu centralno mesto u nacionalnim i globalnim naporima za razvoj. Ova konferencija definisala je novu viziju odnosa između stanovništva, razvoja i dobrobiti pojedinaca. Tokom 2019. godine, u Najrobiju (Kenija) je održana konferencija na visokom nivou posvećena 25-godišnjici donošenja Programa za akciju MKSR (Nairobi Summit on ICPD),¹¹⁶ na kojoj je pozvano na mobilizaciju političke volje i finansijskih obaveza koje je potrebno hitno ispuniti kako bi se u potpunosti sproveo Program za akciju MKSR (ICPD Programme of Action). Sprovođenje ovog akcionog plana predstavlja ključni doprinos primene Agende 2030 i SDG/a.

3.1.2. Evropski zakonski i strateški okvir

Amsterdamski ugovor¹¹⁷ iz 1997. dao je nadležnost EU za borbu protiv diskriminacije na osnovu pola, rasne, etničke pripadnosti, religije ili verovanja, starosti ili seksualne orijentacije, a od 2000. godine evropsko zakonodavstvo štiti sve koji žive u EU od starosne diskriminacije na radu, zahvaljujući **Okvirnoj direktivi 2000/78/EC**.¹¹⁸

Evropska komisija je 2008. usvojila **Direktivu o sprovođenju principa jednakog tretmana među licima bez obzira na veru ili uverenje, invaliditet, starost ili seksualnu orijentaciju {SEC (2008) 2180} {SEC (2008) 2181}**.¹¹⁹

Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama¹²⁰ Srbija je ratifikovala 2004. godine. Od 2011. Srbija nema nijednu rezervu na članove

¹¹⁵ https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/programme_of_action_Web%20ENGLISH.pdf

¹¹⁶ <https://www.unfpa.org/news/nairobi-summit-opens-leaders-express-optimism-and-urgency-securing-rights-all>

¹¹⁷ <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>

¹¹⁸ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>

¹¹⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008PC0426&from=EN>

¹²⁰ https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Evropske konvencije, koja, pored ostalog, ne zabranjuje izričito starosnu diskriminaciju u vezi sa ostvarivanjem prava iz Konvencije, već opseg svoje antidiskriminacione klauzule (član 14.) tumači kao produženje do starosne dobi.

Lisabonski ugovor¹²¹ je 2009. godine dao obavezujuću snagu **Povelji o osnovnim pravima EU**¹²² koja posvećuje ceo član (član 25) pravima starih lica i utvrđuje čitav niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava relevantnih za starije osobe, kao što su prava na nediskriminaciju, socijalnu sigurnost, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje. Član 21 Povelje o osnovnim pravima EU (pravno obavezujući za tela EU i države članice kada sprovode zakonodavstvo EU) izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu starosti. U kontekstu EU sporazuma, član 19 **Ugovora o funkcionisanju Evropske unije**¹²³ ovlašćuje EU da zakonodavno postupa protiv diskriminacije u pogledu starosti, kao i pola, rasnog ili etničkog porekla, religije, invaliditeta i seksualne orijentacije.

Srbija je 2009. godine ratifikovala **Revidiranu evropsku socijalnu povelju** iz 1996. (ESP), („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, broj 42/09), kojom se regulišu ekonomska i socijalna prava, dok član 23. ove Povelje posebno reguliše pravo starijih lica na socijalnu zaštitu.¹²⁴

Savet Evrope je 2014. godine usvojio **Preporuku za promociju ljudskih prava starijih osoba**,¹²⁵ a već 2015. usvojen je **Evropski akt o pristupačnosti**,¹²⁶ koji za cilj ima to da doprinese poboljšanju pravilnog funkcionisanja unutrašnjeg tržišta i uklanjanju i sprečavanju prepreka za slobodno kretanje osoba.

¹²¹ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf

¹²² http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

¹²³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

¹²⁴ http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Revidirana%20Evropska%20socijalna%20povelja%20SE.pdf

¹²⁵ [https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/cddh-age/Document_CDDH_AGE/CDDH-AGE\(2013\)13final_en.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/cddh-age/Document_CDDH_AGE/CDDH-AGE(2013)13final_en.pdf)

¹²⁶ <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=15017&langId=en>

Direktiva EC o rasnoj jednakosti¹²⁷ (2000/43/EC) zabranjuje diskriminaciju na osnovu rasne ili etničke pripadnosti u širokom spektru oblasti, uključujući zapošljavanje, socijalnu zaštitu i obrazovanje, te dobra i usluge dostupne javnosti, uključujući stanovanje, dok je **Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju**¹²⁸ (2000/78/EC), međutim, ograničena na oblast zaposlenja i zanimanja, ali obuhvata religiju ili uverenje, invaliditet, starost i seksualnu orijentaciju.

Strateški angažman EU za rodnu ravnopravnost 2016–2019,¹²⁹ kao i **EU Akcioni plan o rodnoj ravnopravnosti i osnaživanju žena u razvoju**,¹³⁰ uz **Preporuke 1450** (2000),¹³¹ **Preporuku 1582** (2002),¹³² **Preporuku 2002** (5),¹³³ **Preporuku 1681** (2004)¹³⁴ Parlamentarne skupštine Saveta Evrope i Komiteta ministara Saveta Evrope o zaštiti žena od nasilja u Evropi – preporučuju stvaranje evropskog programa za borbu protiv nasilja u porodici; podstiču države članice „da priznaju da imaju obavezu da sprečavaju, istražuju i kažnjavaju akte nasilja u porodici i da obezbeđuju zaštitu žrtvama“ i definišu nasilje u porodici kao „... nasilje koje se događa u porodici ili domaćinstvu, uključujući, pored ostalog, fizičku i psihičku agresiju, emocionalno i psihičko zlostavljanje, silovanje i seksualno zlostavljanje, incest, silovanje supružnika, stalnih ili povremenih partnera i vanbračnih supružnika, krivična dela učinjena u ime časti, obrezivanje genitalija i polnih organa i druge tradicionalne prakse štetne za žene, kao što su prinudne udaje“ (čl. 1a). U dokumentima se ističe sledeće: „Akutna priroda ovog problema mora primorati države članice Saveta Evrope da posmatraju nasilje u porodici kao nacionalni politički prioritet i da se bave njime u širem političkom okviru, uz

¹²⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&from=EN>

¹²⁸ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>

¹²⁹ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/strategic_engagement_en.pdf

¹³⁰ http://ec.europa.eu/development/policies/crosscutting/genderequ_en.cfm

¹³¹ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹³² <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹³³ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

¹³⁴ <http://www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf>

učješće vlade, parlamenta i civilnog društva. Države članice imaju obavezu pod međunarodnim pravom da deluju s dužnom pažnjom radi preduzimanja efektivnih koraka za okončanje nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici i zaštitu žrtava. Ako ne žele da se smatraju odgovornim, države moraju preduzimati efikasne mere sprečavanja i kažnjavanja takvih radnji od strane privatnih lica i da štite žrtve“ (čl. 2).

Najznačajniji dokument međunarodnog prava u oblasti nasilja nad ženama, kad je Evropsko zakonodavstvo u pitanju, svakako predstavlja **Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici** (Istanbul, 11. maj 2011), iz 2013. godine („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“ br. 12/2013),¹³⁵ koja daje definiciju nasilja nad ženama, nasilja u porodici, a predviđa i obavezu članica da izvrše potrebne zakonodavne i druge mere zaštite svih žrtava od daljeg nasilja.

54 Narodna skupština Srbije ratifikovala je Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 31. oktobra 2013. godine. Istanbulska konvencija prepoznaje nasilje nad ženama kao jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava. To je oblik diskriminacije prema ženama koji je rezultat istorijski nejednakih odnosa između muškaraca i žena, a koji su doveli do dominacije muškaraca nad ženama. Upravo zbog toga, Istanbulska konvencija direktno se bavi potrebom uklanjanja štetnih rodni stereotipa i predrasuda, običaja i tradicija, koji se zasnivaju na ideji inferiornosti žena ili primeni stereotipnih rodni uloga.

*Republika Srbija uložila je rezervu na dva člana Istanbulske konvencije – član 3. Zakona o potvrđivanju Konvencije navodi: „Republika Srbija zadržava pravo da ne primenjuje odredbe člana 30, stava 2 i člana 44, stava 1, tačke e, stava 3 i stava 4 Konvencije dok ne izvrši usaglašavanje unutrašnjeg krivičnog zakonodavstva sa navedenim odredbama Konvencije.“*¹³⁶

¹³⁵ <https://www.womenngo.org.rs/images/CEDAW/cedaw-serbian.pdf>

¹³⁶ http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_zakon%20o%20potvrđivanju%20konvencije%20saveta%20evrope%20o%20sprečavanju%20i%20borbi%20protiv%20nasilja%20nad%20ženama%20i%20nasilju%20u%20porodici.pdf

Član 30, stav 2 Konvencije povezan je sa odgovarajućom državnom naknadom za osobe koje su zadobile ozbiljne telesne povrede ili kojima je ozbiljno narušeno zdravlje nasiljem koje su pretrpele. Član 44 ima isti sadržaj u celosti kao i član 25 Konvencije o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, koja je prihvaćena 2010. godine, a odnosi se na nadležnost. Ni tada, kao ni sada, krivično zakonodavstvo nije bilo usaglašeno s odredbama te konvencije, pa država nije izrazila rezerve. U skladu sa članom 68. stav 1 Konvencije, Srbija je podnela **Prvi izveštaj o primeni Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici**, juna 2018. godine.¹³⁷

3.2 Nacionalni zakonodavni i strateški okvir

Međunarodni dokumenti definišu i zabranjuju nasilje prema ženama, uključujući i nasilje u porodici, smatrajući ga *oblikom diskriminacije žena*. Domaće zakonodavstvo, iako ne naglašava rodni aspekt nasilja, sledi preporuke ključnih međunarodnih dokumenata.

Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 98/06)¹³⁸, garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti (čl. 15), zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju na bilo kojoj osnovi (čl. 21 st. 3), garantuje pravo na jednaku sudsku zaštitu (čl. 21), pravnu pomoć (čl. 67), pravo na rehabilitaciju i naknadu materijalne ili nematerijalne štete prouzrokovane nezakonitim ili nepravilnim radom državnih ili drugih organa (čl. 35), pravnu zaštitu svih osnovnih ljudskih prava svim građanima i građankama bez diskriminacije, uključujući i obraćanje međunarodnim institucijama s ciljem zaštite zajamčenih prava (čl. 22 st 2). Ustav ne garantuje pravo na adekvatno stanovanje, ishranu i vodu, kao ni čitav niz prava na adekvatan standard života koji je garantovan Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ustav garantuje ljudska prava shodno

¹³⁷ https://www.womenngo.org.rs/images/GREVO/GREVO_izvestaj_Srbija.pdf

¹³⁸ https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

međunarodnim standardima, ali ne rešava pitanje rodne ravnopravnosti i ne bavi se na odgovarajući način diskriminacijom žena. Član 21 Ustava zabranjuje diskriminaciju na rodno neutralan način, a ne u skladu sa članom 1 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

Srbija je oktobra 2016. usvojila **Zakon o sprečavanju nasilja u porodici** („Službeni glasnik RS“, 94/2016),¹³⁹ koji sprečavanje nasilja u porodici definiše kao skup mera kojima se otkriva da li pretil neposredna opasnost od nasilja u porodici i skupa mera koje se primenjuju kada je neposredna opasnost otkrivena. Neposredna opasnost postoji kada iz ponašanja mogućeg učinioca i drugih okolnosti proizlazi da je on spreman da u vremenu koje neposredno predstoji počinil nasilje u porodici.

Nasilje u porodici definiše se kao akt fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja učinioca prema licu sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem ili ranijem bračnom ili vanbračnom ili partnerskom odnosu, ili prema licu s kojim je krvni srođnik ili sa kojim živi u zajedničkom domaćinstvu.¹⁴⁰

Zakon se primenjuje i na saradnju u sprečavanju nasilja u porodici¹⁴¹ u krivičnim postupcima za krivična dela koja su gore navedena u okviru Krivičnog zakonika ukoliko su počinjena u porodici.¹⁴² Za sprečavanje nasilja u porodici i pružanje zaštite i podrške žrtvama nasilja nadležni su policija, javna tužilaštva, sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, kao i nadležni državni organi i centri za socijalni rad. Pored nadležnih državnih organa i centara za socijalni rad, u sprečavanju nasilja učestvuju i druge ustanove u oblasti dečje, socijalne zaštite, obrazovanja, vaspitanja i zdravstva, kao i tela za rodnu ravnopravnost na nivou lokalnih samouprava, davanjem pomoći i obaveštavanja o nasilju, kao i pružanjem podrške žrtvama nasilja.¹⁴³ Zakon

¹³⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici.html

¹⁴⁰ Član 3

¹⁴¹ Članovi 24–27

¹⁴² Član 4

¹⁴³ Član 7

definiše hitne mere, koje obuhvataju meru privremenog udaljenja učinioca iz stana i meru privremene zabrane učiniocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj.¹⁴⁴

Zakonom su obuhvaćena prava žrtava na obaveštenje, na besplatnu pravnu pomoć i individualni plan zaštite i podrške.¹⁴⁵ Zakon definiše i uspostavljanje evidencije podataka o slučajevima nasilja u porodici.¹⁴⁶

Krivični zakonik RS („Sl. glasnik RS“, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09 i 111/09)¹⁴⁷ definiše i sankcioniše krivična dela protiv polne slobode (glava XVIII) i krivična dela protiv braka i porodice (glava XIX). Nasilje u porodici definiše kao krivično delo (čl. 194.) za koje je predviđena novčana kazna ili zatvor do jedne godine, odnosno kazna zatvora od tri meseca do tri godine u slučaju težih oblika ovog krivičnog dela; nepoštovanje izrečenih mera zaštite od nasilja u porodici, predviđenih Porodičnim zakonom, sankcioniše se novčanom kaznom ili zatvorom do tri meseca, a silovanje u braku je krivično delo u skladu sa čl. 178. KZ. Krivični zakonik RS u okviru krivičnih dela protiv braka i porodice definiše i nasilje u porodici kao primenu nasilja, pretnje da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem kojim se ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana porodice, korišćenje oružja ili oruđa ili drugih sredstava pri izvršenju ovih dela, izazivanje telesnih povreda, narušavanje zdravlja, usmrćivanje člana porodice ili kršenje mera zaštite od nasilja u porodici koje mu je odredio sud. Zakonom su obuhvaćena i krivična dela nedavanje izdržavanja (član 195.), kršenje porodičnih obaveza (član 196.), zatim pojedina krivična dela protiv života i tela, kao što su napuštanje nemoćnog lica (član 126.), obluba nad nemoćnim licem (član 179.), zloupotreba poverenja (član 216), koja se na posredan način odnose i na starija lica. Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika („Sl. glasnik RS“, br. 94/2016) krivično zakonodavstvo je delimično

¹⁴⁴ Član 17

¹⁴⁵ Članovi 29–31

¹⁴⁶ Član 32

¹⁴⁷ <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>

usaglašeno sa standardima Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici.

Zakonik o krivičnom postupku („Sl. list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002, „Sl. glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005 i 49/2007)¹⁴⁸ garantuje posebnu zaštitu žrtava, oštećenih i svedoka tokom krivičnog postupka, pogotovo maloletnih lica (čl. 101., 102., 109. i 292).

Zakon o javnom redu i miru („Sl. glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05)¹⁴⁹ primenjuje se u prekršajnom postupku u slučajevima nasilja u porodici (čl. 6. st. 1., 2. i 3.), **Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku** („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005)¹⁵⁰ predviđa mere za zaštitu života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode i imovine učesnika u krivičnom postupku, odnosno zaštićenog lica, dok **Zakon o policiji** („Sl. glasnik RS“, br. 101/2005)¹⁵¹ definiše nadležnosti i postupanje policije po svim prijavama za sva dela nasilja.

Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/09)¹⁵² i **Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom** („Sl. glasnik RS“, br. 33/2016, 13/2016)¹⁵³ donose princip ravnopravnosti i zabranjuju diskriminaciju po raznim osnovama, uključujući i rodno zasnovanu diskriminaciju, i obezbeđuju zaštitu od diskriminacije.

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 25/2019)¹⁵⁴ garantuje se dostupnost zdravstvene zaštite svim građanima, dok se **Zakonom o pravima pacijenata** („Sl. glasnik RS“, br. 45/2013, 25/2019 i dr. zakoni)¹⁵⁵ obuhvataju svi korisnici zdravstvenih usluga.

¹⁴⁸ https://www.paragraf.rs/propisi/zakonik_o_krivicnom_postupku.html

¹⁴⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_redu_i_miru.html

¹⁵⁰ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_programu_zastite_ucesnika_u_krivicnom_postupku.html

¹⁵¹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_policiji.html

¹⁵² https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

¹⁵³ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_diskriminacije_osoba_sa_invaliditetom.html

¹⁵⁴ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenoj_zastiti.html

¹⁵⁵ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_pravima_pacijenata.html

Porodični zakon („Sl. glasnik RS“, br. 18/2005)¹⁵⁶ definiše nasilje u porodici i predviđa mere zaštite od nasilja u porodici: Nasilje u porodici (član 197), Mere zaštite (član 198, 199, 200), Hitnost postupka (član 285) predviđaju mere zaštite koje je sud ovlašćen da donese u posebnom postupku (čl. 198.), kao i specijalizovana sudska veća (čl. 203.).

Prava iz oblasti socijalne zaštite regulisana su **Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju** („Sl. glasnik RS“ br. 34/2003, 64/2004 – odluka USRS, 84/2004 – dr. zakon, 85/2005, 101/2005 – dr. zakon, 63/2006 – odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 – odluka USRS i 86/2019),¹⁵⁷ **Zakon o socijalnoj zaštiti** („Sl. glasnik RS“ br. 24/11)¹⁵⁸ definiše i reguliše vrstu i obim zaštite i usluga socijalne zaštite kojima se prevenira nasilje nad starijim članovima porodice, njihovo zlostavljanje, zanemarivanje i eksploatacija, i otklanjaju posledice takvog postupanja. To je regulisano i **Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (2010)** („Sl. glasnik RS“, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik, 1/2012 – dr. pravilnik i 51/2019), kojim se definiše Služba za zaštitu odraslih i starih, kao posebna unutrašnja organizaciona jedinica,¹⁵⁹ dok je vođenje posebnih evidencija u vezi s nasiljem u porodici u ustanovama socijalne zaštite regulisano **Pravilnikom o evidenciji i dokumentaciji o licima prema kojima je izvršeno nasilje u porodici i o licima protiv kojih je određena mera zaštite od nasilja u porodici u okviru CSR** („Sl. glasnik RS“, br. 56/2005).¹⁶⁰

Zakon o ravnopravnosti polova („Sl. glasnik RS“, br. 104/09)¹⁶¹ sadrži mere za politiku jednakih mogućnosti za žene i muškarce, kao i posebne mere za

¹⁵⁶ https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html

¹⁵⁷ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_penzijskom_i_invalidskom_osiguranju.html

¹⁵⁸ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html

¹⁵⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_organizaciji_normativima_i_standardima_rada.html

¹⁶⁰ <http://solidarnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/04/Pravilnik-o-evidenciji-i-dokumentaciji-o-licima-prema-kojima-je-izvršeno-nasilje-u-porodici-i-o-licima-protiv-kojih-je-odredjena-mera-zastite-od-nasilja-u-p-1.pdf>

¹⁶¹ https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html

prevenciju i eliminaciju diskriminacije zasnovane na polu i rodu.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima,¹⁶² koji je Vlada Republike Srbije usvojila tokom 2011. godine, definiše način funkcionisanja mehanizma odgovora na rodno zasnovano nasilje i nasilje u porodici, a posebno multisektorsku saradnju u procesu zaštite od nasilja. Ovaj Opšti protokol poslužio je kao okvir za donošenje lokalnih protokola koji uređuju način postupanja i saradnje relevantnih aktera na lokalnom nivou, u cilju što efikasnije prevencije i zaštite žena žrtava porodičnog i partnerskog nasilja, ali i posebnih protokola za postupanje nadležnih institucija (policije, pravosuđa, centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova, ženskih NVO) u slučajevima nasilja: **Poseban protokol o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima,**¹⁶³ **Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja u porodici i partnerskim odnosima,**¹⁶⁴ kao i **Poseban protokol o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima,**¹⁶⁵ te naposljetku **Poseban protokol ministarstva zdravlja RS za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju.**¹⁶⁶

Skupština AP Vojvodine je u decembru 2014. godine usvojila **Program za zaštitu žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima za period od 2015. do 2020. godine.**¹⁶⁷ Program se nastavlja na prethodno iskustvo u

¹⁶² https://www.rs.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_LjubicastiTekst.pdf

¹⁶³ <https://iskljucinasilje.rs/wp-content/uploads/2016/09/Poseban-protokol-o-postupanju-policijskih-slu%C5%BEbenika-u-slu%C4%8Dajevima-nasilja-nad-%C5%BEenama-u-porodici-i-u-partnerskim-odnosima.pdf>

¹⁶⁴ <https://www.mpravde.gov.rs/sr/sekcija/54/pozitivno-zakonodavstvo.php>

¹⁶⁵ <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>

¹⁶⁶ <http://projekti.zdravstvo.vojvodina.gov.rs/wp-content/uploads/2016/11/Isto-Poseban-Protokol-Tirkizni-tekst.pdf>

¹⁶⁷ <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/251214/251214-vest2.html>

primeni Strategije za eliminaciju nasilja nad ženama u Vojvodini od 2008. do 2012. godine i u potpunosti je bio usklađen sa Istanbulskom konvencijom. Dugoročni cilj programa bio je doprinos uspostavljanju politike nulte tolerancije na nasilje prema ženama u porodici i partnerskim odnosima u AP Vojvodini i tretiranje ove vrste nasilja kao kršenja ljudskih prava.

Akcioni plan za Poglavlje 23 Vlade Republike Srbije iz 2015. (Pravosuđe i osnovna prava)¹⁶⁸ utvrđuje mere i aktivnosti na unapređenju ostvarivanja i promovisanja ljudskih prava i principa rodne ravnopravnosti, kako na strateškom i zakonodavnom planu, tako i na planu jačanja koordinacije i kapaciteta institucija. Definisani su nosioci i rokovi za svaku od planiranih mera. Planirane aktivnosti uglavnom se sprovode utvrđenom dinamikom, mada kod nekih dolazi i do kašnjenja.

Nacionalnim akcionim planom za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir, bezbednost u Republici Srbiji (2017–2020) (NAP za primenu Rezolucije 1325)¹⁶⁹ – drugim nacionalnim akcionim planom Vlade za primenu Rezolucije 1325 SB UN, na osnovu rezultata prvog NAP-a za period 2010–2017, kao opšti cilj, utvrđuje se unapređena bezbednosti žena u društvu integralnom primenom Rezolucije 1325 SB UN u Republici Srbiji u oblastima prevencije, učestvovanja, zaštite i oporavka, uz veću uključenost žena u očuvanju mira i bezbednosti na nivou lokalne zajednice.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije (2013–2018) sa Akcionim planom za period 2014–2018. (SPZD)¹⁷⁰ utvrđuje usaglašen sistem mera, uslova i instrumenata javne politike koje Republika Srbija treba da sprovede radi sprečavanja svih oblika diskriminacije. Strategija identifikuje žene kao jednu od devet osetljivih grupa koje su naročito izložene riziku od diskriminacije. Napredak u sprovođenju mera i aktivnosti prati Savet

¹⁶⁸ <http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2019/05/Akcioni-plan-za-Poglavlje-23-SR-za-sajt.pdf>

¹⁶⁹ <https://www.osce.org/sr/mission-to-serbia/341161>

¹⁷⁰ <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19990>

za praćenje realizacije Akcionog plana za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine, osnovan odlukom Vlade 2015, sa zadatkom da blagovremeno upozorava na izazove u izvršenju mera. Urađeno je šest izveštaja i Analiza primene strategije za period 2014–2018, koja je urađena uz podršku kancelarije UN u Srbiji. Izveštaji pokazuju da je većina planiranih mera i aktivnosti sprovedena, ali ima i izvesnih zakašnjenja.

Strategija za palijativno zbrinjavanje¹⁷¹ je doneta je u skladu s Preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope REC 24 (2003) koje se odnose na organizaciju palijativnog zbrinjavanja, kao i u skladu sa Preporukama Evropske konferencije, održane u Beogradu 2005. godine, da palijativno zbrinjavanje treba da postane sastavni deo sistema zdravstvene zaštite i neraskidiv element prava građana na zdravstvenu zaštitu. Starenjem populacije povećava se i zastupljenost starijih, hronično obolelih i funkcionalno zavisnih. S obzirom na visoku zastupljenost starijih koji žive sami, često i bez podrške porodice, osobe starije od 65 godina imaju sve veću potrebu za uslugama službe za kućno lečenje i palijativno zbrinjavanje.

Nacionalna strategija socijalnog stanovanja¹⁷² među korisnicima stanova u programima socijalne zaštite navodi, pored ostalih, i osobe koje trpe nasilje u porodici.

U 2015. godini usvojena je **Strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016–2020**.¹⁷³ godine, sa **Akcionim planom** za njeno sprovođenje za period 2016–2018. godine. Stratešku osnovu za unapređivanje sistema za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama pruža ova strategija, sa akcionim planom za period 2018–2020. godine, koja je kao poseban cilj definisala povećanu sigurnost žena od rodno zasnovanog nasilja u porodici

¹⁷¹ https://pravni-skener.org/pdf/sr/baza_propisa/78.pdf

¹⁷² https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/NACIONALNA%20STRATEGIJA%20SOCIJAL-NOG%20STANOVANJA_0.pdf

¹⁷³ <https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>

i u partnerskim odnosima. Mere definisane Akcionim planom obuhvataju: unapređenje zakonskog i strateškog okvira u oblasti zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici i partnerskim odnosima; uspostavljanje jedinstvenog i standardizovanog sistema prikupljanja, evidentiranja i razmene podataka o svim oblicima nasilja nad ženama; obezbeđivanje uslova za održive, kontinuirane, dostupne usluge ženskih i feminističkih udruženja specijalizovanih za podršku ženama u situaciji nasilja; i, smanjivanje senzacionalističkog medijskog izveštavanja kojim se opravdava i normalizuje nasilje nad ženama i obezbeđuje redovno rodno osetljivo informisanje javnosti o efektima mera za sprečavanje i otklanjanje nasilja nad ženama i mehanizmima zaštite.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2011–2015. godine.¹⁷⁴

Tokom istog perioda UNCT (Tim Ujedinjenih nacija u Srbiji) sproveo je program „Integrisani odgovor na nasilje nad ženama u Srbiji“, što je značajno doprinelo unapređenju institucionalnog, organizacionog okvira i povećanju kapaciteta relevantnih zainteresovanih strana i profesionalaca za suzbijanje nasilja nad ženama. Program je doprineo i povećanju svesti o tom problemu.

¹⁷⁴ <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2011/27/1/reg>

4

Rasprostranjenost i karakteristike rodno zasnovanog nasilja nad starijim ženama u Srbiji

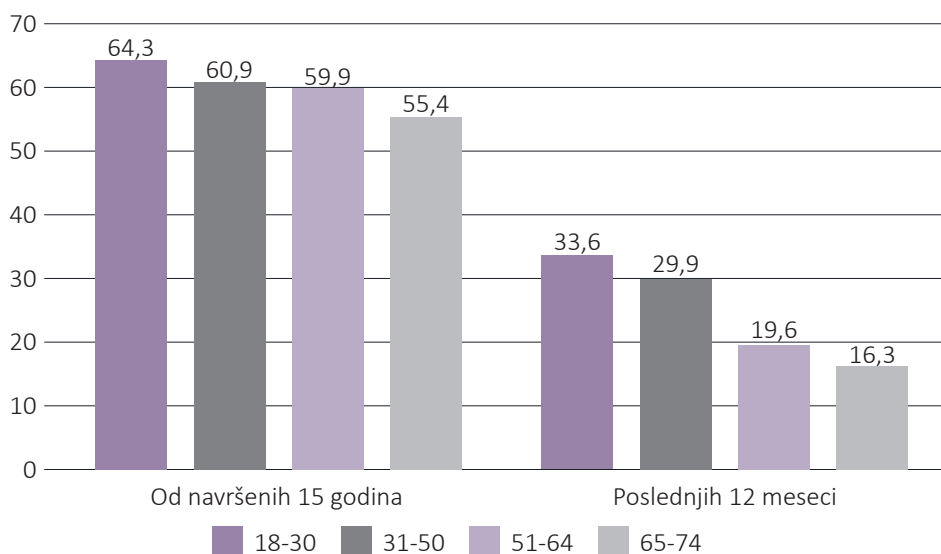
Više od polovine žena u Srbiji iskusilo je bar neki oblik rodno zasnovanog nasilja tokom života. Među ženama starim 65–74 godine 55,4% je iskusilo neki oblik rodno zasnovanog nasilja od navršених 15 godina, dok je u godinu dana koje su prethodile istraživanju takvo iskustvo imalo 16% žene ove dobi.

U narednom grafikonu prikazane su uporedne stope rasprostranjenosti bilo kog oblika rodno zasnovanog nasilja, uključujući psihičko, seksualno, fizičko nasilje počinjeno od strane partnera ili osobe koja nije partner, kao i seksualno uznemiravanje i proganjanje za žene različite životne dobi (operacionalne definicije ovih oblika nasilja priložene su u aneksu X). Može se primetiti da je načelno kod starijih žena zabeležena niža stopa rasprostranjenosti nasilja u odnosu na žene mlađih starosnih kategorija. Međutim, treba imati u vidu da u slučaju stopa koje se odnose na čitav život nakon navršених 15 godina razlike nisu statistički značajne.¹⁷⁵ Niže stope nasilja među starijim ženama mogu biti i posledica veće vremenske udaljenosti od takvih iskustava, zbog čega se ona zaboravljaju ili im se umanjuje značaj. Međutim, razlike u stopama rasprostranjenosti ukupnog nasilja statistički su značajne na nivou poslednjih 12 meseci, što ukazuje da su zapravo mlađe žene više izložene oblicima nasilja koji su obuhvaćeni istraživanjem (grafikon 1).

¹⁷⁵ $P=0,115$

Grafikon 1: Rasprostranjenost bilo kog oblika rodno zasnovanog nasilja počinjenog od partnera ili osobe koja nije partner (fizičkog, seksualnog, psihičkog, seksualnog uznemiravanja, proganjanja), od navršениh 15 godina i tokom poslednjih 12 meseci, 2018. godina (N=2006)

BILO KOJE NASILJE OD NEPARTNERA I PARTNERA, SEKSUALNO
UZNEMIRAVANJE I PROGANJANJE

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i
blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

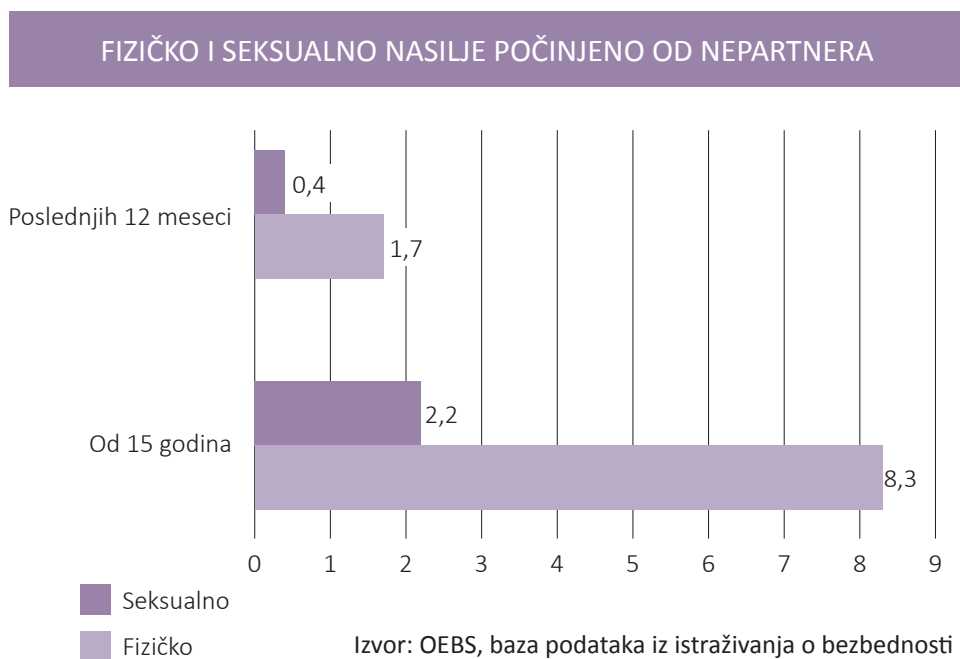
S obzirom na to da razlike između starijih i mlađih žena nisu značajne na životnom nivou, može se zaključiti da zapravo nema značajnih promena u rasprostranjenosti nasilja između različitih generacija žena. Ono je manje-više konstantno i visoko rasprostranjeno. S druge strane, podaci o rasprostranjenosti tokom poslednjih 12 meseci ukazuju na to da nasilje prati životne tokove. Ono opada sa starošću, a kao što će se videti iz narednih poglavlja, menja i oblike.

U narednim poglavljima prikazane su karakteristike različitih oblika partnerskog i nepartnerskog nasilja.

4.1 Rasprostranjenost i karakteristike nepartnerskog nasilja nad starijim ženama

Među ženama starim 65–74 godine, 8% je doživelo fizičko a 2% seksualno nasilje nakon što su navršile 15 godina od osobe koja nije njihov partner.

Grafikon 2: Procenat žena koje su imale iskustvo fizičkog ili seksualnog nasilja počinjenog od strane osobe koja nije partner od navršenih 15 godina i tokom poslednjih 12 meseci, 2018. godina (N=440)

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

Žene su najčešće kao najteži incident nepartnerskog nasilja prijavljivale pretnje fizičkom silom (u 38% slučajeva), potom šamar (16,4%), guranje (7,5%) i pokušaj prinude na seksualni odnos (5,5%). Počinioci najtežeg incidenta nepartnerskog nasilja najčešće su bili prijatelji ili poznanici (u 31,3% slučajeva), članovi porodice ili šire rodbine (u 30,7% slučajeva), nepoznato lice (15,6%), kolege/saradnici (8,9%), član porodice supruga/partnera (6,3%), ili neka druga osoba koju su poznavale (10,7%).

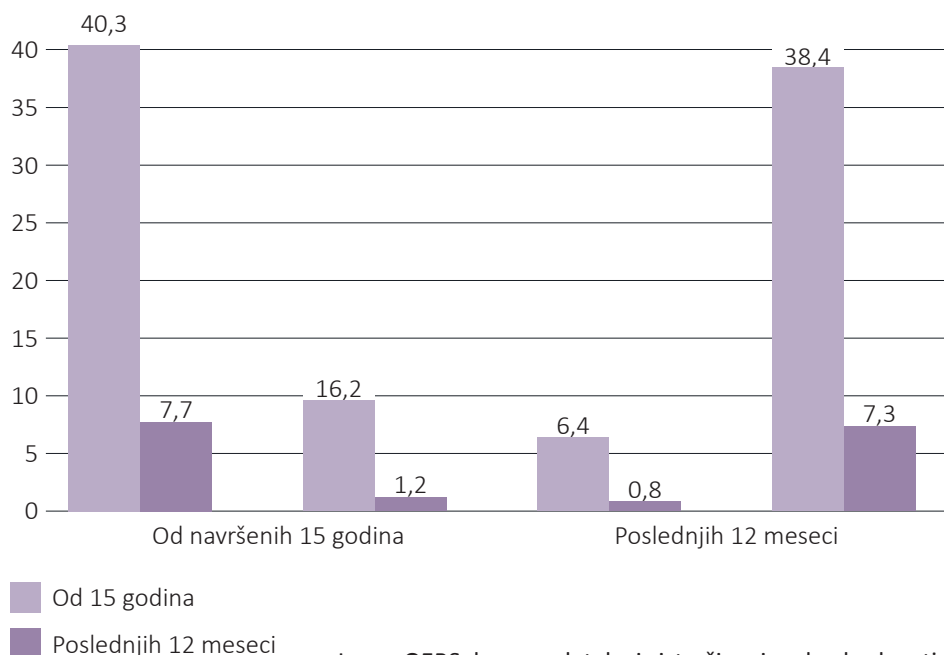
Imajući u vidu da je u pitanju mali broj žena koje su doživele fizičko ili seksualno nasilje tokom poslednjih 12 meseci (četiri su doživele fizičko a jedna seksualno), nije statistički pouzdano sprovesti detaljniju analizu o počiniocima i mestu na kome se nasilje dogodilo.

4.2 Rasprostranjenost i karakteristike partnerskog nasilja nad starijim ženama

Partnersko nasilje veoma je rasprostranjeno među starijim ženama. Od navršenih 15 godina 40% žena doživelo je neki oblik nasilja od strane sadašnjeg ili bivšeg partnera, dok je u prethodnih 12 meseci to iskustvo imalo 7,7% žena. Najrasprostranjenije je psihičko nasilje, koje je doživelo 38% žena od navršenih 15 godina i 7% žena tokom poslednjih 12 meseci.

Grafikon 3: Procenat žena koje su imale iskustvo fizičkog, seksualnog ili psihičkog nasilja počinjenog od sadašnjeg ili bivšeg partnera od navršenih 15 godina i tokom poslednjih 12 meseci, 2018. godina (N=440)

PARTNERSKO NASILJE

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

Partnersko nasilje više je rasprostranjeno među starijim ženama koje žive na selu nego među onima koje žive u gradu (46% prema 44,5%), a javljaju se i regionalne razlike, pri čemu su stope partnerskog nasilja najviše u Vojvodini (31,5%), nešto niže u Šumadiji i zapadnoj Srbiji (29,4%), još niže u Beogradu (20,2%) i najniže u južnoj i istočnoj Srbiji (18,8%). Međutim, treba imati u vidu da razlike mogu odražavati spremnost da se prijavi iskustvo nasilja, a ne nužno i njegovu stvarnu rasprostranjenost. Taj najteži incident se najčešće odigrao u domu žene (u 44,2% slučajeva), u nečijoj tuđoj kući ili stanu (19,8%), na ulici, u javnom prostoru (15,9%), u školi ili na radnom mestu (5,8%), u javnom prevozu (3,7%).

Siromaštvo i materijalna deprivacija povećavaju rizike od partnerskog nasilja. Među ženama koje žive u domaćinstvima koja se suočavaju s

materijalnom deprivacijom, 46% žena iskusilo je neki oblik partnerskog nasilja tokom života, dok je takvih među ženama koje žive u domaćinstvima koja se ne suočavaju s materijalnom deprivacijom svega 12%.

Rani brak povećava rizike od partnerskog nasilja. Među starijim ženama koje su ušle u brak pre navršenih 18 godina 41% je iskusilo neki oblik partnerskog nasilja, dok je među ženama koje su se udale nakon punoletstva partnersko nasilje doživelo 28% žena.

Norme i vrednosti značajno su povezane s rizicima od nasilja. Stope partnerskog nasilja veće su među ženama koje iskazuju tradicionalne, patrijarhalne stavove nego među ženama liberalnije vrednosne orijentacije. Tako je među ženama koje se u potpunosti slažu sa stavom da „dobra žena treba da sluša muža čak i kada se s njim ne slaže“ stopa partnerskog nasilja od navršenih 15 godina 59,9%, dok je među ženama koje se u potpunosti ne slažu sa istim stavom 39,6%. Među ženama koje se u potpunosti slažu sa stavom da „žrtva često sama provocira nasilje“ 52,5% doživelo je partnersko nasilje, dok je među ženama koje se sa tim stavom uopšte ne slažu partnersko nasilje doživelo 43,7% žena.

4.3 Posledice nasilja nad ženama

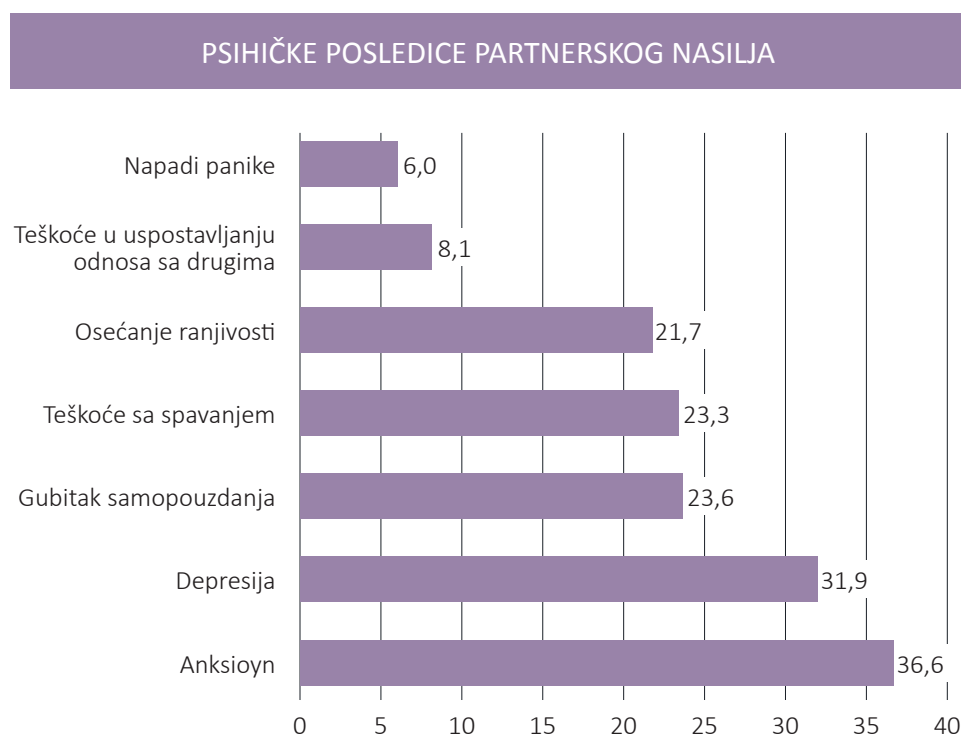
Kao najteže incidente nasilja doživljenog od sadašnjeg partnera žene su najčešće navodile oblike fizičkog i seksualnog nasilja, kao što su šamar (u 51,2% slučajeva), pristanak na seksualni odnos iz straha šta bi se moglo desiti ukoliko bi ga odbile (17%), guranje (15,9%), pretnje fizičkim napadom (9,7%), šutiranje ili udaranje čvrstim objektom (7,3%), primoravanje na seksualni odnos (5,1%), primoravanje na neželjene radnje tokom seksualnog odnosa (5,1%).

Posledice tog najtežeg incidenta nasilja ozbiljne su i dugotrajne. Najčešća emocionalna reakcija na nasilje kod žena jeste ljutnja (54,3%), iza koje sledi bes (38,6%), praćen stidom (35,9%) i strahom (31,2%), osećanjem stida

(17,5%), doživljajem šoka (14,4%), a javljaju se i osećanje krivice (7,7%) i agresivnost (7,3%).

Kao posledica najtežeg incidenta partnerskog nasilja 70% žena prijavilo je da nije imalo nikakve fizičke povrede, dok je 28% žena prijavilo da je imalo modrice ili ogrebotine. Najčešće psihičke posledice su anksioznost, depresija, gubitak samopouzdanja, teškoće sa spavanjem i osećanje ranjivosti (grafikon 4).

Grafikon 4: Žene koje su doživele partnersko nasilje nakon 15 godine prema psihičkim posledicama, 2018. (N=20)

Izvor: OEBS, baza podataka iz istraživanja o bezbednosti i blagostanju žena u jugoistočnoj i istočnoj Evropi, 2018. godina

Iako je među ženama svih životnih dobi prijavljivanje nasilja policiji ili kontaktiranje sa službama podrške izrazito nisko, primetno je da starije žene gotovo uopšte ne prijavljuju nasilje. Samo je jedna žena među starijim ženama koje su navele najteži incident partnerskog nasilja (ili 2,5%) prijavila policiji ovaj najteži incident partnerskog nasilja. Među ženama starim 51–64 godine 16,5% je prijavilo taj najteži incident policiji. Kao najčešći razlog što nisu prijavile incident, starije žene navele su da su to mogle da reše same ili uz pomoć člana porodice (63,9%), zbog straha od partnera (20,7%), nisu želele da prekinu vezu sa partnerom (18,5%), da incident nije bio dovoljno ozbiljan (17,1%), da su mislile da im policija ne može pomoći (14,5%), plašile su se da će izgubiti decu (14,5%), zbog stida, sramote (12,3%), zato što im partner nije dopustio (5,2%), zato što nisu htele da to neko sazna (2,2%), bile su previše uznemirene da bi kontaktirale s policijom (2,2%) ili su mislile da im policija neće verovati (2,2%).

72

Žene su još ređe kontaktirale s drugim institucijama ili organizacijama uključenim u sistem zaštite žena od nasilja. Svega dve starije žene potražile su pomoć doktora, a jedna je potražila pomoć crkvene organizacije.

4.4. Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja iz perspektive žena iz opšte populacije – analiza fokus grupa

U periodu od aprila do septembra 2020. godine organizovano je 18 fokus grupa u kojima je učestvovalo 157 žena iz tri različite generacije. Mlade žene su bile do 30 godina starosti, sredovečne žene od 31 do 64 godine starosti, dok su grupu starijih žena činile one preko 65 godina starosti. Sve grupe bile su organizovane licem u lice osim jedne grupe sa mladim ženama iz Sombora, koja je organizovana tokom vanrednog stanja putem aplikacije Zoom. Učesnice fokus grupa bile su iz Beograda (opština Palilula i Savski venac), Kragujevca, Sombora, Pirota (uključujući žene iz grada i sela Staničenje) i žene iz sela Dolova (opština Pančevo).

4.4.1 Spektar iskustava koja se odnose na nasilje i zlostavljanje starijih žena

Sagovornice svih životnih dobi u fokus grupama govorile su o tome da različiti oblici nasilja prema starijim ženama nisu izuzetak, već da se nažalost veoma često javljaju, tako da su skoro sve učesnice s lakoćom mogle navesti velik broj primera tih iskustava, koja se dešavaju u različitim životnim kontekstima. Prilično lako su mogle i da artikulišu da je tu u pitanju dvostruka viktimizacija: nasilje prema ženama, i nasilje prema starijoj osobi, što ovaj fenomen dodatno usložnjava.

Učesnice su navodile brojne primere iz svog bliskog okruženja (uža ili šira porodica, susedstvo), ili čak i lične primere koji su se odnosili na nekorektno ponašanje i zlostavljanje starijih žena. Takve situacije nisu retke, a opisani konteksti skoro po pravilu ukazuju na to da nije u pitanju jedan izolovan i sporadičan događaj, već najčešće dugogodišnji kontinuum usmeravanja agresije prema starijoj ženi, koji potiče od različitih osoba iz njihovog najbližeg fizičkog okruženja. Žene koje su učestvovalе u fokus grupama potvrdile su podatke iz kvalitativnih istraživanja koja su sprovedena širom sveta da se u većini slučajeva nasilja nad starijim ženama radi o nastavku obrasca nasilja koje je žena doživljavala tokom celog životnog ciklusa.¹⁷⁶

„Ovde, na žalost, ima toliko toga... Zlostavljanje totalno, nasilje, zanemarivanje.“

Osobe koje su navođene da maltretiraju starije žene najčešće su u različitom stepenu krvnog srodstva s njima: to su bili njihovi sinovi, muževi, ćerke, izabranici njihove dece ili krvnih srodnika tj. zetovi i snaje, zatim i unuci, kao i srodnici iz muževljeve porodice, koji neretko i nakon smrti muža nastavljaju (ili tek tada otpočinju) zlostavljanje starije žene, najčešće vođeni finansijskim motivima. Takođe, navođeni su i slučajevi dugogodišnjeg

¹⁷⁶ Band-Winterstein T. Aging in the shadow of violence: a phenomenological conceptual framework for understanding elderly women who experienced lifelong IPV. Journal of elder abuse & neglect. 2015;27(4–5):303–27. pmid: 26362024

maltretiranja starije žene od strane suseda, koji su bili vođeni različitim materijalnim interesima, što je naročito dolazilo do izražaja ukoliko žena živi sama u svom domaćinstvu. Ipak, u ulozi zlostavljača najčešće su se pojavljivali članovi uže ili šire porodice starije žene, bilo da se nalaze u zajedničkom domaćinstvu, zajedničkom dvorištu, ili čak žive udaljeni jedni od drugih. Nalazi iz fokus grupa ukazuju na to da se među zlostavljačima starijih žena nalaze osobe oba pola, i muškarci i žene.

Fizičko, psihičko i ekonomsko nasilje prema starijim ženama

Bez obzira na pol zlostavljača, primećeno je da su i jedni i drugi skloni zanemarivanju starijih osoba, potcenjivanju njihovih materijalnih („šta će to tebi, tebi to ne treba“), emotivnih i sazajnih potreba, te da primenjuju različite taktike zloupotrebe moći i kontrole. One se kreću u širokom spektru, počev od suptilnih i neopipljivih manipulacija i ucena, preko direktnog vređanja, omalovažavanja i ponižavanja na osnovu starosne i polne pripadnosti („Ti si stara babetina“), pa sve do onih brutalnih, kao što je fizičko nasrtanje i telesno povređivanje, ili pretnja njime, i izazivanje straha od fatalnog ishoda tj. ubistva („Nekoliko puta je komšinica kod mene dotrčala u spavaćici, hoće sin da je bije“), čemu su tipično bili skloniji muškarci negoli žene.

„Znate, tu postoje razne stvari, postoje razne vrste nasilja, kao na primer psihičko i verbalno, tipa *Neće unučići da dolaze kod tebe*, pa, *Nećeš ti više da vidiš dete*, pa *Dete mrzi babu, baba je veštica* itd. Mislim, možete da napakujete šta hoćete. To sve postoji, i to je tako stravično. Do recimo, *Potrebni su nam lekovi*, pa *Neću da ti kupim lekove*, *Neću da ti donesem*, pa *Crkni tu*. I ti ne možeš da shvatiš šta sve može da se vidi, ako se malo družite sa tim ljudima koji su u situaciji da nešto trpe.“

Veoma je teško napraviti arbitrarnu podelu između različitih vidova nasilja jer se oni često javljaju udruženo, naročito u slučaju ozbiljnog fizičkog nasilja,

koje je gotovo uvek praćeno i finansijskim i emocionalnim nasiljem:

„Ona (komšinica) živi u velikom strahu od sina, žive zajedno. On je agresivan i prema sestrama i prema svakome. Ja joj pomažem sve što mogu, ali u hrani, ne u novcu, jer on nju prisili da mu da za duvan. On troši tu njenu penziju od 14.000-15.000 dinara, onda ruši, razara, lomi zidove, on će ovo, on će ono, a nigde dinara nema, alkoholičar težak (...). Kad ona dođe kod mene, sve pogleduje kroz prozor da vidi da nije on prošao, jer joj je zabranio i kod mene da dolazi.“

Kako bi preživele date situacije, žene žrtve nasilja morale su da razviju različite taktike preživljavanja uopšte, a pogotovo taktiku čuvanja minimuma sredstava neophodnih za život, o čemu svedoči sledeći iskaz:

„Ona dotrči kod mene sa 1.000 dinara, kaže rasitni mi ovo da mu dam po 100 ili 200, jer on ako vidi, uzeće celu novčanicu. A te njene hiljade su malobrojne.“

Učesnice fokus grupa govorile su i o težini i značaju psihološkog nasilja, koje je nepravedno zanemareno jer nije toliko vidljivo kao brutalno fizičko nasilje, ali koje svakako može da ima velike reperkusije na kvalitet života starije osobe:

„Psihološko nasilje je jako važan i veliki problem, ali nije prepoznatljiv, nije vidljiv. Vidljivo je samo ako imaš masnicu, ako te neko prebije ili ubije.“

Zanemarivanje starijih žena

Učesnice u fokus grupama, naročito one koje su i volonterke Crvenog krsta, navodile su da su se susretale s brojnim situacijama u kojima mlađi članovi porodice ne vode brigu o svojim roditeljima, i osvetlile su odnos koji starije osobe, žene, imaju prema tome, koji je često pun razumevanja i želje da im se ne naudi:

„Mi smo išli na teren po seoskim sredinama, gde je još tradicija i gde su te neke porodične vrednosti... nekada se ti stariji ljudi povere nama pa kažu da im sin/ćerka/unučići ne dolaze, pa onda kada im predložite neke mere, onda to bude ipak *ne, ne, ne, sve ću da im prepisem i ostavim, ne mogu radi sebe.*“

Zanemarivanje starijih osoba ne pogađa samo one koji žive u ruralnim sredinama, već je prilično često i u gradskoj sredini. Ispoljava se u različitim oblicima, a dodatno je opisano u brojnim iskazima koji slede, prikazano u kontekstualno drugim domenima.

Nasilje zbog imovine koja je u posedu starije žene

Takođe, nađeno je da se različiti oblici nasilničkog ponašanja i taktike često sprovode instrumentalno, radi ostvarivanja određene vrste pritiska na stariju ženu, a u vezi sa donošenjem nekih važnih odluka kao što je „prepisivanje“ imovine (nepokretnosti); iznuđivanje novca od redovnih prihoda (penzije) ili ušteđevine, ili njihovim izmeštanjem iz domaćinstva u ustanovu za smeštaj starijih lica (istinita studija slučaja u prilogu). U tim slučajevima evidentno je kršenje njihovog osnovnog ljudskog dostojanstva, pri čemu su mehanizmi za reagovanje u tim situacijama prilično ograničeni i zahtevni, naročito kada je u pitanju nezadovoljstvo starijih žena ponašanjem osoba sa kojima su sklopile ugovor o doživotnom izdržavanju:

„Kada imaju imovinu, to za njih često bude ozbiljan teret, jer o toj imovini ne mogu da brinu, i često su meta u svom okruženju, koje bi htelo da što lakše dođe do imovine, a da ne pruže ni pažnju ni ljubav, niti negu i poštovanje, koje je njoj najbitnije. Ima i slučajeva gde se potpiše ugovor o doživotnom izdržavanju, prosto interesno potpišu da naslede njihovu imovinu, a da kasnije uopšte ne brinu o njima. A takvi ugovori se teško raskidaju. Kada se pišu takvi ugovori, često se vodi više računa o izdržavaocima.“

Kao što je već pomenuto, u ulozi nasilnika mogu da se nađu i susedi, i prilikom izvođenja fokus grupa saznali smo za jedno prilično teško lično iskustvo dugogodišnjeg zlostavljanja starije žene koja je osoba s invaliditetom, od strane suseda, mladića koji je narkoman i koji je kontinuirano zastrašuje i vrši pritisak na nju, a sve s ciljem da zaključe ugovor i da mu prepíše nepokretnost u kojoj stanuje:

„Komšija narkoman me zlostavlja, '85. je godište. Video je da sam sama, da se teško krećem, i tražio je od mene doživotno izdržavanje i da bude njegov stan. To je krenulo od 2012. godine, i kada sam odbila da ne mogu da mu dam stan, da ga čuvam za Ne daj Bože kada odem u dom da ima ko da me pogleda (...) od tada svakodnevno me maltretira, kad mu padne na pamet. Nema spavanja, spavam kao zec. Džabe se zaključavam, on uzima bravu, drma, lupa noću, ne sme niko ništa da mu kaže.“

Ova gospođa je navela i da se obraćala svim mogućim institucijama sistema kako bi dobila zaštitu od njega, i neko rešenje za svoj problem, međutim svi ti naponi bili su prilično bezuspešni, i čini se da je ona ostavljena na milost i nemilost tog mladića, za koga navodi da ima jake kontakte u zvaničnim institucijama.

Obmanjivanje starijih žena i iznuđena kupovina skupih proizvoda

Sagovornice su navodile i primere kada su starije osobe bile obmanute i kada im je prodana veoma skupa roba, što takođe vide kao vid nasilja:

„Evo sad sam se setila, moja sestra od strica ima 82 godine, i došao je čovek i uvalio joj neki aparat, sedamdeset i nešto hiljada košta, ja zamalo nisam pala u nesvest. Otplaćivanje dve godine, 3.208 dinara mora mesečno da plaća. I to je nasilje nad starima. On je nju iskoristio, on je njoj ugurao to.“

Diskriminacija i nasilje prema starijim licima u sistemu pružanja javnih usluga

Uskraćivanje usluga ili neprilagođenost pružanja usluga starijoj populaciji takođe je bila spomenuta u fokusgrupnim diskusijama, kao jedan od vidova indirektnog nasilja, neuvažavanjem njihovih potreba i stanja. To je naročito bilo izraženo u razgovorima sa ženama sa sela, koje su navodile značajno manju dostupnost zdravstvene službe u odnosu na gradsku sredinu.

„(...) Moj otac je nedavno preminuo, mi smo više puta nailazili na zid... dođemo do jednog šaltera, oni kažu da idemo na drugi, treći, četvrti ... i sad, u takvom stanju, bolesna osoba... svi mi onda moramo da idemo nekim prečicama... em se osećaju slabo, em su slabi u krugu porodice i sistema.“

Iako ovaj nalaz nije specifičan samo za stariju populaciju, niti za starije žene, evidentno je da se ograničenja sistema mnogo teže podnose u njihovim slučajevima nego u mlađoj populaciji, koja se bolje i lakše nose s njima.

„Možda bi se (mlađa osoba) lakše snašla, samo u tome je razlika. I ima više prijatelja i ima kome da se obrati.“

Takođe, u fokus grupama se sporadično govorilo i o saznanjima koja imaju o različitim vidovima nasilja prema starijim licima u ustanovama socijalne zaštite, naročito ako su u pitanju ženske osobe s invaliditetom, koje su posebno ranjive. To ukazuje na važnost rada sa ciljnom grupom profesionalaca koji su angažovani na zbrinjavanju starijih osoba, i uspostavljanjem boljih mehanizama supervizije i kontrole njihovog odnosa prema korisnicima/korisnicama.

„Čula sam da u Domu ima svašta, i sve odlažem taj trenutak da odem tamo, sve dok mogu sama.“

„Čula sam nebrojeno puta da se osoblje ne ponaša adekvatno.“

Jedna mlađa učesnica u fokus grupi veoma je slikovito opisala važnost adekvatnog odnosa negovatelja prema starijoj osobi, navodeći da su „zatvor i dom za stara lica ista stvar ako osoba koja pruža negu ne pokaže malo interesovanja“.

4.4.2 Percepcija društvenog okruženja kao kontekst u kome se odvija nasilje

Društveno raslojavanje i siromaštvo

Nekada činovi nasilja prema starijoj osobi jednostavno predstavljaju različite vidove ventilacije, odnosno „pražnjenja“ i „istresanja“ mlađe i fizički snažnije osobe, koja je nezadovoljna sopstvenim životom i nedostatkom kontrole u njemu, što pokušava da kompenzuje kontrolišući osobe iz svog okruženja, tj. dajući sebi za pravo takvo ponašanje prema njima, bez straha od posledica. Međutim, takvo ponašanje je još češće instrumentalno, odnosno ima za cilj ostvarivanje određenog interesa, najčešće materijalne prirode. To su učesnice u fokus grupama dovodile u vezu s aktuelnim društvenim kontekstom u kome dominira društveno raslojavanje, siromaštvo, i veliki raskorak između želja mlađih i fizički snažnijih osoba i finansijskih mogućnosti za njihovo ostvarenje:

„(...) Prvo odu u stranputicu ljudi koji nemaju novca, ili koji imaju ogroman novac. Brine me to što mi više nemamo srednju klasu, molim vas. Mi imamo samo siromašne i imamo jako bogate ljude, nemamo srednju klasu. Prema tome, dete izađe u grad, vidi kako onaj njegov drug troši veliki novac u kafiću ili bilo gde, a on možda nema sebi da plati jednu kafu. Sada pogledajte porodice, imamo milion takvih porodica gde deca ne rade, zavise od penzije roditelja. Tako kada unuče ujutro ustane, pa traži da kupi užinu za vreme odmora, pa telefon, i to android, kaže sva deca kupuju pa hoće i on.“

Ovakva situacija je ilustrativna za objašnjavanje mehanizma u kome mlađe osobe vrše pritisak na starije, pogotovo žene, što, u zavisnosti od

tipa ličnosti, može lako da progredira u nasilje prema starijoj osobi, koje uglavnom prolazi nekažnjeno i ignorisano od strane društva.

Promena društvenih trendova i njihov uticaj na učestalost i tipove izloženosti nasilju

Kao posledica navedenih društvenih trendova, učesnice fokus grupa koje su srednje životne dobi smatraju da je došlo do promene u načinu vaspitanja, odnosno velike popustljivosti roditelja prema deci, koji se ne bave njima na način kako bi trebalo, te da su propusti u njihovom vaspitanju primetni još od detinjstva. Nereagovanje roditelja u njihovom detinjstvu kasnije im vraćaju poput bumeranga:

„Niko ne uči mlade, egoistični su, introvertni, samofokusirani, oni više ne traže, oni otimaju, njih niko ne vaspitava, ni u školi, ni u porodici. Roditelji se ne bave decom, i to im se vraća kasnije. Mladi su izopačeni, bahati, nekulturni.“

„Ranije se znao red, i moral je bio viši.“

Uloga učešća u oružanim sukobima u okruženju

U pokušaju objašnjavanja geneze nasilničkog ponašanja prema članovima porodice, najčešće prema majci, učesnice u fokus grupama ponekad su navodile slučajeve da su nasilnici bili aktivni u ratnim dešavanjima 1990-ih na području nekadašnje Jugoslavije, ili krajem devedesetih na Kosovu, kao pripadnici vojske, policije ili paravojnih formacija. Takođe, nekada je navođeno i saznanje da je u detinjstvu nasilnik imao neko teže telesno oboljenje (upala mozga, npr), koje je možda ostavilo posledice, da bi se ubrzo zatim, u repliciranju jedne drugoj tokom diskusije, zapravo postigao konsenzus da je kod njih često prisutan i alkoholizam, kao bolest zavisnosti, što je procenjeno da je osnovni faktor koji doprinosi nasilničkom ponašanju:

„(...) bio je on (nasilnik) u ratu u Hrvatskoj, bio je policajac na Kosovu. Mnogi su bili i u ratu i u policiji, ali mislim da je ovde presudan alkohol.“

U svakom slučaju, svi navedeni činovi predstavljaju strahovit udar na stariju osobu, njeno dostojanstvo, autonomiju i proces donošenja odluka, i predstavljaju grubo kršenje njihovih osnovnih ljudska prava, koje često ostaje neopaženo, o čemu se nedovoljno govori u društvu, a često izostaje i verbalna osuda. Ovaj nalaz potvrđuje da je nasilje prema starijim ženama „dobro čuvana porodična tajna“¹⁷⁷ jer i same žrtve nasilja često nerado govore o tome bilo kome, čuvajući svoj ponos i dostojanstvo u očima drugih. Članice fokus grupa su to prepoznavale, pri čemu su citirale svoje razgovore sa ženama koje su izložene nasilju, i ono što su im one saopštile: „Krijem, neću da mi se podsmevaju na ulici zbog ovoga šta doživljavam.“

4.4.3 Društvene norme i stavovi relevantni za nasilje prema starijim ženama

81

Nalazi iz svih fokus grupa ukazali su na postojanje tipičnih obrazaca odnosno društvenih normi u vezi s položajem žena u društvu, a koji su relevantni za njihova iskustva zlostavljanja ili zanemarivanja. Te norme uključuju odnos prema starijoj populaciji uopšte, društveno očekivanu poštovanost žena, majčinsku emocionalnost prema članovima porodice, najčešće prema sinovima koji ih zlostavljaju, kao i postojanje značajne razlike u stavovima majki i očeva, što žene čini ranjivijim i osjetljivijim na nasilje. Ti domeni su detaljnije elaborirani u tekstu koji sledi.

Takođe, važno je naglasiti da se u pojedinim fokus grupama takođe relativizovao značaj društvenih normi u odnosu na lične osobine svih članova porodice, vaspitanja i njihovih međusobnih relacija, za koje smatraju da su primarne odrednice, što ilustruje iskaz koji sledi:

¹⁷⁷ Janković, B, Todorović, N, Vračević, M (2015), Dobro čuvana porodična tajna: zlostavljanje starijih osoba. Beograd: Crveni krst Srbije, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/sr/resursi/%C5%A1tampane-publikacije/dobro-%C4%8Duvana-porodi%C4%8Dna-tajna/>

„Možda negde greše i roditelji, ali to je ipak i stvar karaktera i dece i roditelja. Ima negde roditelji ne mare za decu, a ima negde i deca odu i ne interesuje ih, gledaju bolji život. Znaju da ima penziju, i imaju svoj život, svako ima svoj život. Stariji imaju svoj život, mlađi isto. Kad može dođe, kad ne može, ne može.. i to je to. Komšije isto, neko priđe pomogne, neko neće, jednostavno gleda. Neki žale, neki se raduju i pomažu se jednostavno. Ko koga može taj će pomoći, ko neće, neće. Takav je život svuda, ne samo u selu.“

Odnos prema starijoj populaciji

Iako osobe trećeg životnog doba često imaju različite beneficije u korišćenju i nabavci robe i usluga, i uočeni su kao ranjiva populaciona grupa, učesnice u fokus grupama su navodile da starije žene zapravo ne uživaju odnos poštovanja u društvu kakav bi trebalo da imaju, i smatraju da je tome najviše doprineo njihov nizak materijalni status:

„(...) Sistematski je problem što mi ne vidimo da je to vredno životno doba, iako je to malo kontradiktorno sa idealom – da su stariji ljudi mudri i imaju životno iskustvo. Gubi se poštovanje prema starijima (...) ne možemo ni mi biti brižni kada cela slika društva nema tu sliku o njima (...).“

Čini se da su mnoge starije žene nažalost već i same usvojile takav stav da su manje vredni od ostatka populacije, u kojoj se glorifikuje mladost i lepota, i potrebe mlađih:

„Osim toga, starije osobe imaju sliku da su manje vredne, manje produktivne i imaju iskrivljenu sliku o sebi i govore šta će mi nove cipele, evo njemu... tako da kad ona misli o sebi da je manje vredan, onda i drugi misle šta sad ovaj hoće, neka ide kući. Tako da što se tiče norme, ona je prihvaćena od samih žrtava.“

Društveno očekivana požrtvovanost žena

Sasvim je jasno da su veze između starijih žena i identifikovanih zlostavljača često veoma kompleksne, što naročito dolazi do izražaja kada su u pitanju njihovi najbliži krvni srodnici odnosno potomci: sinovi, ćerke i unuci. Nalazi is fokus grupa ukazali su na to da su obrasci ponašanja i stavovi starijih žena prema njihovim direktnim potomcima uslovljeni kulturološkim vrednostima gde značajno mesto zauzima društveno očekivana požrtvovanost žene, privrženost deci i porodici, pa čak i samožrtvovanje, što zlostavljači vešto zloupotrebljavaju i manipulišu. O tome su kritički govorile žene svih generacija, a naročito dobar uvid imale su žene srednje životne dobi, od 30 do 65 godina, koje su sagledale da starije žene „stavljaju decu ispred sebe, i tako ceo život“, a da deca to onda zloupotrebljavaju. U svim fokus grupama žene su saopštile da je kulturološko očekivanje u našem društvu da majke budu podređene svojoj deci svakodnevno i danonoćno, uz (često) odsustvo privatnog života:

„Naš mentalitet je takav, svi očekuju od onih koji su u penziji da budu na raspolaganju svojoj deci non stop i kao oni ne smatraju da mi treba da imamo svoj život i svoje slobodno vreme, svoje druženje. Njima je potrebno, ali i nama je potrebno.“

Želje starijih žena za socijalizacijom, kao i provođenjem i organizovanjem vremena na svoj način, često su nailazile na osudu najbližeg okruženja, koje je bilo sklono i emocionalnim manipulacijama, što se najbolje ogleda u sledećem iskazu jedne starije gospođe, kojoj je ćerka rekla sledeće:

„E sad sam i ja doživela da mi ćerka odjednom kaže *Ti više voliš tvoj folklor i tvoje penzionere nego svoje unuče.*“

Čini se da je u slučaju žena, pogotovo starijih žena u našoj sredini, elementarno ljudsko pravo na slobodu često deprivirano, bilo suptilno, bilo otvoreno i direktno, i to najpre od strane supruge, muža, a kasnije od dece, o čemu svedoči iskaz jedne starije gospođe:

„Mnoge žene nemaju tu slobodu (da se druže, prim. autora) od muža. Ja imam sreće, mene muž pušta da idem na izlete.“

U toku rada s jednom fokus grupom naišli smo na interesantan dijalog između učesnica koje su iste starosne dobi (65+), i koje su replicirale jedna drugoj na ovu temu. Primećuje se da je jedna učesnica (U2) bila prilično asertivna u svojim stavovima i naglašavala značaj individualnog faktora u „borbi“ za svoju ličnu slobodu i izbore, što je pre izuzetak nego pravilo. U daljem toku rada fokus grupe saznajemo da je ona razvedena, te bi se moglo zaključiti da naše društvo (barem kada je u pitanju populacija stanovništva koja je trenutno 65+) u velikoj meri nije spremno da prihvati ženu kao člana partnerske zajednice s jednakim pravima kao i muškarac, te da su je žena u većini slučajeva bila suočena s nužnošću izbora: ostanak u partnerskoj, bračnoj zajednici u kojoj su potlačene od muža, ili ravnopravan položaj i briga o sebi i svojim potrebama, ali bez bračne zajednice. Takav nalaz ukazuje na važnost promovisanja rodne ravnopravnosti i prevazilaženja tradicionalnih rodni uloga, u svim životnim dobima.

U1: Mnoge žene nemaju tu slobodu da bi izašle (da se druže, prim. autora).

U2: Ali same morate da se izborite.

U1: Te ne da muž, te ovo, te ono... muškarci su drugačiji, odmah misle našla nekog drugog i sada ide da šeta, a on ne može da šeta, ili ...

U3: I zarobi i ženu posle...

U2: To sve zavisi od tebe u braku.

U1: Žene tako odustaju da bi sačuvale mir.

U2: Braniće vam ako mu vi dozvolite.

Društveno očekivana požrtvovanost žena, a i njihov introjektovan osećaj da je jedino tako ispravno, žene koje su žrtve nasilja često dovodi u situaciju „zaveta ćutanja“, i negiranja ili minimiziranja nasilja, čime pokušavaju ne

samo da sačuvaju svoj ponos i ugled već i da zaštite samog zlostavljača, prema kome imaju ambivalentna osećanja. Usled svega navedenog, nalaze se u pat poziciji, „ćute i trpe“, sve do tačke na kojoj nasilje postaje krajnje nepodnošljivo i životno ugrožavajuće, o čemu su svedočile učesnice fokus grupa, čije su se komšinice ili prijateljice nalazile u tako nezavidnoj situaciji:

„Kada je trebalo da ide na suđenje, cela rodbina na nju napadne, kažu *Kakva si ti to majka? A niko se ne zapita kakav je on sin!* I onda je ona išla i kod sudije to popodne, kada je prijavila, a sutradan je otišla u pratnji zaove, da se kontroliše šta će ona reći. E kad je već isteklo to vreme koje je on proveo tamo u zatvoru, oko mesec dana, onda je ona povukla svoju izjavu.“

O prisustvu ove pojave su s mnogo razumevanja i krajnje osvešćeno govorile starije učesnice u fokus grupama, koje su ohrabrivale svoje prijateljice i članove njihove uže porodice da ne ćute i da ne trpe nasilje u tišini: *Pričaj, nema sramote, to nije tvoja sramota.*

85

Brojne studije potvrđuju da su socijalne i rodne norme često razlog što su žene ostajale u nasilnim brakovima i davale prioritet deci u odnosu na svoje lične potrebe. Starije žene su u tim istraživanjima opisale nekoliko društvenih normi koje su uticale na njihov odgovor na nasilje: tišina oko nasilja i prijavljivanje nasilja, strah od srama i stigme u vezi sa napuštanjem braka i ideala da bude dobra majka trpeći nasilje zbog svoje dece.^{178, 179}

Roditeljska emocionalnost prema nasilnicima

Kada su u pitanju emocije i važnost međusobnog uvažavanja unutar porodice, učesnice u fokus grupama sagledavale su i neravnotežan, ili nesimetričan odnos pun uviđavnosti i osećajnosti koju majke imaju prema

¹⁷⁸ Bhatia P, Soletti AB. Hushed Voices: Views and Experiences of Older Women on Partner Abuse in Later Life. *Ageing International*. 2019;44(1):41–56

¹⁷⁹ Roberto KA, Brossoie N, McPherson MC, Pulsifer MB, Brown PN. Violence against rural older women: Promoting community awareness and action. *Australasian journal on ageing*. 2013;32(1):2–7

svojoj deci iako su ova nasilna prema njima, dok je s druge, nasilničke strane, ta empatija u potpunosti izostajala:

„(...) zove nju socijalni radnik telefonom, pita kako se sin ponaša prema njoj, a ona kaže *poboljšao se, pa se poboljšao*. Opet ona emotivna strana, ali nikako da se te emocije probude kod njega.“

Učesnice u fokus grupama su prepoznale disproporciju između ponašanja žena, i njihove dece koja su nasilna, što su jednostavno sublimirale u izjavi *Što si bolji, to gore prođeš*.

Rodne razlike u roditeljskoj emocionalnosti prema deci

Iako i stariji muškarci i starije žene mogu da budu i jesu izloženi različitim oblicima nasilja i/ili zanemarivanja, učesnice u fokus grupama govorile su o njihovoj različitoj reakciji na to, navodeći da su žene mnogo bolećivije i osetljivije na sopstvenu decu nego muškarci, vodeći računa da dugoročno ne naškode njihovom društvenom ili materijalnom statusu. Veoma ilustrativno iskustvo koje su učesnice jedne fokus grupe podelile s nama odnosi se na reakciju jednog starijeg gospodina koji je bio sasvim zanemaren od strane svoje dece tj. deteta. Njegove osnovne potrebe je zadovoljavao komšija, a on je našao način da im se oduži (detaljno opisano u citatu ispod):

„Znam za slučaj, čovek je bio jako priseban, vojno lice je bio, nažalost umro je, i onda je sudija pročitala da je taj čovek ostavio stan svom komšiji, a ne sinu jedincu, koji uopšte nije mario za oca. A taj komšija, to je divan dečko koji ima svoju porodicu, i tu je sa njim preko 30 godina... svaki dan šta mu žena umesi, skuva, on odnese tom čoveku, on ga je i kod lekara vodio... Kada je zvao njegovog sina na mobilni (skupa su odrasli) u vezi sa njegovim ocem, on mu je govorio – ‘Ma pusti me, šta ovo i ono...’. Onda možete misliti kakvo je bilo ponašanje njegovog sina i prostakluk u sudnici kada je saznao da stan nije pripao njemu. A znam i da je i taj komšija bio iznenađen, radio je to iz ljubavi, on i njegova supruga, jedan divan

bračni par. Došao je sa posla i video poziv za sud, šokiran, jer zna da nikakav prekršaj nije napravio... Dugo godina je sin bio takav prema svome ocu, a ovim ljudima nije bilo ni na kraj pameti to. Ovde kod nas ima takvih slučajeva, verujte mi.“

Ovo iskustvo je ocenjeno kao skoro pa nemoguće među starijim ženama, koje bez obzira na sve što doživljavaju od svojih potomaka, nastupaju emotivno i zaštitnički kada su njihova deca u pitanju:

Ne, bez obzira na sve, ona (starija žena, primedba autora) neće da se odrekne svog sina ili svoje ćerke, ta emotivna ženska strana, za razliku od muškaraca. Taj osećaj majke, bez obzira na to koliko je odbačena od svog deteta, unučeta...

Razlozi koje pripisuju različitoj reakciji za zanemarivanje i zlostavljanje, ispitanice pripisuju različitim kulturološkim obrascima i vaspitanju žena u odnosu na muškarce.

„Mislim da je to stvar vaspitanja, da je on domaćin, glava porodice.“

Međugeneracijska ženska solidarnost

Nalazi iz velikog broja fokus grupa ukazali su na postojanje međugeneracijske ženske solidarnosti i podrške kao važne društvene norme, koja se pak manifestovala na različite načine. Neke mlađe žene neretko su bile u prilici i da direktno reaguju na opaženo nasilje prema starijoj ženi unutar njihove zajedničke porodice, i pokušaju da je zaštite (svoju baku, ali i dedu) od nekorektnog ponašanja tj. zanemarivanja od strane njenog deteta (sina), o čemu svedoči sledeći navod:

„Babu boli kuk od kad znam za nju, i ona je to stalno ponavljala (...) i mi smo sve to znali, brat i ja, ali smo mislili da ce tata to da reši (...) jer su se obraćali samo njemu, a on se nama žalio i kaže ‘dobro, važi’. I onda kada su počeli nama direktno da se obraćaju, počeli

smo da shvatamo da ovo možda i nije baš u redu, jer su i baba i deda u 84. godini. Ako im sada ne ispunimo želju, kada ćemo? I nismo hteli da grešimo dušu. Morali smo mnogo da posređujemo i objasnimo tati – ‘Oni nas sada zovu, ne zovu više tebe, i ne žale se tebi (...) i ako ti nemaš neki osećaj empatije, mi je imamo, a mi ne možemo da uradimo ništa jer ja nemam posao, nemam sredstva da nešto uradim, a ti imaš, i možeš nešto da uradiš!’ I tek onda je on to uzeo u razmatranje (...)“

Nalazi iz fokus grupa ukazuju i na to da su žene iz druge generacije često nastupale osvešćujuće i s podrškom prema svojim majkama, prepoznajući i ukazujući im na nepravedne rodne razlike u stavovima i ponašanjima svojih očeva prema njima, i celoj porodici. Time su podsticale svoje majke da pokušaju izaći iz dodeljene životne uloge i napraviti drugačije izbore, to jest iskorak prema ostvarivanju njihovih životnih potencijala i postizanju boljeg ličnog kvaliteta života. Iako je taj podsticaj imao ograničen efekat, on ukazuje na međugeneracijsku žensku solidarnost, a nemogućnost održive promene životnog stila govori o permanentnom prisustvu rodni razlika u svim životnim fazama žene. O tome svedoči donji iskaz jedne starije gospođe:

„Žene su mnogo veće žrtve. Sve probleme one preživljavaju. To je pitanje mentaliteta. U braku sam 42 godine. Muž zna za sebe, voli sebe, poštuje sebe. Ali mi je krivo što to nije preneo na decu. **To je i moja ćerka prepoznala**, kaže *Ti si mama sve popuštala*. E onda sam ja sebi organizovala život, plivanje, Kalemegdan. E onda su me unuci zarobili. Tada sam propala, i fizički i psihički. Sada sam se malo povratila, a uvek sam bila puna života. Ali sad sam istrošena.“

Kada su u pitanju učesnice fokus grupa srednje, a pogotovo mlađe životne dobi, primećeno je da one tradicionalne kulturološke vrednosti i stavove

prema rodnim ulogama opažaju sa sličnim stepenom razumevanja kao i starije žene, ali sa značajno manjom spremnošću da ih i same prihvate, opravdaju ili tolerišu, što ukazuje na to da se viši stepen samopoštovanja i emancipacije javlja kod mlađih žena, o čemu svedoči i citat da „starije žene nemaju taj osećaj da treba da gledaju sebe“.

Najmlađe učesnice fokus grupa takođe su osuđivale nasilje, nastupajući iz moralne perspektive sistema vrednosti, smatrajući da „nije fer (da starija žena trpi nasilje, prim. autora), svrha dece je da pomognu roditeljima“, što je takođe jedna od manifestacija međugeneracijske ženske solidarnosti.

4.4.4 Specifične okolnosti i značajni faktori u kontekstu nasilja prema starijim ženama

Istraživanje složene dinamika motiva i okolnosti nasilja nad starijim osobama polazilo je od razmatranja brojnih pitanja na koje je važno dobiti odgovore, kako bi se identifikovali faktori koji doprinose riziku ili ga pak mogu umanjiti. Pripremna faza u istraživanju podrazumevala je opsežno analiziranje publikovane literature, i tokom tog procesa ponovo je potvrđena dobro poznata činjenica da je pažnja istraživača mnogo usredsređenija ka faktorima rizika za zlostavljanje dece i zlostavljanje mlađih žena u partnerskim odnosima, dok je literatura o faktorima rizika u odnosu na zlostavljanje starijih osoba ograničena. Pronalaženje odgovora na takva pitanja otežano je nizom metodoloških ograničenja, a fenomen koji se istražuje dobro je prikriven preovlađujućim socijalnim normama, i za većinu ljudi sramotan i zastrašujući. Vođeni istraživačkom znatiželjom i dostupnim podacima o ovom fenomenu, pripremili smo set strukturiranih pitanja u okviru vodiča za izvođenje fokus grupa kojima je trebalo pristupiti i proniknuti u taj domen, a celokupna diskusija bila je izuzetno sadržajna. Za potrebe iniciranja diskusija pripremljena je originalna studija slučaja (u prilogu).

Faktori koji uvećavaju rizik od nasilja nad starijim osobama

Analizom diskusija kroz fokus grupe izdvojilo se više različitih faktora koje su naši ispitanici navodili kao okolnosti koje povećavaju rizik od nasilja nad starijom osobom. Jedan deo tih faktora se odnosio na karakteristike same starije osobe i okolnosti u kojima živi, drugi deo bio je u odnosu na osobenosti lica koja se brinu o starijoj osobi ili žive s njom u istom domaćinstvu, a deo se odnosio na druge okolnosti iz šireg sociokulturalnog konteksta. Potonje je već navedeno kroz temu društvenih normi, te u ovom delu neće biti posebno elaborirano, već će naglasak biti na prve dve grupe faktora.

Život u zajednici, kao i život u samačkom domaćinstvu, nose rizike, ali od različitih formi zlostavljanja, iako nalazi koji su bili u vezi s mestom i okolnostima života starijih osoba u odnosu na rizik od nasilja nisu bili u potpunosti konzistentni. Učesnice fokus grupa bile su saglasne da nema mnogo razlike u odnosu na život u gradu i selu, i da su okolnosti vrlo slične, ma koliko se život u ruralnim predelima i dalje sagledavao kroz prizmu tradicionalnih predstava o seoskom životu, što je u današnjem kontekstu nerealna i romantizovana slika („da, to se dešava, možda i više u ruralnim sredinama, a posebno zanemarivanje“). Bez obzira na mesto zajedničkog prebivališta, ono povećava mogućnosti za kontaktima, a time i mogućnost sukoba i maltretiranja, pogotovo ukoliko je starija žena nemoćna i bolesna. Tokom rada fokus grupa diskusija u tom pravcu bila je vrlo živa.

Socijalna izolacija nametnuta aktuelnom situacijom s pandemijom koronavirusa potencirala je još veću izolaciju starijih osoba, ali i svih drugih u porodici, što predstavlja dodatni faktor koji je mogao pojačati već postojeće konflikte u porodici:

„Zbog te izolacije, svi smo jedni na druge besni i nervozni. Živimo u 50 kvadrata nas šestoro i samim tim – svi svima smetaju!“

Više puta je navođeno da je u slučaju nasilja nad starijima još teže sagledati sve okolnosti usled njihove izolacije od ostalog dela društva, i, kao što jedna

ispitanica kaže, „nije moguće proviriti iza zatvorenih vrata“. Otudjenost se najčešće pominje u kontekstu opisa sadašnjeg načina života starijih u gradu, i to značajno češće tokom diskusije u fokus grupama sa ženama starije životne dobi. One su vrlo živo evocirale sećanja na neka bolja vremena, u kojima je komšiluk zauzimao značajnu ulogu u svakodnevnom životu i činio mrežu socijalne podrške svima, a pogotovo starijim licima, koja žive sama. Ispitanice iz Beograda sadržajno su govorile o tome kako se ljudi starije životne dobi povlače u sebe i osamljuju i „uvlače u svoje stanove kao u pećine“. U tom kontekstu, sva dešavanja ostaju prikrivena i moguće je da osoba dugo i teško pati, trpi nasilje – a u neposrednoj je blizini ljudi koji su potpuno nesvesni da se nešto tako dešava u njihovom komšiluku. Ispitanice su govorile o strahovima i strepnjama da bi neko mogao da ih napadne i povredi, i nesigurnostima kojima su izložene kao žene koje žive same.

Loša socioekonomska situacija celokupne porodice predstavlja faktor koji može stvarati značajne tenzije i ugroziti stariju ženu. Posebno teške okolnosti su u slučaju da su mladi, kao i srednja generacija bez posla, pa je veliko breme na leđima starijih članova porodice, čija je penzija jedini siguran izvor prihoda:

„Problem je što sve tri generacije žive od penzije. Ako je početak školske godine... treba opremiti unuke, kupiti patike, platiti užinu, platiti rekreativnu nastavu...da svaki put kad cela porodica treba da se snabdeva, baba napiše čekove i nikada ne dobije punu penziju jer je prebukirana čekovima a oni kupuju šta treba i šta ne treba.“

„Kao da je osnovna misija te starije osobe da služi mlađima, da nije bitno šta ona želi ... kao da je to predodređena uloga koju svi zamišljaju!“

Teža situacija je za žene sa sela, koje najčešće nemaju nikakvu prihode niti imovinu na svoje ime, pa su česte situacije u kojima se one obespravljaju,

i ostaju bez imetka i sredstava za život, pogotovo ukoliko premine član porodice koji ih je na neki način štitio:

„Idi kuda znaš, ovde se na tebe ništa ne vodi. A služila sam i radila tu 50, 60 godina.“

Romska nacionalna manjina navedena je kao primer zajednice u kojoj i dalje vladaju norme koje generalno podržavaju i održavaju nasilje u porodičnom životu, pa i prema starijim ženama. Navedeni citat odnosi se na diskusiju koju je vodila ispitanica koja je aktivna u romskom udruženju, i dobro poznaje prilike unutar zajednice:

„Ima i tog fizičkog nasilja... postoji. Naši stariji ljudi su živeli u nekom potpuno drugačijem svetu... život neke potpuno drugačije dinamike u kome je bilo normalno živeti u nasilju. Tako da starije žene prihvataju nasilje i sada. One su naučile na takve obrasce ponašanja, i prihvataju ih kao sastavni deo života i ne žele da menjaju to kao... svoj svet!“

Mišljenje ove ispitanice podstaklo je diskusiju u kojoj je rečeno da društvo uopšte ne obraća pažnju na starije Romkinje, pa i kada postoje određene aktivnosti ili projekti pomoći romskoj zajednici, u fokusu su mlade žene koje su ili samohrane majke ili adolescentkinje, a nikada starije žene.

Ispitanice svih starosnih grupa mogle su sa lakoćom diskutovati o karakteristikama ljudi sa kojima starije žene dele životni prostor, ili ih neguju, a koje mogu povećati rizik da će iskusiti njihovo nasilničko ponašanje. Podstaknute studijom slučaja na početku fokus grupe, ispitanice su prepoznale autentičnost priče i nadovezale se primerima mnogih drugih karakterističnih situacija, u kojima je starija žena izložena nasilju. Kao što su se odmah složile, i što je više puta naglašeno, stariju ženu pod rizik stavlja život sa neostvarenim, nezaposlenim i neambicioznim detetom (najčešće sinom), koji je navikao da bez rada i zalaganja dobija sve od roditelja tokom

čitavog života. Sve ispitanice su saglasne u zaključku da se takav odnos stvara tokom dugog vremenskog raspona, i da kulminacija nastaje onda kada onemoćali roditelj (majka češće, prim. aut.) ostane bez mogućnosti da dalje udovoljava rastućim potrebama svoga deteta, koje isti model bespogovorne podrške, u svakom smislu (novac, posvećenost, vreme), očekuje i kada stvori svoju porodicu – brak i decu. Ispitanice iz seoske sredine kažu:

„Deca više nemaju poštovanja prema svojim roditeljima i ponašaju se i bahato i gladni su. Gladni su što se tiče novca i svega – svi bi da ne rade ništa a da imaju sve.“

„To su sada sve razmažena deca, roditelji im dopuštaju sve, daju im sve, pare, sve, sve... kad nemaju, onda oni pošize.“

U svim fokus grupama naglašeno je da suživot starijih žena sa osobom koja je alkoholičar, zavisnik od droga, psihički labilna ili ozbiljniji psihijatrijski bolesnik – predstavlja okolnost kojoj treba pokloniti pažnju i proceniti rizik u kome se nalazi stara osoba – od zanemarivanja ili drugih formi nasilja. Tu se odgovornost pridaje drugim bliskim osobama iz familije, komšijama, lokalnoj zajednici, službama socijalne i zdravstvene zaštite – kako bi se problem što ranije detektovao i starijoj osobi pružila adekvatna pomoć. Imajući u vidu nalaze i ovog istraživanja, po kojima i dalje ne možemo očekivati da će starije žene spremno prijavljivati svoje nasilnike – onda je to svakako još jedna potvrda da se moraju unaprediti svi socijalni mehanizmi njihove zaštite i podrške.

Život u ustanovama socijalne zaštite prepoznat je kao mogući rizik za zlostavljanje starijih, i to od strane njihovih negovatelja i drugog osoblja. U tome se ponovo vidi veza sa širim društvenim normama, pa i ispoljenim ejdžizmom. Domovi za stare se percipiraju kao mesto na kome bi bilo kakav vid agresivnog ponašanja prema korisnicima bio apsolutno nedozvoljen, kao i hladno i nezainteresovano pohođenje:

„Osobe koje treba da vode računa o starijima moraju da se lepo ponašaju prema njima. Svi znamo iz filmova kako zamišljamo zatvor: neki čovek je u samici i dođe mu stražar, stavi mu na vrata hranu, on uzme hranu i...ćao. Ništa, nikakva interakcija, nikakva ljubav. Dom za stara lica je onda ista stvar ako osoba koja pruža negu ne pokaže malo interesovanja, ljudskosti... neku toplu reč, pitanja – kako ste? Šta vas muči? Barem minut nekog vremena, mislim da je to jako bitno...”

Ukoliko se starija osoba požali da je izložena maltretiranju od strane zaposlenih u ustanovi socijalne zaštite, to se najčešće gleda sa sumnjom da je osoba spremna na manipulaciju kako bi se vratila kući ili da polako ulazi u demenciju. Mlada ispitanica u jednoj fokus grupi žali što nije učinila ništa kada se baka više puta žalila na loš tretman u domu – ona je, ophrvana svakodnevnim obavezama, olako prihvatila objašnjenje svoje tetke da to verovatno nije istina.

U fokus grupama nekoliko puta bilo je pomenuto da je teško proceniti šta se zapravo dešava u tim ustanovama i da je potrebna veća kontrola njihovog rada, pogotovo ukoliko su ustanove u privatnom vlasništvu:

„Spolja je sve lepo, dom je sređen, privatni... ali mi ne znamo da li su oni nasmejani i kada odemo posle posete baki.”

„Kako će te tretirati u domu zavisi od toga koliko si nesposoban... pričaju se grozne stvari... to nikome ne bih poževela!”

S druge strane, mišljenje o ustanovama socijalne zaštite ipak nije bilo usaglašeno, te je u diskusijama bilo i drugačijih gledišta. Ipak, i dalje je društveno neprihvatljiva norma da roditelji žive u domu ukoliko su sposobni da se brinu o sebi ili imaju decu sposobnu za staranje, pa čak i u slučaju da to roditelj izrazi kao sopstvenu želju:

„Ja sam rekla deci da dok sam ja dobro, da ću biti uz njih, a ako nešto ne ide kako treba – da je moje mesto u domu. Tamo imam

lekara, društvo, sve šta hoću i gde su ljudi plaćeni za to – kao dete u vrtiću. Ali moja deca mi kažu *ti nisi služila da ideš u dom i odgovaraju me!*“

Kao moguće rešenje u prevazilaženju negativnih stereotipa o životu u domu za stare, navodi se i značaj medija koji treba da promovišu primere dobre prakse:

„Mediji mogu da pomognu da ljudi promene mišljenje o životu u domu za stare. Da bude neka emisija, da se predstavi neki dobar dom. Da se snimi emisija, da ljudi vide da se tamo može živeti normalno i da se ljudi i zaljubljuju i venčavaju tamo. Treba da se vidi da se tamo može živeti lepo, a ne da su stari maltretirani ili mučeni.“

Tokom diskusija je postalo jasno da starije žene nedovoljno prepoznaju zdravstveni sistem kao važnu kariku u lancu zaštite i ranog otkrivanja nasilja. Štaviše, ispitanik koji je zaposleni fizioterapeut u jednoj zdravstvenoj ustanovi kaže da ni tamo „zaposleni nisu baš naklonjeni starijim ljudima“. Govorio je da se stariji percipiraju kao neko ko opterećuje zdravstveni sistem:

„Ima sto godina – a došla mi na terapiju!“

Navođeni su primeri diskriminacije starijih žena u bolnici od strane medicinskih sestara:

„Baš me je briga što ti je hladno zbog loše cirkulacije – prozor ima da bude otvoren!“

„Ima mnogo takvih slučajeva, ja sam gledala kako sestra baca knjižicu starijoj ženi dole, a ona ne može da se savije da dohvati. Empatija – nula.“

Ispitanici su bili složni u sledećoj oceni: iako zdravstveni radnici imaju zakonsku obavezu da prijavljuju nasilje, na primer ako vide iste modrice

koje se ponavljaju na istom mestu, i oni se uzdržavaju da prijave nasilje, čak i kada postoji osnovana sumnja.

Osim svega pomenutog, naglašena je uloga obrazovnog sistema koji tokom čitavog obrazovnog procesa mladih treba da promoviše pozitivne društvene vrednosti kao što su solidarnost, poštovanost i empatija, kako bismo bili odgovorno društvo u kome se vodi računa o svim generacijama. Takođe, dobar deo narativa u većini fokus grupa odnosio se na značaj društveno odgovornog medijskog ponašanja u oblikovanju svesti o problemu nasilja, i njegove prevencije a ne podsticanja:

„Nedostaju nam lepe priče u javnosti o solidarnosti, ljubavi i poštovanju prema starijim osobama... time se još jedino bavi Crveni krst u nedelji za starije kada se posećuju stariji, priređuju čajanke i druge aktivnosti.“

96

Faktori koji deluju protektivno u odnosu na nasilje nad starijim ženama

Međugeneracijska solidarnost i razumevanje za specifične potrebe i životne okolnosti svih članova porodice nedvosmisleno predstavlja značajan prediktor složnog i kvalitetnog suživota, bez obzira na materijalne i druge mogućnosti porodice. Kao što smo već videli u nalazima, stariji pružaju finansijsku pomoć, nekada i vrlo značajnu, kao i brigu za decu i unuke. Istovremeno, kako se sa starenjem povećava rizik od hroničnih bolesti, što može dovesti i do invaliditeta i do smanjene funkcionalne sposobnosti starijih osoba, javlja se potreba da mlađi članovi porodice preuzmu ulogu neformalnih negovatelja, nekada i na duže vreme. To može predstavljati vrlo izazovan period u životu porodice, gde se vidi njena snaga ili slabosti. Jedna ispitanica je ovako opisala brigu o staroj majci:

„Brat i ja zajedno brinemo o roditeljima. Nama ne treba zakon. Šta bi tu zakon mogao da preduzme ako neko nema savesti, ili nema vremena za svoje najbliže... zar zakonom treba da se obaveže i proverava da li sam ja majku presvukla? Majka mi je zahvalna, ali

ja joj kažem *nemojte mi se zahvaljivati. Ja sam bila vaše dete, i vi ste brinuli o meni...ali sada je vreme da ja brinem o vama!*“

U kojoj je meri međugeneracijska solidarnost značajan protektivni faktor, moglo se uočiti i na već pomenutom primeru mlade žene koja je s bratom uspešno odreagovala na opaženo zanemarivanje i nekorektno ponašanje i maltretiranje od strane njenog sina, a njihovog oca. Primer dobrog odnosa prema bližnjima koji se dobija tokom odrastanja tokom vremena prerasta u normu i model budućeg odnosa prema starijima u porodici:

„Treba stalno raditi na odnosima roditelja i dece i ako je taj odnos intiman, blizak, i čvrst, on će savladati sve prepreke. Ja sam gledala moju mamu kako se brine o mojoj dementnoj baki 15 godina i kako je izgledao život kada je baka slomila kuk...bilo je teškoća i problema i bilo je situacija da mama vikne na baku kada ona pokušava da izađe kroz prozor i ne zna gde se nalazi – ali uvek sam osećala da se one vole i videla sam da je moja mama nalazila snagu, i da je znala kako da se uopšte ponaša u takvoj situaciji a za to je bio važan njihov dobar odnos koje su imale ceo život. Moja mama je meni dala primer.“

Nalazi jasno ukazuju na to da su ispitanice različitih dobi bile složne u oceni da je višegeneracijska solidarnost veoma značajan protektivan faktor, pogotovo u situacijama kada je osoba stara i nemoćna da se brine o sebi.

Odnosi između članova porodice vrlo su dinamični i idu u oba smera, pa na taj način treba razumeti dinamiku međugeneracijske solidarnosti. Starija ispitanica daje vrlo ilustrativan primer kako se suprotstavljala kontroli koju joj je u više navrata nametala snaja sa kojom živi u istom domaćinstvu. Uporna u svojim nastojanjima da ima pravo na svoje poznanike, na druženja i putovanja, da potroši svoj novac od penzije na način koji joj odgovara –ta žena je dugo trpela prigovore svoje snaje („to vama više ne priличи“), ali nije odustajala od svojih potreba. Posle izvesnog vremena, snaja je pokazala

promenu stavova i štaviše tražila od svekrve savet kako i ona da živi ispunjeno i aktivno. Starija žena, lišena želje za revanšizmom, ponudila je svojoj snaji svaku vrstu pomoći da život osmisli sadržajnije i nađe vremena za sebe i svog muža:

„Problem je što i mlađe žene, kao moja snaja, takođe veruju u stereotipe o ulozi majke koja treba da žrtvuje svo svoje vreme i snagu za decu. Vremenom se izgubi u potrebama drugih, pa je nezadovoljna... rekla sam joj da ću ja rado pričuvati decu i skuvati im, a da ona može da izađe negde sa drugaricama ili svojim mužem, mojim sinom. Svima će biti bolje.“

Međugeneracijsku solidarnost treba razvijati i unapređivati, i u tom kontekstu je pominjan rad klubova ili dnevnih centara za starije, organizovanje tribina ili druženja na različitim mestima gde se stariji okupljaju. S obzirom na to da međugeneracijska saradnja nije jednosmerna, sa starijima je potrebno razgovarati i o potrebama mlađih s kojima žive, kao i o adekvatnom prihvatanju procesa starenja i neminovnosti promena mnogih životnih rutina – kako bi se izbeglo nerazumevanje i potencijalni konflikti.

Uključivanje starijih žena u svakodnevni život zajednice važan je faktor njihovog osnaživanja. Žene starije životne dobi mogu dobiti značajnu socijalnu podršku ukoliko učestvuju u životu mesnih ženskih udruženja i organizacija. Ispitanice su navele da im učešće u takvim aktivnostima mnogo znači, što je posebno navela i učesnica diskusije koja je s grupom podelila lično iskustvo nasilja. Potrebna je podrška i motivacija da se žene uključe u volonterski rad ili ženska udruženja, budući da su neke ispitanice navodile da i dalje postoje stereotipi o tome na koji način starije žene treba da provode slobodno vreme:

„Sredina nam je malo takva... rekli bi: gde su ove žene pošle, šta li one sada rada, evo ih izbauljale iz kuća!“

Takođe su o tome sadržajno govorile volonterke Crvenog krsta, u većini fokus grupa:

„Treba da pronalazimo mehanizme da ih uključimo u neke aktivnosti i da prepoznamo koji su njihovi problemi, zato što su nam nevidljive!“ (pomoć starijim Romkinjama)

„Razni sadržaji koji se organizuju po ustanovama kulture, na primer ‘Stari grad’, jako su dobar način da stariji ljudi izađu iz svojih ustaljenih okvira u kojima kao da se samo čeka kada će doći smrt! Čula sam da bez obzira na to kako je koncipiran sadržaj – da li je za stare ili mlade, preko 90% besplatnog sadržaja posećuju penzioneri... mislim da je tako i kada se radi o seoskim mesnim zajednicama.“

Procena formalnih mehanizama podrške i zaštite starijih žena od zlostavljanja i zanemarivanja ukazuje na veliku potrebu za unapređenjem u svim oblastima. Kreće se od nepoverenja do potpune skepse („naše institucije ništa ne rade, ništa ne mogu da pomognu“). Ispitanice koje imaju neka znanja o postupcima zaštite žrtve ili prijavljivanja nasilja govore o komplikovanim i dugotrajnim procedurama:

„Ja sam trpela nasilje u porodici. Imala sam 59 godina kada je to ozbiljno počelo. Policija je bila nebrojeno puta kod nas. Bila sam u centru za socijalni rad možda i dvadeset puta. Međutim, ništa od toga... dok se ne pokrene privatna tužba, sudskim putem mora sve da se dokazuje, sa svedocima.“

Učesnice fokus grupa koje su diskutovale na ovu temu bile su i među zaposlenima u sektoru socijalne zaštite, kao i volonterke. One su dopunjavale ovu sliku, ukazivale na sled koraka institucionalne reakcije na nasilje, ali i slabosti u tom smislu:

„Zakoni su sada veoma striktni. Privođenje na 48 sati sa mogućnošću da se dalje produžava, najslabija je karika pravosuđe, ali i pored toga ova vrsta sporova se vodi preko reda.“

„Potrebno je razgovarati sa obe strane, da se vidi dinamika odnosa jer nekad nije ni baš tako kao što izgleda. Centar za socijalni rad nema kapaciteta da radi savetodavno da bi se korigovalo ponašanje. Ilovako smo desetkovani, a problemom starijih se bavim samo ja sama! To je borba sa vetrenjačama...“.

Sigurna kuća kao moguće rešenje u teškim slučajevima porodičnog nasilja prihvata se kao krajnja i vrlo mučna opcija (*Nudili su mi da idem u sigurnu kuću, ali ja nisam htela. Teško je ostaviti sve, ono što je sticano tolike godine...*). Ispitanice su smatrale da nasilnik treba da bude izmešten iz doma u kome je vršio nasilje, a ne njegova žrtva, i tokom diskusije su se čuli i primeri kojima se preispitivala takva praksa.

Kao primer dobre prakse u lokalnoj zajednici navedeno je postojanje SOS telefona, koji je kao mehanizam moguće približiti i najstarijim sugrađankama:

„U našem gradu postoji SOS telefon gde se javljaju stručna lica koja već nakon prvog, drugog razgovora umeju da prepoznaju oblike, način reagovanja, šta i kako da urade, pozivanja i dolaska u kuću ili pozivanja na individualni razgovor. Tako da je uvek najbolje obratiti se institucijama sistema. Znam da u Beogradu postoji veliki broj udruženja koje imaju svoje SOS linije.“

Mehanizmi podrške nedovoljno su jasni svima, pa i u grupi mladih iz Beograda jedna ispitanica kaže: „Ni mi mlađi ne znamo tačno kome se obratiti, pa kako onda da znamo i očekujemo od starijih da znaju?!“

4.4.5. Reakcija starijih žena na nasilje – procena lične rezilijence

Ispitanice različitih životnih dobi koje su učestvovalе u fokus grupama imale su vrlo slično gledište u odnosu na način reagovanja starijih žena na iskustvo nasilja. Na pitanje kako se žene nose sa tim problemima najčešće su navodile potpuno odsustvo bilo kakve reakcije i aktivnog traženja pomoći

i izlaza iz začaranog kruga nasilja koje trpe, vrlo često i godinama:

„Da se prijavi nasilje – to je retkost!. Ja mislim da naša sredina to ne može da prihvati. To je sramota da se prijavljuje.“

Mlađe ispitanice su mahom diskutovale o razlozima gotovo fatalističkih percepcija mnogih žrtava nasilja da nema svrhe prijavljivati nasilje zato što je institucionalna podrška slaba. One su govorile da „uživljavanje u ulogu žrtve nasilja nikada ne sme da bude prihvatljiva opcija“, bez obzira na starost, složene životne okolnosti ili nemoć.

Ispitanice su smatrale da starije žene generalno ne govore o iskustvima nasilja, a da se najviše prikriva i ćuti kada je nasilnik sopstveno dete („sramota je to reći“), dok je veća mogućnost da će se požaliti ili prijaviti nasilni čin koji učini neko drugi. Postoje brojni citati o tome kako se teško prihvata činjenica da je dete nasilno prema ostarelom roditelju. („Ne može se prijaviti dete... to ne ide... kao na sebe da se žališ!“). Preteže gledište da je među starijim ženama apsolutno dominantna tradicionalna percepcija uloge majke, po kojoj je majka dužna da se žrtvuje za svoje dete do kraja života, svesno i predano „služeći“ njegovim potrebama, koje se samo menjaju kako dete raste:

„Naše majke su bolećive na svoje dete, a tako ne stvaraju čoveka.“

„Previše štiteći dete i dozvoljavajući sebi da ono preuzima poziciju moći, majka dozvoljava ulogu žrtve koja vremenom sve više narasta.“

„Majke smatraju da moraju da budu uz svoju decu – ma šta se događalo, i da ih vole – ma kakva bila... to se ne menja bez obzira na to u kom vremenu živimo.“

„Majka će trpeti jer voli svoje dete... pa iako joj čini zlo – ona je zauvek majka.“

U ovom kontekstu se najčešće pominjalo da je majka potpuno lišena sposobnosti da reaguje ukoliko iskusi agresiju i nasilje sopstvenog deteta, usled osećanja lične odgovornosti i neuspeha da dete pravilno vaspita, usmeri i formira u dobrog čoveka:

„Mislim da smo mi krivi ako je dete nasilno!“

„Koga da prijavi... sopstveno dete!? Pa ona ga je rodila, odgajala... Ko će da bude kriv? Reći će joj – pa ti si ga tako vaspitala!“

Kao što je već pomenuto u kontekstu međugeneracijske ženske solidarnosti, u grupi mlađih ispitanica uočeno je da su one podsticale svoje majke da pokušaju izaći iz dodeljene životne uloge i napraviti drugačije izbore, kako bi unapredile kvalitet života. Na taj način se jasno preispituje etičnost vladajućeg i sveopšteprihvaćenog diskursa o majčinstvu, po kome se očekuje i pretpostavlja kompletna emocionalna i vremenska uključenost majke, sa detetom u centru njene potpune posvećenosti:

„Ovde se stvara taj osećaj griže savesti kod žene da je takav (sin nasilnik i alkoholičar) zbog nje. To nije potpuno ispravno, jer roditelji zajedno podižu dete... a kasnije i mi sami sebe formiramo, sami biramo svoje društvo, i neke svoje navike kada smo van kuće.“

Društveno očekivana požrtvovanost žena, kao jasno izdvojena i prominentna društvena norma relevantna za nasilje prema starijim ženama, određivala je i mogućnost reagovanja žena na nasilje. Mlada ispitanica iz fokus grupe u Beogradu objašnjava nereagovanje starije žene na nasilje sledećim narativom, koji se oslanja na dobro poznatu teoriju o samožrvujućem mikromatrijarhatu,¹⁸⁰ kao i dalje dominantnom i visoko vrednovanom modelu majčinstva na ovim prostorima:

¹⁸⁰ Blagojević M. Svakodnevnica iz ženske perspektive: Samožrtvovanje i beg u privatnost. U: S. Bolčić (ur.), Društvene promene i svakodnevnica: Srbija početkom 90-ih (181-209). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1995.

„To oduzimanje slobode nije jednosmeran proces, već dvosmeran proces prihvatanja uloge žrtve. Ona (žrtva) prihvata i dozvoljava pomeranje granice, a to vidim kao problem, generalno, na teritoriji Balkana. Stereotip u koji žene često upadaju – to je preuzimanje uloge žrtve.“

I u slučaju nasilja u partnerskim odnosima, kod određenog broja starijih žene postoje duboko ukorenjeni stereotipi koji se teško menjaju, po kojima se ceni ženska trpeljivost i požrtvovanost da se po svaku cenu održi brak, što se prenosi kao norma i na mlađe generacije žena.

„Mnogo puta sam čula da starije žene kažu ‘šta ima veze, koliko puta je mene muž udario – nisam kao ti što si odmah došla kući’ (vratila se u roditeljsku kuću, prim. autora)... to se dešava kada neka mlada žena odreaguje na nasilje!“

Ispitanica romske nacionalnosti, aktivna u romskom udruženju, smatra da se i starije Romkinje polako menjaju i na svoj način utiču na promene socijalnih normi u odnosu na porodično nasilje. Kao što je ranije navedeno, one i dalje ne čine mnogo da poprave svoj položaj u tom smislu, ali se zalažu za promenu položaja mlađih generacija žena:

„One (starije Romkinje, prim. aut.) kada dođu u našu organizaciju sa ćerkama ili snahama – one dođu da prijave problem svoje ćerke ili snahe, ali ne svoj lični problem koji imaju!“

Način na koji starije osobe reaguju na nasilje nije posebno određen činjenicom da li ga trpi starija žena ili muškarac. U tom smislu dragocen je iskaz ispitanika koji je učestvovao u fokus grupi u Pirotu, koji je kao stariji muškarac želeo da podeli svoje iskustvo višekratnog verbalnog maltretiranja od strane mladih u parku kojim često prolazi („kakve sam psovke doživeo, pa to samo u filmovima ima takvih vulgarnosti... polete i nekakva kesa i otpozadi me udari“). Ispitanik je bio iznenađen i šokiran surovošću dece, za koju tvrdi da su osnovnoškolskog uzrasta („ta vrsta maltretiranja, a oni

su još deca... pa mogu da mi budu unuci“). Ispitanik je opisivao susrete s mladim nasilnicima koji su mu iznuđivali novac i svoju, u početku, hrabru reakciju da im se suprotstavi. To je, zapravo, bila njegova jasna namera da im pokaže da ih se ne boji („ja se nisam uplašio, ja pođem prema njima, ali oni se povlače... opet, drže distancu, znaju da ja ne mogu da ih stignem... situacija je bila čudna“). Osim toga, potražio je pomoć od dva policajca koji su se našli u blizini, ali umesto pomoći i zaštite, samo su mu rekli: „Kloni ih se!“. Posle tog iskustva, ispitanik je rekao grupi da bi sada postupio drugačije, i da je bilo mnogo pametnije ne reagovati i skloniti se iz takve situacije:

„Bila je moja greška što sam se upustio u raspravu... i ja sa svojih 100 kilograma, bez štapa, ne delujem ni iznureno – ipak sam bio nemoćan kad oni psuju tako prostački... nikada čovek ne može da pretpostavi šta će doživeti u starosti.“

4.5. Rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja i nepartnerskog nasilja iz perspektive i iskustva profesionalaca i edukovanih volontera – analiza dubinskih intervjuva

U intervjuima je učestvovalo 40 ispitanika, 20 stručnih radnika iz centara za socijalni rad i 21 profesionalac/volonter/gerontodomaćica Crvenog krsta Srbije. Sve osobe koje su učestvovala u intervjuima rade direktno sa starijim osobama bilo kao zaposleni stručni radnici i profesionalci bilo kao edukovani volonteri koji direktno pružaju usluge starijim osobama i njihovim porodicama.

4.5.1. Socijalni radnici, psiholozi i pravnici iz centara za socijalni rad

Ukupno 20 stručnih radnika (18 žena i 2 muškarca), iz 10 opština u Republici Srbiji (Sombor (2), Beograd (6), Piroć (5), Pančevu, Jagodina, Negotin, Boljevac, Mionica, Vladimirci, Osečina) koji su zaposleni u centrima za

socijalni rad. Socijalni radnici iz centara za socijalni rad su voditelji slučajeva i supervizori, a jedan od njih je i rukovodilac internog tima za zaštitu od nasilja u porodici. Većina intervjuisanih u svom profesionalnom i radnom iskustvu radi kao voditelj slučajeva, ili su radili na stručnom osposobljavanju radnika u socijalnoj zaštiti.

Socijalni podaci

Profesija	
Polje rada u instituciji socijalne zaštite	Socijalni radnici 17, psiholozi 2, pravnici 1
Pozicija u instituciji socijalne zaštite	Zaposleni u Centru za socijalni rad
Prosečan nedeljni broj sati rada u instituciji socijalne zaštite	Zaposleni rade 40 sati nedeljno, troje rade 37,5 sati.
Koliko godina radite u instituciji socijalne zaštite?	U proseku, ispitanici osobe rade na ovim poslovima 12 godina (osoba sa najdužim stažom radi 37 godina, a s najkraćim stažom radi mesec dana)
Koliko godina imate?	Prosečan broj godina je 35,85. Najstarija osoba ima 62 godine, a najmlađa ima 25 godina
Pol	• Ženski 18 • Muški 2

Radni dan socijalnog radnika

Radni dan socijalnog radnika u Centru podrazumeva pre svega neposredan i kontinuiran rad s korisnicima, odlazak na teren, saradnju sa drugim institucijama (Gerontološki centri, policija, tužilaštvo, sud, bolnice, Crveni krst, Fond PIO). Radi se po zahtevima stranaka, zahtevima drugih institucija, što uključuje i obavljanje poslova i pokretanja postupaka po službenoj

dužnosti. U prvim satima rada uglavnom se radi na prijemu stranaka, drugi deo radnog dana odnosi se na rad na postojećim predmetima. U toku dana organizuju se i sastanci s kolegama i donošenje timskih odluka. U slučaju neodložnih intervencija i potrebe za terenskim radom, fokus se stavlja na hitne predmete. Rad u ovoj službi podrazumeva pre svega zaštitu ljudi pod starateljstvom stalnim ili privremenim, zaštitu starijih osoba i zaštitu psihijatrijskih bolesnika. Posao je zahtevan, naporan, ali i dinamičan i izazovan. U svim centrima za socijalni rad svakodnevno na jutarnjim sastancima tima postoji razmena informacija i planiranje, ali tu su i svakodnevni razgovori i konsultacije s kolegama. Postoji i kontinuirano stručno osposobljavanje gde je zaštita od nasilja važan deo osposobljavanja.

Učestalost susretanja sa nasiljem

106 Stručni radnici iz centara za socijalni rad praktično se svakodnevno susreću s korisnicima koji su izloženi nasilju. I to je od 30 do 50 puta godišnje ili 3 do 4 puta mesečno. Ukupan broj prijava godišnje je 400 na teritoriji grada Sombora, od čega su 30% žrtava nasilja deca, a 70-80% su odrasli i stariji. Samo jedna od ispitanih osoba nije imala direktno iskustvo nasilja nad starijim ženama, jer radi tek mesec dana u centru, dok je drugi socijalni radnik tokom svog dugogodišnjeg rada imao preko 500 slučajeva nasilja.

Najčešći tipovi nasilja

Javljaju se svi oblici nasilja, najčešći tipovi su finansijsko nasilje i zanemarivanje, fizičko nasilje je nešto ređe, ali se dešava. Seksualno nasilje nad starijim ženama najređe se prijavljuje, ali to ne znači da ga nema, ono je zapravo tabu tema.

Najčešći počinitelji nasilja nad starijim ženama

Nasilnici su najčešće supružnici, tako da su starije žene žrtve partnerskog nasilja koje najčešće traje čitavog života, pa se javljao i u poznim godinama. Nasilnici mogu biti i deca, i unuci, i drugi bliski rođaci i srodnici. Nasilnici su

uglavnom osobe muškog pola – u 90% slučajeva, „mada se broj prijava u kojima su žene nasilne povećava iz godine u godinu“.

Koje su grupe starijih žena pod povećanim rizikom od nasilja

Uglavnom se radi o ženama svih životnih dobi, međutim starije žene slabije prijavljuju nasilje. Nasilje naravno pogađa i starije muškarce, ali su pod većim rizikom starije žene sa invaliditetom i starije Romkinje, žene koje žive u siromaštvu i žene koje su ekonomski zavisne od partnera i drugih članova porodice. Pod posebnim rizikom su i žene koje su funkcionalno zavisne i starije žene s mentalnim i kognitivnim problemima.

Identifikacija nasilja nad starijim ženama

O slučajevima nasilja nad starijim ženama zaposleni u centrima za socijalni rad u okviru svog redovnog posla saznaju pre svega direktno od korisnika ili od policije, jer u ove dve institucije starije žene dolaze po pomoć. Takođe, o nasilju saznaju i od drugih institucija, pre svega sudova, domova zdravlja, tužilaštva i Crvenog krsta, ali i od rođaka i komšija. Dešava se da o nasilju saznaju tokom terenskog rada, pogotovo kada se radi o zanemarivanju, jer se na osnovu uslova u kojima osoba živi zaključuje o ovoj vrsti nasilja.

107

Pokazatelji nasilja nad starijim ženama

Pokazatelji su pre svega vidljive povrede, podlivi, rane, prelomi, ali često se o nasilju zaključuje i na osnovu ponašanja samog korisnika i emocionalnog stanja. Starije žene su uplašene, anksiozne i depresivne, često se povlače i izoluju od okoline. O nasilju se zaključuje i na osnovu izjave korisnika i izveštaja policije ili izveštaja lekara.

Konkretni primeri nasilja nad starijim ženama

Od strane Policijske uprave obavešteni smo da je suprug počinio fizičko nasilje nad starijom suprugom. Od strane policijskih službenika počinocu je izrečena mera zabrane prilaska žrtvi. Ženska osoba starije životne dobi

u pratnji policijskog službenika u saradnji sa dežurnim radnikom Centra zbrinuta je kod sina. Na slučaju je rađeno savetodavno, pružena je i materijalna podrška.

Na starijoj korisnici primećene su modrice i podlivi za koje nije htela da kaže odakle su joj i bila je tokom razgovora anksiozna i stalno je plakala. Nakon razgovora, ona je pristala da ide u ambulantu zajedno sa socijalnim radnikom i ponuđena joj je pomoć u zbrinjavanju. Počiniocu nasilja produžena je mera, a žrtva je zbrinuta kod ćerke.

Po obaveštenju policije, tridesetdvođodišnji sin je fizički zlostavljao 71 godinu staru majku, radi se o dugogodišnjem zavisniku koji je neuspešno lečen. Sada se nalazi u zatvorskoj bolnici. Tokom razgovora s majkom ona je pokušala sina da sačuva od zatvora i opravda njegovo ponašanje.

Starija žena trpela je nasilje od strane sina u seoskom domaćinstvu. I pored savetodavnog rada sa sinom i izrečenih mera za nasilje u porodici, život starije žene u ovoj porodici i maloj sredini bio je neizdrživ, pa joj je predloženo da se smesti u Gerontološki centar, što je ona prihvatila. Sada je zadovoljna i za ovu konkretnu osobu to je bilo najbolje rešenje.

Starijoj ženi žrtvi nasilja ponuđeno je da se smesti u Sigurnu kuću, pružena joj je psihosocijalna pomoć, ali i obavezno praćenje žrtve u vidu povremenih savetodavnih razgovora.

Žena je od strane supruga dobila udarac otvorenom šakom u predelu lica. Kao posledicu udarca dobila je frakturu nosa. Nije to prijavila policiji, već je otišla na pregled kod lekara i lekar je to po službenoj dužnosti prijavio policiji, a zatim je slučaj stigao i u Centar za socijalni rad. Sa njom je obavljen razgovor i izvršena je procena psihofizičkog stanja, procena trenutne bezbednosti i procena podrške koju ima u porodici i zajednici. Socijalni radnik je po službenoj dužnosti bio i na terenu, gde je obavljen razgovor sa ćerkom. Budući da je suprug bio u pritvoru, a potom pušten, ona je povukla izjavu. Ova porodica je praćena od strane socijalnog radnika

centra, obavljani su razgovori kako bi se preveniralo da dođe do ponovnog nasilja. U ovom slučaju radi se o starijoj ženi koja ima oskudnu podršku porodice, slabe socijalne kontakte i lošu finansijsku situaciju.

Po prijavi sina, obavljen je razgovor sa starijom ženom za koju se pretpostavlja da je žrtva nasilja od strane sina sa kojim živi. Žena izbegava odgovore na direktna pitanja jer štiti sina. Objašnjen joj je postupak organa starateljstva u slučaju nasilja u porodici, pitanje njene lične bezbednosti i sigurnosti, mere koje mogu biti izrečene licu za koje se sumnja da se nasilno ponaša. Specifičnost nasilja nad starijim ženama ogleda se u tome što je počinitelj nasilja najčešće sin, unuk, ređe suprug i što prijava nastupa nakon dugog perioda u kome je nasilje činjeno, a najčešće je prijavljeno samo kao želja da se razreši neka visokokonfliktna situacija, a ne da se počinitelj okrivi ili kazni. Zato je važno pri prvom susretu sa ženom starije životne dobi prikupiti što više informacija, fotografisati povrede ako postoje, prostor u kom stanuje (ako ima zanemarivanja) uključiti profesionalca iz drugih službi, jer u velikom broju slučajeva dolazi do negiranja, minimiziranja, uskraćivanja svedočenja i ostanka u suživotu sa počiniocem nasilja.

Način postupanja u slučajevima nasilja nad starijim ženama

U ovakvim situacijama uvek se razgovara s osobama koje su izložene zlostavljanju i postupa se po procedurama. Naročito je značajno da razgovor bude diskretan, podržavajući, uz poštovanje osećanja koje žrtva ima za počinioca koji je neretko i jedini pružalac nege.

Postoje protokoli i procedure postupanja, kojih se svaki stručni radnik u Centru pridržava. Postoji „Opšti protokol o postupanju u centrima za socijalni rad u slučaju nasilja u porodici i nad ženama u partnerskim odnosima“, kao i „Posebni protokoli“, koje propisuje Ministarstvo za rad boračka i socijalna pitanja i kojih zaposleni u centru moraju da se drže. Takođe postoji „Protokol o saradnji ustanova i organizacija u slučajevima nasilja u porodici i nad ženama u partnerskim odnosima“, koji je napravljen

od strane Centara za socijalni rad, koji se takođe mora primeniti. Ti protokoli olakšavaju rad u slučajevima nasilja i onemogućavaju da se dese propusti. Važno je i da se oni i dalje revidiraju i da se unaprede u skladu s potrebama kako korisnika tako i stručnih radnika. Sve se radi po utvrđenom protokolu i propisanoj proceduri, svi su u obavezi da nasilje prijave nadležnoj policijskoj upravi ili osnovnom javnom tužilaštvu. Naravno, sve ovo radi tim u Centru za socijalni rad, a primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici umnogome je olakšala rad pružaocima pomoći žrtve, jer posle udaljavanja počinioca nasilja može mnogo efikasnije da se koordinira multisektorski pristup rešavanju problema. Naravno, važan deo rada je rad na jačanju podrške drugih članova porodice koji se obaveštavaju o slučaju.

Rad u Centru za socijalni rad pored profesionalnih obaveza podrazumeva i neke osobine ličnosti. Socijalni radnici su zaštitnici ugroženih kategorija stanovništva i imaju empatičan odnos prema žrtvama. Da se desi nasilje od strane kolega, to bi odmah bilo prijavljeno rukovodiocu i bilo bi sankcionisano, sve preduzete mere bile bi u skladu sa zakonom, profesionalnim pozivom i Kodeksom Komore socijalne zaštite. Socijalni radnici u centrima za socijalni rad smatraju da je njihova uloga da smanje nejednakosti i pomažu ljudima u nevolji i ponašanje je isto prema nasilniku bez obzira na to da li je stranac ili kolega. „On je za nas po Zakonu nasilnik i treba ga sankcionisati.“

Ako se posumnja na nasilje, obavi se razgovor sa starijom ženom, nakon toga obavljaju se konsultacije s kolegama i organizuje se terenska poseta porodici. Radi pribavljanja saznanja o porodičnim prilikama, sakupljaju se saznanja i iz bliže socijalne sredine. I kod sumnje postupa se u skladu sa Zakonom za sprečavanje nasilja u porodici. Prijava sumnje je problematična jer se najčešće ne dešava u fazi u kojoj je žrtva spremna da traži pomoć i da je prihvati. Zato je važno da se odmah u proveru uključe profesionalci, po potrebi porodica i rođaci.

S kojim problemima se suočavaju stručni radnici kada je nasilje nad starijim ženama u pitanju?

Kolebanje žrtve da li želi da prijavi nasilnika ili ne. Naročito su roditelji ambivalentni kada treba da prijave svoju decu i kada shvate da će na osnovu prijave njihova deca biti suočena s kaznom. Tu je i strah da će život starije osobe, ako prijavi nasilje, biti ugrožen. Bilo kako bilo, takvi slučajevi su sami po sebi teški i kompleksni, a ponekad se desi da institucionalna saradnja ne bude sinhronizovana. Veliki problem je to što se starija žena često predomisli i ne želi da prijavi, ili nakon prijave povuče svoju izjavu i kaže da ništa od onoga što je rekla nije tačno. Ponekad je dokazivanje problem, ali je svakako najteže odustajanje žrtve i nesaradnja, i u tom slučaju najteže je osigurati bezbednost žrtve ako nije voljna da sarađuje.

„Potreba i želja majke da zaštiti sina koji je psihički obolelo lice, i njen strah od mogućih posledica po sina odnosno izricanje mere zatvora, često otežava rad Centra.“

Podrška stručnim radnicima

Socijalni radnici ističu da imaju podršku od celog sistema počev od supervizora, rukovodioca službe i kolega iz Centra za socijalni rad i svih na lokalnom nivou u čijoj je nadležnosti zaštita od nasilja u porodici. Neretko stručni radnici dobijaju podršku i od članova porodice žrtve. Potrebno je nastaviti s daljom kontinuiranom edukacijom stručnih radnika Centra, ali treba takođe dalje štampati edukativni materijal koji će omogućiti da se steknu nova znanja o nasilju nad starijim ženama i njihovoj prevenciji. Potrebno je organizovati zajedničke edukacije za saradnike iz različitih institucija kako bi se omogućilo bolje i efikasnije umrežavanje gde će se tačno znati na koji način starija žena dobija podršku od različitih delova sistema i kako se koordinira i vodi slučaj nasilja. Potrebno je edukovati i opštu javnost u kampanjama kojima se podiže svest o prevenciji nasilja nad starijim ženama.

Dodatna podrška socijalnim radnicima

Potrebna je veća psihosocijalna podrška i podrška psihologa kao redovnog člana tima. Psihosocijalna podrška samo jača otpornost ljudi koji se svakodnevno suočavaju s primerima nasilja u porodici. Takođe, izražena je zabrinutost da se dešava da izostaje podrška zdravstvenog sistema jer ne postoje jasni protokoli o upućenosti socijalne zaštite na zdravstvenu zaštitu i obrnuto. Potreban je i veći broj stručnih radnika u centrima za socijalni rad, odnosno potrebno je povećati i jačati ljudske resurse centara, čime bi se smanjio i sindrom sagorevanja.

Planovi za kontinuirano usavršavanje

U okviru sistema socijalne zaštite postoje dve akreditovane edukacije o nasilju nad starijima pri Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu. Takođe, i organizacije civilnog društva u okviru svojih projekata imaju obuke na koje pozivaju i stručne radnike, ali svakako je potrebno mnogo više obuka i pogotovo onih specifičnih koji se odnose na nasilje nad starijim ženama. Takva obuka ne postoji u sistemu socijalne zaštite. Tema nasilja je široka te se znanje mora nadograđivati obukama i seminarima koji se njega tiču. Nema dovoljno materijala, nema dovoljno istraživanja, organizacije civilnog sektora često dostavljaju centrima svoje liflete, svoja istraživanja i preporuke koje su od pomoći stručnim radnicima i uglavnom su informativnog karaktera.

Samoprocena znanja o nasilju nad starijim ženama

Socijalni radnici sebe su ocenjivali od 0 do 5, a srednja ocena je 3,89. Većina kaže da mnogo toga zna o nasilju i prevenciji nasilja, ali uvek je potrebno usvajati nova specifičnija znanja kako bi odgovor na nasilje bio efikasniji, a prevencija uspešnija.

4.5.2 Profesionalci/volonteri/gerontodomačice angažovani u Crvenom krstu Srbije

U upitniku je učestvovalo 21 ispitanik (20 žena i 1 muškarac), iz 10 gradova (Sombor, Kragujevac, Beograd (5), Pirod (4), Novi Sad (3), Pančevo (2), Negotin (2), Boljevac, Varvarin, Osečina).

Ispitanici su ili stručni radnici u Crvenom krstu, gerontodomačice ili volonteri, i oni direktno pomažu starijim osobama, pružajući usluge pomoći u kući ili usluge psihosocijalne podrške. Neke od ispitanica su i same starije žene.

Socijalni podaci

Profesija	
Polje rada u Crvenom krstu	Socijalni radnici, psiholozi, pedagozi, sociolozi, psihijatri, pravnici
Pozicija u Crvenom krstu	• Zaposleni 16 • Volonteri 5
Prosečan nedeljni broj sati rada u Crvenom krstu	Zaposleni uključujući gerontodomačice rade 40 sati nedeljno. Tri ispitanice rade više od 40 sati (112, 60 i 45 sati nedeljno). Volonteri u svom volonterskom radu provode od 2 sata do 40 sati mesečno.
Koliko godina radite za Crveni krst?	U proseku, ispitanici rade na ovim poslovima 14 godina (osoba sa najdužim stažom radi 35 godina, a osoba s najkraćim stažom radi jednu godinu) Volonteri u proseku volontiraju 26 godina (najduži volonterski staž ima ženska osoba sa ukupno 49 godina i najkraći osoba sa 10 godina staža)
Koliko godina imate?	Prosečan broj godina je 58,57. Najstarija osoba ima 83 godine, a najmlađa ima 25 godina
Pol	• Ženski 20 • Muški 1

Radni dan zaposlenog i volontera u Crvenom krstu Srbije

Zaposleni u Crvenom krstu imaju različite aktivnosti i zadatke koje sprovode u toku dana, od administrativnih poslova, koordinacije volontera do terenskih aktivnosti i poseta korisnicima. Plan rada u Crvenom krstu podrazumeva godišnji, mesečni i nedeljni plan aktivnosti. Međutim, s obzirom na to da je posao povezan s radom sa strankama, radni dan se ne može sa sigurnošću isplanirati, jer rad sa strankama podrazumeva da se korisnik sasluša i da se izađe u susret potrebama korisnika. Rad sa strankama može biti putem telefona i ličnog kontakta. Često se u okviru radnog dana organizuju sastanci s predstavnicima lokalnih samouprava i institucija uključujući i škole.

Gerontodomačice svakodnevno obilaze korisnike i imaju tačan dnevni, nedeljni i mesečni plan kada obilaze kog korisnika. S korisnikom prave plan šta je potrebno, nabavka, kupovina, čišćenje i priprema hrane. Nakon toga prave kratak izveštaj za Crveni krst.

Volonteri imaju svoj plan rada kada posećuju koje korisnike, ali i kada ih zovu preko telefona. Volonteri svakodnevno imaju određene obaveze, od obilaska korisnika po određenom prethodno utvrđenom planu, do praćenja korisnika do lekara ili drugih institucija u slučaju da korisnicima treba pomoć oko ostvarivanja nekih od prava. Takođe, volonteri tokom dana imaju i telefonske pozive korisnicima radi provere da li im nešto treba, ali i pozive institucijama jer korisnici često ne znaju svoja prava, pa volonteri spajaju korisnike sa institucijama i pokušavaju da sistemski reše sve one probleme s kojima se pre svega starije žene suočavaju. Dvanaest ispitanika je uvek radilo na ovoj poziciji u lokalnom Crvenom krstu, dok ih je 9 radilo na drugim mestima uključujući Centar za socijalni rad, škole i medije.

Učestalost susretanja s nasiljem

Zaposleni i volonteri koji su angažovani u Crvenom krstu Srbije u proseku se ređe suočavaju sa direktnim nasiljem nad starijim ženama, i to je od 3

do 15 puta godišnje. Sedamnaest ispitanika je imalo kontakte sa starijim ženama koje su pretrpele nasilje, a troje ispitanika se do sada nije suočilo sa ovom vrstom nasilja.

Najčešći tipovi nasilja

Najčešće je psihičko i ekonomsko nasilje od strane dece, a povremeno se dešava i fizičko. Čest tip je i zanemarivanje starijih žena i materijalno iskorišćavanje (uzimanje penzije) u toj meri da je egzistencija starijih žena bila ugrožena. Javlja se i seksualno nasilje, kako partnersko tako i nepartnersko, ali se o njemu najmanje priča i starije žene se uglavnom stide da ga prijave ili da o tome govore.

Najčešći nasilnici nad starijim ženama

Počinioci su najčešće članovi porodice, suprug, sin, unuk, ali i ćerka, usvojenik u nekim slučajevima i komšije. Počinioci su uglavnom bliski srodnici u zavisnosti sa kim starija žena živi. Postoje i primeri nasilja nad starijim ženama od strane stranaca, ali je to ređe. „Postoji primer nasilja nad starijim beskućnikom koje su počinili huligani, ali i jednog koje se dogodilo u prihvatilištu za odrasla lica.“

115

Koje su grupe žena pod povećanim rizikom od nasilja

U riziku od nasilja su žene svih uzrasta i deca, osobe koje žive u stanju beskućništva, starije žene, pogotovo starije žene preko 80 godina starosti i žene sa invaliditetom i starije žene sa invaliditetom, kao i starije žene zavisne od drugih, muškarci se ređe javljaju, ali to ne znači da oni ne trpe nasilje.

Identifikacija nasilja nad starijim ženama

O nasilju nad starijim ženama zaposleni i volonteri iz Crvenog krsta najčešće saznaju od samog korisnika, bilo da je starija žena došla u Crveni krst, bilo da se za to saznalo tokom posete i podele pomoći, ali nekad se do

informacija dolazi i od bliskog rođaka korisnice, komšije, prijatelja (s tim što se u ovim slučajevima radi o težim oblicima nasilja) ili volontera koji rade na infolinijama ili onih koji obilaze starije. Mali broj intervjuisanih je saznao od socijalnog radnika iz Centra za socijalni rad ili Sigurne kuće, ali saznaju i od njih, jer u tom slučaju se trude da zajednički obezbede neku pomoć starijoj ženi žrtvi nasilja. Posredno saznavanje o događajima je bivalo češće u volonterskom radu na edukacijama, kada bi učesnici pričali o svojim ili tuđim situacijama i kad bi navodili to kao primer ili kada bi tražili savet.

Pokazatelji nasilja nad starijim ženama

U mnogim slučajevima pokazatelji nasilja nad starijim ženama su pre svega vidljive promene (modrice i rane koje se često ponavljaju, podlivi, ogrebotine). Tragovi vezivanja ruku, podlivi i modrice na licu, vratu kao posledice šamaranja, udaranja, bacanja i odgurivanja. Ali se o nasilju zaključuje i na osnovu ponašanja i emocionalnog stanja (povučenost, anksioznost ili nestrpljivost, agresivnost i prema sebi i prema drugima, stav tela, boja glasa, urednost i čistoća odnosno odsustvo iste... nošenje sa problemima), nekad je pokazatelj i pogoršanje hronične bolesti. Velika uznemirenost korisnice, fizička iscrpljenost. Stan ili kuća u lošem, haotičnom stanju, izgled korisnice, njena zapuštenost. Pokazatelji su i priče bliskih osoba iz okoline koje znaju, uviđaju ili pretpostavljaju.

Konkretni primeri nasilja nad starijim ženama

„Uobičajen slučaj *pasivne agresivnosti* u gradskom prevozu gde se namerno *ne želi ustupiti mesto* starijoj osobi sretala sam vrlo često, *oslovljavanje* starijih osoba uz ponižavajući ton sa *babo* ili *deda*, *njihovo požurivanje i nestrpljenje da se sačekaju njihove usporenije reakcije* u nekom redu u banci, prodavnici, na šalteru, u nekom redu gde se čeka pomoć... svemu sam prisustvovala i najčešće reagovala, ako bi to starija osoba dopustila, jer nisu uvek bili spremni da prihvate podršku ili zaštitu (reagovanje je bilo u vidu smirivanja osobe koja je gruba, i/ili pomoći starijoj osobi da sama

brže obavi neki posao, ili toga da se nešto uradi umesto nje uz pitanje da li ona to prihvata. Na prethodnom radnom mestu, u radu s porodicama, bilo je susreta, posebno sa starijim ženama koje su vodile brigu o unucima, gde sam sretala materijalno iskorištavanje ili bolje reći eksploataciju starije žene i od strane roditelja i od strane dece po nagovoru roditelja, pa čak i potkradanje opravdavano od strane roditelja.“

„Jedan slučaj je bio vrlo neobičan. Starija žena je došla da se požali kako treba da se pomogne unuku, jer zet i ćerka, roditelji koji utvrđuju da sin, 15 godina, odlazi u kladionicu, gubi novac, i saznaju da je očigledno potkradao baku u novcu i zlatu, nisu reagovali. Došli su tek kada je sin počeo da uzima i drugi, njihov novac iz kuće. Na pitanje kako i zašto nisu reagovali ranije, rekli su da su mislili da će ga to proći, a to je bila ‘samo bakina penzija koju ona ionako treba da dâ unuku, tako je mala’, jer njoj ne treba, a ‘zlatu nije bilo neko vredno, samo burma koja je ostala od dede, onako obična, još jedan prsten i posle samo jedan zlatan lančić... bez medaljona, a sad smo ga ulovili da je krenuo da uzima novac od nas... pa da vidimo šta da radimo...’“

„...Najupečatljiviji je ostao primer starije žene koji je podelila sa učesnicima da im dâ primer da se za svoja prava treba zauzeti i ne trpeti. I onda ispričala tešku životnu priču o dugogodišnjem fizičkom, mentalnom i verbalnom zlostavljanju nje i skoro odraslog sina, od agresivnog i često pijanog supruga koji joj nije dozvoljavao da radi, da ne bi imala svoj dinar, i koji je pretio i smrću ako ga ostavi, i kada je smogla snage da to učini bez obzira na strah... on je zapalio kuću u kojoj je bila sa sinom. Uspela je da se spase sa sinom iz svega, nađe posao, smeštaj i stalno volontirala i pomagala drugima i hrabrila svakog kome je trebalo pomoći... Muž je završio u zatvoru.“

„Starijoj ženi uzimaju penziju bliski članovi porodice, ona stalno plače, ne želi da je maltretiraju, ali ne želi ni da ih prijavi. Osoba je prenela svu imovinu sinovima. Jedan živi u inostranstvu, drugi u istoj zgradi sa porodicom. Sinu

koji živi na spratu iznad nje dala je ovlašćenje za podizanje penzije, a digla je i kredit za potrebe njegove porodice. Banka ju je obavestila da je u minusu. Ima 72 godine, polupokretna je, koristi insulin i ne može nigde sama. Ima gerontodomaćicu, ali je to nedovoljno. Krije od okoline kako se sin koji je u Beogradu ponaša. Savetovala sam je da otkaže punomoćje i pozove drugog sina u pomoć, ali ona ne želi. Takođe ne želi ni smeštaj u Domu za stare.“

„Srela sam u parku stariju ženu koja je kao staralac čuvala unuka od pokojne ćerke. Dečko je već imao 16 godina i uhvatio se u loše društvo, čak se sumnjalo da mu se drugari, a i on, drogiraju. Baba je imala minimalnu penziju i kada joj nestanu pare, on nad njom primenjuje silu da bi iznudio novac. Starija žena je imala vidne modrice na licu i postićeno mi je rekla da je pala, a kasnije mi je priznala da je on bije, ali me molila da ga ne prijavim jer će ga uhapsiti, a ona je na samrti obećala ćerki da će ga čuvati. Razgovarala sam i sa bakom i sa unukom, a obavestila sam i Centar za socijalni rad da obave razgovor sa njim. Dirnule su me suze starije žene i borba da ga zaštititi.“

„Član Udruženja penzionera mi je jednom prilikom ukazao na to da bi bilo potrebno pomoći starijoj ženi iz Skadra, koja je, po njegovim rečima, više gladna nego sita. Ona je udovica, prima poljoprivrednu penziju, a ovlašćenje za podizanje je dala sinu, koji je poprilično nasilan i sklon alkoholu. Pre nekoliko godina iznenada je izgubila drugog sina, koji je savesno brinuo o njoj i domaćinstvu. Izašli smo na teren i odneli joj hranu i higijenu. Kuća se nalazi na kraju sela, gde su česti i odroni puta. Jedan deo kuće imao je veliku rupu u zidu. Ona je skoro nepokretna, a tada je kod kuće bio i njen sin. Onemogućavao je bilo kakav vid komunikacije sa starijom ženom i insistirao da ubuduće on preuzima paket za nju, ako ne možemo da ga dostavimo. Pitala sam da li koristi neku lekarsku terapiju i redovno je uzima. Baka je ćutala, a sin je rekao da uzima lekove na recept. Pitala sam je da li njena penzija može da zadovolji njene osnovne životne potrebe, sin je odgovorio da joj kupuje šta joj treba od njene penzije. Starica je plakala

i pričala o iznenadnoj smrti drugog sina. O svemu je obavešten Centar za socijalni rad.“

„Starija žena koja je tokom vanrednog stanja bila psihički zlostavljana od strane ćerke, a sa njom je u lošijim odnosima odranije, predloženo joj je da se uključi u telefonski krug sa starijim volonterima i predloženo joj je da se javi Centru za socijalni rad, na šta je pristala, a Crveni krst joj je dao materijalnu pomoć.“

„Odlaskom na teren, kako bismo dostavili pomoć starijoj slepoj ženi, na terenu, u kući smo prvo čuli zapomaganje, pa kada smo ušli u kuću, videli smo je da leži na podu. S obzirom na to da je imala pampers za odrasle, pokušala je da ga skine i cela kuća je neugodno mirisala. Lice koje je prihvatilo da čuva stariju ženu u periodu od 24 sata nije bilo pored nje. Ja i volonteri smo je podigli na krevet i pozvali osobu koja bi trebalo da se brine o njoj da joj pomogne.“

„Nakon telefonskog poziva da je starija osoba gladna, hitno smo odreagovali terenskom posetom. Ulaz u stan, kao i sam prostor, krajnje zapušteni, korisnica sa spavaćicom na kojoj je vidna velika krvava fleka, usirena krv, izuzetno neprijatan miris se širi stanom, ona zapuštena (neuredne, masne kose, prljavih čarapa i papuča), ogrnuta šalom u hladnom prostoru (30. januar). Vođenjem intervjua dolazimo do podataka da joj ćerka prima penziju, da nije dolazila dugo niti joj obezbedila hranu, da je sve što se moglo pojesti pojela i dva dana nema ničega. Kada sam je pitala o zdravstvenom stanju i šta joj je to na spavaćici, upoznala me da se pre Nove godine ispekla na ringlu šporeta, da je pala preko nje i dobila opekotinu veće površine. Pozvala je sestru koja joj je donela mast „jekoderm“ i ona od tada nju maže (kad god skine improvizovanu ‘gazu’, rana prokrvari – kod lekara nije išla jer je onemoćala i ne može napustiti stan). Tražen je telefon ćerke, koji nije imala jer ova često menja brojeve mobilnog telefona i ona zadnji ne zna. Uspela sam da dobijem tel. njene rođene sestre koja živi na drugoj

opštini. Vratila sam se u kancelariju (korisnici rekla da idem da joj nabavim hranu i da dolazim za 1h), uzela novac, nabavku izvršila, uključila i našeg zdravstvenog radnika – zajedno se vraćamo kod korisnice (plašila sam se da nije nastupila sepsa zbog medicinski neobrađene povrede). Korisnica je bila veoma zadovoljna kupljenom hranom, obavestila sam je da mora da ide do lekara radi stručnog saniranja povrede i da ću obaviti razgovor s njenom sestrom, i o neodložnoj pomoći Doma zdravlja, o dolasku lekara na teren. Od njene rođene sestre sam obaveštena da su odnosi u široj porodici poremećeni, da njena sestričina ne sluša savete koje joj daje i da ona više ne može da se angažuje u zaštiti sestre, ali da će mi dati telefon sestričine i da ja razgovaram sa njom.

120 Zbog ozbiljnosti zdravstvenog stanja korisnice i neizvesnosti šta će ćerka ako je dobijem na tel. da uradi, otišla sam u nadležni Centar za socijalni rad i upoznala ih sa stanjem koje sam našla na terenu. Rečeno mi je da oni korisnicu nemaju u evidenciji, a ja da im pismeno dostavim sve što imam od podataka o ugroženom – zanemarenom ostarelom licu kao i dam tel. kontakte srodnika (kako je bio petak, približavao se kraj radnog vremena, znala sam da se predmet neće zvesti i rasporediti nadležnom radniku pre ponedeljka i da je korisnica životno ugrožena sa neizvesnim daljim tokom bolesti). Odlučila sam da kasnije mejlom pustim Centru prijavu i pozovem kćer korisnice. Odmah se javila na tel. Objasnila sam joj u kakvom stanju sam našla njenu majku za koju je ona kao najbliži srodnik odgovorna, i šta sam odmah preduzela. Kako je počela da se pravda majčinom bolešću (psihijatrijski je bolesnik i sl.), upoznala sam je s porodičnim zakonom i njenim obavezama i posledicama – odgovornošću ako ne pristupi hitnom pružanju pomoći majci, najpre je odvede ili pozove lekara i kada se sanira stanje povrede, može raditi na trajnijem zbrinjavanju majke. Interesantno je da me je kći upoznala da je pre nešto više od godine dana pozivana u Centar, a po prijavi komšija, jer ih je njena majka uznemiravala. Moram napomenuti da je kći sve radnje kako sam joj predložila – čak na izvestan

način naložila, preduzela (majka je tri dana bila u Bolnici za plastičnu hirurgiju), i da je nastavila da me poziva i konsultuje se oko daljih koraka u zaštiti majke. Lično se obratila nadležnom Centru i ušla u postupke dugoročnog zbrinjavanja majke.“

„Hemiplegična i disfazična starija žena je bila uznemirena, nije mogla da objasni šta je muči, ali ponašanje supruga i njena reakcija na njegovo prisustvo pobudili su sumnju i pojačan nadzor – porodica je na kraju priznala da je suprug fizički i seksualno zlostavlja. Pokrenut postupak. Uvek se reaguje tako što se pruži psihosocijalna podrška i uputi se starija osoba na nadležne institucije (da odu u Centar za socijalni rad i policiju, ali i Dom zdravlja), a ako je potrebno, daje se i materijalna pomoć starijoj ženi.“

„Starija žena iz Lopatnja, polupokretna, teškog oštećenja vida, ima kuću i imanje, kao i najnižu poljoprivrednu penziju. Porodica njenog sina je velika, a inače su korisnici Crvenog krsta. Starijoj ženi uzimaju penziju za račune, ne daju joj hranu, a smeštena je da živi u pomoćnom objektu, koji više podseća na trošnu šupu. Uvek mu izlazimo u susret za hranu i higijenu. Jedini moguć kontakt sa njom je preko ćerke, koja ne živi sa njima, ili direktan odlazak na teren. Bila je spremna za Dom za stare, o čemu je obavešten Centar za socijalni rad, ali iz straha da će deca ostati bez krova nad glavom njenim odlaskom, odustala je.“

Način postupanja u slučajevima nasilja nad starijim ženama

Postoji nekoliko različitih situacija koje su utvrđene planom, prvo je stručno osposobljavanje koje podrazumeva i deo o nasilju. Kada do nasilja dođe, na terenu se organizuju redovni sastanci tima i pruža podrška zaposlenom koji je bio u direktnom kontaktu sa starijom ženom koja je bila žrtva nasilja. U takvim situacijama uvek se razgovara s osobama koje su izložene nasilju, naravno ukoliko one žele da razgovaraju, pruža im se psihosocijalna podrška i daju im se informacije o sistemu zaštite. Obaveštava se Centar za socijalni rad i predlaže se da oni posete stariju ženu. Takođe se obaveštavaju i

najbliži rođaci, obaveštava se i policija, Dom zdravlja, uvek je važan savet sa socijalnim radnikom ako starija žena ne želi podnese prijavu. Postoje uputstva koja su dobijena od Crvenog krsta Srbije i ona su značajna za svakodnevni rad i komunikaciju sa ženama žrtvama nasilja.

Važno je podvući da volonteri, bez obzira na iskustvo, svoje sumnje ili saznanja prenose zaposlenima u Crvenom krstu i zatim profesionalci preduzimaju korake koji su usmereni ka podršci i zaštiti, a volonter u ovom slučaju nastavlja da pruža podršku starijoj ženi. „Materijali Crvenog krsta Srbije, istraživanja, brošure, lifleti bili su od koristi i u profesionalnom radu, ali i privatno.“ Važan je i 15. jun, Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad starijima, gde se u stvari pokušava da se podigne svest javnosti o ovoj temi, da bi se nasilje preveniralo i osnažile starije žene, ali i stariji muškarci.

Svim korisnicima pristupa se uz poštovanje i svakom treba da se posveti dovoljno vremena i pažnja, kao i vreme za razgovor. U slučaju da osoba deluje emotivno uznemireno, potrebno je utišati mobilni telefon i ne javljati se, dok sedimo i razgovaramo sa starijom ženom. Starijoj osobi treba ponuditi osveženje i ona se pušta da priča zašto je došla. Uglavnom im je neprijatno, ali kada steknu poverenje i počnu da pričaju, kažu dosta detalja „u poverenju“. Uvek joj se savetuje da se obrati policiji, Centru za socijalni rad, bliskoj rodbini. Deca, kako kažu, imaju svoje živote i probleme, pa nemaju mnogo vremena da se bave njima. „Većina živi u začaranom krugu nasilja i nema psihički snage da se nosi sa tim, a i fizičko zdravlje im je loše.“

U postupanju, najvažniji je razgovor sa starijom ženom. Može se desiti da se osoba ne otvori odmah. Ali kada stekne poverenje, nekad misli da je sama kriva za nasilje, pa je važno da se javi Centru za socijalni rad.

Samo jedna osoba je bila svedok neprimerenog zlostavljačkog ponašanja prema korisnicima, i usledio je razgovor sa kolegom da se vidi razlog njegovog ponašanja, i bio je upućen na nadređenog. Svi ostali su odgovorili da neprimereno ponašanje prema korisnicima ili bilo kome drugom (drugi

saradnici, volonteri) nije prihvatljivo, ukoliko bi se to desilo, prekršilac bi bio predmet disciplinskog postupka (postoji procedura za disciplinski postupak). U svakom slučaju, u narednom periodu potrebno je unaprediti etički kodeks ponašanja.

Odgovori su podeljeni u dve grupe, u većini slučajeva, kada su starije žene odlučile da prijave nasilje Centru za socijalni rad, a dalji rad sa korisnicom odvijao se u skladu sa zakonskim obavezama i bili smo informisani o koracima i postupcima, ali i uključeni u dalju podršku bilo kroz dalje posete i pružanje PSP ili kroz pružanje materijalne podrške.

Druga vrsta se odnosila na to da starija žena ne želi da prijavi nasilje i negira da je do nasilja došlo, ili se predomisli i ne želi da prijavi nasilnika. U malom broju slučajeva desilo se da osobe nisu bile obaveštene o daljim koracima i ishodima slučaja nasilja nad starijim ženama.

Koji su problemi sa kojima se suočavaju zaposleni i volonteri Crvenog krsta kada je nasilje nad starijim ženama u pitanju?

123

Ono što je teško ili problematično jeste upravo dilema korisnika da li prijaviti ili trpeti, jer misle da će nasilje nestati ili prestati, pogotovo ako su nasilnici njihova deca i unuci. Ima slučajeva da starija žena ne želi pomoć u slučaju nasilja, jednostavno ne želi da prijavi, sprečavaju je socijalne norme, kako da prijavi svoje dete, misli da je ona kriva. Problematično je i kada osoba živi sama i nema nikog, a ne može da se brine o sebi, sistem nije dovoljno brz da joj omogući adekvatnu zaštitu, što uključuje i smeštaj ili usluge u zajednici. Ima i problema kada se nasilje nad starijom ženom prijavi i kada je ono dokumentovano, ali sud je, na primer, nije vratio u njen stan. Veliki problem predstavlja i situacija kada se starija žena predomisli i ne želi da prijavi, i tada kaže da ništa od onoga što je rekla nije tačno. To je svakako jako stresna situacija, pogotovo ako je u pitanju osoba koja je zavisna od drugih osoba, često vaša osećanja morate da stavite sa strane i da budete empatični, saosećajni. A često se oseća i ljutnja i bes.

Podrška zaposlenima i volonterima u Crvenom krstu Srbije

Crveni krst ima tesnu saradnju sa mnogim službama na lokalnom nivou, pa oni koji su angažovani bilo kao zaposleni ili volonteri u Crvenom krstu imaju podršku od stručnih službi centara za socijalni rad i lekara iz Doma zdravlja ili patronažne službe. Kada govorimo samo o volonterima i gerontodomaćicama, oni podršku prvo dobijaju od svojih koordinatora i nadređenih.

Nekad je i podrška lokalnih kompanija koje daju novac za pakete hrane i higijene jako važna. Važna je i podrška Crvenog krsta Srbije u smislu edukacija, kako da prepoznamo nasilje, kako da reagujemo u tim situacijama i kome treba da se obratimo. Većina ispitanika je prošla edukacije Crvenog krsta Srbije i one su za njih bile veoma korisne, sa stanovišta da se dobije široka slika o podacima, rizicima, zaštitnim faktorima, počiniocima i o zakonskom okviru. Takođe, i ženske organizacije organizovale su edukacije, a konferencije mreže HumanaS omogućuju da se saznaju najnoviji podaci.

Dodatna podrška zaposlenima i volonterima Crvenog krsta

Potrebno je da postoji jača mreža i koordinacija između institucija koje će reagovati pravovremeno da bi se starija žena zaštitila. Potrebno je da se organizuju zajedničke edukacije svih koji pružaju pomoć starijim ženama i da se na tim edukacijama razmene iskustva, sagledaju izazovi sa kojima se suočavaju različite institucije i pojedinci koji predstavljaju značajnu kariku u prevenciji i odgovoru na nasilje, te da se sagleda efikasnost protokola i mehanizama kako bi se unapredio rad u ovoj oblasti. Crveni krst Srbije ima dosta publikovanog materijala na ovu temu, ali je potrebno organizovati i psihosocijalnu podršku za volontere i zaposlene i obučiti ih za vršnjačku podršku. Važan deo je bolja saradnja na lokalnom nivou kada je nasilje nad starijim ženama u pitanju. Potrebno je još specijalizovanih obuka koje će proći svi koji rade u Crvenom krstu Srbije, ne samo oni koji to žele. Takođe je potrebna i pravna zaštita, lifleti koji će obrađivati samo nasilje nad starijim

ženama. Potrebno je omogućiti i kontinuiranu psihosocijalnu podršku.

Planovi za kontinuirano usavršavanje

Potreban je promotivni materijal koji bi se delio starijim ženama i koji bi služio za senzibilizaciju javnosti da starija žena može da prepozna različite tipove nasilja i da bude upoznata sa zaštitom. Potrebno je stalno raditi i na informisanju o zakonima i protokolima koji postoje.

Samoprocena znanja o nasilju nad starijim ženama

Ispitanici su sebe ocenjivali od 0 do 5, a srednja ocena je 3,65. Većina kaže da mnogo toga zna o nasilju i prevenciji nasilja, ali uvek je potrebno usvajati nova znanja kako bi se starije žene zaštitile od nasilja i kako bismo im omogućili dostojanstveno starenje.

Govoreći o socijalnim normama zabrinjavajuće su dve važne stvari. Prva se odnosi na spremnost starije žene da prijavi nasilje. Naročito u slučajevima kada je nasilnik dete, žene ne prijavljuju ili odustaju od tužbe zbog emocija koje imaju prema zlostavljaču, ali i zbog straha da neće biti dovoljno zaštićene od strane sistema, kao i zbog stida i osude okoline.

Drugi važan problem, naročito ukoliko pogledamo konkretne primere nasilja, jeste reagovanje sredine. Svi primeri odnosili su se na situaciju gde je starija žena smeštena kod drugog deteta ili u Gerontološki centar, ili u Sigurnu kuću. Ovo pokazuje da starije žene još uvek ostaju nevidljive i problem nasilja se rešava linijom manjeg otpora.

Nasilje nad starijim ženama tokom COVID-19

Nasilje nad starijim ženama javlja se i tokom vanrednih situacija, nesreća i katastrofa, pa se pretpostavlja da je od početka pandemije Covid-19 nasilje nad starijim ženama u porastu, ali se, s druge strane, ne može reći da je prikupljanje podataka i prijavljivanje ove vrste nasilja poboljšano. Mnoge prakse utemeljene su na diskriminaciji, stereotipima i predrasudama

prema starijim ženama, one su postojale i tokom Covid-19 i ogledale su se u uskraćivanju prava starijim ženama, pre svega prava na usluge socijalne i zdravstvene zaštite koje su starije žene imale pre epidemije.¹⁸¹ Za sada je malo podataka o nasilju nad starijim ženama tokom epidemije, ali neke od organizacija koje se bave praćenjem i prevencijom nasilja nad starijima, kao i pružanjem podrške osobama koje nasilje trpe, prijavljuju porast. Na primer, izveštaji dve organizacije iz Ujedinjenog Kraljevstva sugerišu porast nasilja nad starijima od 17% do 37%.¹⁸²

Faktori rizika od nasilja posle nesreća: primeri faktora koji povećavaju rizik od nasilja tokom ili posle nesreće su:

- *nejednakost i diskriminacija zasnovani na starosti i polu;*
- *društvena izolovanost i isključenost;*
- *štetna upotreba alkohola i drugih supstanci;*
- *finansijska nesigurnost i nejednakost;*
- *nedostatak ili poremećaj sistema zaštite, i*
- *zloupotreba moći.*¹⁸³

Izvor: Psihosocijalna podrška u vanrednim situacijama, Crveni krst Srbije

Tokom intervjua koji su se dešavali dok epidemija još uvek traje došli smo do konkretnih priča o nasilju nad starijim ženama. Starije žene su tokom policijskog časa, kada je starijim osobama bio zabranjen bilo kakav izlazak iz kuće, doživljavale stvari koje potkrepljuju tvrdnje da je došlo do povećanja

¹⁸¹ Age Platform Europe, *Elder abuse has been on the rise during the COVID-19 pandemic - it is high time to take it seriously!*, dostupno na: <https://age-platform.eu/press-releases/elder-abuse-has-been-rise-during-covid-19-pandemic-it-high-time-take-it-seriously>

¹⁸² Telegraph, *Silent scandal of elderly abused during lockdown*, dostupno na: <https://www.telegraph.co.uk/news/2020/05/17/silent-scandal-elderly-abused-lockdown/>

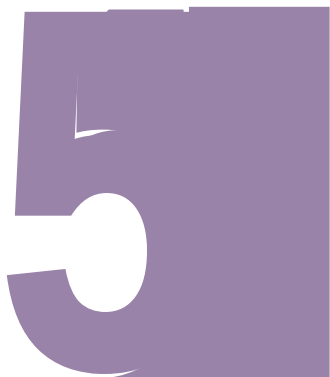
¹⁸³ Crveni krst Srbije (2018), *Psihosocijalna podrška u nesrećama, Priručnik za profesionalce i volontere Crvenog krsta Srbije*, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/4020/e-prirucnik.pdf>

nasilja nad starijim ženama, jer su starije žene sada zavisile od svojih ukućana, porodice, prijatelja i porodice. Ovde se susrećemo sa socijalnim normama da starije žene ne žele da prijave svoju decu i unučice i da je to tokom „zatvorenih vrata“ postala više privatna stvar o kojoj se vrlo malo priča. Takođe, starije žene u većini slučajeva nisu želele da prijave nasilje, i u slučajevima kada se radilo o fizičkom nasilju i kada je policija intervenisala po prijavi trećeg lica. Jedan od razloga za povlačenje tužbe bio je strah da neće imati ko da brine o njima, jer po njihovim rečima, u Dom za stare ne mogu ili ne žele i da će biti prepuštene same sebi.

Socijalna izolacija jedan je od najvećih faktora rizika za nasilje, uključujući i nasilje nad starijim ženama. U tom slučaju društvo ne bi trebalo da dozvoli da jedna katastrofa rađa drugu, važno je da starije žene ostanu povezane putem telefona, lično ili u pisanoj formi i to mogu biti pozitivni koraci u obezbeđivanju javne bezbednosti i socijalne pravde.¹⁸⁴

¹⁸⁴ National Center for Elder Abuse (2020) COVID-19 and Elder Abuse, dostupno na: <https://ncea.acl.gov/Resources/COVID-19.aspx>

Zaštita od nasilja

Izgradnja sistema zaštite od nasilja u porodici koja je u Srbiji započela ne tako davne 2002. godine, sankcionisanjem nasilja u porodici kao krivičnog dela, dobila je sasvim novu dimenziju usvajanjem Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, kojim su do te mere proširena prava i obaveze institucija u prevenciji nasilja u porodici i uspostavljeni takvi mehanizmi pomoću kojih se može dosegnuti nulta tolerancija na nasilje u porodici.

Važno je naglasiti da domaće zakonodavstvo pruža isti nivo zaštite maloletnim i punoletnim licima, pa tako ni Zakon o sprečavanju nasilja u porodici nema specifične odredbe kojima bi se odredilo drugačije postupanje u slučajevima nasilja nad starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici zasnovan je na *pre-crime* konceptu koji nadležnim organima daje šire nadležnosti i mogućnost usmeravanja na sprečavanje krivičnih dela koja još nisu izvršena i možda nikada ne bi bila izvršena u odnosu na one koje imaju u tradicionalnom *post-crime* konceptu.¹⁸⁵

Jedna od najznačajnijih novina tog zakona jeste to da su njime uspostavljene hitne mere, koje se izriču od strane policije uvek kada se procenom rizika utvrdi postojanje neposredne opasnosti od nasilja u porodici, dakle i pre nego

¹⁸⁵ Kolarić, D. i Marković, S. „Pojedine nedoumice u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici“, *Analiz Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXVI, 1/2018, str. 45–71

što je ono izvršeno, a radi njegovog sprečavanja, za razliku od mehanizama krivičnopravne i porodičnopravne zaštite koji se mogu aktivirati tek nakon izvršenog nasilja, radi njegovog zaustavljanja i sprečavanja da se ponovi.

Na taj način zaštita od nasilja u porodici sprovodi se i pre nego što se samo nasilje može dogoditi, čime je preventivno delovanje institucija dobilo ključnu i primarnu ulogu u ostvarivanju zaštite od nasilja u porodici. **Zbog toga je ovim zakonom i predviđena obaveza svih državnih organa i institucija da nasilje, odnosno rizik od nasilja prepoznaju i da ga prijave, kao i da po saznanju preduzmu sve mere iz svoje nadležnosti kako bi se nasilje sprečilo, a žrtvi pružila sva potrebna pomoć i podrška.**

Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici obavezna je ne samo u situacijama kada se nasilje u porodici desi nego i kada je potrebno utvrditi da li postoji rizik da se nasilje po prvi put dogodi ili ponovi, ali njegova primena ne isključuje primenu krivičnopravne i porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, kao ni primenu bilo kojih drugih propisa iz ove oblasti, jer ovaj zakon, iako noseći, predstavlja samo jedan od stubova sistema zaštite od nasilja u porodici.

Kada govorimo o sistemu zaštite žena od nasilja, reč je o složenom sistemu postupaka i procesa, koji uključuju sve nadležne službe, te koji se dešavaju istovremeno ili slede jedan za drugim, bez unapred propisanog redosleda. Svi postupci i procesi mogu se grupisati u nekoliko posebnih radnji: prepoznavanje, otkrivanje i/ili prijava nasilja, procena rizika, evidentiranje i prikupljanje podataka i praćenje primene mera i usluga, utvrđivanje i dokumentovanje nasilja i resursa žrtve i okruženja, planiranje i sprovođenje mera zaštite i usluga podrške, procena efekata zaštite i revizija postupaka.

Svaka od navedenih radnji sadrži specifičnosti u odnosu na nadležnost uključenih službi, odnosno odgovara definisanim nadležnostima i domenima odgovornosti. Svi postupci se rukovode zajedničkim, opštim principima rada, potrebno je da su međusobno povezani na način koji

omogućava zaustavljanje nasilja, sprečavanje njegovog ponavljanja i zaštitu žrtava. Važno je napomenuti da ni na nivou protokola i internih procedura, nijedna pojedinačna nadležna institucija ili ustanova nema posebno definisane i određene postupke za postupanje u slučajevima nasilja gde je starija osoba žrtva nasilja.

Uspostavljanje standardnih procedura za otkrivanje slučajeva nasilja prema ženama smatra se prvim korakom u praksi koja doprinosi odgovarajućem institucionalnom tretmanu problema. Taj postupak ne sme da naškodi žrtvi, te su pitanja *bezbednosti* i *poverljivosti* podataka prioriteta pri otkrivanju nasilja, razmeni informacija i prilikom preduzimanja daljih postupaka.¹⁸⁶

5.1 Uloga institucija u zaštiti od nasilja

Cilj Zakona o sprečavanju nasilja u porodici jeste da na opšti i jedinstven način uredi organizaciju i postupanje državnih organa i ustanova, čime se omogućava delotvorno sprečavanje nasilja u porodici, kao i hitna, blagovremena i delotvorna zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici.¹⁸⁷ Pod hitnom, blagovremenom i delotvornom zaštitom treba podrazumevati i podršku starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu.

Takođe, cilj ovog zakona je da se na opšti i jedinstven način uredi organizacija i postupanje državnih organa i ustanova, čime treba da se prevlada sektorsko, izolovano i od drugih činilaca nezavisno pristupanje problemu nasilja i tako omogućiti njegovo delotvorno sprečavanje, kao i hitna, blagovremena i delotvorna zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici. Na taj način praktično je definisan cilj jedinstvenog uređivanja organizacije i postupanja – uspostavljanje multisektorske saradnje, koja je predviđena i Opštim protokolom o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima.¹⁸⁸

¹⁸⁶ <http://projekti.zdravstvo.vojvodina.gov.rs/2018/09/04/prirucnik-za-unapredjenje-koordiniranog-odgovora-nadleznih-sluzbi-na-nasilje-prema-zenama-korak-ka-boljoj-zastiti/>

¹⁸⁷ Član 2. ZSNP

¹⁸⁸ Multisektorska saradnja – institucionalni odgovor na nasilje nad ženama, Beograd, 2013, str. 8–30

Ovim se odgovara na zahtev Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici da se svi nadležni akteri uključe u obezbeđivanje politika koje žrtvu postavljaju u središte svih mera, te da se one primenjuju u delotvornoj saradnji svih nadležnih službi, institucija i organizacija, uz obezbeđivanje mehanizama za delotvornu saradnju između svih nadležnih državnih organa, kao i NVO i ostalih relevantnih organizacija i lica u pružanje zaštite i podrške.¹⁸⁹

Prema Istanbulskoj konvenciji, države su obavezne da s potpunom posvećenošću (eng. *due diligence*) preduzmu, spreče, istraže, kazne i obezbede obeštećenje za dela nasilja obuhvaćena ovom konvencijom, koja počine nedržavni subjekti (član 5b).¹⁹⁰ Države treba da se pridržavaju standarda dužne prilježnosti / dužne pažnje / potpune posvećenosti¹⁹¹ u sprečavanju, zaštiti, istrazi i kažnjavanju počinitelaca¹⁹² i obezbeđivanju obeštećenja žrtvama za činove obuhvaćene Konvencijom koja počine privatna lica.¹⁹³ Taj standard je važan jer daje okvir koji iziskuje hitnost postupanja, multisektorsku koordinisanu saradnju i potpunu zaštitu žrtava od nasilja.

¹⁸⁹ Član 7, st. 2 i član 18 st. 2 Konvencija SE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, „Sl. glasnik RS – međunarodni ugovori“, br. 12/2013.

¹⁹⁰ Član 5 (Obaveze država i potpuna posvećenost) glasi: „1) Strane moraju biti uzdržane od učešća u bilo kakvom činu nasilja nad ženama i obezbeđuju da državni organi, zvaničnici, službenici, ustanove i drugi akteri, koji nastupaju u ime države, postupaju u skladu sa ovom obavezom. 2) Strane se obavezuju da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i da sa potpunom posvećenošću spreče, istraže, kazne i obezbede reparaciju za dela nasilja obuhvaćena ovom konvencijom, koja počine nedržavni subjekti.“

¹⁹¹ Zvanični prevod Konvencije *due diligence* označava se terminom „potpuna posvećenost“ (npr. u naslovu čl. 5 Obaveze država i potpuna posvećenost). Prevod ovog principa kao „potpuna posvećenost“ ne može se prihvatiti kao adekvatan, jer potpuna posvećenost podrazumeva mnogo veću angažovanost države i državnih organa od minimalnog standarda koji podrazumeva „dužna pažnja“. Autonomni ženski centar (2015.) *Analiza usklađenosti zakonodavnog i strateškog okvira Republike Srbije s Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – osnovna studija*, Beograd: Autonomni ženski centar.

¹⁹² Mršević, Z. i Janković, S. (2018.) Standard dužne pažnje po Istanbulskoj konvenciji Saveta Evrope, <http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Standard-duzne-paznje.pdf>

¹⁹³ Branković, B. (2013.) Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama, Beograd

Standard **dužne pažnje / dužne prilježnosti / potpune posvećenosti** može da se koristi kao sredstvo uklanjanja nasilja nad ženama i kao merilo za određivanje da li države ispunjavaju svoje obaveze u borbi protiv tog nasilja.¹⁹⁴ Primena ovog standarda uglavnom je bila ograničena na odgovor države na nasilje nad ženama koje se već desilo, s fokusom na zakonodavnim reformama, pristupu žrtava pravdi i pružanju usluga žrtvama, dok je zapostavljena obaveza države da se bavi sprečavanjem rodno zasnovanog nasilja, uključujući i obavezu promene patrijarhalnih društvenih normi i struktura koji dovode do nastavljanja tog nasilja.¹⁹⁵

Osnovni principi na kojima počiva koncept dužne pažnje (potpune posvećenosti) u oblasti nasilja nad ženama:

1. Država ne može da prenese svoje obaveze primene standarda dužne pažnje na druge aktere/ke,
2. Nediskriminacija – od države se zahteva da se s jednakom pažnjom bavi prevencijom, istragom i kažnjavanjem počinitelaca i obezbeđivanjem kompenzacije žrtvama u slučajevima nasilja nad ženama, kao i u slučajevima drugih oblika nasilja,
3. Država treba da primenjuje obavezu dužne prilježnosti „u dobroj veri“, a u cilju prevencije i reakcije na nasilje nad ženama, što povlači obavezu da preduzima mere i akcije kako bi prava žena bila poštovana, zaštićena i promovisana,
4. Dužnost države je da omogući da intervencije u cilju sprečavanja nasilja nad ženama i reagovanje države na to nasilje budu zasnovane na odgovarajućim empirijskim podacima.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ibid, str. 51

¹⁹⁵ Ibid, str. 51–52

¹⁹⁶ Branković, B. (2013.) Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama, Beograd

Nažalost, države svoju obavezu primene dužne pažnje u oblasti prevencije uglavnom ograničavaju na usvajanje novih zakonskih propisa, razvoj specifičnih seminara i programa obuke za profesionalce/ke i kampanje i druge programe podizanja svesti.¹⁹⁷

- *Neki zakoni (navodno) usvojeni sa ciljem prevencije i kažnjavanja nasilja zapravo dovode do daljeg kršenja prava žena.*
- *Ima malo dokaza o aktivnom angažovanju državana sveukupnoj društvenoj transformaciji, demistifikovanju dominantnih rodni predrasuda ili pružanju podrške inicijativama civilnog društva usmerenih u tom pravcu.*

Specijalna izvestiteljka UN o nasilju nad ženama Yakin Erturk¹⁹⁸

134

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici nigde ne predviđa „potpunu posvećenost“ (a ni „dužnu pažnju“) u postupanju, ali zahteva od državnih organa brzo, delotvorno, hitno, koordinisano i savesno postupanje. Međutim, iako nalaže koordinisano i savesno postupanje, s naglaskom na hitnosti postupanja, „potpuna posvećenost“ nije navedena kao obaveza bilo kog učesnika u postupcima zaštite i podrške, što može dovesti do raskoraka između očekivanja i realnog tumačenja zakonskog teksta i na njemu zasnovanog ponašanja nadležnih institucija.¹⁹⁹

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima²⁰⁰ navodi

¹⁹⁷ Ibid, 51

¹⁹⁸ Prema: Branković, B. (2013.) Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama: Erturk, Yakin (2006) *Integration of the human rights of women and the gender perspective: Violence against women, The due diligence standard as a tool for the elimination of violence against women, Report of the UN Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, E/CN.4/2006/61, 20 January 2006, str. 53

¹⁹⁹ Mršević, Z. i Janković, S. (2018.) Standard dužne pažnje po Istanbulskoj konvenciji Saveta Evrope, <http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Standard-duzne-paznje.pdf> str. 195

²⁰⁰ Vlada Republike Srbije, 2011. http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/Opsti_protokol.pdf

da u službama koje imaju obavezu postupanja po prijavama nasilja prema ženama zaposleni moraju imati u vidu da tragovi nasilja ne moraju uvek da budu vidljive fizičke povrede, a da su profesionalci dužni učiniti napor da uoče i prepoznaju i druge znake nasilja i izraze sumnju da je ono prisutno, kao i da to adekvatno dokumentuju.

Postojeći oblici nasilja nad starijima najčešće se ne javljaju pojedinačno. U većini slučajeva više oblika nasilja javlja se zajedno. Nasilje nad starijim osobama u porodičnom kontekstu sagledava se kao specifična forma nasilja u porodici.²⁰¹ U skladu sa savremenim određenjima fenomena nasilja u porodici, nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu može se definisati kao svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja²⁰² koje nad starijim članom porodice vrši drugi član porodice, a kojim se ugrožava sigurnost i poverenje i ispoljava kontrola i moć nad starijom osobom, i to bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi inkriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja.²⁰³ Prema načinu ispoljavanja i posledicama koje izaziva, nasilje prema starijim osobama najčešće se klasifikuje u sedam kategorija: fizičko nasilje, seksualno nasilje, emocionalno nasilje, ekonomsko nasilje, zanemarivanje, napuštanje i samozanemarivanje.²⁰⁴

„Zlostavljanje starijih osoba jeste pojedinačni ili ponovljeni čin akcije ili uzdržavanja od delovanja koji se događa u međuljudskom odnosu zasnovanom na poverenju, a koji izaziva bol ili uznemirenje starije osobe.“²⁰⁵

²⁰¹ Konstantinović Vilić, S, Nikolić Ristanović, V, Kostić, M, Kriminologija, Niš, 2009, str. 135.

²⁰² O načinima ispoljavanja ovih vidova nasilja, detaljno: Poredoš, D, Tošić, G, *Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi*, <http://www.psihijatrija.com/psihijatrija/grane%20GERON-TOPSIHIJATRIJA/PoredosD%20NasiljeStarijadob.pdf>

²⁰³ O uzrocima nasilja prema starijim osobama, detaljno: Rusac, S, „Nasilje nad starijim osobama“, Ljetopis socijalnog rada, 2/2006, <http://hrcak.srce.hr/7709>

²⁰⁴ Tatara, T, Kuzmeskus, L, Types of Elder Abuse in Domestic Settings, National Center on Elder Abuse, http://www.ncea.aoa.gov/ncearoot/main_site/pdf/basics/fact1.pdf

²⁰⁵ Abuse, Neglect and mistreatment of Older People, An Eksploratory Study National Council on Ageing and Older People Report No. 52 (1998), str. 20 http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf

„Nasilje možemo opisati kao fizičko, seksualno, psihičko ili finansijsko. Može biti namerno ili nenamerno počinjeno ili rezultat zanemarivanja. Starijim osobama šteti bilo da je trajno ili je za određeni period.“²⁰⁶

U cilju blagovremenog otkrivanja nasilja, *Opšti protokol* nalaže da se tokom pružanja svih usluga žrtvama postavljaju odgovarajuća pitanja, odnosno obavlja se provera događanja nasilja u svim indikovanim situacijama i kad god je to moguće. Potrebno je postaviti pitanja o nasilju, bilo da je posredi intervencija policije, zdravstvenih službi ili centara za socijalni rad.

U okviru prepoznavanja nasilja, diskriminacije, zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba u porodičnom kontekstu, osim postavljanja odgovarajućih pitanja, stručni radnici treba da razmotre i druge naznake nasilja, uključujući direktne i indirektne znake kao što su: uznemirenost, minimiziranje značaja incidenta, ispoljavanje straha od ponašanja nasilnika i straha za sopstvenu bezbednost, strah za druge ukućane ili članove porodice, pokazivanje stida i krivice, preuzimanje odgovornosti za nasilje, ukazivanje na ekonomsku zavisnost, izolaciju i nedostatak podrške šire porodice, strah od policije i drugih autoriteta.

Pri prepoznavanju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja starijih osoba, važno je posebnu pažnju posvetiti slučajevima gde su žrtve iz naročito ugroženih kategorija stanovništva, koje iz različitih razloga i zbog svog psihofizičkog stanja nisu u stanju da u datom trenutku daju odgovore na sva postavljena pitanja. U tim slučajevima postupanje stručnjaka treba prilagoditi datoj situaciji.

Naročito je važno da stručnjaci pažljivo slušaju i posmatraju, kao i da razgovore sa ženama (svih starosnih dobi) uvek obavljaju odvojeno od razgovora sa članovima porodice ili partnerima. Sve procene nadležnih službi treba obavezno da sadrže i pitanja o zloupotrebi starijih žena, kako bi se blagovremeno otkrili različiti oblici nasilja.

²⁰⁶ Izvor: Prichard, J, Working with elder abuse, Jessica Kingsley Publishers, London, 1996

Pored prepoznavanja nasilja u porodici prema starijim licima, važno je posebnu pažnju posvetiti i Institucionalnom nasilju, koje se događa u bolnicama, ustanovama socijalne zaštite i drugim javnim ustanovama gde se zanemaruju i ignorišu specifične potrebe starijih žena.

Dosadašnja praksa pokazuje nam da je ovo nasilje teže dokazivo i da se njemu još uvek u našem društvu ne poklanja dovoljna pažnja, dok profesionalci nisu dovoljno edukovani da ovaj vid nasilja prepoznaju.

Bez obzira na to da li je žena ili druga žrtva nasilja spremna potvrditi da je imala to iskustvo ili ne, svi profesionalci treba nedvosmisleno da izraze stav „nulte tolerancije“ prema nasilju, da je nasilje neprihvatljivo i nedozvoljeno ponašanje, da pokažu razumevanje za situaciju u kojoj se žrtva našla, vodeći računa o njenom dostojanstvu i samopoštovanju.

Prijavljivanje nasilja

Za sprečavanje nasilja u porodici i pružanje zaštite i podrške starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu, nadležni su policija, javna tužilaštva, sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, kao nadležni organi, i centri za socijalni rad kao ustanove.

Pored nadležnih državnih organa i centara za socijalni rad, u sprečavanju svih oblika nasilja, preko davanja pomoći i obaveštavanja o nasilju, kao i pružanju podrške žrtvama nasilja, učestvuju i druge ustanove u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i zdravlja, kao i tela za rodnu ravnopravnost na nivou lokalnih samouprava. Podršku žrtvama nasilja mogu da pruže i druga pravna i fizička lica i specijalizovana ženska udruženja koja pružaju određene lokalne socijalne usluge.

Nasilje u porodici nad starijim osobama, kao i svako drugo krivično delo, može se prijaviti *lično* od strane žrtve ili *anonimno, usmeno* ili *pisanim putem*, javnom tužiocu koji je jedini nadležan da odlučuje o osnovanosti krivične prijave i da preduzima krivično gonjenje.

Ukoliko je, krivična prijava podneta policiji, centru za socijalni rad ili nekom drugom organu, instituciji ili organizaciji, od strane žrtve ili drugog lica, njihova je obaveza da o tome odmah obaveste nadležnog javnog tužioca i da mu odmah dostave krivičnu prijavu ili informaciju o sumnji na postojanje nasilja. Javni tužilac morao bi bez odlaganja da izvrši procenu slučaja, odnosno da utvrdi postoji li sumnja na nasilje i u kojoj meri za žrtvu postoji rizik od ponavljanja ili eskalacije nasilja, kako bi se u zavisnosti od toga preduzele sve potrebne mere za njenu zaštitu.

Primer: ...navodi žena iz fokus grupa

Starije žene ne prijavljuju nasilje posebno kada se radi o deci:
 “Boli od njega, ali boli i za njega”

Žena, 73 godine, Pirot

„Većina trpi, misli biće bolje sutra, ono se nastavlja, a ona zbog sramote ćuti.“

Žena, 48, selo Dolovo (Pančevo)

5.1.1. Policija

U okviru postupanja po prijavama nasilja, kako prijavama krivičnih dela protiv polne slobode i krivičnih dela protiv braka i porodice, nadležni za postupanje samo su obučeni i formalno određeni („nadležni“) **policijski službenici** (i sa njima javni tužioci / zamenici javnih tužilaca, sudije sudova opšte nadležnosti i sudije prekršajnih sudova). Pored stručnosti i osetljivosti tih službenih lica, uspešno sprovođenje zaštite žrtava podrazumeva i njihovu posvećenost dužnoj pažnji (potpunoj posvećenosti), zakonitosti i etičnosti, te njihovu motivisanost, kreativnost i saradnju u postupanju, ali i omogućava njihov profesionalni razvoj.²⁰⁷

²⁰⁷ Stevanović, O., Subošić, D. i Kekić, O. (2018) „Specifične karakteristike Zakona o sprečavanju nasilja u porodici“, naučni rad u okviru projekata: videti na: <http://zbornik.pf.uns.ac.rs/images/>

Praksa pokazuje da se žrtva nasilja u porodici najčešće prvo obraća za pomoć policiji za vreme dok nasilje traje ili neposredno nakon izvršenog nasilja, zbog čega je primena policijskih ovlašćenja jedan od prvih mehanizama koji se u ovom procesu aktivira. Zbog toga je od velike važnosti to da policijski službenici u svakom konkretnom slučaju i to bez izuzetka reaguju na svaku prijavu nasilja, kao i da preduzmu sva policijska ovlašćenja adekvatna obliku i intenzitetu nasilja i stepenu ugroženosti žrtve.

Postupajući policijski službenici dužni su da odmah obaveste nadležnog policijskog službenika o svakom slučaju nasilja u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega, bez obzira na to kako su za to saznali, i imaju pravo da, sami ili na zahtev nadležnog policijskog službenika, dovedu mogućeg učinioca u nadležnu organizacionu jedinicu policije, radi daljeg vođenja postupka. U ovom delu postupanja po prijavama jako je važna organizacija i dostupnost nadležnih policijskih službenika. Nadležni policijski službenik sačinjava procenu rizika, a pre okončanja procene rizika, nadležni policijski službenik, po potrebi, može zatražiti mišljenje centra za socijalni rad. Ovo je naročito važno u slučajevima kada su mogući učinilac i žrtva korisnici usluga CSR ili drugih lokalnih socijalnih usluga, kada su posredi stara lica ili ona koja borave u domovima socijalne zaštite.

U praksi često nastupaju poteškoće kada centar za socijalni rad odnosno službeno lice navedene ustanove nije dostupno ili pak nema informacije koje se od njega traže. Policijski službenik ne prekida postupak procene rizika niti takva činjenica treba da mu otežava postupanje i stvara dileme u daljoj primeni zakona jer je on iscrpio tu mogućnost koja mu je zakonom data. Svakako, takve okolnosti treba konstatovati u aktu o proceni rizika.

Procena rizika zasniva se na dostupnim obaveštenjima i odvija se u što kraćem roku. Veoma je važno izbeći pogrešna tumačenja i praksu da nadležni policijski službenici žele da tu procenu sačine što pre, ne vodeći pritom dovoljno računa o detaljima i okolnostima, a površno sačinjena

procena kasnije često dovodi do tragičnih posledica po žrtve nasilja.

Nadležni policijski službenik dužan je da odmah dostavi sva dostupna obaveštenja o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega i procenu rizika – ako ona ukazuje na neposrednu opasnost od nasilja – osnovnom javnom tužiocu na čijem se području nalazi prebivalište odnosno boravište žrtve, centru za socijalni rad i grupi za koordinaciju i saradnju.

Ako nadležni policijski službenik ustanovi postojanje opasnosti koja nije neposredna, sva dostupna obaveštenja o nasilju u porodici ili opasnosti od njega i svoju procenu rizika dostavlja osnovnom javnom tužiocu i centru za socijalni rad.

Hitne mere izriču se ukoliko je ustanovljena neposredna opasnost od nasilja u porodici, i to na osnovu procene rizika, što znači da postojanje bilo kojih drugih mera zaštite od nasilja u porodici ne derogira primenu ovog ovlašćenja nadležnog policijskog službenika.

Tako je u praksi česta situacija da se hitne mere ne izriču ukoliko su na snazi mere zaštite od nasilja u porodici po Porodičnom zakonu ili npr. članu 197 ZKP-a. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici i drugi zakoni ne isključuju međusobnu primenu.

Nadležni policijski službenik donosi rešenje kojim se izriču hitne mere bez preciziranja da je navedeni nadležni policijski službenik morao i izvršiti procenu rizika.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici definiše dve hitne mere: mera privremenog udaljenja učinioaca iz stana i mera privremene zabrane učinioocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj. Naređenjem mogu da se izreknu obe hitne mere istovremeno.

Na osnovu prakse ali i zakona, obe hitne mere izriču se kada su do procene rizika žrtva i mogući učinilac živeli odnosno boravili na istoj adresi bez obzira na druge okolnosti.

Veoma česta je pogrešna praksa da se, ukoliko žrtva ili mogući učinilac izjavi da neće više želeći da boravi ili živi na toj adresi, ne izreknu obe hitne mere.

Takođe, nikakvog procesnog značaja nemaju prijavljene adrese prebivališta, te je pogrešna praksa ako mogući učinilac i žrtva žive ali nisu oboje prijavljeni na adresi, pa izostane izricanje obe hitne mere. Takođe, veoma često je pogrešno tumačenje da se ne izreknu obe hitne mere kada sam objekat (najčešće kuća) poseduje odvojene spratove ili nusprostorije, pa će, po izjavi, žrtva biti u jednom delu, a mogući učinilac u drugom delu kuće.

Samo izricanje hitne mere privremenog udaljenja učinioca iz stana nema nikakvog utemeljenja i nikada ne treba da se izriče samostalno.

Samo izricanje hitne mere privremene zabrane učiniocu da kontaktira sa žrtvom nasilja i prilazi joj izriče se kada je ustanovljena neposredna opasnost, a do momenta procene rizika žrtva i mogući učinilac nisu živeli na istoj adresi.

Primer:navodi žena iz fokus grupa

„Starije žene trpe nasilje, policija je dolazila po pozivu komšija, ali se ništa ne menja, ona ne želi da prijavi sina, navikla je da trpi, ne želi da se čuje i vidi, i ona je karika koja ne dozvoljava da se ide na sud ili u zatvor.“

Žena, 25, Sombor

5.1.2. Tužilaštvo

Odredbama čl. 18 ZSNP regulisan je način postupanja osnovnog javnog tužioca nakon što je od nadležnog policijskog službenika dobio naređenje o hitnim merama, procenu rizika, kao i sva obaveštenja na osnovu kojih je i vršena procena rizika od strane nadležnog policijskog službenika.

Prvi zadatak javnog tužioca jeste da se upozna sa sadržajem dostavljene dokumentacije i da je prouči, što bi podrazumevalo da sve podatke i informacije iz dostavljene dokumentacije analitički sagleda, odnosno da utvrdi je li postupak procene rizika i izricanja hitne mere u celosti sproveden na način kako je to predviđeno Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici, te da li naređenje kojim je izrečena hitna mera sadrži sve zakonom predviđene elemente, jer se samo zakonito izrečena hitna mera može produžiti.

Ishod ove analize, odnosno proučavanja jeste vrednovanje procene rizika nadležnog policijskog službenika, odnosno utvrđivanje da li je nadležni policijski službenik pravilno utvrdio činjenice koje je uzimao u obzir prilikom procene rizika, kao i da li je pravilno zaključio da te činjenice ukazuju na postojanje neposredne opasnosti od nasilja u porodici, odnosno na spremnost lica da po prvi put učini ili ponovi nasilje u porodici.

142

Vrednovanje procene rizika od strane javnog tužioca vrši se u pisanoj formi, na način da se u dokumentu moraju opisati sve činjenice, kao i na osnovu kojih dokaza su utvrđene, te zaključak javnog tužioca da li iz pojedinih činjenica proizlazi da u konkretnom slučaju postoji neposredna opasnost od nasilja u porodici ili da takva opasnost ne postoji.

Prilikom vrednovanja procene rizika, javni tužilac može uzeti u obzir i one činjenice koje su utvrđene i dokumentovane nakon procene rizika od strane nadležnog policijskog službenika, jer stepen rizika (nizak/srednji/visok), i ako zakon ne pravi razliku, varira u realnom vremenu, tako da je životno moguće da u vreme vrednovanja procene rizika više ne postoji opasnost od nasilja u porodici, pa samim tim neće postojati ni potreba za produženjem hitne mere, ili je rizik možda veći nego što je bio u vreme prvobitne procene rizika, što će biti dodatni argument u predlogu javnog tužioca da se izrečena hitna mera produži.

Ako je vrednovanjem procene rizika javni tužilac izveo zaključak da rizik od nasilja u porodici postoji, dužan je da sudu podnese predlog da se

produži hitna mera koja je izrečena naređenjem nadležnog policijskog službenika. Dakle, predlog javnog tužioca ograničen je samo na one mere koje su prethodno već izrečene od strane nadležnog policijskog službenika, jer sud ne može da odredi hitne mere, već samo da ih produži, ali ako su naređenjem izrečene obe hitne mere, javni tužilac bi, nakon vrednovanja procene rizika, mogao predložiti sudu produženje samo jedne od izrečenih hitnih mera.

Odredbom čl. 18 st. 2 ZSNP propisano je da se predlog za produženje hitne mere mora podneti sudu u roku od 24 časa od časa uručenja naređenja licu kome je izrečena hitna mera.

Stvarna i mesna nadležnost suda za produženje hitnih mera zaštite određuje se prema odredbama Porodičnog zakona²⁰⁸ koje uređuju postupak za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici. To znači da će za produženje hitnih mera zaštite biti *nadležan osnovni sud prema mestu prebivališta ili boravištu žrtve porodičnog nasilja*.

Sud produžava hitnu meru ako posle vrednovanja procene rizika nadležnog policijskog službenika, vrednovanja procene rizika koje je učinio osnovni javni tužilac, ocene priloženih dokaza i tvrdnji iz predloga osnovnog javnog tužioca i ocene izjašnjenja lica kome je hitna mera izrečena, ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, dok u suprotnom odbija predlog kao neosnovan. Rešenje o predlogu donosi se bez održavanja ročišta, u roku od 24 časa od prijema predloga da se hitna mera produži.

Hitnu meru sud može produžiti za još 30 dana. Ako hitna mera privremenog udaljenja učinoca iz stana bude produžena, lice kome je izrečena može u pratnji policijskih službenika da uzme iz stana neophodne lične stvari.

Dakle, kako za određivanje tako i za produženje hitnih mera zaštite **nije neophodno da se u konkretnom slučaju nasilje u porodici dogodilo**, već

²⁰⁸ *Porodični zakon*, „Sl. glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015. http://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html

je dovoljno da samo postoji **neposredna opasnost** od nasilja u porodici, *jer je osnovna svrha ovih mera preventivno delovanje*, odnosno otklanjanje rizika i sprečavanje da do nasilja dođe.

Primer:... navodi žena iz fokus grupa

„Nasilje je svuda, ali niko ne prijavljuje, svi se plaše i sudova, pošalju te tamo pa vamo i izađe ti na nos“

Žena, 21 godina, selo Staničenje (Piroć)

„Većina njih zna procedure, gde i kome da se obrati, ali ne ide to tako brzo, advokat obeća, ali to traje, pa ročišta i digneš ruke od svega. Potrošio si i vreme, i novac, i zdravlje od nerviranja“

Žena, 69 godina, selo Staničenje (Piroć)

144

5.1.3 Centri za socijalni rad

Centri za socijalni rad, kao i druge ustanove socijalne zaštite, dužni su da *neposredno i u saradnji s drugim službama* (policijom, zdravstvenom ustanovom, specijalizovanim ženskim organizacijama i drugim pružaocima lokalnih socijalnih usluga) pruže uslugu **neodložne intervencije** žrtvi nasilja u porodici, kada je potrebno preduzeti mere za osiguranje bezbednosti i zaštite zdravlja, odnosno kada za to postoje opravdani razlozi jer bi nepreduzimanje hitnih mera i usluga iz nadležnosti tog organa dovelo do ugrožavanja života, zdravlja i razvoja žrtve nasilja. Neodložna intervencija mora se realizovati **odmah**, ali najkasnije u roku od 24 sata, što znači da se **mora obezbediti 24-časovna dostupnost** stručnih radnika CSR za postupanje, bez obzira na to kojoj instituciji je prijava za nasilje u porodici podneta.

U slučaju visokog rizika po bezbednost žrtve, centar za socijalni rad će odmah (telefonom) obavestiti policiju ili javno tužilaštvo, a u roku od 24 sata dostaviće i pisano obaveštenje.

Nakon otvaranja slučaja, odlučivanja o stepenu prioriteta reagovanja, preduzetih mera neodložne intervencije ukoliko je to neophodno, rukovodilac nadležne službe CSR zadužuje voditelja/ku slučaja, koji prema određenom stepenu prioriteta, a najduže u roku od pet radnih dana, uz konsultaciju sa supervizorom/kom, počinje i realizuje **početnu procenu stanja i potreba žrtve** nasilja u porodici. U određivanju sadržaja i dinamike rada **obavezno je učešće žrtve** nasilja u porodici.

Prilikom planiranja početne procene mora se *utvrditi* od kojih će se lica prikupljati informacije, koja će lica biti uključena u postupak procene, od kojih će se službi prikupljati podaci značajni za dokumentovanje nasilja u porodici ili preduzimanje određenih mera. Treba utvrditi i *način prikupljanja* podataka, a za svaku pojedinačnu aktivnost treba predvideti *rok* za sprovođenje. *Poseban protokol za postupanje centra za socijalni rad – organa starateljstva* detaljno propisuje ovaj postupak, u skladu sa Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad.²⁰⁹

Zakonom o socijalnoj zaštiti predviđeno je da se u centrima za socijalni rad, saglasno normativima, formira služba za zaštitu odraslih i starih, kao posebna unutrašnja organizaciona jedinica (čl. 24).

Kroz početnu procenu sagledava se porodično funkcionisanje, pri čemu se procenjuje da li u porodici postoji istorija nasilja, zloupotreba supstanci, bolesti, podrška šire porodice. Utvrđuje se da li su članovi porodice radno aktivni, da li porodica ima prihode i na koji način njima raspolaže, da li ima adekvatan stambeni prostor i u čijem je vlasništvu, da li je socijalno integrisana ili izolovana, kakav status ima u zajednici. Utvrđuje se i kojim resursima za podršku raspolaže zajednica, da li su oni dostupni žrtvi nasilja u porodici i da li je žrtva motivisana da ih koristi. U okviru ove početne

²⁰⁹ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, „Sl. glasnik RS“, br. 59/2008 i 37/2010. https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_organizaciji_normativima_i_standardima_rada.html.

procene stanja, u slučaju da je žrtva starija osoba, potrebno je posvetiti dodatnu pažnju okolnostima u kojima žrtva živi, njenoj izloženosti različitim povređujućim ponašanjima i vrstama nasilja, kao i različitim vrstama pomoći i podrške koja joj može biti pružena. Centrima za socijalni rad u ovim slučajevima stoje na raspolaganju i druge usluge socijalne zaštite koje mogu biti dodatna podrška pored zbrinjavanja u slučajevima nasilja.

S rezultatima početne procene mora biti upoznata žrtva nasilja u porodici, tako da ih može razumeti, dok ostala lica, članovi uže i šire porodice, kao i lica ili službe koje su otkrile ili prijavile slučaj, učestvovala u postupku procene, koje vode brigu o licu kojem je potrebna tuđa pomoć i nega, mogu biti upoznata s rezultatima izvršene početne procene samo ukoliko to ne ugrožava bezbednost žrtve nasilja u porodici ili istragu u prekrivičnom i krivičnom postupku.

146

Nalaz i stručno mišljenje u svakom pojedinačnom slučaju sačinjava voditelj slučaja u pisanoj formi kada je potrebno *dostaviti rezultate procene sudu, drugom organu ili ustanovi*, ili kada je potrebno *uputiti* korisnika na korišćenje usluge u drugu ustanovu ili organizaciju.

Centar za socijalni rad može da preduzme mere i usluge iz svoje nadležnosti kada za njihovu primenu nije nužna saradnja s drugim službama. Broj i vrsta mera i usluga koje će biti preduzete zavisi od karakteristika svakog konkretnog slučaja. Centar će pre predlaganja mera informisati žrtvu nasilja o nadležnostima i procedurama centra za socijalni rad, o njenim pravima, a u slučaju da je to potrebno, obezbediće materijalnu pomoć (jednokratnu, uvećanu ili novčanu socijalnu pomoć) i predložiće način praćenja dalje situacije.

Primer:... navodi žena iz fokus grupa

„Za prijavu treba hrabrosti, ali je potrebna i podrška, starija žena treba da budete sigurna da će je sistem podržati i zaštititi. Mi možemo da ih osnažimo da prijave, ali moramo im omogućiti sigurnost mera zaštite“

Žena, 42 godine, Kragujevac

5.1.4. Zdravstvene ustanove

Imajući u vidu značaj medicinske procene za kvalifikaciju krivičnog dela i značaj medicinske dokumentacije za vođenje pravosudnih postupaka, utvrđivanje i dokumentovanje nasilja veoma je *važan postupak* u zdravstvenim ustanovama. Praćenje zdravstvenog stanja starijih osoba smeštenih u ustanovama socijalne zaštite takođe je od izuzetne važnosti i treba ga uzeti u obzir pogotovo prilikom evidentiranja i prijave nasilja nad starim i nemoćnim licima u ustanovama zatvorenog tipa.

Zbog toga, važno je da zdravstveni radnici ovladaju popunjavanjem obrasca za evidentiranje i dokumentovanje nasilja, koji je predložen u *Posebnom protokolu za zdravstvene radnike*.²¹⁰

Praksa pokazuje da starije osobe žrtve nasilja u malom broju prijavljuju nasilje svom izabranom lekaru ili drugim službama primarne zdravstvene zaštite. Nasilje se na ovom nivou detektuje posredno, često iz razgovora ili evidentiranjem drugih povreda ili zdravstvenih smetnji zbog kojih je žrtva došla u zdravstvenu ustanovu. Nasilje nad starijim osobama najčešće se u ovim službama detektuje kroz neobjašnjive znake povreda, kao što su modrice, ožiljci ili otoci, pogotovo ako se javljaju simetrično, na obe strane tela, kao tragovi sputavanja i vezivanja, a znak su i slomljene naočare ili njihov okvir.

²¹⁰ *Posebni protokol za zdravstvene ustanove* – dokumentovanje nasilja i prilog 1: Obrazac za evidentiranje i dokumentovanje nasilja.

U slučajevima kada su povrede teže, kao što su slomljene kosti, nagnječenja i uganuća, rasekotine koje iziskuju intervenciju lekara specijaliste, povrede koje ugrožavanje život osobe, potrebno je da se uz uput i drugu medicinsku dokumentaciju žrtvi obavezno da i popunjen obrazac za dokumentovanje i evidentiranje nasilja.

U tom obrascu potrebno utvrditi i zabeležiti osnovne podatke o razlogu dolaska i detaljne zapise o pretrpljenom zlostavljanju i vezi s postojećim i zdravstvenim problemima koji bi mogli biti rezultat zlostavljanja, podatke o telesnom pregledu, laboratorijske i ostale dijagnostičke procedure i beleške o proceni, upućivanju i praćenju. Svi ti medicinski dokumenti u kojima su telesne povrede i zdravstveno stanje usled pretrpljenog nasilja registrovani na odgovarajući način mogu biti upotrebljeni u daljem sudskomedicinskom veštačenju.

148

Starije osobe češće su izložene višestrukim hroničnim oboljenjima i potrebna im je stalna medicinska ili druga pomoć i nega, što ih istovremeno čini višestruko ranjivijim. Naročito je važno imati u vidu da je kod starijih osoba koje su slabe i kojima su potrebne medicinske usluge ili druge usluge nege u slučaju nasilja rizik od fatalnog ishoda veći.

Na ovo utiče i činjenica da sve starije žene nemaju jednak pristup zdravstvenim ustanovama i službama koje su im u datom momentu potrebne. Mnogim starijim ženama medicinske usluge su nedostupne zbog geografske udaljenosti, nemaju sopstveni prevoz a ne mogu da koriste javni prevoz iz brojnih ličnih razloga (invaliditet ili drugi lični razlozi). Ti izazovi u dostupnosti zdravstvenih usluga umnožavaju se kad je starija žena žrtva različitih oblika fizičkog nasilja, naročito seksualnog nasilja, pa su one u većem riziku od fatalnog ishoda kao posledice pretrpljenog nasilja.

Medicinsko zbrinjavanje u slučajevima nasilja ne razlikuje se od pružanja pomoći u bilo kojoj drugoj prilici, ali postupanje zdravstvenih radnika i odnos prema žrtvi treba da budu prilagođeni kontekstu, kako bi se izbegla sekundarna viktimizacija.

Primer:... navodi žena iz fokus grupa

„Mislim da ponekad mi i ne verujemo starijim ženama kada ih nešto boli, često mislimo preteruje. Mi nismo verovali baki kada je imala problema sa žučnom kesom, a nisu ni lekari, postali smo neosetljivi.“

Žena, 25 godina, Palilula (Beograd)

„To ponašanje, što si došla, šta hoćeš? Ti nisi zaumirala inače bi te primio“

Žena, 71 godina, selo Staničenje (Pirot)

5.2. Multisektorska saradnja u sprečavanju nasilja

Saradnja između državnih organa i institucija, koji učestvuju ili mogu učestvovati u bilo kom segmentu zaštite ili podrške licima koja su izložena ili su bila izložena nasilju u porodici, predstavlja jedan od ključnih preduslova za efikasnu borbu protiv nasilja u porodici.

Obavezu uspostavljanja saradnje u ovoj oblasti, kako smo već prethodno naveli, Republika Srbija preuzela je ratifikacijom Istambulske konvencije iz 2005. godine, odnosno donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici („Sl. glasnik RS – međunarodni ugovori“, br. 19/2009), kojom je predviđeno da sve mere za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja nad ženama treba da se primenjuju kroz delotvornu saradnju svih nadležnih službi, institucija i organizacija, kao što su: državni organi, nacionalne, regionalne i lokalne skupštine i uprave, državne institucije za zaštitu ljudskih prava i organizacije civilnog društva (čl. 7).

Radi uspostavljanja bolje i koordinisane saradnje između institucija, republički javni tužilac je izdao obavezno Uputstvo, broj O.2/15, od 20. 5.

2015. godine, kojim je naloženo da se na nivou svih osnovnih i viših javnih tužilaštava odredi po jedan nosilac javnotužilačke funkcije koji će, kao kontakt osoba, biti zadužen za rad, praćenje i saradnju s drugim nadležnim institucijama i organima u vezi s krivičnim delima protiv polne slobode i krivičnim delima protiv braka i porodice, u koja dakle spada i nasilje u porodici.

Međutim, tek je donošenjem ZSNP po prvi put propisan način saradnje institucija u slučajevima nasilja u porodici, čime je Republika Srbija uspostavila nacionalni model saradnje koji se primenjuje na celom području države bez obzira na to gde se nasilje u porodici dogodilo, odnosno gde postoji rizik da se ono dogodi.

Potrebe žrtve su u fokusu svih intervencija, ali je važno imati u vidu i uzeti u obzir i potrebe *dece i drugih posebno osetljivih članova porodice*, koji su svedočili nasilju prema ženi ili su i sami (ranije ili aktuelno) bili direktne žrtve nasilja u porodici.

ZSNP je predvideo da se saradnja između nadležnih državnih organa i institucija odvija putem **lica određenih za vezu i putem rada grupe za koordinaciju i saradnju**, kao i da je saradnja obavezna ne samo u pogledu primene ZSNP, nego i u krivičnim postupcima za sva krivična dela iz čl. 4 ZSNP, odnosno za ona koja su posledica nasilja u porodici, bez obzira na pravnu kvalifikaciju.

Kada je reč o saradnji putem **lica određenih za vezu**, odredbom čl. 24 ZSNP predviđeno je da se lica za vezu moraju imenovati u svakoj policijskoj upravi, osnovnom i višem javnom tužilaštvu, osnovnom i višem sudu, kao i centru za socijalni rad, i to iz reda nadležnih policijskih službenika, sudija i zamenika javnih tužilaca koji su završili specijalizovanu obuku, te naposljetku zaposlenih u centru za socijalni rad.

U pogledu načina razmenjivanja obaveštenja i podataka između lica određenih za vezu, zakonom je predviđeno da će ministri nadležni za

unutrašnje poslove, za poslove pravosuđa i za poslove porodične zaštite sporazumno doneti dokument kojim će se ovo pitanje bliže urediti, ali i pored proteka roka od tri meseca od dana stupanja na snagu ZSNP, koliko je zakon predvideo za donošenje svih podzakonskih akata, ovaj sporazum još uvek nije usvojen.

U praksi je primetno da se lica za vezu imenuju među onim licima koja su istovremeno određena da budu i članovi grupe za koordinaciju i saradnju, što predstavlja dobro rešenje imajući u vidu da se na taj način obezbeđuje potpuna informisanost ovih lica o svim relevantnim činjenicama i olakšava međusobna razmena podataka.

Pored lica određenih za vezu, Zakon o sprečavanju nasilja u porodici predvideo je još jedan veoma važan oblik saradnje državnih organa i institucija kroz njihovo učešće u radu **grupa za koordinaciju i saradnju, kao lokalnih multisektorskih tela**, koja imaju zadatak da se bave svakim pojedinačnim slučajem nasilja u porodici i da na sastancima utvrđuju plan svojih aktivnosti u cilju pružanja zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici.

Grupu za koordinaciju i saradnju čine predstavnici osnovnih javnih tužilaštava, policijskih uprava i centara za socijalni rad, sa područja za koje se grupa obrazuje.

Naime, Zakonom je predviđeno da se na području svakog osnovnog javnog tužilaštva u Republici Srbiji obrazuje grupa za koordinaciju i saradnju koja ima sledeće nadležnosti: 1) da razmatra svaki slučaj nasilja u porodici koji nije okončan pravosnažnom sudskom odlukom u građanskom ili krivičnom postupku; 2) da razmatra slučajeve kada treba da se pruži zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela iz ovog zakona; 3) da izrađuje individualni plan zaštite i podrške žrtvi i 4) da predlaže nadležnom javnom tužilaštvu mere za okončanje sudskih postupaka.

Nakon podnošenja krivične ili druge prijave ili izveštaja nadležnom javnom tužiocu, u kojima se ukazuje na postojanje sumnje na nasilje u porodici,

152 grupa za koordinaciju i saradnju ima obavezu da se stara da prijavljeni slučaj u što kraćem roku rasvetli, te da utvrdi da li u konkretnom slučaju ima elemenata porodičnog nasilja, kao i prema kojim sve članovima porodice i u kojim oblicima se nasilje ispoljava i u kojoj meri postoji rizik od ponavljanja ili eskalacije nasilja, pa samim tim i rizik po život i telo članova porodice koji su žrtve porodičnog nasilja, zatim da se utvrdi koji bi bili najdelotvorniji mehanizmi zaštite članova porodice koji su pod rizikom od nasilja u porodici, te da se prikupe svi potrebni dokazi za pokretanje odgovarajućih postupaka pred sudom, kao što su krivični postupak, prekršajni postupak, građanski postupci za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici, za lišenje roditeljskog prava, za lišenje poslovne sposobnosti i dr. Takođe i da tokom trajanja pokrenutih postupaka prati njihovo odvijanje, razmenjuje informacije i podatke koji su od značaja za uspešno okončanje ovih postupaka, kao i da planom zaštite i podrške utvrđuje mere i radnje koji se imaju preduzimati u cilju pružanja zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici, odnosno žrtvama krivičnih dela navedenih u čl. 4 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

Zakonom je određeno da grupa za koordinaciju i saradnju ima obavezu da održava sastanke najmanje jednom u 15 dana, što znači da to može činiti i u kraćim vremenskim razmacima.

Odredbama čl. 25 st. 2 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici određena je funkcionalna nadležnost grupe za koordinaciju i saradnju, dok bi se mesna nadležnost određivala prema prebivalištu žrtve, imajući u vidu da je jedna od funkcionalnih nadležnosti grupe da razmatra slučajeve kada treba da se pruži zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici, kao i žrtvama drugih krivičnih dela određenih zakonom.

Nadležnost grupe za koordinaciju i saradnju takođe se određuje prema mestu prebivališta ili mestu boravišta žrtve, rukovodeći se najboljom i najefikasnijom zaštitom žrtve, pri čemu je od presudnog značaja to gde

će se žrtva nalaziti nakon prijave nasilja, odnosno da li će i koliko dugo biti u mestu trenutnog boravišta ili će se odmah, odnosno u kratkom roku vratiti u mesto svog prebivališta, na osnovu čega će se proceniti da li je celishodnije da zaštitu žrtve planira grupa prema mestu prebivališta ili grupa prema mestu boravišta žrtve.

Naime, cilj zakona je da se zaštita žrtvi pruži tamo gde se ona nalazi, odnosno gde živi ili dugotrajnije boravi, dakle tamo gde postoje rizici za njenu bezbednost i gde joj se može pružati podrška, pa će se prema tome u svakom konkretnom slučaju i opredeliti koja će grupa za koordinaciju i saradnju razmatrati taj slučaj i planirati zaštitu i podršku žrtvi nasilja u porodici. Po pravilu, to će prvenstveno biti grupa prema mestu prebivališta žrtve, a izuzetno prema mestu boravišta, ukoliko žrtva nema prijavljeno prebivalište, ili je ono nepoznato, ili ukoliko je to, zbog dugotrajnijeg boravka van mesta prebivališta, povoljnije za nju i sl.

U cilju što efikasnijeg planiranja i sprovođenja zaštite i podrške žrtvama svih oblika nasilja u porodici, odredbama člana 25 stav 4 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici predviđena je mogućnost da sastancima grupe za koordinaciju i saradnju, po potrebi, prisustvuju i predstavnici ustanova iz sistema obrazovanja i vaspitanja, zdravstvenih ustanova i Nacionalne službe za zapošljavanje, kao i predstavnici drugih pravnih lica i udruženja te pojedinci koji sprovode mere zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela iz ovog zakona.

Naime, do momenta kada se nasilje prijavi ili kada se otkrije, često prođe i po više godina tokom kojih je žrtva sistematski trpela razne oblike nasilja, koje je za posledicu imalo narušavanje psihičkog i fizičkog zdravlja, gubitak identiteta, samopoštovanja, hrabrosti, gubitak volje i vere u mogućnost promene kod žrtve porodičnog nasilja, zatim osećaj sopstvene krivice za stanje u kojem se nalazi, strah od nepoverljivosti i nerazumevanja od strane institucija i drugih ljudi, naročito ako je žrtva već prolazila kroz loša iskustva

s nadležnim institucijama prilikom ranijeg prijavljivanja nasilja u porodici, jer nije nailazila na razumevanje niti adekvatnu reakciju i pomoć institucija ili na podršku porodice i prijatelja kojima se obraćala.

Što je žrtva duže živela u okruženju porodičnog nasilja i bila mu izložena, sve joj je teže da iz tog okruženja izađe, naročito ukoliko je i ekonomski zavisna od nasilnika, odnosno ukoliko je nezaposlena ili nema dovoljno sredstava da svojim radom izdržava sebe i decu, ili ako je posredi starija osoba i izdržavano lice.

Iz navedenih razloga, često nije samo dovoljno da se nasilje prijavi ili otkrije pa da možemo reći da je nasilje zaustavljeno i da žrtva može bez problema da nastavi svoj život, jer za žrtvu tada nastaju drugi problemi i prepreke koje najčešće nije u stanju da samostalno prevaziđe, već joj je potrebna odgovarajuća pomoć i podrška, i to ne samo u postupku ostvarivanja sudske zaštite, nego prvenstveno u pravcu osnaživanja njene ličnosti, pružanja psihološke podrške, osposobljavanja za potpuno novi početak života bez nasilja, stvaranja uslova za materijalnu egzistenciju i brigu o sebi.

Iz navedenih razloga, prilikom razmatranja svakog konkretnog slučaja nasilja u porodici za koji je grupa utvrdila potrebu uključivanja i nekog drugog nadležnog organa ili ustanove, sastanku grupe za koordinaciju i saradnju, pored predstavnika javnog tužilaštva, policije i centra za socijalni rad, mogu prisustvovati predstavnici jednog ili više nadležnih organa i ustanova određenih članom 7 stav 1, 2 i 3 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, kao što su sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, Nacionalna služba za zapošljavanje, ustanova u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja, vaspitanja i zdravstva, kao i sva druga pravna lica, udruženja, odnosno nevladine organizacije i pojedinci koji mogu pružiti odgovarajuću podršku žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela određenih članom 4 ovog zakona, dakle svi oni što predstavljaju lokalne resurse za pomoć i podršku žrtvama nasilja u porodici.

Prema odredbama čl. 25 st. 5 ZSNP, svaka grupa za koordinaciju i saradnju u obavezi je da donese poslovnik o radu kojim će bliže urediti svoj način rada i odlučivanja, a rok za donošenje poslovnika bio je 30 dana od dana obrazovanja grupe.

Rad na sastanima grupe za koordinaciju i saradnju može se odvijati kako u punom sastavu, sa predstavnicima svih institucija koje deluju na području nadležnosti osnovnog javnog tužilaštva, tako i u užem sastavu, sa predstavnicima samo onih institucija koje deluju na području jedne opštine na kojoj se prostire mesna nadležnost osnovnog javnog tužilaštva koje je rukovodilac grupe. To znači da bi se u periodu od 15 dana održalo više sastanaka grupe, za područje svake pojedine opštine.

Državni organi i institucije nadležne za postupanje u slučajevima nasilja dužni su da u prvom kontaktu sa žrtvom nasilja u porodici ili žrtvom drugog povezanog krivičnog dela žrtvi daju potpuna obaveštenja o organima, pravnim licima i udruženjima koji joj pružaju zaštitu i podršku, na način i na jeziku koji žrtva nasilja razume. Žrtve krivičnih dela nasilja u porodici imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć u skladu sa Zakonom o besplatnoj pravnoj pomoći.²¹¹

Individualni plan zaštite i podrške najznačajniji je rezultat rada institucija u okviru saradnje u grupi za koordinaciju i saradnju kojim se planiraju mere i usluge koje će biti sprovedene s ciljem osiguravanja bezbednosti žrtve, zaustavljanja nasilja, sprečavanja da se ono ponovi i zaštite prava žrtve, kao i da omoguće da se žrtvi pruži psihosocijalna i druga podrška radi njenog oporavka, osnaživanja i osamostaljivanja. Mere mogu biti: mere zaštite i mere podrške. Na taj način institucije preuzimaju odgovornost za zaustavljanje nasilja, zaštitu i podršku, dok se žrtvi vraća osećaj dostojanstva i poverenja u institucije (pogotovo u slučajevima dugogodišnjeg nasilja, nasilja prema deci, seksualnog nasilja i dr.).

²¹¹ <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-besplatnoj-pravnoj-pomoci.html>

Takođe je propisano da se individualnim planom određuju izvršioci konkretnih mera i rokovi za njihovo preduzimanje, kao i plan praćenja i procene delotvornosti planiranih i preduzetih mera. Iako nije izričito navedeno, nakon procene da li su planirane mere delotvorne, postoji mogućnost da se u takvim slučajevima plan dopunjuje novim merama i rokovima, sve dok postoji rizik od nasilja.

Individualni plan izrađuje se za svaku žrtvu, ne za slučaj. Zbog toga je potrebno da grupa na početku rada na slučaju odredi ko su sve žrtve i ko je učinilac te da nakon toga pristupi definisanju mera. Individualni plan se izrađuje u pismenom obliku i sadrži opšte informacije i informacije o merama, način sprovođenja i podatke o članovima grupe:

1. Opšte informacije – koja grupa za koordinaciju i saradnju ga sačinjava, za koji slučaj, odnosno koje krivično delo je u pitanju, datum izrade plana, ko su žrtva i počinioc, lični podaci i informacije o odnosu između žrtve i počinioca;
2. Informacije o merama – vrsta mere, odgovorna institucija i rok za sprovođenje mere;
3. Način praćenja sprovođenja plana i datum revizije, odnosno na kom sastanku ili u kom roku će se izvršiti evaluacija sprovedenih mera;
4. Imena, funkcije i potpisi članova/ica grupe.

Mere podrške (usluge koje su na raspolaganju i koje mogu biti planirane kao mere podrške) mogu biti opšte i specijalizovane.

U opšte spadaju: stanovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita, opšte usluge socijalne zaštite (npr. novčana socijalna pomoć), besplatna pravna pomoć, obrazovanje.

U specijalizovane spadaju one koje su prilagođene žrtvama/osobama koje su preživele nasilje (koje na integralni način zadovoljavaju više opštih i specifičnih potreba korisnika te omogućavaju njihovo adekvatno

zbrinjavanje, terapiju/rehabilitaciju, osnaživanje i socijalno uključivanje): psihološka podrška, pravno savetovanje i zastupanje, savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, usluge SOS telefona, aktivacija i druge savetodavne i edukativne usluge i aktivnost, Sigurna kuća, specijalizovana podrška za marginalizovane grupe (Romkinje, žene sa invaliditetom, starije žene itd.).

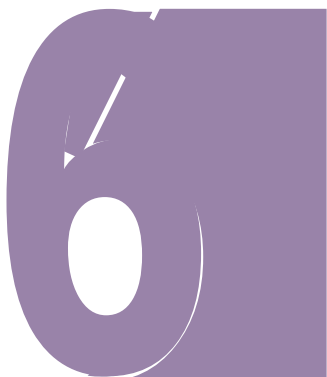
Imajući u vidu da je **zaštita podataka o ličnosti** uređena Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti,²¹² kojim se uređuju uslovi za prikupljanje i obradu podataka o ličnosti, prava lica i zaštita prava lica čiji se podaci prikupljaju i obrađuju, ograničenja zaštite podataka o ličnosti, postupak pred nadležnim organom za zaštitu podataka o ličnosti, obezbeđenje podataka, evidencija – dobro je da je i Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici kao posebnim zakonom ponovljena obaveza zaštite podataka o ličnosti, ali i naglašeno kako se prikupljaju podaci.

Praksa je pokazala da organi često imaju nedoumice u vezi sa primenom Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, te je važno, kako je i navedeno, to da za prikupljanje podataka sadržanih u evidenciji nije potreban pristanak lica na koje se podaci odnose. Takođe, podaci koje organi prikupe mogu da se razmenjuju s drugim organima i institucijama u cilju sprečavanja nasilja u porodici.

Svrha prikupljanja i obrade podataka jeste efikasna primena Zakona, ali i praćenje pojave, te je važno imati tačne podatke kako bi se u budućnosti kreirale mere i politike za unapređenje rada i postupanja službi te mere prevencije i sprečavanja svih slučajeva nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja, pogotovo u slučajevima nasilja nad starijim licima u porodičnom kontekstu

²¹² <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-zastiti-podataka-o-licnosti.html>

Preporuke za prevenciju nasilja nad starijim ženama

Prikupljanje podataka

- Svi podaci koje prikupljaju i obrađuju nacionalne institucije koje se bave nasiljem u porodici i nasiljem nad starijim osobama treba da budu razvrstane po godinama u kategorijama od po pet godina, kao i po polu, sa posebnom pažnjom posvećenom ženama starijim od 65 godina.
- Aktivnosti prikupljanja i obrade podataka Republičkog zavoda za statistiku Srbije o prevalenciji rodno zasnovanog nasilja treba posebno da beleže podatke vezane za godine, uključujući one za žene starije od 65 godina.
- Ovi podaci takođe treba da zabeleže sve vrste nasilja uključujući i specifične forme usmerene prema starijim ženama kao što su zanemarivanje, finansijsko nasilje...

Regulativa

- Postojeći propisi relevantni za nasilje u porodici, uključujući Krivični zakonik, Porodični zakon, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, trebalo bi da prepoznaju starije osobe i starije žene kao grupe pod povećanim rizikom. Nasilni i zlostavljajući oblici nasilja prema starijim osobama / starijim ženama treba da budu uzeti kao otežavajuća okolnost prilikom izricanja kazni za ova dela.

U okviru kaznene politike razmotriti mere kojima se za dela nasilja prema starijim osobama / starijim ženama ne mogu izricati uslovne ili minimalne kazne zaprećene za počinjena dela.

- Kada se diskutuje o javnim politikama vezanim za finansije, energetiku, prirodne resurse, klimatske promene, urbanizaciju, sukobe, prirodne katastrofe, zdravlje, ishranu i zapošljavanje, važno je da se prepozna da su to sve resursi potrebni starijim ženama isto onoliko koliko i mlađim ženama i muškarcima.
- Javne politike treba da reflektuju i položaj starijih osoba / starijih žena tokom vanrednih situacija i da omoguće adekvatan odgovor na njihove potrebe u slučaju katastrofa, kriza i vanrednih situacija.

Implementacija

- Povećati finansiranje usluga koje se pružaju starijim ženama koje trpe nasilje;
- Obezbediti finansijsku podršku starijim ženama koje trpe ili su preživele nasilje;
- Kreirati mehanizme koji olakšavaju pristup besplatnoj pravnoj pomoći starijim ženama;
- Postojeći protokoli u institucijama i ustanovama treba da kreiraju procedure i posebna uputstva kojima će se unaprediti osetljivost profesionalaca u institucijama na zlostavljanje starijih žena i kreirati jasni postupci kako da se ono spreči/ prevenira kroz multisektorski pristup;
- Institucije koje imaju obavezu postupanja u slučajevima nasilja treba da unaprede svoj pristup vođenju evidencije o slučajevima, kako bi se obezbedilo beleženje posebnih podataka vezanih za nasilje u porodici prema starijim ženama;
- Institucije zdravstvene i socijalne zaštite treba da usvoje interne procedure koje će olakšati prijavljivanje slučajeva gde se sumnja

na nasilje usmereno prema starijim korisnicima domova i drugih rezidencijalnih institucija, kako bi se predupredilo nasilje i zlostavljanje;

- Institucije zdravstvene i socijalne zaštite koje pružaju rezidencijalnu negu treba da organizuju davanje psihosocijalne podrške starijim ženama koje su preživele nasilje;
- Treba omogućiti starijim ženama lakši pristup SOS telefonima kako bi mogle lako, brzo, 24/7, bez nadoknade, dobiti informacije, podršku i pomoć od postojećih službi zaštite;
- Država treba da investira u finansiranje i podršku preventivnih usluga koje će umanjiti rizik od zlostavljanja starijih žena i nasilja u porodici koje čine neformalni i formalni negovatelji, a što bi obuhvatilo obuku negovatelja, psihosocijalnu podršku i savetovanje, usluge predaha itd;
- Sa počiniocima nasilja, posebno onim među neformalnim negovateljima, treba raditi sistematski, kako bi se prepoznali i umanjili efekti postojećih stanja (poput sindroma sagorevanja) a koja uvećavaju rizik od nasilja. Takođe je potrebno raditi s počiniocima nasilja sa istorijom zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci u cilju smanjivanja rizika od nasilja.

Edukacija

- Obuka koja omogućava prepoznavanje znakova koji ukazuju na zlostavljanje, zanemarivanje i nasilje nad starijim ženama treba da bude deo nastavnog programa na fakultetima koji pripremaju kadrove za rad u institucijama i službama koje se bave prevencijom i umanjnjem posledica zlostavljanja (uključujući institucije zdravstvene i socijalne zaštite, ali i javnog tužioca, policiju i sudsko osoblje);
- Profesionalci koji rade u institucijama i službama koje se bave prevencijom i umanjnjem posledica zlostavljanja (uključujući

institucije zdravstvene i socijalne zaštite, ali i javnog tužioca, policiju i sudsko osoblje) treba da imaju kontinuiranu obuku koja se tiče prevencije nasilja nad starijim ženama (prepoznavanje znakova, postupanje, novi zakoni, protokoli, strategije...);

- Obuke o nasilju nad starijim ženama treba da imaju modele usmene na starije žene u različitim vulnerabilnim grupama (siromašne, funkcionalno zavisne ili dementne, Romkinje, kao i one koje žive u domaćinstvu sa alkoholičarem, zavisnicima od droge ili drugim rizičnim podgrupama) u smislu ranog otkrivanja znakova koji mogu ukazivati na nasilje koje trpe;
- Na lokalnom nivou potrebno je redovno organizovati zajedničke edukacije i informativne sesije za profesionalce koji se u svom radu susreću s nasiljem – profesionalci iz oblasti zdravstva, socijalne zaštite, pripadnici policije, sudova i tužilaštva, predstavnici licenciranih nevladinih organizacija – da bi se ne samo informisali o radu jedni drugih i dužnostima svake službe, već i da unutar ovih sesija mogu da diskutuju o zajedničkom pristupu u slučajevima nasilja, razmenjuju iskustva i kreiraju adekvatan „safeguarding“ pristup u lokalnoj zajednici;
- Kontinuirana edukacija starijih žena da prepoznaju nasilje nad starijima i da znaju kako se prijavljuje i na koji način sistem štiti starije žene od nasilja.

Promena socijalnih normi kroz zagovaranje

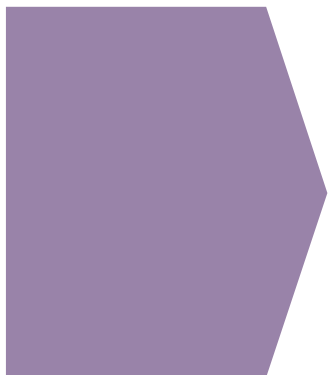
- Potrebno je promovisati pozitivnu sliku o doprinosima starijih žena porodici, zajednici i društvu (MIPAA, 2003) 213
- Neophodno je planirati dugoročan, kontinuirani rad na borbi protiv stereotipa o starijim ženama. Ejdzizam je raširena forma predrasuda i

²¹³ UN, Second World Assembly on Ageing, madrid, Spain, 8-12 April 2002, *Political Declaration and Madrid International Plan on Ageing*, dostupno na: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-en.pdf>

diskriminacije i on pogađa populaciju na mnogo nivoa – od toga da utiče na fizičko i mentalno zdravlje starijih do toga da ima uticaj na kreiranje javnih politika – tako što, pored ostalog, ignoriše heterogenu prirodu starije populacije i slep je za njihove različite potrebe, interesovanja i kapacitete;

- Mediji amplifikuju ove stereotipe pa je neophodno raditi s njima kako bi sami prepoznali da se protekcionistički diskurs u kome se o starijima govori kao o grupi koja se mora zaštititi i sačuvati po svaku cenu završava u paternalizmu i utiče na delatnu moć starijih žena, na kraju ih sprečavajući da sami donose odluke. Društveno odgovorni mediji veoma su značajni za podizanje svesti opšte populacije i oni treba da promovišu uzajamno poštovanje među svim generacijama. U skladu s tim je i preporuka da se više aktivnosti usredsredi na mlađu populaciju kako bi se razvilo i promovisalo društvo bazirano na poštovanju, razumevanju i jednakim pravima i mogućnostima;
- Treba investirati u preventivne mere tokom životnog ciklusa jer je nasilje nad starijim ženama često deo kontinuuma nasilja koje one trpe čitavog života;
- Promovisati i podsticati međugeneracijsku solidarnosti u porodičnim odnosima u oba pravca – kao pomoć i razumevanje specifičnih potreba i starijih i mladih;
- Svaka država u okviru sprovođenja strategija za doseganje Ciljeva održivog razvoja treba da prepozna starije žene kao jednu od društvenih grupa koje treba da budu obuhvaćene pristupom „Niko ne sme da bude izostavljen“;
- Promovisati usvajanje Nove konvencije Ujedinjenih nacija o pravima starijih žena na globalnom nivou kako bi se obezbedilo da prava starijih budu prepoznata i poduprta u svakom kontekstu, što će doprineti da sistem i društvo prepoznaju rizik od nasilja nad starijim ženama, kao i načine da se ovaj rizik umanjuje a starije žene budu bolje zaštićene od nasilja i spremnije da ga prijave kada se dogodi.

PRILOZI

Studija slučaja korišćena u fokus grupama

Gospođa MM (83) je dobrostojeća Beograđanka, potomak nekada poznate porodice. Od smrti supruga pre tri godine, živela je samostalno u stanu u centru grada. Brinula se o sebi, kuvala, čitala, primala goste i odlazila u duge šetnje po Kalemegdanu. Gospođa MM ima sina (49), koji živi sam u drugom kraju grada, nema naročito obrazovanje (za razliku od majke, koja je sudija u penziji), kao ni stalan posao. Majka je redovno pomagala sinu, dajući mu novac od penzije ili od izdavanja stana.

Pre godinu dana Gospođa MM je doživela težak šlog, i više od 7 meseci je provela u bolnici – prvo na odeljenju intenzivne nege, a potom na rehabilitaciji. Sin je u početku bio vrlo brižan, naročito u danima kada se činilo da se njen život bliži kraju. Ali kako se majka oporavljala, na iznenađenje lekara – gotovo u potpunosti, sin je polako menjao raspoloženje, što je postajalo jasno i njenim rođacima i prijateljima koji su je obilazili.

Kada se boravak u bolnici bližio kraju, sin je insistirao da se majka ne vraća u svoj stan i uspeo je da je nagovori, i pored njenog dugog protivljenja, da ode u dom. Ipak, to nije bio dom u blizini opštine na kojoj je živela, na koji je pristala tokom dugog ubeđivanja – već dom na obodu grada, daleko od svih njenih poznanika i rođaka. Majka je provela dva meseca u vrlo skućenoj sobi, razočarana i prevarena, ne nalazeći sagovornika među

drugim korisnicima koji su mahom bili nepokretni i u teškom opštem stanju. Sin je zabranio poznanicima i rođacima da joj dolaze u posetu, pod izgovorom da je „važno da se navikne na novu sredinu, a oni će je ometati u tome!“.

Majka je, ipak, izmolila sina da je izvede iz doma, uz pomoć rođake koja je nije ostavila na cedilu – ali je morala da pristane na njegove uslove. Premestio ju je u mali stan u predgrađu, donevši joj najnužnije stvari – a njen veliki salonski stan je izdao. Novac od izdavanja je zadržavao pod izgovorom da „ima dodatne troškove oko njene nege i lečenja“. Pri tome, majka je ponovo živela sama, plaćajući od svoje penzije svakodnevnu ispomoć u kući. Nekoliko puta je presretao i verbalno napadao ženu koju je majka angažovala, govoreći joj da neće uspeti u nameri da nagovori njegovu majku „da joj sve prepíše“. Slične ispade je imao i prema rođacima koji su joj dolazili u posetu.

166

Sin je sve ređe dolazio, samo ukoliko bi ga majka zamolila za neku konkretnu uslugu, a to je najčešće bio prevoz na kontrolu kod doktora. Ni jednom nije doneo hranu niti bilo šta drugo što bi majci bilo potrebno. Zabranio joj je da ga poziva u slučaju da joj nije dobro, uz reči: „To me ne interesuje... jednom sam dao sve od sebe, a ti si opet bila tvrdoglava, i teraš po svome! Još ćeš ti mene da sahraniš!!“ Ukoliko bi se majka požalila, odgovarao bi joj: „Bila si u domu u kome si imala i negovateljice i doktore – pa nisi bila zadovoljna. Ne obraćaj mi se više – ovo si sama izabrala!“ Jednom prilikom je saznao da se požalila rođaci na njegovo ponašanje, pa je upao u stan vičući, šutirajući i lomeći po majčinom stanu sve na šta je nailazio.

Gospođa MM i dalje živi sama, ima sve manje poseta, i komšinica koja joj je sada najbliža primećuje da je sve tužnija i zatvorenija u sebe. Jednom prilikom joj je rekla: „Da mi sin dođe raspoložen i donese jednu bombonu – ja bih bila srećna. Ovako... znam da samo čeka da umrem!“

Vodič za intervju

Ciljne grupe – zaposleni/volonteri (centri za socijalni rad/Crveni krst Srbije)

- Socijalni radnici
- lekari, psiholozi, pravnici

Socijalni podaci

Profesija	
Polje rada u Crvenom krstu / instituciji socijalne zaštite	• Socijalni radnici • Lekari, psiholozi, pravnici
Pozicija u Crvenim krstu / instituciji socijalne zaštite	• Zaposleni • Volonter
Prosečan nedeljni broj sati rada u Crvenom krstu / instituciji socijalne zaštite	
Koliko godina radite za Crveni krst / instituciju socijalne zaštite?	
Koliko godina imate?	
Pol	• Ženski • Muški

Uputstvo za ispitivača

Instrukcije

Prvo, uvek počnite opštim, otvorenim pitanjem. Detaljna pitanja postavite samo ako pojedini aspekti nisu dovoljno razjašnjeni odgovorom na otvoreno pitanje.

Ulazak u temu

Vi trenutno radite kao

Da li ste od početka radili na toj poziciji? Ako ne, recite mi u kojim ste oblastima radili ranije.

Molim vas da mi kažete nešto o svom radu/volontiranju u Crvenom krstu / instituciji socijalne zaštite. Kako izgleda jedan vaš običan radni dan?

Susretanje sa nasiljem i percepcija nasilja

Radeći za Crveni krst / instituciju socijalne zaštite, jeste li se susreli s korisnicima koji su bili izloženi zlostavljanju ili ste makar pomislili da im se to moglo dogoditi?

- Ako jeste, koliko se puta godišnje ovo dogodi?

- Koje oblike nasilja su ove osobe iskusile i ko je bio počinitelj?

- Koje su grupe osoba uglavnom pogođene ovim? (npr. žene, starije osobe ili starije žene, osobe sa invaliditetom) [Ako u odgovoru nisu pomenute starije žene, pitajte za njih direktno]

- Kako ste saznali za ovo? (npr. od samog korisnika ili od nekog drugog)

- Koji su pokazatelji sugerisali vam ili nekom drugom da se zlostavljanje desilo ili da se dešava? **(npr. vidljive povrede, emocionalno stanje ili ponašanje korisnika, stanje korisnikovog stana)**

- Možete li da opišete konkretan slučaj gde ste vi lično bili suočeni sa zlostavljanjem starije žene? (Kako ste se ponašali?)

[Ako ispitanik nema direktnog iskustva sa zlostavljanjem starijih, može opisati drugi sličan slučaj]

Potencijalna detaljna pitanja.

- Da li ste o ovome razgovarali sa osobom izloženom zlostavljanju?

- Koga ste obavestili? (npr. svoje nadređene, centar za socijalni rad, doktora ili zdravstveni centar, rođake...)

- Šta je ovde bilo teško ili problematično? (na individualnom ili strukturnom nivou (Crveni krst / institucija socijalne zaštite ili nešto u vezi s korisnikom)

- Kakvu vrstu podrške ste dobili i od koga?

- Kakva vrsta podrške vam je bila potrebna?

- Kako se ovaj slučaj završio? Da li ste bili obavješteni o daljim koracima i ishodu?

- Molim vas da sada razgovaramo o sumnji na zlostavljanje. Osobe koje su zlostavljane vrlo retko govore o svojim iskustvima. Da li ste ikada pomislili da je vaš korisnik ili korisnica izložena nasilju? Kako ste reagovali?

- Da li ste o ovome razgovarali sa korisnikom?

- Koga ste informisali o ovoj sumnji? (npr. svoje nadređene, centar za socijalni rad, doktora ili zdravstveni centar, rođake...)

- Šta je ovde bilo teško ili problematično? (na individualnom ili strukturnom nivou (Crveni krst / institucija socijalne zaštite), ili nešto u vezi s korisnikom)

- Kakvu vrstu podrške ste dobili i od koga?

- Kakva vrsta podrške vam je bila potrebna?

[Ako ispitanik nije imao ovakvog iskustva do sada: Koje biste korake preduzeli ukoliko pomislite da vam je korisnik izložen zlostavljanju?]

Samo ako ispitanik ne može da se seti nijednog slučaja zlostavljanja korisnika ili slučaja gde je pomislio da se to dešava, **postavite hipotetičko pitanje**: Šta biste radili u slučaju očiglednog zlostavljanja?

- Da li biste o tome razgovarali s korisnikom?

- Da li biste o ovome nekoga obavestili? Ako da, koga i pod kojim okolnostima?

- Gde i od koga biste potražili pomoć?

- Koje teškoće biste očekivali?

Kako biste se lično osećali suočeni sa zlostavljanjem (starije žene)? (Kako se zaštititi od tereta koji nose ovakva iskustva?)

Da li je „nasilje“ tema o kojoj se priča u vašem timu/odeljenju? U kojoj formi i u kojim prilikama se o nasilju govori (na primer: samo nakon što se desi neki slučaj zlostavljanja; kao redovna tema na sastancima tima; tokom treninga; tokom stručnog osposobljavanja)?

Koju vrstu dodatne podrške i materijala za zaposlene i volontere nudi Crveni krst / institucija socijalne zaštite, vaše odeljenje, kako bi bili pripremljeni za slučaj da se susretnu sa zlostavljanjem ili na njega posumnjaju?

173

[Naredna pitanja postavite tek nakon što ste dobili odgovor na otvoreno pitanje]

- Postoje li uputstvo ili instrukcije kako da postupate u ovakvom slučaju? (Ako je odgovor „da“: Jeste li po njima postupili? Jesu li bile od koristi?)

- Da li znate za neke konkretne obuke koje mogu da pomognu u ovakvim situacijama? (Ako je odgovor „da“: Jeste li pohađali takvu obuku? Da li je bila od koristi?)

- Da li znate za neki konkretan materijal, poput brošura, namenjen ovakvim situacijama? Da li je takav materijal vama distribuiran? (Ako je odgovor „da“: Da li ste koristili ovakav materijal? Je li bio od koristi?)

- Ako je ovo pitanje u skladu s dosadašnjim odgovorima: Pomenuli ste koja vrsta podrške vam je potrebna u slučajevima zlostavljanja. Imate li još neke dodatne potrebe?

- Već smo mnogo pričali o zlostavljanju. Ako vas sada zamolimo da sebi date ocenu kao u školi, a za sopstveno znanje o temi zlostavljanja, u smislu mogućnosti da se na njega reaguje, kome se obratiti, kako i gde naći pomoć, koja bi to ocena bila? Zašto baš ta? (U kojim tematskim oblastima imate zadovoljavajuće znanje? U kojima ne?) (U slučaju da ispitanik sebe ocenjuje višom ocenom, pitajte: Ovo, dakle, znači da imate zadovoljavajuće znanje u svim oblastima?)

Završna pitanja

- Da li ste već imali iskustvo sa korisnikom koji je pretrpeo nasilje?

- Da li ste bili svedok zlostavljačkog ponašanja od strane kolege prema korisnicima? Ako jeste, kako ste reagovali? Ako niste, kako biste reagovali? Da li na drugačiji način nego da je zlostavljanje počinjeno od strane stranca?

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.66-053.88(497.11)

159.922.63(497.11)

343.988-055.2(497.11)

343.54/.55(497.11)

NA ničijoj zemlji : rodno zasnovano nasilje prema starijim ženama (65+) u Republici Srbij / Nataša Todorović ... [et al.] ; [fotograf Nemanja Podraščić]. - Beograd : Crveni krst Srbije, 2021 (Mali Požarevac : GrafoIN). - 176 str. : tabele, graf. prikazi ; 24 cm

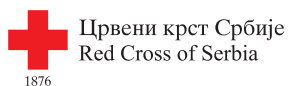
Tiraž 300. - Str. 7-9: Predgovor / Brankica Janković. - Prilozi: str. 165-175. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80205-84-7

1. Тодоровић, Наташа, 1968- [аутор]

а) Старе особе -- Жртве насиља -- Србија б) Жртве насиља -- Жене -- Србија в) Старе особе -- Друштвени положај -- Србија

COBISS.SR-ID 31162633

ISBN 978-86-80205-84-7

Sufinansirano od strane
Evropske unije

With funding from

**Austrian
Development
Cooperation**

Ovaj projekat finansira Program Evropske unije za prava, jednakost i građanstvo (2014-2020). Sadržaj ove publikacije predstavlja stavove samo i isključivo autora. Evropska komisija ne prihvata nikakvu odgovornost za korišćenje informacija koje publikacija sadrži.